T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

PEDASA AKROPOLİSİ DİPYRGONU (BEY KALESİ)

DOKTORA TEZİ

Mazlum ÇUR

DANIŞMAN
Prof. Dr. Bekir ÖZER

2025 – Muğla

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

PEDASA AKROPOLİSİ DİPYRGONU (BEY KALESİ)

DOKTORA TEZİ

Mazlum ÇUR

DANIŞMAN

Prof. Dr. Bekir ÖZER

2025 – Muğla

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

PEDASA AKROPOLİSİ DİPYRGONU (BEY KALESİ)

Hazırlayan
Mazlum ÇUR
1741280001

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
Doktora
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez

Tezin Sözlü Savunma Tarihi: 04.02.2025
Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:07.04.2024

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bekir ÖZER
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Suat ATEŞLİER
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ufuk ÇÖRTÜK
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Hülya BULUT
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Sinan PAKSOY

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Muzaffer DEMİR
2025 – Muğla

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün **08.01.2025** tarih ve **1182/9** sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin 39. maddesine göre, **Arkeoloji** Anabilim Dalı **Doktora Programı** öğrencisi **Mazlum ÇUR'**ün "**Pedasa Akropolisi Dipyrgonu (Bey Kalesi)**" adlı tezini incelemiş ve aday **04/02/2025** tarihinde saat **11:00**'de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır. Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra **90** dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin kabul edildiğine **oy birliği** ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Bekir ÖZER

Üye

Prof. Dr. Suat ATEŞLİER

Üye

Doç. Dr. Ufuk ÇÖRTÜK

Üye

Doç. Dr. Hülya BULUT

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Sinan PAKSOY

YEMİN

Doktora tezi olarak sunduğum "**Pedasa Akropolisi Dipyrgonu (Bey Kalesi)**" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

07/04/2025

MAZLUM ÇUR

Pedasa Akropolisi Dipyrgonu (Bey Kalesi)

ÖZET

Bu çalışma, Leleg Yarımadası'nda yer alan Pedasa akropolisinde konumlanan Dipyrgon (Bey Kalesi) olarak adlandırılan yapıyı ele almaktadır. Bir Leleg kenti olarak değerlendirilen Pedasa'nın akropolisinde, ayrı bir iç kale olarak inşa edilen ve girişinde iki büyük kule ile korunan Dipyrgon, çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Dipyrgon, iki kuleli savunma yapıları için kullanılan bir terim olup, daha gelişmiş tetrapyrgon örneklerinin öncü formu olarak değerlendirilmekte ve genellikle yönetici kesimin yaşadığı güvenli iç kaleler olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışma, Dipyrgon tipi yapılar üzerine yüzey araştırmaları dışında kapsamlı bir çalışma bulunmaması nedeniyle özgün bir nitelik taşımaktadır. Bunun yanı sıra, literatürde dipyrgon ve tetrapyrgon terimlerinin mimari işlevi ve savunma stratejileri açısından yeterince araştırılmamış olması, bu çalışmanın özgün katkılarından bir diğerini oluşturmaktadır. Ayrıca, Pedasa Dipyrgon'u, kazısı yapılmış ve iyi korunmuş olması bakımından nadir bir örnek teşkil etmektedir. Maussollos Dönemi ve öncesine ait yerel beylerin yaşam alanları hakkında bilgi eksikliği, çalışmanın önemini daha da artırmaktadır.

Perslerin Batı Anadolu'ya gelişleriyle birlikte bağımsızlıklarına düşkün Leleg halkının ve yerel beylerin bu saldırılara karşı aldığı savunma önlemleri ve inşa ettikleri yönetici yapıları, dönemin politik ve toplumsal dinamiklerini anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, Leleg kültürünün savunma mimarisine yaptığı katkıları ve bu katkıların bölgesel mimari üzerindeki etkilerini anlamaktır. Dipyrgon'un yapısal özellikleri, inşa teknikleri ve kullanım amacı, kapsamlı analizler ve karşılaştırmalı değerlendirmeler ile ele alınarak, Leleg savunma mimarisi ve bu kültürün Batı Anadolu'daki özgün konumu ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pedasa, Dipyrgon, Tetrapyrgon, Lelegler, Bey Kaleleri.

The Dıypyrgon (Ruler's Castle) On The Acropolıs Of Pedasa

ABSTRACT

This study focuses on the structure known as the Dipyrgon, located within the acropolis of the Pedasa in the Leleg Peninsula. As a city classified as part of the Leleg culture, the acropolis of Pedasa contains a distinct inner fortress, the Dipyrgon, which was constructed as a separate entity and protected by two prominent towers at its entrance. The term "Dipyrgon" refers to two-towered fortifications, which are considered precursors to the more advanced tetrapyrgon structures. These fortresses were typically designed as secure inner citadels, often serving as residences for the ruling elite. This study holds particular originality due to the lack of comprehensive research on Dipyrgon-type structures beyond surveys. Moreover, the limited exploration of the architectural functions and defensive strategies associated with dipyrgon and tetrapyrgon structures in the existing literature further underscores the unique contribution of this research. Additionally, the Dipyrgon of Pedasa stands out as a rare example, given its well-preserved state and the fact that it has undergone systematic excavation. The scarcity of information about the residential spaces of local rulers from the Maussollos period and earlier amplifies the significance of this study. The arrival of the Persians in Western Anatolia brought new challenges, compelling the fiercely independent Leleg people and their rulers to adopt various defensive measures and construct administrative structures, which are crucial for understanding the political and social dynamics of the period. In this context, the primary aim of this study is to explore the contributions of Leleg culture to defensive architecture and to evaluate their influence on regional architectural practices. By conducting a comprehensive analysis of the structural features, construction techniques, and intended functions of the Dipyrgon, this research seeks to shed light on the defensive architecture of the Leleg people and their unique position in the cultural landscape of Western Anatolia.

Keywords: Pedasa, Dipyrgon, Tetrapyrgon, Lelegians,Dynast’s Fortress.

ÖN SÖZ

Bu araştırmanın her aşamasında bana inanarak rehberlik eden, tez konusunun belirlenmesinde büyük katkıları bulunan ve bilgi birikimi ile vizyonuyla yolumu aydınlatan, rahmetli danışman hocam ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eski Arkeoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. Adnan Diler'e en derin minnet ve şükranlarımı sunarım. Hocamın bilgeliği ve rehberliği, bu araştırmanın temel taşını oluşturmuş; varlığı her zaman bir rehber, yokluğu ise derin bir özlemle hissedilmiştir.

Lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimim boyunca bana bilgi ve rehberliğiyle yön veren, her aşamada desteğini hissettiren ve bu tezin danışmanlığını üstlenerek araştırmalarıma önemli katkılar sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Bekir Özer'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Üniversite hayatım ve kazı çalışmalarım süresince bilgi ve deneyimiyle beni eğiten, mesleki gelişimime katkıda bulunan ve her zaman yanımda olan hocam Doç. Dr. Hülya Bulut'a da şükranlarımı iletmek isterim. Yüksek lisans ve doktora tezlerim süresince bilgi birikimiyle çalışmalarıma değer katan hocam Prof. Dr. Suat Ateşlier'e de içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, bu süreçte verdiği fikir ve yönlendirmelerle farklı bakış açıları kazanmama olanak tanıyan hocam Doç. Dr. Ufuk Çörtük'e teşekkür ederim.

Kazı ve yüzey araştırmaları sırasında teknik bilgi ve rehberliğiyle mesleki gelişimime önemli katkılarda bulunan, ayrıca bu araştırmanın haritalarını hazırlayarak sürecimi destekleyen Dr. Öğr. Üyesi Şahin Gümüş'e teşekkür ederim. Bunun yanı sıra, zor zamanlarımda inancı ve desteğiyle yanımda olan değerli arkadaşım Arş. Gör. Seda Eryılmaz'a içtenlikle teşekkürlerimi sunarım. Onun varlığı, bu süreci benim için hem daha anlamlı hem de özel kılmıştır. Tezimin konusunu oluşturan Dipyrgon kazı çalışmalarını yürüten ve bilgi ile verilerini paylaşarak araştırmalarıma değerli katkılar sunan Dr. Öğr. Üyesi Sevilay Zeynep Yıldız ve Gözde Adıgüzel'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Çizim ve belgeleme çalışmalarında emeği geçen Serdar Akerdem'e, her konuda desteğini esirgemeyen değerli arkadaşım Sanat Tarihçisi Bediray Dalkıran'a ve Arkeolog Dr. Ahmet Söğüt'e de teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini her zaman yanımda hissettiğim ve sevgileriyle beni güçlendiren aileme sonsuz minnettarlığımı sunarım. Son olarak, bu süreçte varlığıyla bana moral kaynağı olan ve neşesiyle hayatıma renk katan oğlum Robin Ege'ye de teşekkür ederim.

Mazlum ÇUR
Tarih: 04/04/2025
MUĞLA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ…… I

İÇİNDEKİLER……III

LEVHALAR DİZİNİ……...VII

KISALTMALAR DİZİNİ…….....…XX

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1 ALAN VE KAPSAM…….……...1

1.2. AMAÇ……...……...2

1.3. YÖNTEM……..……...4

İKİNCİ BÖLÜM

PEDASA

2.1. COĞRAFİ KONUM…….6

2.2. ANTİK KAYNAKLARDA LELEGLER VE PEDASA ……9

2.3. PEDASA'NIN ARAŞTIRMA TARİHİ ……...15

2.4. PEDASA SURLARI VE AKROPOLİS'İN SAVUNMA SİSTEMİ....22

2.4.1. Pedasa Akropolis'i……..23

2.4.2. Pedasa İç Surları……...……..26

2.4.2.1. Surlar…….……...27

2.4.2.2. Kuleler…….…….28

2.4.2.3. Kapılar…….…….30

2.4.2.4. Yönetici Binası…….33

2.4.2.5. Konutlar……..…….35

2.4.3. Pedasa Dış Surları……....36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİPYRGON (BEY KALESİ)

3.1. KONUM……..…….41

3.2. PLAN…… ……41

3.3. MALZEME VE TEKNİK……. ……...44

3.4. SUR DUVARLARI……...45

3.5. KULELER……..……...49

3.6. BASTİON……..……....54

3.7. KAPI……..……....55

3.8. GİZLİ GEÇİT..…..……....58

3.9. MEKANLAR..…..……....60

3.9.1. Mekan 1……..60

3.9.2. Mekan 2……..64

3.9.3. Mekan 3……..65

3.9.4. Mekan 4……..66

3.9.5. Mekan 5……..67

3.9.6. Mekan 6……..68

3.9.7. Mekan 7……..68

3.10. SARNIÇ…....…..……....69

3.11. YENİDEN KURMA...……....69

3.12. İŞLEV……....……....73

3.13. TARİHLENDİRME...……....77

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İÇ KALELERİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ, TARİHSEL SÜREÇ, YÖNETİM MEKANİZMASI VE KOŞULLAR

4.1. İÇ KALELERİN GEŞİMİ: SİYASAL, YÖNETİMSEL VE TOPLUMSAL DİNAMİKLER…….80

BEŞİNCİ BÖLÜM

PYRGOSLU YAPILARIN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ; SOSYAL, SİYASİ VE SAVUNMA

5.1. PYRGOS……..…….103

5.2. DİPYRGON……..…….106

5.2.1. Demir Kapu Dipyrgon'u…….108

5.2.2. Pidasa Dipyrgon'u……..108

5.3. TETRAPYRGON..……..…….110

5.3.1. Prinias Tetrapyrgon'u…….114

5.3.2. Panskoye Tetrapyrgon'u...……..114

5.3.3. İkaria Tetrapyrgon'u ……..115

5.3.4. Seuthopolis Tetrapyrgon'u ……..……..115

5.3.5. Malathrea Tetrapyrgon'u ……..…….116

5.3.6. Demetrias Tetrapyrgon'u ……..117

5.3.7. Antonia Kalesi (Tetrapyrgon)……118

5.3.8. Eski Hisar Tetrapyrgon'u ……..118

ALTINCI BÖLÜM

KARİA BÖLGESİNDEKİ TETRAPYRGONLAR VE YÖNETİCİ KALELERİ

6.1. THEANGELA……..…….126

6.2. HALİKARNASSOS……..……128

6.3. LATMOS/HERAKLEİA……..…….131

6.4. LABRAUNDA……..……....132

6.5. YENİKÖY/ASARTEPE……..…….134

6.6. KODOPA……..…….134

6.7. KUYRUKLU KALE...……..…….137

6.9. OURANİON……...……..…….139

6.10. ALAZEYTİN'DEKİ YÖNETİCİ BİNASI..……...141

6.11. LORYMA.……...……..…….141

YEDİNCİ BÖLÜM

LELEG YERLEŞİMLERİNDE YÖNETİCİ YAPILARI VE İÇ KALELER: DİPYRGON ÖZELİNDE GİRİŞ DÜZENLEMELERİ VE MİMARİ ÖZELLİKLER

7.1. İÇ KALELER, GİRİŞ DÜZENLEMLERİ VE YÖNETİCİ YAPILARI……...144

SONUÇ……....167

KAYNAKÇA…….. 177

EKLER…….203

LEVHALAR DİZİNİ

Levha 1.1: Karia Haritası.

Levha 1.2: Leleg Yarımadası Haritası (KAUM).

Levha 2.1: Pedasa Sit Haritası (KAUM).

Levha 2.2: Pedasa'nın Topoğrafik Haritası.

Levha 3.1: Pedasa Territoriumu (KAUM).

Levha 3.2: Pedasa Topografik Görünümü.

Levha 4.1: Leleg Yerleşimleri (KAUM).

Levha 4.2: Pedasa Akropolis Kent Planı (KAUM).

Levha 5.1: Pedasa Akropolisi Havadan Görünümü (KAUM).

Levha 5.2: Pedasa Akropolisi İç Kale (KAUM).

Levha 6.1: Pedasa Akropolisindeki Mekanların Havadan Görünümleri (KAUM).

Levha 6.2: Pedasa Akropolisindeki Mekanların Genel Görünümleri.

Levha 7.1: Akropol İç Kalesi, Güney Bölüm Genel Görünüm.

Levha 7.2: İç Kale Güney Sur Duvarı.

Levha 8.1: İç Kale Kuzey Sur Duvarı.

Levha 8.2: İç Kale Kuzey Sur Duvarı.

Levha 9.1: Güney Sur Hattı Duvar İşçiliği.

Levha 9.2: Akropoldeki Büyük Kule Plan Çizimi.

Levha 10.1: İç Kale Güneybatı Kulesi.

Levha 10.2: İç Kale Güneybatı Kulesi.

Levha 11.1: Giriş Kapısındaki Kule.

Levha 11.2: Giriş Kapısındaki Kulenin Çizimi (KAUM).

Levha 12.1: İç Kalesindeki Kapılar (KAUM).

Levha 12.2: İç Kale Güney Ana Kapısı.

Levha 13.1: İç Kale Güney Ana Kapı (KAUM).

Levha 13.2: İç Kale Güney Ana Kapı Planı (KAUM).

Levha 14.1: İç Kale Güney Ana Kapı Onarım ve Eklemeler.

Levha 14.2: İç Kale Güney Kapı.

Levha 15.1: İç Kale Kuzey Kapısı.

Levha 15.2: Yönetici Binası Planı (KAUM).

Levha 16.1: Yönetici Binası Kuzey Duvarı.

Levha 16.2: Yönetici Binası Doğu Duvar.

Levha 17:1: Yönetici Binası İç Duvar.

Levha 17.2: İç Kale Konutlarının Genel Görünümü.

Levha 18.1: İç Kale konutları.

Levha 18.2: İç Kale konutları.

Levha 19.1: İç Kale Güney Sur Hattındaki Teras Duvarı.

Levha 19.2: Akropol Dış Sur Hatının Planı ve Kullanım Evreleri.

Levha 20.1: Dış Sur Hattı, Duvar İşçiliği.

Levha 20.2: Dış Sur Hattındaki Kule.

Levha 21.1: Dış Sur Hattındaki Kule.

Levha 21.2: Dış Sur Hattındaki Giriş Düzenlemesi ve Kule 5 (KAUM).

Levha 22.1: Dış Sur Hattındaki Antik Yol.

Levha 22.2: Dipyrgon Havadan Genel Görünümü.

Levha 23.1: Dipyrgon Doğudan Genel Görünümü.

Levha 23.2: Dipyrgon Güneyden Genel Görünümü.

Levha 24.1: Dipyrgon'un Havadan Görünümü.

Levha 24.2: Dipyrgon'un Planı.

Levha 25.1: Dipyrgon Ortophotosu.

Levha 25.2: Dipyrgon Kullanım Evreleri

Levha 26.1: Dipyrgon Modelleme Çalışması.

Levha 26.2: Dipyrgon Kuzey-Güney Doğrultulu Kesit.

Levha 26.3: Dipyrgon Doğu-Batı Doğrultulu Kesit.

Levha 27.1: Dipyrgon Kesit Hatları.

Levha 27.2: Dipyrgon AA Kesiti.

Levha 28.1: Dipyrgon BB Kesiti.

Levha 28.2: Dipyrgon CC Kesiti.

Levha 29.1: Dipyrgon DD Kesiti.

Levha 29.2: Dipyrgon EE Kesiti.

Levha 30.1: Anakaya ve Sur Duvarı.

Levha 30.2: Anakaya ve Sur Duvarı.

Levha 31.1: Kule ve Sur Duvarı İşçiliği.

Levha 31.2: Büyük Kule İç Dolgusu ve Duvar İşçiliği.

Levha 32.1: Mekan 1'in Duvar İşçiliği.

Levha 32.2: Doğu Roma Dönemi Duvar İşçiliği.

Levha 33.1: Dipyrgon Güney Sur Duvarı Genel Görünümü.

Levha 33.2: Dipyrgon Güney Sur Fotogrametrik Rölövesi.

Levha 34.1: Dipyrgon Güney Sur ile İç Kale Sur Duvarı Birleşim Bölümü.

Levha 34.2: Dipyrgon Güney Sur ile İç Kale Sur Duvarı Birleşim Bölümü.

Levha 35.1: Güney Sur Hattı ile Anakaya İlişkisi.

Levha 35.2: Güney Sur Hattı ile Anakaya İlişkisi.

Levha 36.1: Güney Sur Duvarının İşçiliği.

Levha 36.2: Güney Sur Duvarının İşçiliği.

Levha 37.1: Dipyrgon Kuzey Sur Fotogrametrik Rölövesi.

Levha 37.2: Dipyrgon Kuzey Sur Hattı.

Levha 38.1: Kuzey Sur Hattı ile Büyük Kulenin Birleşim Köşesi.

Levha 38.2: Kuzey Sur Hattı ile Büyük Kulenin Birleşim Köşesi.

Levha 39.1: Kuzey Sur Hattı Duvar İşçiliği.

Levha 39.2: Kuzey Sur Hattı Duvar İşçiliği.

Levha 40.1: Kuzey Sur Hattının Üstten Görünümü.

Levha 40.2: Kuzey Sur Hattındaki Açıklık.

Levha 41.1: Dipyrgon Giriş Kuleleri.

Levha 41.2: Dipyrgon Giriş Kulelerin Planı.

Levha 42.1: Dipyrgon Giriş Kuleleri.

Levha 42.2: Dipyrgon Giriş Kullerinin Çizimi (Gülşah Putgül Kaçar).

Levha 43.1: Dipyrgon Büyük Kulesi.

Levha 43.2: Dipyrgon Büyük Kulesinin Planı.

Levha 44.1: Dipyrgon Büyük Kule Plan ve Kesiti.

Levha 45.1: Büyük Kulenin Mimarisi.

Levha 45.2: Büyük Kulenin Mimarisi.

Levha 46.1: Büyük Kule, Doğu-Batı Yönlü Kesit.

Levha 47.1: Büyük Kulenin Doğu Cephesi ve Girişi.

Levha 47.2: Büyük Kule Doğu Cephe ve Giriş Düzenlemesi.

Levha 48.1: Büyük Kule Doğu Dış Cephe ve Giriş Düzenlemesinin Çizimi.

Levha 48.2: Büyük Kule Doğu İç Cephesi ve Giriş Düzenlemesinin Çizimi.

Levha 49.1: Büyük Kule Kuzey Cephesi.

Levha 49.2: Dipyrgon Büyük Kule, Kuzey Cephesi Fotogrametrik Rölöve

Levha 50.1: Dipyrgon Büyük Kule Kuzey Cephesi.

Levha 50.2: Dipyrgon Büyük Kule, Kuzey Cephesindeki Tahribat.

Levha 51.1: Büyük Kule Batı İç Cephe.

Levha 51.2: Büyük Kule Batı İç Cephe Çizimi.

Levha 52.1: Büyük Kule Batı Cephe Fotogrametik Rölövesi.

Levha 52.2: Büyük Kule Güney Dış Cephe Çizimi.

Levha 53.1: Büyük Kule Güney İç Cephe Çizimi.

Levha 53.2: Büyük Kule Kuzey Cephesi Restorasyon Sonrası.

Levha 54.1: Büyük Kule Güneybatı Köşe Dolgu Kesiti.

Levha 54.2: Büyük Kule Seramik Parçaları.

Levha 55.1: Küçük Kule Plan ve Kesiti.

Levha 56.1: Küçük Kule Plan ve Dış Cephe Çizimleri.

Levha 56.2: Küçük Kule Plan ve İç Cephe Çizimleri.

Levha 57.1: Küçük Kule Havadan Görünümü.

Levha 57.2: Küçük Kule Güney Cephe ile Sur Hattının Birleşim Bölümü.

Levha 58.1: Küçük Kule Güney Cephesinin Fotogrametrik Çalışması.

Levha 58.2: Küçük Kule Güney Sur Hattı İle Birleşimi.

Levha 59.1: Küçük Kule Doğu Duvarı ve Giriş Kapısı.

Levha 59.2: Küçük Kule Doğu Duvarı ve Giriş Kapısı Çizimi.

Levha 60.1: Küçük Kule Doğu Duvarının Fotogrametik Çalışması.

Levha 60.2: Küçük Kule Batı Duvarının Dış Cephe Çizimi.

Levha 61.1: Küçük Kule Batı Duvarının Dış Cephe Fotogrametik Çalışması.

Levha 61.2: Küçük Kule Batı Duvarının İç Cephesi.

Levha 62.1: Küçük Kule Kuzey Dış Cephe Çizimi.

Levha 62.2: Küçük Kule Batı Duvarının Dış Cephe Fotogrametik Çalışması.

Levha 63.1: Bastion Doğudan Görünümü.

Levha 63.2: Bastion Üsten Görünümü.

Levha 64.1: Bastion Plan ve Kesit Çizimleri.

Levha 64.2: Dipyrgon Giriş Düzenlemesinin Planı.

Levha 65.1: Dipyrgon Giriş Düzenlemesi.

Levha 65.2: Dipyrgon Girişinin Rekonstrüksiyonu.

Levha 66.1: Giriş Düzenlemesine Ait Teras Duvarı.

Levha 66.2: Giriş Düzenlemesine Ait Teras Duvarının Cephe Çizimi.

Levha 67.1: Giriş Düzenlemesine Ait Basamaklar.

Levha 67.2: Giriş Düzenlemesine Ait Basamaklar.

Levha 68.1: Girişin Ön Kısmındaki Kapı Açıklığı.

Levha 68.2: Girişin Orta Bölümündeki Kapı Açıklığı.

Levha 68.3: Güney Sur Hattındaki Gizli Geçitin Çizimi.

Levha 69.1: Güney Sur Hattındaki Gizli Geçit.

Levha 69.2: Güney Sur Hattındaki Gizli Geçitin Cephe Çizimi.

Levha 70.1: Güney Sur Hattındaki Gizli Geçit.

Levha 70.2: Güney Sur Hattındaki Gizli Geçit.

Levha 71.1: Dipyrgon'un Mekanları.

Levha 71.2: Dipyrgon'un Mekan Planları.

Levha 72.1: Mekanların Genel Görünümü.

Levha 72.2: Mekan 1'in Genel Planı.

Levha 73.1: Mekan 1, Doğudan Genel Görünüm.

Levha 73.2: Mekan 1, Kuzeyden Genel Görünüm.

Levha 74.1: Mekan 1'in Batı Duvarı.

Levha 74.2: Athena Tapınağı'nın pronaos Duvarı (KAUM).

Levha 75.1: Mekan 1'in Giriş Kapısı Eşik Bloğu.

Levha 75.2: Mekan 1'in Kuzey Duvarı.

Levha 76.1: Mekan 1'in Doğu Duvarın İç Cephesi.

Levha 76.2: Mekan 1'in Doğu Duvarın İç Cephe Çizimi.

Levha 77.1: Mekan 1'in Doğu Duvarın İç Cephesi.

Levha 77.2: Mekan 1'in Doğu Duvarın İç Cephe Çizimi.

Levha 78.1: Mekan 1, Plan ve Doğu-Batı Kesiti.

Levha 79.1: Mekan 1, Plan ve Kuzey-Güney Kesiti.

Levha 80.1: Mekan 2 Genel Görünümü.

Levha 80.2: Mekan 2'nin Güney Duvarı.

Levha 81.1: Mekan 2'in Doğu Batı Kesiti.

Levha 81.2: Mekan 2'in Seramik Buluntuları.

Levha 82.1: Mekan 3'ün Genel Görünümü.

Levha 82.2: Mekan 3'ün Genel Görünümü.

Levha 83.1: Mekan 3'ün Plan ve Kuzey-Güney Kesiti.

Levha 84.1: Mekan 3'ün Plan ve Doğu-Batı Kesiti.

Levha 85.1: Mekan 3'ün Depolama Birimleri.

Levha 85.2: Mekan 3'ün Giriş Düzenlemesi.

Levha 86.1: Mekan 3'ün Seramikleri.

Levha 87.1: Mekan 4'ün Genel Görünümü.

Levha 87.2: Mekan 4'ün Plan ve Kesit.

Levha 88.1: Mekan 4'ün Seramikleri.

Levha 88.2: Mekan 5'in Genel Görünümü.

Levha 89.1: Mekan 5'in Plan ve Kesiti.

Levha 90.1: Mekan 5'in Seramik Parçaları.

Levha 91.1: Dipyrgon'un Kuzey Bölümdeki Mekanların Genel Görünümü.

Levha 91.2: Mekan 6'nın Plan ve Kuzey-Güney Kesiti.

Levha 92.1: Sarnıç'ın Genel Görünümü.

Levha 92.2: Sarnıç'ın Genel Görünümü.

Levha 93.1: Sarnıç'ın Planı ve Kuzey-Güney Kesiti.

Levha 93.2: Sarnıç'ın Planı ve Doğu-Batı Kesiti.

Levha 94.1: Hacılar Höyük (Umurtak 2013, Res.1).

Levha 94.2: Hacılar Höyük Yönetici Yapısı (Mellaart).

Levha 95.1: Güvercinkayası Genel Plan Görünümü.

Levha 95.2: Güvercinkayası İç Kale Havadan Görünümü.

Levha 96.1: Kuruçay Höyüğü Yönetici Yapıları (Duru 1987b, Res. 9).

Levha 96.2: Karataş-Semayük Yerleşim Planı (Sagona-Zimansky 2015, 152)

Levha 97.1: Tilmen Höyük Genel Planı (Duru 1987a, Res. 1).

Levha 97.2: Tilmen Höyük.

Levha 98.1: Küllüoba Yerleşim Planı.

Levha 98.2: Kültepe Havadan Görünümü (Kulakoğlu 2010, Res. 6).

Levha 99.1: Kültepe Eski Saray Planı (Kulakoğlu 2001, 40).

Levha 99.2: Troia Yönetici Yapısı (Korfmann 2001, Res. 388).

Levha 100.1: Troia Kent planı ve Katmanları (Korfmann 2001, Res. 372).

Levha 100.2: Beycesultan Höyük Genel Görünümü (https://denizli.ktb.gov.tr/EN-251416/excavated-tumulus.html).

Levha 101.1: Beycesultan Saray Kompleksi Planı (Lloyd ve Mellaart 1965, Fig. 2).

Levha 101.2: Larissa Kent Planı (Adam 1992, Fig. 3).

Levha 102.1: Larissa İç Kale Planı (Adam 1992, Fig. 4).

Levha 102.2: Kindya Kent Planı (KAUM).

Levha 103.1: Kindya İç Kale Planı (KAUM).

Levha 103.2: Kindya İç Kale Sur Duvarı.

Levha 104.1: Kildara Konumu.

Levha 104.2: Kildara Sur Hattı ve Giriş Düzenlemesi (Tırpan 1999).

Levha 105.1: Hıdırlık Tepe Savunma Sistemi.

Levha 105.2: Avşar Tepe Stadel (Kolb 1998, Res. 27).

Levha 106.1: Pınara Kent Planı (Çelik 2015, 235).

Levha 106.2: Korba Yerleşim Planı (Çevik 2015, 306).

Levha 107.1: Tüse Yerleşim Planı (Çevik 2015, 306).

Levha 107.2: Apollonia Yerleşim Planı (Çevik 2015, 322).

Levha 108.1: Trysa-Gölbaşı Tepesi Yerleşim Planı (Wurster , Fig. 9).

Levha 108.2: Myra Akropolu Genel Görünümü.

Levha 109.1: Patara Yerleşim planı.

Levha 110.1: Tetrapyrgonların Dağılım Haritası.

Levha 110.2: Demir Kapu Dipyrgon'un Konumu.

Levha 111.1: Demir Kapu Dipyrgon'un Planı (Lilcik 2008, Fig. 56).

Levha 111.2: Demir Kapu Dipyrgonu.

Levha 112.1: Demir Kapu Dipyrgon Kulesi.

Levha 112.2: Pidasa Dipyrgon'un Google Earth Üzerinden Konumu.

Levha 113.1: Pidasa Dipyrgon Planı (Peschlow-Bindokat 1989, Fig. 12).

Levha 113.2: Dipyrgon Büyük Kulesi.

Levha 114.1: Prinias Tetrapyrgon'un Konumu.

Levha 114.2: Prinias Tetrapyrgon'un Planı (Rizza 2005, Fig. 1)

Levha 115.1: Panskoye Tetrapyrgon'un Konumu.

Levha 115.2: Panskoye Tetrapyrgon'un Planı (Bajenaru 2010, Fig. 63).

Levha 116.1: Panskoye Tetrapyrgonu (Sceglov 1987, Fig. 9-10)

Levha 116.2: Panskoye Tetrapyrgonu (Sceglov 1987, Fig. 11-12).

Levha 117.1: Ikaria Tetrapyrgon'un Konumu.

Levha 117.2: Ikaria Tetrapyrgon'un Planı (Ferrara 2020a, Fig. 31).

Levha 118.1: Ikaria Tetrapyrgon'u Havadan Görünüm.

Levha 118.2: Seuthopolis Tetrapyrgon'un Konumu.

Levha 119.1: Seuthopolis Tetrapyrgon'un Konumu (Ferrara 2020a, Fig. 4).

Levha 119.2: Seuthopolis Tetrapyrgon'un Planı.

Levha 120.1: Malathrea Tetrapyrgon'un Konumu.

Levha 120.2: Malathrea Tetrapyrgon'u Google Earth Fotoğrafı.

Levha 121.1: Malathrea Tetrapyrgon'un Planı (Ferrara 2020a, Fig. 4).

Levha 121.2: Malathrea Tetrapyrgon'un Planı (Suha 2021, Fig. 5).

Levha 122.1: Malathrea Tetrapyrgon'u Havadan Görünümü.

Levha 122.2: Malathrea Tetrapyrgon'un Kulesi (Çondi 1984, Fig. 4).

Levha 123.1: Demetrias Antik Kentinin Konumu.

Levha 123.2: Demetrias Tetrapyrgon'un Konumu (Marzolff 1996, Fig. 1).

Levha 124.1: Demetrias Tetrapyrgon'un Planı.

Levha 124.2: Antonia Antik Kentinin Konumu.

Levha 125.1: Antonia Tetrapyrgon'un Rekonstrüksiyonu

Levha 125.2: Eski Hisar Tetrapyrgonu (Wagner 2000, Abb. 14).

Levha 126.1: Eski Hisar Tetrapyrgon'un Planı (Bajenaru 2010, fig. 66).

Levha 126.2: Leleg Yerleşimleri.

Levha 127.1: Theangela Kent Planı (Diler-Gümüş 2023, Fig. 14).

Levha 127.2: Theangela Tetrapyrgon Planı (Bean-Cook 1957, Fig. 92).

Levha 128.1: Theangela Tetrapyrgonu Hava Fotoğrafı (KAUM).

Levha 128.2: Theangela Tetrapyrgonu Hava Fotoğrafı (KAUM).

Levha 129.1: Halikarnassos Kent Planı (Pedersen 2010, Fig. 1).

Levha 129.2: Halikarnassos Tetrapyrgonu Havadan Görünümü.

Levha 130.1: Halikarnassos Tetrapyrgonu Havadan Görünümü.

Levha 130.2: Halikarnassos Tetrapyrgonun Planı.

Levha 131.1: Halikarnassos Tetrapyrgonun Kuzey Kulesi.

Levha 131.2: Halikarnassos Tetrapyrgonun Kuzey Kulesinin İç Dolgusu.

Levha 132.1: Latmos/Herakleia Tetrapyrgonları (Bintokat 2005, Tafel 1, 14).

Levha 132.2: Latmos/Herakleia Tetrapyrgon Genel Görünüm (Büyüközer 2023, Fig 1).

Levha 133.1: Latmos/Herakleia Tetrapyrgon (Peshlow-Pindokat 1996, Fig. 3).

Levha 133.2: Latmos/Herakleia Kuzey Tetrapyrgon Plan (Peshlow-Pindokat 1994).

Levha 134.1: İç Kale Tetrapyrgon Planı (Peshlow 1994, Fig. 10).

Levha 134.2: Labraunda Akropolis ve Tetrapyrgon Planı (Karlsson vd. 2017, Fig. 13 ile Fig. 45).

Levha 135.1: Labraunda Tetrapyrgonundaki Potern.

Levha 135.2: Yeniköy Asar Tepe Tetrapyrgonu, (Çörtük-Gümüş 2019, Fig. 14).

Levha 136.1: Kodopa Yerleşiminin Konumu.

Levha 136.2: Kodopa Topografik Konumu.

Levha 137.1: Kodopa Yerleşmesinin Havadan Görünümü.

Levha 137.2: Kodopa Yerleşim Plan Krokokisi.

Levha 138.1: Kodopa Tetrapyrgon'un Havadan Görünümü.

Levha 138.2: Kodopa Tetrapyrgon Kulesi.

Levha 139.1: Kodopa Tetrapyrgon Büyük Kulesinin Köşesi.

Levha 139.2: Kodopa Tetrapyrgonu İç Yerleşimi.

Levha 140.1: Kodopa Tetrapyrgonu İç Yerleşimi.

Levha 140.2: Kuyruklu Kale'nin Konumu.

Levha 141.1: Kuyruklu Kale Konumu.

Levha 141.2: Kuyruklu Kale Yerleşim Planı.

Levha 142.1: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon Planı.

Levha 142.2: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon Sur Duvarı.

Levha 143.1: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon Sur Duvarı.

Levha 143.2: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon Sur Duvarı.

Levha 144.1: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon Sur Duvarı İç Yüzü.

Levha 144.2: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon Giriş Kapısı.

Levha 145.1: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon'undaki Sarnıç.

Levha 145.2: Ouranion? Konumu.

Levha 146.1: Ouranion Yerleşimin Bulunduğu Tepe.

Levha 146.2: Ouranion Yerleşimin Planı.

Levha 147.1: Ouranion Sur Duvarı.

Levha 147.2: Ouraniondaki Sarnıç.

Levha 148.1: Alazeytin Kalesi Yerleşim Planı (Radt 1970, Beil).

Levha 149.1: Alazeytin Kalesi Yönetici Yapısı.

Levha 149.2: Alazeytin Kalesi Modelleme Çalışmaları.

Levha 150.1: Loryma Planı (Held 1999, Fig. 4)

Levha 150.2: Loryma Bey Konağı (Held 2005, Fig 5-6).

Levha 151.1: Loryma 13 Nolu Bina (Dynast Konağı) Rekonstrüksiyonu. (Held 2005, Fig 7).

Levha 151.2: Leleg Kentleri (KAUM).

Levha 152.1: Termera Akropolisinin Planı (Diler-Gümüş 2023, Fig. 36).

Levha 152.2: Termera Akropolisi (KAUM).

Levha 153.1: Termera Ana Giriş Kapısı.

Levha 153.2: Myndos Kocadağ Yerleşim Planı.

Levha 154.1: Myndos Kocadağ Sur Duvarı.

Levha 154.2: Theangela Kent Planı (Diler-Gümüş 2023).

Levha 155.1: Theangela'daki Kule.

Levha 155.2: Theangela Sur Duvarı.

Levha 156.1: Syangela Kent Planı (Diler-Gümüş 2023, Fig. 3).

Levha 156.2: Syangela İç Kale Genel Görünümü.

Levha 157.1: Madnasa Yerleşim Planı (Diler-Gümüş 2023, Fig. 32).

Levha 157.2: Madnasa Sur Duvarları.

Levha 158.1: Çilek Kalesi Yerleşim Planı (Radt 1970, Beil. 4).

Levha 158.2: Çilek Kalesi Havadan Görünümü.

Levha 159.1: Girel Kalesi Yerleşim Planı (Diler-Gümüş 2023, Fig. 26).

Levha 159.2: Ören Avlu Yerleşim Planı (Radt 1970).

Levha 160.1: Ören Avlu Hava Fotoğrafı.

Levha 160.2: Sandıma Hava Fotoğrafı.

Levha 161.1: Sandıma Sur Duvarları (Diler-Gümüş 2023, Fig. 41).

Levha 161.2: Leleg Yerleşimlerindeki Giriş Kapıları (Diler-Gümüş 2024, Fig. 48).

Levha 162.1: Mynos Kocadağ "L" Planlı Giriş Düzenlemesi (Şahin 2009, Abb. 16).

Levha 162.2: Theangela Giriş Kapısı (Tırpan 1987).

Levha 163.1: Çilek Kalesi Batı Giriş Düzenlemesi (Radt 1970).

Levha 163.2: Çilek Kalesi Doğu Giriş Düzenlemesi (Radt 1970).

KISALTMALAR DİZİNİ

AST.:	Araştırma Sonuçları Toplantısı
Bkz.:	Bakınız
cm.:	Santimetre
Çev.:	Çeviren
Çiz.:	Çizim
Ed.:	Editör
Fig.:	Figür
Kat. No.:	Katalog Numarası
KST.:	Kazı Sonuçları Toplantısı
KAUM:	Karya Araştırma ve Uygulama Merkezi
Lev.:	Levha
m.:	Metre
MÖ:	Milattan Önce
MS :	Milattan Sonra
No.:	Numara
Pl.:	Plate (Levha)
Res.:	Resim
s.:	Sayfa
Şek.:	Şekil
Taf.:	Tafeln (Levha)
vd.:	Ve diğerleri
yy.:	Yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1.ALAN VE KAPSAM

Bu araştırmanın ana konusu, Bodrum Yarımadası'nda yer alan önemli Leleg yerleşimlerinden biri olan Pedasa Akropolisi'nde bulunan Dipyrgon (İki Kuleli Kale) olarak adlandırılan iç kalenin tanımlanması, incelenmesidir. Arkeolojik veriler, Dipyrgon'un Klasik ve Doğu Roma Dönemleri'nde yerleşim alanı olarak kullanıldığı ortaya koymaktadır. Bu yapı özelinde Klasik Dönem'e özgü yönetici yapılarının mimari özelliklerinin değerlendirilmesidir. Dipyrgon, iki büyük kuleyle korunan, yönetici sınıfın ikamet ettiği küçük bir iç kale olarak dikkat çekmektedir. Çalışma kapsamında, öncelikli olarak Dipyrgon ile benzer işlev ve karakterdeki iç kaleler incelenmiş, literatürde yönetici sınıfa veya saray yapısına atfedilen ve Dipyrgon ile benzer işlevlere sahip olduğu düşünülen yapılar araştırmaya dâhil edilmiştir. Leleg yerleşimlerinde bulunan yapılar, özellikle bölgesel mimari özellikler ve yerel karakteristikler göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir. Bu doğrultuda, Karia Bölgesi'ndeki benzer mimari özelliklere sahip yapılar da karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Dipyrgon, planlama ve karakteristik özellikleri bakımından benzersiz bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Bölgedeki benzer plana sahip yapılar oldukça sınırlıdır. Leleg Yarımadası'ndaki yerleşim planlarının ve mimari özelliklerin, topografyanın etkisiyle kısa mesafelerde dahi farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Bu bağlamda, çalışma benzer işlev ve konumdaki yapılar üzerine yoğunlaşmış ve özellikle Leleg yerleşimlerine odaklanmıştır. Bunun yanı sıra, Anadolu'da yönetici sınıfa atfedilen ve iç kalelerde bulunan ilk örnekleri incelenmiş, bu yapıların planlamadaki gelişimi değerlendirilmiştir.

Dipyrgon terimi, literatürde nadiren kullanılan bir ifade olup iki kuleli kaleleri tanımlamaktadır. Özellikle Karia Bölgesi'nde, yönetici sınıfın ikamet ettiği bu tür kalelere yönelik yüzey araştırmaları dışında kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle, Pedasa Dipyrgon'u üzerine yapılan bu araştırma, konuyu detaylı bir şekilde ele alan ilk çalışma olma niteliği taşımaktadır. Araştırma, Pedasa örneği

üzerinden başlayarak Leleg Yarımadası ve Karia Bölgesi genelindeki benzer yapılarla ilişkili bir inceleme çerçevesi sunmaktadır. Literatürde Dipyrgon veya Tetrapyrgon olarak adlandırılan veya benzer plan özellikleri taşıyan yapılar da bu kapsamda ele alınmıştır.

Pedasa Dipyrgonu, kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş ve detaylı analizlere tabi tutulmuş tek örnek olarak çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Ana planını koruyarak günümüze ulaşmayı başaran bu yapı, Leleg Yarımadası'ndaki en iyi korunmuş mimari örneklerden biridir. Bu tür iç kalelerin Arkaik Dönem ve öncesi örneklerinde kule bulunmazken, geç dönemlerde kule sayısında artış gözlemlenmiştir. Kule sayısının dört olduğu yapılar, literatürde *Tetrapyrgon* olarak adlandırılmaktadır. Hekatomnidler Dönemi'nde Karia Bölgesi'nde bu tür yapıların sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Özellikle geniş surlarla çevrili kentlerde inşa edilen *Tetrapyrgon* örnekleri, stratejik açıdan önemli noktalarda güvenli alanlar oluşturmuş ve savunma sistemlerinin güçlendirilmesine katkı sağlamıştır. Tetrapyrgon planına sahip kentler arasında Theangela, Latmos/Herakleia, Halikarnassos, Yeniköy ve Labraunda yer almaktadır. Bu çalışmada, Karia Bölgesi'ndeki Kodopa ve Kuyruklu Kale gibi merkezlerde tespit edilen *Tetrapyrgon* örnekleri de incelenmiştir. Ayrıca, Ege Dünyası'nda bilinen bazı önemli *Tetrapyrgon* yapıları da değerlendirmeye dahil edilmiştir. Öte yandan, Mylasa sınırları içerisinde yer alan Pidasa yerleşiminde, Ilbır Dağı'nın zirvesinde gerçekleştirilen detaylı araştırmalar, bu kalenin *Dipyrgon* planlı olarak inşa edildiğini ortaya koymuştur. Bu araştırma, *Dipyrgon* yapılarının mimari özelliklerini ve işlevsel bağlamlarını ele alırken, Leleg Yarımadası ve Karia Bölgesi'ndeki benzer yapılarla olan ilişkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1.2.AMAÇ

Bu araştırmanın temel amacı, Leleg kentleri arasında ön plana çıkan Pedasa yerleşimindeki Dipyrgon'un tarihî ve mimarî özelliklerini, dönemsel gelişimlerini ve sosyo-politik bağlamını ayrıntılı bir şekilde analiz etmektir. Çalışma, bu yapının işlevini, kullanım evrelerini ve benzer örneklerle olan ilişkisini değerlendirerek, Leleg kültürüne özgü mimarî anlayışın anlaşılmasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Pedasa, antik metinlerde bahsedilen ve Atina Vergi Listeleri'nde iki talent vergi ödeyen bir şehir olarak dikkak çekmektedir. Bu durum, kentin ekonomik gücüne ve

güçlü bir yönetici sınıfın varlığına işaret etmektedir. Kentin geniş bir territoriuma sahip olması, sınırları içinde yer alan çok sayıda anıtsal tümülüs ve çiftlik evleri (compound) gibi yapılarla birlikte değerlendirildiğinde, sosyo-ekonomik yapının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, Pedasa Akropolisi'nde yer alan ve üç aşamalı savunma sistemiyle dikkat çeken Dipyrgon, bu güçlü yönetici sınıfın hem askeri hem de sosyal etkinliğini yansıtan önemli bir yapı olarak ele alınmaktadır. Dipyrgon, iki büyük kule ile korunan bağımsız bir iç kale niteliğinde olup Leleg yerleşimleri arasında benzersiz bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Bu araştırmada Dipyrgon'un mimari özellikleri detaylı bir şekilde analiz edilerek, benzer işlev ve plandaki yapıların tespiti hedeflenmiştir. Ayrıca, yapının kullanım evreleri ve bölgedeki siyasi olayların yapı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma, Leleg kentlerinde alınan ek savunma önlemleri ve yönetici kesimin yaşam alanlarındaki dönüşümlerin mimariye olan etkilerini anlamayı amaçlamaktadır.

Leleg yerleşimleri, genellikle kıyıdan uzak, yüksek tepelerde konumlanmış ve kendine özgü mimari özellikler sergilemiştir. Bu yerleşimler, kısa mesafelerde bile planlama ve işçilik açısından farklılıklar göstererek Leleg kültürünün özgün mimari anlayışını yansıtmaktadır. Çalışma, bu yerleşimlerin yönetimsel yapılarını ve sınıfsal farkların mimariye yansımalarını da incelemektedir. Özellikle, merkezi konumda yer alan ve daha büyük ölçekli birimler içeren yönetici yapıları, bu sınıfsal ayrışmayı analiz etmek için ele alınmıştır. Dipyrgon örnekleri Klasik Dönem ve öncesi örnekleri sınırlı olmakla birlikte, Hekatomnidler Dönemi'nde dört kuleli tetrapyrgon yapıların yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Çalışma kapsamında, Dipyrgon'un gelişim süreci ve tetrapyrgon yapılarla olan ilişkisi ele alınmış, bu yapıların kronolojik dağılımı ve tipolojik gelişimi incelenmiştir. Theangela, Latmos/Herakleia, Halikarnassos, Yeniköy ve Labraunda gibi bölgelerdeki tetrapyrgon örnekleri, Leleg mimarisinin daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu araştırma, Pedasa Dipyrgon'u özelinde pyrgon yapılarının tipolojik özelliklerini, Leleg Yarımadası'ndaki diğer yönetici sınıf yapılarıyla ilişkisini ve bu yapıların savunma mimarisi içindeki yerini anlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, Dipyrgon/Tetrapyrgon tipolojilerinin detaylı bir şekilde incelenmesi ve literatüre yeni veriler sunulmasıyla bilim dünyasına önemli bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

1.3.YÖNTEM

Bu araştırma da, Pedasa Akropolisi'nde yer alan Dipyrgon yapısının kapsamlı bir şekilde tanımlanması, belgelenmesi ve analiz edilmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın yöntemsel çerçevesi üç temel aşamadan oluşmaktadır: tanımlama, belgeleme ve karşılaştırmalı analiz.

Araştırmanın ilk aşamasında, Dipyrgon'un mevcut kalıntılar üzerinden mimari özellikleri ile işlevsel unsurlarının tanımlanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, genel topografik özellikler, yapının bulunduğu konum ve çevredeki kalıntılar, dış kale ve akropolis ile ilişkilendirilerek tanımlanmıştır. Bu bağlamda, öncelikle akropolisin iç ve dış kalesinde bulunan savunma yapıları, giriş kapıları ve yerleşim düzenleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ardından, Dipyrgon'un savunma kuleleri, sur duvarları, giriş düzenlemeleri ve iç mekan organizasyonu ele alınarak kapsamlı bir tanımlama yapılmıştır.

Tanımlama aşamasının ardından, Dipyrgon'un mimari unsurları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu süreçte, yapı detaylı hava fotoğrafları, fotogrametrik çalışmalar, plan, kesit ve cephe çizimleri aracılığıyla kapsamlı bir biçimde belgelenmiştir. Böylece yapının mimari bileşenleri bilimsel ve ölçülebilir bir veri tabanı üzerinden incelenmeye uygun hale getirilmiştir. Kazı çalışmalarında ele geçirilen buluntuların detaylı çizimleri, fotoğraflanması, tanımlamaları ve tarihlendirmeleri yapılması, elde edilen veriler Dipyrgon'un kullanım evrelerinin belirlenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu belgeler, Dipyrgon'un korunma durumu ve yapısal özelliklerinin literatür çalışmalarıyla karşılaştırılması açısından da önemlidir.

Dipyrgon'un işlevi ve tarihsel konumunun daha iyi anlaşılması için bölgedeki benzer yapılarla karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Özellikle Dipyrgon'un olası öncülleri incelenmiş; erken dönemde ortaya çıkan yönetimsel yapılarla benzerlikleri değerlendirilmiştir. Leleg yerleşimlerinde bulunan benzer yapı örnekleri ile diğer yönetici yapılar detaylı bir şekilde araştırılarak Dipyrgon'un bu yapılarla ilişkisi belirlenmiştir. Bu karşılaştırmalarda, Dipyrgon'un ardılları olarak değerlendirilen tetrapyrgonlar üzerinde durulmuş, bu yapıların dağılım alanları, konumları ve planları üzerine detaylı veri toplanmıştır. Karia Bölgesi'nde Dipyrgon/Tetrapyrgon olarak

değerlendirilen tüm yapılar yerinde incelenmiş ve belgelenmiştir; literatürde bilinen örneklerin dışında tespit edilen yeni örnekler çalışmaya eklenmiştir.

Karia ve Lykia Bölgeleri'nde yer alan yönetici yapı örnekleri ile Ege Dünyası'nda iyi korunmuş tetrapyrgon örnekleri çalışmaya dahil edilmiştir. Bu yapılar arasındaki işlevsel ve yapısal benzerlikler analiz edilerek, Dipyrgon'un bölgenin yerleşim yapısındaki rolü ve mimari gelişim süreci daha ayrıntılı olarak ortaya konmuştur. Literatür çalışmaları, özellikle Karia ve Lykia bölgelerinde tespit edilen yönetici yapıları arasındaki ortak özellikleri ve işlevsel benzerlikleri belirlemeye yöneliktir. Çalışmanın bu kısmında, yönetici yapılarının iç kale yerleşimlerindeki konumları, kuleli veya kule unsuru bulunmayan bölümlerin planları incelenerek benzerlik ve farklılıkları ortaya koyulmuştur.

Dipyrgon'un Leleg Yarımadası ve çevre bölgelerdeki yönetici yapıları arasındaki özgünlüğünü ve kronolojik gelişimini değerlendirmek amacıyla, elde edilen tüm bulgular analiz edilmiştir. Literatürde bilinen yönetici yapıları gözden geçirilerek revizyon ve plan çalışmaları yapılmıştır. Araştırma sonuçları, yönetici yapılarındaki mimari farklılıkların, bölgedeki topografik özelliklerin yanı sıra sosyo-politik gelişmelerle de ilişkili olabileceğini ortaya koymaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

PEDASA

2.1. COĞRAFİ KONUM

Pedasa, günümüzde Bodrum İlçesi, Konacık Mahallesi, Gökçeler Mevkii'nde yer almaktadır[1]. Halikarnassos Yarımadası, Anadolu'nun güneybatısında, Ege ile Akdeniz'in birleşiminde önemli bir konumda yer almaktadır **(Lev. 1: 1-2).** Yarımada, yaklaşık 400 km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Yarımadanın kuzey ve güney kıyılarında doğal limanlar bulunurken, iç kısımlarda yüksek dağ silseleri ve derin vadiler yer almaktadır[2]. Pedasa kenti, Halikarnassos'un kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda 6.5 km, kuzey-güney doğrultusunda ise 5 km, ve 2500 ha. bir alanı kapsayan territoriuma sahiptir[3]. Kent, Leleg kentleri içinde en geniş territoriuma sahip kent olarak değerlendirilmekte[4] olup sınırları doğanın kendi çizgilerinden oluşmuştur. Territorumun orta bölümünde surlarla çevreli akropolis ve akropolisin dışında konumlanan Athena Kutsal Alanı yer almaktadır. Yüksek tepeler ve yamaçların sınırlı düzlük ve eğimli arazilerinin geneline yayılmış farklı mezar tiplerini barındıran nekropol, tarımsal kullanım alanları ve meskenler territoriumdaki diğer verilerini oluşturur[5] **Lev. 2: 1-2).** Kent, Halikarnassos'un kuzeyinde yer alan Elmadağ ile doğudaki Torba Koyu'nda yükselen Keselitepe, kuzeyde Evcilören ve Çiftlik Tepe, batıda ise Athena Kutsal Alanı'nın bulunduğu Geymenetepe yükseltisi tarafından çevrelenmiş, dağlık ve dere yataklarıyla bölünmüş bir topografya içerisinde yer almaktadır[6]. Kentin doğusunda Torba Koyu'na ulaşan Sarp Deresi, Torba'nın güneydoğusuna doğru derin bir vadi olan Kızılkaya Deresi, akropolün güneyinde Halikarnassos'a doğru Gökçeler Deresi ve aynı adla batı yönünde Konacık Mahallesine doğru uzanmaktadır. Gökçeler Deresiyle birleşen Kopan Deresi, Evcilören Tepesi'nin batısında bulunmaktadır ve oldukça derin bir vadide yer almaktadır. Gökçeler Deresi'nin oluşturduğu derin vadiler, kentin merkezi konumundaki akropolü çevrelemektedir. Akropol, 313 metre yüksekliğinde olup

[1] Diler vd. 2021, 183.
[2] Ercan vd. 1984, 85-90.
[3] Diler 2003, 14-15.
[4] Diler 2001, 14-15; Gümüş 2013, 32-33.
[5] Diler vd. 2009, 29; Diler 2021 vd., 188.
[6] Gümüş 2013,30.

kuzey ve batı yönlerinde dik bir topografyaya sahiptir[7]. Kentin batı territoriumunda yer alan Elma Dağı ve uzantısı Şivriçamtepe 280-310 m arasındaki yüksekliğe sahiptirler. Elmadağ batıya doğru dik yamaçlardan oluşurken Sivriçamtepe ise daha düz alanlardan oluşmaktadır. Yerleşim merkezinin doğu ve güney bölümlerinde derin vadilerin birbirinden ayrıldığı Kızılkaya, Arapyurdu, Sarıkaya ve Ilıcakaya tepeleri 280-310 m arasında değişen yüksekliklere sahiptir ve düzlük alanlarında çiftlik evleri bulunmaktadır[8]. Akropolün güneyinde yer alan Çamtepe, 332 metre yüksekliğindedir ve batı ile güney yönlerinde dik yamaçlardan oluşmaktadır. Çamtepe'nin kuzey kesimindeki düz alanlar ise nekropol olarak kullanılmıştır. Pedasa'nın doğusunda, derin vadilerle çevrili olan Demir Tepe ve çevresindeki düzlüklerde, küçük bir yerleşim birimine sahiptir. Pedasa territoriumunda, en dik ve ulaşımı zor alan kuzeydeki dağ sıralarıdır. Bu dağlar, doğu-batı doğrultusunda uzanmakta olup, aralarındaki vadi veya dere eksikliği, bölgedeki ulaşımı önemli ölçüde güçleştirmektedir. Bu alanda yer alan Evcilören Tepe ile Çiftlik Tepe 415 m ile Pedasa'nın en yüksek tepeleridir ve çiftlik evleri ile nekropol alanı olarak kullanılmıştır. Akropol'un batı bölümünde ise Sivriçam Tepesi'nin uzantısı olan Hasankayası ile Geymene Tepesi, 319 m yüksekliğinde ve iki tepe arasında Gökçeler Deresi'nin oluşturduğu vadi batıya doğru Konacık Mahallesi'ne ulaşır. Pedasa'nın en batı bölümünde yer alan ve Gavuravlusu olarak isimlendirilen yerleşim yeri ayrı bir mahalle ya da *koinon* olmalıdır[9] **(Lev. 3: 1-2).**

Pedasa Halikarnassos Yarımadası'nın iç kısmında, Leleg Dönemi ve öncesinin en önemli kentlerinden biridir[10]. Herodotos Pedasa'nın konumunu şu şekilde aktarmaktadır; "*Pedases'liler Halikarnassos'un ötesinde, kıyıdan içeride oturuyorlardı"*[11]. Strabon da kentin konumunu benzer bir ifade ile açıklamaktadır "*….Onlar tarafından terk edilmiş olan Pedasos kenti artık yok olmuştur. Fakat Halikarnassos'lulara ait toprakların iç kısmında kendileri tarafından Pedasa olarak adlandırılan bir kent vardır; ve şimdiki arazi Pedasis olarak adlandırılır"*[12]. Kent,

[7] Gümüş 2013,30-31.
[8] Diler 2001, 14-15.
[9]Gümüş 2013, 32. Karia'nın siyasi düzeni ve yaşama şekli genellikle bir *Koinon* (Birlik) sistemidir ve en üst siyasi organizasyondur (Held 2005, 87).
[10] Diler 2004, 143; Rumscheid 2009,182.
[11] Herodotos I. 175-176.
[12] Strabon XIII-I, 59. Strabon, bu bölgenin adını, kentin ismiyle uyumlu bir şekilde Pedasis olarak belirttiğini ifade etmektedir.

uzun süredir araştırmacıların dikkatini çekmiş ve farklı önerilerle konumu tartışma konusu olmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru araştırmacı Judeich, Pedasa'nın lokalizasyonu için Etrim kalesini önermiştir[13]. Paton ve Myres ise Gökçeler'de buldukları yazıt ve antik belgelerden yola çıkarak Bodrum'un yanı başındaki Gökçeler'in Pedasa olduğunu savunmuşlardır[14]. 20. yüzyıldan itibaren bölgede çalışmalar yapan Bean-Cook[15] ve Radt[16] gibi araştırmacılar, Atina Vergi Listelerinin yardımı ile Pedasa'nın Gökçelerde olduğunu ifade etmişlerdir. Herodotos'un tanımlarından yola çıkılarak yapılan lokalizasyon çalışmaları ve 2008 yılında kutsal alan sektöründe bulunan, kentin adını içeren yazıt, Pedasa'nın konumunu bir kez daha doğrulamıştır[17]. Ayrıca, Gökçeler'in 4 km güneybatısında bulunan Bitez Mahallesi'nin isminin Pedasa'nın yansıması olasılığı da araştırmacılar tarafından desteklenmektedir[18].

Karia Bölgesi'nde Pedasa adını taşıyan üç ayrı kentten bahsedilmektedir: Pedasa, Pedason ve Pidasa. Bodrum Yarımadası'ndaki Gökçeler mevkiindeki Leleg yerleşmesi, araştırmacılar arasında, bu yerleşim yerinin Herodotos ve Strabon'un bahsettiği Pedasa olduğu konusunda genel bir düşünce birliği vardır. Newton, Paton, Myres, Maiuri, Robert, Bean, Cook ve Radt gibi araştırmacılar bu konuda hemfikirdir[19]. Son veriler ışığında kentin lokasyonla ilgili olan tartışmalara son vermiştir[20].

Antik metinlerde Pedasa adı, Bodrum Yarımadası dışında farklı yerleşimler içinde geçmektedir. Herodotos'a[21] göre Miletos'u ele geçiren Persler, yerel halkı sürgüne yollarken[22] kendileri kıyıya yakın, düz arazilere ve bereketli topraklara yerleşmişlerdir[23]. Miletos'un dağlık bölgelerini ise Pedasalılar'a vermişlerdir[24].

---

[13] Judeich 1887, 331 vd.
[14] Paton-Myres 1886, 192-195; 215-216.
[15] Bean-Cook 1955, 123-125.
[16] Radt 1970, 265-271
[17] Diler vd. 2009, 29.
[18] Paton - Myres 1886, 192-195;215-216; Diler-Ünver 2013, 128.
[19] Varinlioğlu 1992, 214; Diler-Adıgüzel 2015, 88.
[20] Paton-Myres 1896, 215-216; Diler vd. 2009, 29; Diler-Ünver 2013, 18; Diler-Adıgüzel 2015, 88.
[21] Herodotos VI, 20.
[22] Bresson'a göre Pedasalıların Milet dağlarına yerleştirilmeleri bir sürgün değil, aksine bir lütuf olarak değerlendirilmelidir (Bresson 2019, 228) Konuk ise; Perslere teslim olmaları karşılığında Pedasalılara bu bölgenin verilmiş olabileceğini öne sürmektedir (Konuk 2012, 343).
[23] Ray 2009, 44.
[24] Herodotos VI. 20; Gorman 2001, 45.

Miletos'un MÖ 3-2 yüzyıllarına ait yazıtlarda, Miletos yakınlarında (Grion Dağı'nda, Hoca Dağ) bir Pedasa (Pidasa) olduğu anlaşılmaktadır[25]. Pidasa günümüzde Milas ile Bafa Gölü kıyısında, Danişment Mahallesi sınırları içinde[26] Ilbıra Dağı'nın tepesinde, Bafa Gölü'ne hakim bir konumda yer almaktadır[27]. Pidasa'da Arkaik Dönem'e ait herhangi bir arkeolojik veri bulunmamış olması, kentin sonraki bir dönemde kurulduğunu göstermektedir[28]. Pidasa[29] MÖ 182'de sympoliteia anlaşması gereğince Miletos'a bağlanmıştır[30]. Strabon[31] Stratonikeia yakınında Pedason (Pedasum)[32] adında bir yerleşimin varlığından bahsetmektedir[33]. Ayrıca, Roma Dönemi'ne ait bir yazıtta Pedason adındaki bir kentin Stratonikeia'ya dahil edildiği bilinmektedir[34]. Varinlioğlu, Stratonikeia'nın 3-4 km batısında Değirmentepe'deki yerleşimin Pedasa olduğunu ifade etmektedir[35].

2.2. ANTİK KAYNAKLARDA LELEGLER VE PEDASA

Hellenlerce "*Leleges*" olarak isimlendirilen toplum, Karia Bölgesi'nin yerel halklarındandır ve ağırlıklı olarak Halikarnassos Yarımadası'nda yaşadıkları bilinmektedir. Leleg ismi, açıklama çalışmaları içerisinde genellikle Luvice *Lulahi* (Barbar) ile ilişkilendirilmiştir ancak dilleri hakkında herhangi bir epigrafik kanıt olmadığından, bu bağlantı kesin bir bilgi olarak kabul edilmemektedir[36]. Strabon Dönemine kadar varlıklarını sürdüğü bilinen Leleg halkının, kendilerine has bir dilleri olduğu bilinmemekle birlikte Karca konuştukları düşünülmektedir[37]. Karia'nın çok

[25] Varinlioğlu 1993, 213; Ma 2000, 97, 104; Kızıl vd. 2015, 371-380.
[26] Miletos'tan Mylasa'ya giden yolu kontrol eden stratejik bir noktada yer almaktadır. Danişment Mahallesi ile Pidasa arasında çeşitli tepecikler yer almakta olup, bu alan Ilbıra Dağları'nın en yüksek noktasından bir vadi ile ayrılmaktadır; Radt 1974, 171.
[27] Cook 1961, 91-96; Robert 1976, 193-195; Robert 1978, 493-494; Migeotte 2001, 129-135.
[28] Bresson 2019, 228.
[29] Bir yazıtta, Pidasa ile Latmos arasında yapılmış bir dostluk anlaşmasına dair bir metin yer almaktadır; metin, bu iki şehir arasındaki anlaşmayı ayrıntılı olarak ifade etmektedir (Henry 2010, 75).
[30] Gauthier 200, 117-127.
[31] Strabon, XIII.1.59.
[32] Magie 1950, 910.
[33] Magie 1950, 910; Varinlioğlu 1993, 213 vd.
[34] Şahin 1982, 4-9. Yazıtta, MÖ 121/120-63 yılları arasında Roma ile Mithridates Eupator arasındaki savaşta Stratonikeia'nın Roma'yı desteklediği belirtilmektedir. Roma ise bu destek karşılığında, Pedason, Keramos ve Themessos kentlerini ve bu kentlerden elde edilen gelirleri Stratonikeia'ya bırakmıştır
[35] Varinlioğlu 1993, 2015.
[36] Bean 2000, 3.
[37] Umar 1982, 111. "Leleg" kelimesi etnik bir tanımlama için değildir.

dilli bir toplum yapısına sahip olduğu bilinmektedir. Strabon, Karlar ile Lelegler arasında dilsel bir benzerlik bulunduğunu ileri sürmüştür[38].

Leleglerle ilgili ilk bilgilerimizi Homeros'tan öğrenmekteyiz ve İlyada destanında onlardan şu şekilde bahsetmiştir; *"Altes kavga düşkünü Lelege'lerin Hanıdır. Santinois ırmağı kenarlarında, yukarı Pedas üzerine hüküm sürer"* [39]**.** Başka bir yazısında ise"*…kıyılara yakın Karialılar, kıvrık yaylı Paionlar var, bir de Lelegler; Kaukonlar, Tanrısal Pelasglar*" şeklinde bilgi vermektedir. Homeros'un verdiği bilgiler ışığında, Strabon tarafından aktarılan bilgiler ise şu şekildedir; *"Evvelce bu hususlarda söz ettim, Lakin şimdi Homeros'un kral Altes'e bağlı ve bir Leleg kenti olarak sözünü ettiği Pedasos'u eklemeliyim. Ey Altes, sen Satnioeis üzerindeki yalçın Pedasos'u elinde tutan, savaş aşığı Leleglerin efendisi", Şimdi terk edilmiş bu bölgedeki iskan yeri hala görülebilir. Bazıları yanlış olarak sanki kent Satnioeis denen bir dağın eteklerinde imiş gibi Satnioies'in eteklerinde diye yazarlar; fakat burada Satnioeis isimli bir dağ yoktur, sadece bu isimde bir nehir vardır ve kent bunun kıyısında kurulmuştur, fakat o günümüzde terk edilmiştir*[40]*"*. Strabon başka bir yazısında *"Lekton'dan iki misli uzaklıkta, Aiolislerin en belli başlı kentlerine ve Adramyttenos körfezine gelinir. Homeros, Leleglerin çoğunu ve onların iki misli olan Klikialıları buraya yerleştirmiştir. Ayrıca burada kıtada yaşayan Mitylenelilere ait birkaç köy bulunduran topraklar vardır. Aynı körfez İdaion körfezi de denir, çünkü Lekton'dan İda dağına kadar ilerleyen dağ silsilesi körfezin başlangıç kısmından itibaren uzanır. Ozan burasını Leleglerin ilk iskan yeri olarak gösterir"*[41] şeklinde bilgi aktarmaktadır. Homeros ve Strabon'un aktardıkları bilgiler doğrultusunda Troia'nın güneyinde, Assos[42] ve Antandros[43] topraklarının olduğu bölge Leleglerin ilk iskan yeri olarak gösterilmektedir.

Clarke, Homeros'un[44] Pedasos hakkındaki topografik anlatımından yola çıkarak, *"Assos'un eskiden Pedasos adını taşıdığı*" yorumunu yapar[45]. Çünkü

[38] Bockisch 1969, 120.
[39] Homeros XXI, 86.
[40] Strabon XIII.I.59.
[41] Strabon XIII.I.49.
[42] Strabon XIII.I. 56: *"….Buraları Assos dolaylarıyla birlikte Leleglerin işgal ettikleri yerlerdir."*
[43] Strabon XIII.I. 51 *"….Antandros, Alkaios tarafından "Leleglerin Kenti" olarak adlandırılır."*
[44] Homeros II., VI, 35; XX. 92, 191; XXI,87.
[45] Clarke vd. 1902, 1.

Homeros Pedasos olarak betimlediği yer, kayalık bir alanda ve Satnioeis'in (Tuzla Çayı) kıyısındaki bir alanı tarif etmektedir ki[46], bu da Assos konumuyla benzerlik göstermektedir. Ancak Strabon Assos'u ziyaret ettiğinde aldığı notlarda, Assos ile Pedasos'un aynı yer olmadığı, Pedasos'un harabe olduğunu belirtir[47]. Strabon Pedasos'un Lesbos Adası'nın karşısında olduğunu[48] ve sonrasında kent halkının burayı terk ettiğini söylemektedir[49]. Strabon'a göre, Akhilleus tarafından Pedasos talan edilince, Pedasos halkı, Karia'ya göç ederek bugünkü Halikarnassos dolaylarına yerleşmişlerdir[50]. Homeros, Lelegler'in Troia Savaşı'nı kaybettikten sonra Karia'lılarla birlikte güneye göç ettiklerini ve Miletos ile Karia Bölgesi'ne kentler kurduklarını belirtir. Strabon da Karia'nın tümünde ve Miletos'ta Leleglere ait mezarlar, kaleler ve iskan yerlerinin bulunduğunu ifade eder[51]. Milet yakınında da bir Pedasa (Pidasa) olduğu anlaşılmaktadır[52]. Ayrıca Strabon, Phokia'ya kadar uzanan kıyıların ve Ankaios'un egemen olduğu Samos ve Khios adalarının da eskiden Lelegler tarafından iskan edilmiş olduğunu aktarmaktadır[53]. Strabon, Ephesos'un[54] ve Smyrna'nın[55] da Lelegler tarafından iskan edildiğini, daha sonra buradan da sürüldüklerinden bahsetmektedir.

Lelegler, Halikarnassos Yarımadası'nda 8 kent kurdukları bilinmektedir. Bu kentlerden biri olan Pedasa, özellikle Altes'in şehri olan Pedasos'un belirgin bir yansıması olarak öne çıkmaktadır[56]. Bu durumu Strabon şu şekilde açıklamaktadır; *"…Onlar tarafından terk edilmiş olan Pedasos kenti artık yok olmuştur. Fakat Halikarnassoslulara ait topraklarının iç kısmında kendileri tarafından Pedasa olarak adlandırılan bir kent vardır; ve şimdilik arazi Pedasis olarak adlandırılır. Bu*

---

[46] Homeros VI. ,175. XXI, 86: "*Altes, kralıdır savaşsever Leleglerin, Satnioeis kıyısında yalçın Pedasos'u tutardı elinde"*

[47] Strabon XIII-.I, 59.

[48] Strabon XIII-.I, 7. : *"Akhilleus aynı zamanda Lesbos'un karşısına düşen Thebe, Lyrnessos ve Pedasos'a komşu olan toprağı da talan etti, sonuncusu Leleglere aitti".*

[49] Strabon XIII-.I, 144-145.

[50] Strabon XII.I.58.

[51] Strabon XIII.I.59.

[52] Varinlioğlu 2013,214; Guathier 2001, 117-127; Bresson 2019, 227-228.

[53] Strabon XIV.I.3.

[54]Strabon XIV.I.21: *"Ephesos kenti hem Karialılar hem de Lelegler tarafından iskan edilmişti. Fakat Androklos bunları sürerek"…*

[55]Strabon XIV.I.4: *"Ephesoslulardan ayrılmak isteyen Smyrnalılar, şimdiki kurulduğu yere geldiler. Burası Leleglerin elindeydi. Bunları sürerek, bugünkü Smyrna'dan yaklaşık yirmi stadia kadar uzakta olan eski Smyrna'yı kurdular".*

[56] Bean 2000, 3; Varinlioğlu 1992, 17.

topraklardaki sekiz kentin Lelegler tarafından iskan edildiği, bunların kısa bir zamanda çoğalarak, Karia'da Myndos ve Bargylia'ya kadar olan bütün toprakları ele geçirmekle yetinmeyip, Psidia'nın da büyük bir parçasını kendilerine kattıkları söylenir[57]". Antik belgelerden, Troia'nın güneyinde yaşayan Leleglerin, savaşın ardından güneye göç ederek İonia kentlerine yerleştikleri, ancak burada sürülerek Halikarnassos topraklarına ulaştıkları anlaşılmaktadır. Halikarnassos'ta güçlü bir otorite bulunmaması nedeniyle, bu bölgeye kalıcı olarak yerleşmişlerdir.

Antik belgelerde, Leleg halkına dair bilgilere Yunan Anakarası'nda da rastlanmaktadır. Strabon'un aktardığı bilgilere göre, Yunanistan'da Argos kıyısındaki Troizen ve Epidauros kentleri, Lelegler tarafından kurulan koloni şehirleriydi. Homeros'un bahsettiği Troia'nın güneyindeki Pedasos kentiyle aynı adı taşıyan bir kentin Peloponnesos'da, Messenia Bölgesi'nin güneyinde yer aldığını Strabon aktarmaktadır. Yine Strabon, Yunanistan'da Akarnania, Leukas, Boeteia ve Lokris kentlerinde Leleglerin yaşamış olduğunu aktarmakta, ayrıca Naksos Adası'nın eski halkının Leleg olduğundan bahsetmektedir[58]. Strabon Megara kentinin yukarı hisarına Karia denildiğini ve hatta eski krallarından birinin adının Lelex (Leleg) olduğunu aktarmaktadır[59]. Pausanias, Megara'daki akropolisin isminin "Karia" ve kente yaşayan halkın ise Leleg olarak adlandırdığından bahsetmektedir[60]. Herodotos ise Leleglerin adalarda oturdukları[61] ve Minos uyruğunda olduğunu aktarmaktadır[62]. Bu aktarımlar ışığında Lelegler ile Karia'lılar Yunan öncesi, Yunan anakarası, Ege adaları ve Batı Anadolu'nun sakinleri olarak gösterilmektedirler[63].

Strabon'un Leleg yerleşimleri hakkındaki bu çelişkili aktarımları herhangi bir arkeolojik veriye dayanmamakla birlikte, Lelegler ile ilgili epigrafik kanıt veya kıyaslayıcı arkeolojik verilerin yetersizliği bu sorunsalın çözümünü güçleştirmektedir. Strabon, Leleglerin gezici bir kavim olduğunu ifade etmiştir[64]. Bu durum, onların ilk

---

[57] Strabon XIII.I.59.
[58] Umar 1982, 170.
[59] Starbon 8.VI.15.
[60] Pausanias 1, 40, 6.
[61]Herodotos 1.171; Ancak bu görüşü kabul etmediklerini ve her zaman anakaranın yerlisi olduklarını belirtmişlerdir.
[62]Herodotos I, 171.
[63]Herda 2013, 431.
[64] Strabon XII.8.3 "*Eski zamanlarda gezici bir kavim olan bazı Leleglerin karakterlerinin benzerliği dolayısıyla onlarla karışarak orada yerleştikleri söylenir".* Starbon XII.8.4:."*Troia Savaşı öncesinde*

başlarda göçebe bir yapıya sahip olmalarından kaynaklanmış ve bu nedenle arkeolojik veriler sınırlı kalmış olabilir. Strabon, sekiz Leleg kentinden altısının Maussollos tarafından Halikarnassos'a taşındığını, yalnızca Syangela ve Myndos'un yerinde bırakıldığını aktarmaktadır[65] **(Lev. 4: 1).** Diğer kentlerin isimlerini ise Plinius'tan öğrenmekteyiz. Ancak Plinius bu taşıma işleminin Büyük İskender tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu ifade etmektedir[66]. Günümüzün araştırmacıları, bu ifadenin yanlış olduğunu ve Maussollos'un yapmış olduğu işin yanlışlıkla Büyük İskender'e yüklenmiş olduğunu düşünmektedirler. Bunun sebebi olarak ta Strabon'un verdiği bilgilerin yanı sıra, İskender'in Halikarnassos'u işgal edemeden oradan ayrıldığı ve işgal sırasında kendisinin doğu seferinin tam ortasında olması gösterilmektedir[67].

Antik kaynaklarda Karlar ve Lelegler her zaman birbiriyle bağlantılı iki toplum olarak gösterilmektedir[68]. Her iki halk hem Troas'ta[69] hem de Karia'da birlikte yaşadıkları bilinmektedir[70]. Hatta Herodotos her iki halkın aynı olduğunu bildirmektedir[71]. Pausanias Leleglerden Karia soyunun bir bölümü olarak bahseder[72]. Ancak Strabon Lelegler ve Karların ayrı halklar olduğunu ve Homeros'un da düşüncesini örnek göstererek iki halkın kesinlikle ayrı olduğunu aktarmaktadır[73]. Ancak başka bir pasajında bu düşüncenin aksini ifade ederek, Leleglerin Karia'ya asker olarak hizmet ettiğini ifade etmiştir[74]. Strabon, Leleglerin Karialılarla birlikte hareket ettiklerini ve onlarla dış seferlere katıldıklarını belirtmiştir[75]. Strabon başka bir pasajında Lelegler ve Karlar'ın birlikte adalardan gelerek Miletos'u birlikte kurduğunu

---

de …… Kaukonlar ve Lelegler gibi Pelasglar da eski devirlerde Europa'nın bir çok yerlerinde başıboş dolaşırlardı".

[65] Strabon XII.I.59 "*Kallisthenes'in söylediğine göre Maussolos sekiz kentten altısını bir kent olarak Halikarnassos ile birleştirdi".*

[66] Plinius, V, 107. Yazardan öğrendiğimize göre değişik söyleniş biçimleri olan Pedasa, Termera, Madnasa, Side, Uranium ve Telmessos diğer Leleg kentlerindendir.

[67] Varinlioğlu 1992, 17; Bean 2000, 102-3.

[68] Antik belgelerde, Lelegler ve Karialılar bazen iki ayrı halk olarak, bazen de aynı halkın farklı isimleri olarak geçmektedir. Baldoni 2004, 16.

[69] Homeros X,428-429 : …".*kıyılara yakın Karialılar, kıvrık yaylı Paionlar var, bir de Lelegler, Kaukonlar, tanrısal Pelasglar"…*

[70] Varinlioğlu 1992, 17.

[71] Herodotos I, 171.

[72] Bean 2000, 3.

[73] Strabon XIII.I. 58.

[74] Strabon XIII.I.59.; Bean 2000,3.

[75] Strabon XIII.I.59; …."*Karialılarla birlikte dışarıya sefere gittiklerinde tüm Yunanistan'a dağıldılar ve bütün soy yok oldu".*

aktarmaktadır[76]. Leleg kenti Theangela'nın yerlisi olan Philippos, Leleglerin Karialıların kölesi olduğu ve onları Spartalı Helotlara veya Tessalya'lı Penestlere benzetmektedir. Bu verilerden yola çıkarak, Leleglerin genellikle ikinci planda kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, kendilerine ait bir dil ve yazının bulunamaması[77], onların Karca dilini kullanan bir topluluk olarak varlıklarını sürdürmüş olma olasılığını gündeme getirmektedir[78]. Vitruvius, Lelegler ve Karialıları aynı dönemde yaşamış iki ayrı etnik grup olarak kabul etmiş ve onları barbar olarak tanımlamıştır[79]. Strabon barbar kelimesi için şu ifadeyi kullanmaktadır: *"Kanımca, 'barbar' sözcüğü ilk önce sözcükleri zorlukla, kabaca ve boğuk sesle ses benzerliği yaparak konuşan halk için söylenmiştir"*[80]. Philippos Karia hakkındaki yazılarında Karia dilinin birçok Yunanca kelime içerdiği ifade edilmektedir[81].

Anadolu'da Lelegler ve Karialılar hep beraber düşünülmüş ancak zamanla Leleg toplumu ikinci plana düşmüştür ve onlar hakkında antik kaynaklar dışında herhangi bir epigrafik kanıt veya sikke bulunmamıştır. Ancak Halikarnassos Yarımadası ve çevresinde son yıllarda A. Diler tarafından yürütülmüş olan kapsamlı yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları sayesinde Leleg kültür ve yaşamına dair bilgilerimiz artmıştır. Leleg kültürünün kendilerine özgü mimari karakteri, yerleşim planları, nekropol alanları ve kırsal mimari özelliklerinden rahatlıkla ayırt edilebilmektedir[82].

Leleg yerleşimleri, günümüz yerleşimlerinden uzak konumları, ulaşımın genellikle zor olduğu yüksek tepelerde yer almaları ve dayanıklı taş işçiliği sayesinde büyük ölçüde korunmuş ve günümüze ulaşmıştır[83]. Ayrıca, Maussollos'un synoikismos politikası sonucu terkedilmiş olan Leleg yerleşimleri, yüksek konumları, tamamen taş malzeme kullanımları ve MÖ 4. yüzyıldan sonra yerleşim olmaması sebebiyle günümüze kadar büyük oranda korunmuşlardır[84].

---

[76] Strabon XII.8.5
[77] Varinlioğlu 1992, 17; Bean 2000, 3.
[78] Umar 1982, 112.
[79] Vitruvius 2.8.12.
[80] Strabon XIV, II. 27-28.
[81] Baldoni vd. 2004, 15.
[82] Myres 1930, 96-7; Bean 2000, 102-123
[83] Diler 2015, 157.
[84] Diler 2015, 157-159.

2.3. PEDASA'NIN ARAŞTIRMA TARİHİ

Antik Dönem'deki edebi eserlerde Karların atası olarak gösterilen Leleg toplumu, Kar kültürel kimliğinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Pedasa'nın, Leleg kentleri içerisinde önemli bir konuma sahip olduğu bilinmektedir[85] **(Lev. 1: 1-2).** Kentin isimlendirmesi konusunda kabul edilen görüşlerden bir tanesi, Pedasa adının son eki olan "asa" erken tarihe işaret ettiği[86] ve Pedasa kentinin 4 km güneybatısında yer alan Bitez Mahallesi'nin isminin Pedasa'nın yansıması olduğu kabul edilen görüşler arasındadır. Leleg kentleri içerisinde en kapsamlı kazı çalışması ve arkeolojik veriye sahip kent konumunda olan Pedasa, 2007-2022 yılları arasında sürdürülen kazı çalışmalarıyla Leleg kültürü hakkındaki bilgilerimizi zenginleştirmiştir. Ayrıca kentte bulanan epigrafik kanıtlar sayesinde kentin ismi ve tanrıça Athena ile ilgili verilere ulaşılmış ve antik kaynakların verdiği bilgiler doğrulanmıştır. Kentin adı ve yeri konusunda ilk bilgileri Herodotos'tan[87] öğrenmekteyiz ve aktarımı şu şekildedir: *"Pedases'liler Halikarnassos'un ötesinde kıyıdan içeride oturuyorlardı…"* Benzer bilgiyi ise Strabon aktarmaktadır: "….*Onlar tarafından terk edilmiş olan Pedasos kenti artık yok olmuştur. Fakat Halikarnassoslulara ait toprakların iç kısmında kendileri tarafından Pedasa olarak adlandırılan bir kent vardır; ve şimdiki arazi Pedasis olarak adlandırılır…*[88]*".* Antik metinlerde kentin adını tarihsel olay dışında tanrı ve tanrıçalar adına yapılan kült, seremoni ve tanımlamalar da görmekteyiz. Özellikle Pedasa'da tapınım gören Tanrıça Athena kültünün, hem antik literatürde hem de yazıtlar aracılığıyla önemli olduğu bilinmektedir[89]. Herodotos, Athena kültüne hizmet eden rahibelerle ilgili olarak *"Pedaslılar'ın ve komşuların başına kötü bir şey gelse Athena rahibesinin sakalı uzamaktadır ve bu olay kentin tarihinde üç kez gerçekleştiğini"* şeklinde bir bilgi aktarmaktadır[90]. Athena Kutsal Alanı'ndaki kazılar sırasında, göğsünde Gorgo betimi taşıyan yelek biçimindeki aegis ile çevrelenmiş bir mermer Athena heykeli ve yüksek

[85] Diler 2015, 151, Dipnot 41.
[86] Rumscheid Mylasa'da bulunan Klasik Dönem ve öncesi buluntulardan yola çıkarak kentin ismindeki "asa" kelimesi Pedasa ile karşılaştırarak her iki kentinde erken tarihli olduğu bildirmektedir (Rumscheid 1996, 85-86).
[87] Herodotos I. 175-176.
[88] Strabon XIII.I. 59.
[89] Paton-Myres 1896, 215-216.
[90] Herodotos I. 175, VIII, 104. Herodotos Halikarnassos'lu olduğu için Pedasa'yı ve ya Pedasa halkını iyi tanıyor olmalıdır.

miğferli olarak tasvir edilen pişmiş toprak bir Athena heykelciği parçası bulunmuştur. Bu buluntular, kutsal alanın kimliği ve Athena kültüyle uyumlu önemli yeni veriler sunmaktadır. Ayrıca, 19. yüzyılın sonlarında Paton ve Myres tarafından Gökçelerde bulunan[91] ve MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen bir adak yazıtı, üç özel kişinin dekate adağı kapsamında Athena için bir adak yazıtı diktiğini ortaya koymaktadır. Bu yazıt, bir heykel kaidesine ait olup, aynı zamanda heykelin sanatçısı hakkında bilgi sunmaktadır. Dionysios oğlu Herakleia'lı Makedon tarafından yapılan heykel ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca, adı geçen yazıtlar sayesinde tanrıçanın tapınağının varlığı ve yeri konusundaki belirsizlikler giderilmiştir[92].

Leleg kentleri içerisinde kazısı yapılmış olan Pedasa ve Termera kentlerindeki mezar[93] buluntularından yola çıkarak, Erken Demir Çağı'nda kuruldukları, yerleşimlerin ise Arkaik Dönemde yoğunlaştığı kalıntılardan anlaşılmaktadır[94]. Pedasa Athena Kutsal Alanı'ndaki kazı çalışmalarında ele geçen buluntulara göre kült aktiviteleri Protogeometrik Dönem'e kadar gitmektedir[95].

Persler MÖ 546 yılında Sardeis'i ele geçirdikten sonra Harpagos yönetimindeki bir ordu Karia üzerine gönderilmiş ve sadece Pedasa kenti direniş göstermiştir[96]. Ayrıca bu orduya karşı Lide (Kaplan/Tırman) Dağı denilen dağlık bölgede güçlük yaratmışlardır[97]. MÖ 499 yılından sonra İonia Ayaklanması'na katılan Karialıları cezalandırmak için Daurises komutasında sefere çıkan Pers ordusu Labraunda'da Karialıları bozguna uğratmış olmalarına karşın, MÖ 496 yılında Pedasa yolunda pusuya düşürülmüşler[98] ve Pers ordusu ağır bir yenilgi almıştır[99]. İonia Ayaklanması sırasında ve sonrasında, Karialılar arasında güçlü bir askeri ittifak kuruldu. Bu ittifak, Pers İmparatorluğu'na karşı savunma amacıyla oluşturulmuştu. MÖ 494 yılında Persler Miletos'u ele geçirdikten sonra zorluk çıkaran Pedasalıların

[91] Paton-Myres 1896, 215-216; Diler-Adıgüzel 2015, 95.
[92] Bulut 2019, 102-103.
[93] Diler 2015, 163.
[94] Diler 2015, 157-158.
[95] Bulut 2018, 121; Bulut 2019, 103.
[96] Herodotos, I. 175; Paton-Myres 1896,194; Bresson 2019, 229.
[97] Herodotos, I. 175.
[98] Herodotos V. 121; Ray 2009, 43-44.
[99] Herodotos, V. 120-121; Paton-Myres 1896,194; Diler 2016,111. Perslerin pusuya düşürüldüğü yer konusunda çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Bresson, bu olayın Bafa Gölü yakınındaki Grion Dağı'ndaki Pidasa'da gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Mylasalı Herakleides'in bölgenin coğrafyasını iyi bilmesi, pusunun başarısında önemli bir rol oynamış olmalıdır (Bresson 2019, 233).

bir bölümünü yeni kurulan bir kente yerleştirmişler ve bu kent de Pedasa adını almıştır[100]. Persler Pedasalıları Miletos'un dağlık alanlarına yerleştirirken, kendileri kıyıya yakın verimli ve düz arazilere yerleşmişlerdir[101].

Atina Vergi Listeleri'ndeki Pedasa adı konusunda tartışmalar bulunmaktadır[102]. Vergi listesinde adı ilk geçen kentin Halikarnassos Yarımadası'ndaki Pedasa olduğu, ikinci defa listelerde ortaya çıkan kentin ise Latmos yakınlarındaki Pidasa olduğu ileri sürülmektedir[103]. Ancak Varinlioğlu'na göre Atina Vergi Listelerinde adı geçen ilk kent Latmos'un yakınındaki Pidasa'dır[104]. Pedasa'nın MÖ 6. ve 5. yüzyılda Halikarnassos'tan daha önemli bir kent olduğu[105] ve Atina Vergi Listeleri'nde verdiği vergi miktarının Halikarnassos'tan fazla olduğu görülmektedir[106]. Pedasa Attik Delos Birliği'ne MÖ 454 yılında iki talent ödemekteydi, daha sonra bu miktar Termera ile Madnasa gibi bir talente düşmüş, en son ise MÖ 425'te ise yarım talent olmuştur[107].

MÖ 5. yüzyıl sonunda Karia, yeniden Pers hakimiyetine girer ve MÖ 395 yılında Pers kralı tarafından atanan bir satrap tarafından yönetilmeye başlanılmıştır ve Karia başlı başına bir satraplık merkezi haline getirilmiştir. Yüzyılın başlarında ilk satrap Mylasa'nın köklü ailelerinden birine mensup Hekatomnos'dur. Daha sonra onun oğlu Maussollos (MÖ 377-353) başa gelmiştir. Maussollos, Mylasa'nın başkent olarak işlevini sürdürdüğü dönemde başkenti Halikarnassos'a taşımıştır[108]. Bu yer değişikliğinin ardında, Maussollos'un Mylasa'yı güvensiz bulması ve Halikarnassos'un ticaret için daha elverişli bir konumda olması gibi faktörler etkili olmuştur. Ayrıca, Halikarnassos'un doğal ve güvenli bir limana sahip olması da bu kararın alınmasında önemli bir rol oynamıştır[109]. Yer değişikliği hem askeri hem de ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında, Karia'da basit tarımsal ve kırsal ticaretin yanı sıra kırsal yaşam tarzının değişmesi gerektiği, Maussollos tarafından

[100] Herodotos, V, 121; Bean 2000, 116.
[101] Herodotos VI. 20; Gorman 2001, 45; Ray 2009, 44.
[102] Varinlioğlu 1993, 214.
[103] Kızıl vd. 2015, 371-380; Konut 2012, 342-348.
[104] Magie 1950, 962; Varinlioğlu 1993, 214.
[105] Bean 1987, 137.
[106] Bean 2000, 116.
[107] Meritt vd.1939, 376-377; Bean-Cook, 1955, 150; Bean 2000,16.
[108] Paton-Myres 1896, 268; Bean -Cook 1957, 142; Strabon XIII, 59; Hornblower 1982, 78 vd.; Bean 2000, 8; McNicoll 1997, 16.
[109] McNicoll 1997, 16-17; Pedersen 2010, 274.

anlaşılmış olmalıdır. Polis tarzı yaşam ve uluslararası ticaretin öneminin farkında olan Maussollos, bu değişimi sağlamaya yönelik adımlar atmıştır. Askeri boyuta bakıldığında, Leleglerin savaşçı bir halk olarak bilindiği ve Pers savaşlarında önemli bir rol oynadıkları, ayrıca gerektiğinde İonialılarla ittifak kurdukları görülmektedir. Maussollos, böyle bir ittifakın oluşumunu engellemek ve kendi topraklarını daha güvenli ve denetim altında tutmak amacıyla güçlü ve kalabalık bir kent kurma gereği duymuş olmalıdır. Öte yandan, Maussollos'un siyasi ve ekonomik açıdan Atina ile daha yakın ilişkiler kurmayı hedeflediği ve bu doğrultuda denizcilik faktörünü de ilişkilerin gelişmesini destekleyici bir unsur olarak değerlendirmiş olması muhtemeldir.

Maussollos gelişme ve yenileşme politikalarından ötürü, sekiz Leleg kentinden altısını *synoikismos*[110] politikasıyla Halikarnassos'a bağlamış, sadece Myndos ve Syangela'yı bırakmıştır[111]. Ancak Pedasa boşaltıldıktan sonraki dönemlerde de küçük boyutta da olsa da yaşamın devam ettiğini veya sonraki bir dönemde tekrar yerleşime sahne olduğu bilinmektedir[112]. Bean'a göre, Maussollos *synoikismos*[113]'undan sonra kent tamamen boşaltılmamış, aksine çok stratejik bir askeri üs olarak kullanılmıştır[114]. Hornblower, Pedasa Akropolisi'nin güneydoğu köşesindeki büyük kulenin Maussollos Dönemi'nde yapılmış olduğunu ifade etmektedir[115]. Hornblower'ın değerlendirmesine göre, bazı Leleg yerleşimlerinde yaşamın devam etmiş olması, synoikismos'un tamamlanmadığı düşüncesini desteklemektedir[116]. Mevcut arkeolojik buluntular incelendiğinde, bu dönemde büyük yerleşimlerden ziyade küçük yerleşimlerin varlığının sürdüğü ve özellikle çiftlik yapılarının ağırlıklı olarak kullanıldığı, stratejik noktaların ise askeri garnizon olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Hornblower'ın bu tespitleri, synoikismos sürecini tamamlamamış olabileceği ve yerleşimlerin belirli bölgelerde farklı amaçlarla devam ettiği hipotezini

---

[110] Karia satrabı Mausollos'un *Synoikismos* politikasını örnek aldığı kent Rhodos olmalıdır. MÖ. 408/407 yıllarında adadaki Lindos, İaIysos ve Kamiros'un birleştirilmesiyle, ızgara planlı bir kent kurulmuştur (Hornblower 1982, 298-300; Pedersen 1988, 98).

[111] Strabon, XIII.1.59 :*Kallisthene'in söylediğine göre Maussolos sekiz kentten altısını bir kent olarak Halikarnassos ile birleştirdi, fakat Syangela ve Myndos'u olduğu gibi bıraktı.*

[112] Hornblower 1982, 92-93, 102.

[113] Bean-Cook 1955, 96 vd.; Strabon XIII, 59; Bean-Cook 1957, 142; Bockisch 1969, 145-146; Hornblower 1982, 78 vd.; Ruzicka 1992, 36 vd.; McNicoll 1997, 17.

[114] Bean 2000, 116.

[115] Hornblower 1982, 91, 308.

[116] Hornblower 1982, 104.

güçlendirmektedir[117]. Bu Dönemde, Leleg yerleşimlerinin merkezlerinde bağımsız kulelerin inşa edilmesi, öncelikli olarak askeri üs işlevi görmekle birlikte, yerleşimin denetim altına alınması, bölgesel güvenliğin sağlanması ve gözetleme faaliyetlerinin sürdürülebilmesi amacıyla tasarlanmış olmalıdır. Kulelerin duvar işçiliği de Leleg duvarcılığı ile tamamen farklıdır[118].

Halikarnassos Kenti'nin kuzey bölümünde, Pedasa territoriumuna yakın kısımda, Gökçeler'e uzanan dağ yollarına bakan bir kapının (Pedasa Kapısı) varlığı[119], *synoikismos*'tan sonra da Pedasa'nın aktif olarak kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca Pedasa'nın yüksek tepelerindeki çiftlik yapılarının aktif olarak kullanılmaya devam edilmiş olması ve *synoikismos* sonrası hayvancılık ve tarımın devam ettiğini ifade edebiliriz.

Pedasa Athena Kutsal Alanı'nda ele geçen MÖ 4. yüzyıla tarihlenen yoğun seramik buluntuları, İdrius Dönemi'ne (MÖ 344/3) ait ve üzerinde Zeus Labraundos betimi bulunan Halikarnassos sikkesi[120] ile kutsal alanda MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen teraslar[121], kentte tam anlamıyla bir synoikismos sürecinin gerçekleşmediğini göstermektedir. Ayrıca MÖ 4. yüzyılda Leleg kentlerindeki verimli topraklar, Halikarnassos kenti tarafında sömürülmüştür[122].

MÖ 201 yılında Mekadonya kralı V. Philippos tarafından Pedasa, Bargylia, Stratonikeia ve İasos gibi özgür kentler kısa süreliğine ele geçirildi[123] ve Pedasa MÖ 196 yılında bir askeri garnizon olarak kullandı[124]. Pedasa'nın girişinde yer alan MÖ 4.

---

[117] Diler-Gümüş 2023, 16-17.
[118] Bean-Cook 1955, 143-145; Hornblower 1982, 82 vd.; Ruzicka 1992, 35
[119] Pedersen tarafından 'Pedasa Kapısı' olarak adlandırılan kent kapısı, antik kentin doğu-batı aksında uzanan ana caddesinin batı ucundaki Mylasa Kapısı'na göre daha küçük bir yapıdır. Pedasa Kapısı'nın kuzeyinde, duvar bedeninin üstündeki seğirdim yerine ulaşan merdiven basamakları tespit edilmiştir. Pedasa Kapısı'nın bulunduğu kuzey bölümde kulelerin sıklığı ve planı incelendiğinde, özel bir kale (Tetrapyrgon) olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu yapı, plan olarak Theangela ve Latmos'taki Tetrapyrgion'lara benzemektedir (Pedersen 2001, 288; Briese- Pedersen 2003, 258-260).
[120] Diler vd. 2016, 561.
[121] Diler vd. 2015, 344; Diler vd. 2016, 563; Diler vd. 2021, 211-213.
[122] Hornblower 1982, 6.
[123] McNicoll 1997, 107; Aksan 2007, 8.
[124]Bean-Cook 1955, 124-125; Bean 1987, 138; Hornblower 1982, 93; Bean 2000, 115-116; Astin 2008, 270. Bu bilgiyi Polybius'tan öğrenmekteyiz (Polybius XVIII 44-4).

yüzyıla ait Karakol Binası'nda[125], MÖ 2. yüzyıla ait onarımlar ve eklemeler gözlemlenmiş olması, bu bilgiyi doğrular niteliktedir[126].

Antik metinler dışında, 17 yüzyıl'dan bu yana Karia Bölgesi başta olmak üzere Halikarnassos Yarımadası'nda birçok araştırma yapılmıştır ve bunların ağırlıklı olarak basit seyahat notları niteliğinde olduğu görülmektedir. Araştırmaya gelen seyyahlar, Leleg kültürü hakkında da ilk bilgileri verenlerdir. Seyyahlar arasında ilk olarak 1764 yılında R. Chandler[127] ve 1882 yılında C. Texier,[128] Karia'yı ziyaret ederek Halikarnassos ile Mausolleion hakkında bilgiler vermişlerdir. 1852 yılında ise Ross, Halikarnassos'u ziyaret ederek bilgi aktarmıştır[129]. C. T. Newton 1856-7 yıllarında Mouselleion'da kazı çalışmaları yapmıştır ve Bodrum Kalesi ile Mylasa Kapısındaki nekropol alanlarında da çalışmalar gerçekleştirmiştir[130]. 1896 yılında Halikarnassos Yarımadası'nda ilk ve kapsamlı yüzey araştırması W.R. Paton ve J.L. Myres tarafından gerçekleştirilmiştir[131]. Yüzey araştırmaları ardında antik kaynaklardan yola çıkarak Leleg kentlerinin lokalizasyonu hakkında değerlendirmeler ve önerilerde bulunmuşlar, elde edilen sonuçlar bilim dünyasında uzun süre kullanılmıştır. Ayrıca yerleşimlerin dışında yapı kalıntıları ve mezar tipleri hakkında da önemli bilgiler vermişlerdir. 1921 yılında A. Mauri ve G. Guidi tarafından Pedasa ve taş tümülüsleri hakkında önemli bir çalışma yapılmış ve ilk kez bu çalışmada tümülüs fotoğrafları yayınlanmıştır[132]. 1950 yılına gelindiğinde Halikarnassos Yarımadası'nda geniş ve kapsamlı bir yüzey araştırmaları G.E. Bean ve J.M Cook tarafından gerçekleştirilmiştir[133].

1963 yılında Halikarnassos Yarımadası'nda Myken ve Protogeometrik Dönem mezarları hakkında G. F. Bass bir çalışma gerçekleştirdi[134] ve ardında aynı konu üzerine Y. Boysal Müsgebi Nekropolü'ndeki Myken tipi mezarlarda 1963-1964 yıllarında kazı çalışmaları gerçekleştirmiştir ve bu araştırmalarla Yarımada'nın

[125] Çur 2014, 23.
[126] Diler vd. 2008, 267-284; Diler vd. 2021, 197-198.
[127] Chandler 1764, 109.
[128] Texier 1882, 119-122.
[129] Ross 1852.
[130] Newton 1862, 72-85, 333-341.
[131] Paton-Myres 1896, 242-264.
[132] Maiuri 1921, 345-488; Guıdı 1921, 345-396.
[133] Bean-Cook 1955, 85-171.
[134] Bass 1963, 353-361.

tarihsel sürecine yeni bir boyut kazandırmıştır[135]. Leleg toplumu ve onların maddi kalıntıları üzerinde en kapsamlı çalışma W. Radt tarafından 1970 yılında hazırlanmış ve doktora tezi olarak yayınlanmıştır. Halikarnassos Yarımadası'ndaki yerleşimler ve yapılarla ilgili günümüzdeki çalışmalarda, Radt'ın katkıları hâlâ önemli bir yer tutmaktadır. Radt, özellikle Yarımada'nın doğu ve merkezi bölgelerinde kapsamlı araştırmalar yaparak birçok yerleşim, sığınma kaleleri, nekropol ve çiftlik yapıları hakkında veri toplamış ve bu yapıların planlarını detaylı bir şekilde hazırlamıştır. Radt'a göre, bu yerleşim düzeni, yöneticiler tarafından kontrol edilen müstahkem yerleşimler, kırsal nüfus için kaçış kaleleri ve çok sayıda dağınık çiftlik yapılarından oluşmaktadır. Ayrıca, Radt ilk defa tümülüsler ve yuvarlak çiftlik evleri (Compounds) gibi özel yapı tiplerini detaylı bir şekilde inceleyerek, bu yapılar için tipolojik sınıflandırmalar geliştirmiştir. Bununla birlikte, Pedasa'yı Yarımada'nın ana yerleşim merkezi olarak ele almasına karşın, bu yerleşimi derinlemesine incelememiştir[136].

Pedersen 1966 yılından itibaren Halikarnassos ve Mausolleion üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmıştır[137]. Carstens ise Halikarnasssos Yarımadası ve Pedasa tümülüsleri olmak üzere ölü gömme gelenekleri ve mezar tipleri hakkında detaylı çalışarak doktora tezi ve yayınlar yapmıştır[138]. E. Varinlioğlu, başta Karia Bölgesi olmak üzere epigrafik buluntular üzerinde çalışmalar gerçekleştirmiş ve Leleg kentlerinin lokalizasyon sorunları konusunda, özellikle Halikarnassos Yarımadası'nın dışında Leleg kentlerinin var olabileceği konusunda önemli önerilerde bulunmuştur[139]. M. Şahin 2004 yılında Halikarnassos Yarımadası'nın batısında yer alan Myndos kentinde yüzey araştırmaları[140] ve ardından 2006-2011 yılları arasında ise bilimsel kazı çalışmaları gerçekleştirmiştir[141]. A. Diler, 1990'lardan itibaren Yarımada'da yürüttüğü sistematik yüzey araştırmalarıyla Leleg yerleşim tipleri ve mimari yapıları konusunda önemli bir bilgi birikimi oluşturmuştur. Çalışmalarında Pedasa özel bir odak noktası olarak ele alınmış, kent alanı ve yerleşim düzeni kapsamlı yüzey araştırmalarıyla tanımlanarak ayrıntılı şekilde incelenmiştir. 2007-2022 yılları

[135] Boysal 1964, 81-85; Boysal 1965, 123-126; Boysal 1967, 31-56; Boysal 1969.
[136] Radt 1970; Radt 1977; Radt 1992, 1-15.
[137] Pedersen 1991; Pedersen 1994a.
[138] Carstens 1999.
[139] Varinlioğlu 1992, 17-22; Varinlioğlu 1993, 213-218; Varinlioğlu 1994, 99-104.
[140] Şahin 2005, 171; Şahin 2006, 293-306.
[141] Şahin 2007, 21-38.

arasında Pedasa'daki birçok yapıda düzenli kazılar gerçekleştiren Diler, bu çalışmalarla bölgenin stratigrafik olarak bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasına olanak sağlamıştır. Böylece, yüzey araştırmalarıyla çözülemeyen birçok sorunun kazılar aracılığıyla yanıtlandığı gözlemlenmiştir.

B. Özer, Leleg Yarımadası'nda, özellikle Pedasa bölgesinde, platform mezarlar ve konut alanlarına odaklanan kapsamlı kazı çalışmaları ve araştırmalar gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar, Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçiş sürecine dair önemli arkeolojik veriler sunmuştur. Özellikle Erken Demir Çağı mezar mimarisi, mezar hediyeleri ve ölü gömme gelenekleri üzerine elde edilen bulgular, dönemin sosyo-kültürel yapısını anlamada kritik öneme sahiptir. Özer'in kazıları, bu dönemde kullanılan mezar tipolojilerinin yanı sıra, mezarların içinde bulunan buluntuların incelenmesi yoluyla, bu geçiş sürecindeki ritüel ve toplumsal değişimlerin izini sürmeyi mümkün kılmıştır[142]. Kazı çalışmaları süresince Athena Kutsal Alan'da çalışmalar yürüten H. Bulut, bulunan buluntular hakkında yayın çalışmaları gerçekleştirmiştir[143]. Gümüş, 2013 yılında tamamladığı doktora tezi kapsamında Pedasa'daki Leleg Tümülüsleri üzerine ayrıntılı bilgi ve veriler sunmuştur. Bu tez çalışması, Leleg Tümülüsleri'nin yapısal özellikleri, inşa teknikleri ve kullanım amaçları hakkında kapsamlı bir analiz içermektedir. Gümüş'ün çalışması, tümülüslerin mimari özelliklerini, mezar tipolojilerini ve mezar odalarının iç düzenlemelerini detaylı bir şekilde ele almıştır[144]. Pedasa Akropolisi'nde savunma sistemleri ve yerleşim modeleri konusunda kazı ve yayın çalışmaları B. Özen-Kleine, G. Adıgüzel ve S. Z. Yıldız tarafından yürütülmüştür. Akropolisin iç ve dış surlarında ve kulelerinde gerçekleştiren bu araştırma Erken Demir Çağından, MS 13. yüzyıla değin yerleşime sahne olduğu anlaşılmıştır[145].

2.4. PEDASA SURLARI VE AKROPOLİS'İN SAVUNMA SİSTEMİ

2.4.1. Pedasa Akropolis'i

Antik kaynaklarda adı sıkça geçen Pedasa, deniz seviyesinden yaklaşık 300 metre yükseklikte bulunan Gökçeler Tepesi üzerinde konumlanmıştır. Yerleşim,

[142] Özer 2013; Özer 2017; Özer 2018.
[143] Bulut 2013; Bulut 2014; Bulut 2018; Bulut 2019.
[144] Gümüş 2013.
[145] Diler-Adıgüzel 2015, Özen-Kleine 2016; Adıgüzel-Yıldız 2017; Adıgüzel-Yıldız 2023.

savunma açısından üç ana bölgeye ayrılmış bir yapıya sahiptir. Birinci bölge, akropol üzerindeki düzlüğü çevreleyen ve iskâna uygun alanları içeren yukarı şehirden oluşmaktadır. İkinci bölge, akropolün alt yamaçlarında yer alan ve aşağı şehrin bir kısmını çevreleyen dış surlarla tanımlanmaktadır. Üçüncü bölge ise en yüksek noktada konumlanan Dipyrgon (Bey Kalesi) ile temsil edilmektedir[146] **(Lev. 4: 2).** Akropolis 200 m uzunluğunda bir iç kale ile 380 m uzunluğunda bir dış sur hattına sahiptir[147] ve orta bölüm nispeten bir düzlüğe sahip olması sebebiyle iç kale için uygun bir alan oluşturmaktadır **(Lev. 5: 1-2).**

Akropolis'te 2007-2022 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları, surların Arkaik Dönem'den Doğu Roma Dönemi'ne kadar kesintisiz bir şekilde kullanıldığını ortaya koymuştur. Doğu Roma Dönemi'nde Halikarnassos Yarımadası'ndaki en yoğun yerleşim merkezlerinden biri olarak öne çıkan akropolis, bu dönemde yoğun bir iskâna sahne olmuştur. Ancak bu süreç, Leleg Dönemi'ne ait kalıntıların büyük ölçüde tahrip olmasına yol açmıştır. Kazılar sırasında Geometrik Dönem'e tarihlendirilen seramik buluntularına rastlanmış olmasına karşın, bu döneme ait mimari yapılara dair herhangi bir kalıntıya ulaşılamamıştır. Bu durum, söz konusu dönemin yerleşim dokusunun anlaşılmasında önemli bir kısıt oluşturmuştur. Bununla birlikte, bölgede tespit edilen Geometrik Dönem seramikleri ile çok sayıda taş tümülüsün varlığı, akropolisin Geometrik Dönem'de de kullanılmış olduğunu güçlü bir biçimde desteklemektedir.

Pedasa akropolisi, alana dört yönde hakim bir konumda, doğuda Tırman Dağı'ndaki yerleşimi, kuzeyde Güllük körfezini, güneybatıda Bitez ovasını ve Kos'u, kuzey batısında ise Oyuklu Dağ üzerindeki yerleşimi görecek konumdadır[148]. Akropolis kayalığı zirvede aşağı konik bir yapı sergiler ve güneyde kutsal alana doğru devam eden bir düzlükte son bulur[149]. Akropolis'in doğusu ve batısında kuzey güney yönünde iki vadi bulunmaktadır.

Akropolis, nispeten ulaşımı kolay bir topografya üzerinde konumlanmış olup, iç ve dış sur hatlarından oluşmaktadır. Sur duvarları yer yer 4 metre yüksekliğinde

[146] Özen-Klein 2021, 192.
[147] Diler 2009, 375; Diler-Adıgüzel 2015, 88.
[148] Pedasa teritoryumu, arazi kullanımı ve yerleşim modeli için bkz. Diler 2010, 152 vd. Gümüş 2013, 33 vd. Diler 2015, 157 vd.
[149] Diler 2006, 109 vd.

korunmuş olup, iri blok taşlardan inşa edilmiş kaliteli bir işçiliğe sahiptir. Akropolis yerleşimi, sağlam bir sur sistemiyle çevrelenmiş olup, Doğu Roma Dönemi'nde surun iç kısmına bitişik şekilde sıralanan mekânlarla yeniden düzenlenmiştir. Bu dönemde, yerleşimdeki mekânlar sokaklar ve caddeler ile birbirinden ayrılmış olup, planlama sürecinde topografyanın doğal yapısına uyum sağlanmıştır. Akropolis'te, birbirine bitişik ve yan yana sıralanan yapı gruplarının, genişlikleri 1.5 ila 2.5 metre arasında değişen sokaklar ile kesilerek yapı adaları oluşturduğu tespit edilmiştir[150] **(Lev. 6: 1-2).** Diğer Leleg kentlerinde olduğu gibi, kent merkezinde stratejik bir konumda yer alan ve "Bey Evi" olarak tanımlanabilecek bir yapı kompleksi tespit edilmiştir. Birkaç bölümden oluşan bu yapı, yönetici binası niteliği taşıyıp kentin idari işlevlerine hizmet etmiş olmalıdır[151].

Akropolis'in iç surları, halka sur özelliği taşımakta olup büyük ölçüde topografyaya bağlı olarak tahkim edilmiştir. Bu surlar, doğal kayalık alanlardan faydalanılarak inşa edilmiş ve savunma açısından avantaj sağlayacak şekilde konumlandırılmıştır. Buna karşın, dış sur hattı yalnızca eğimin daha az olduğu ve yerleşimin yoğunlaştığı güney kesimde inşa edilmiş olup, savunma kapasitesini artırmak amacıyla kulelerle desteklenmiştir. Akropolis'in sur hattı, geniş alanları kapsayacak şekilde değil, topografyanın doğal savunma avantajlarına dayanarak daha stratejik ve ekonomik bir anlayışla inşa edilmiştir. Daha sonra eklenen dış sur hattı, savunmaya uygun dar bir alanı çevreleyerek özellikle güney kesimdeki daha alçak bölgeyi tahkim etmiştir. Bu yapılanma, dış sur, iç kale ve Dipyrgon'dan oluşan çok katmanlı bir savunma sistemi meydana getirmiştir. Özellikle Akropolis'in doğu ve kuzeyindeki yüksek kayalıklar, savunma açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Akropolis'in kuzey kesimi, dik yapısı ve bakı etkisi nedeniyle yerleşime uygun görülmemiştir. Ancak, güney ve batı alanları, Arkaik Dönem'den itibaren yoğun bir şekilde yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. Akropolis, özellikle MÖ 6. yüzyılda, yerleşimin mutlak yönetim merkezi olmasıyla önemli bir stratejik konuma sahiptir. Pedasa akropolisi'nde yürütülen kazı çalışmalarında, Geometrik Dönem'e tarihlenen seramik parçaları bulunması, bu dönemde bir yerleşimin varlığını göstermektedir.

[150] Diler 2011, 325.
[151] Diler 2015, 158. Benzer yapılar, Leleg kentlerinde Girel Kalesi, Ören Avlu ve Alazeytin'de de görülmektedir.

Ancak Geometrik Dönem'de bir sur hattına dair yeterli delil bulunmamaktadır[152]. Bununla birlikte akropolün iskan geçmişine bağlı olarak tahkimat sistemleri ve ek savunma hatları politik geçmişe göre şekillenmiş olmalıdır. Ayrıca, Arkaik Dönem'de kentin büyümesi ve ekonomik olarak güçlenmesiyle birlikte savunma hattı önemli ölçüde tahkim edilmiştir. Klasik Dönem'de ise sur duvarları son şeklini almış ve kent savunması daha sistematik bir yapıya kavuşmuştur[153]. Bu dönemde eklenen dış sur hattı, akropolün iç kaleye dönüşmesini sağlamış ve görkemli bir ana giriş inşa edilmiştir. Söz konusu giriş, taş döşemeli yollarla kaplanarak hem işlevsel hem de estetik bir unsur haline getirilmiştir. Ancak, sonraki dönemlerde yaşanan politik gelişmeler doğrultusunda girişin önüne bir kule eklenmiş ve giriş açıklığı daraltılmıştır. Pedasa Akropolü'nün güçlü savunma sistemi, yalnızca askeri ve politik bir gücün simgesi olmanın ötesinde, aynı zamanda kent sakinleri için güvenlik duygusunu pekiştiren ve estetik bir bütünlük sunan mimari bir düzenleme olarak değerlendirilmelidir.

Pedasa'nın savunma sisteminde iç ve dış sur hattının varlığı, Leleg yerleşimleri içinde özellikle Termera'ya benzerlik göstermektedir[154]. Pedasa'da olduğu gibi halka planlı surlar, birçok Leleg kentinde görülmekte ve genellikle kulesiz veya birkaç kuleden oluşacak şekilde inşa edilmektedir[155]. Bu özellik, Tunç Çağı ve öncesi kentlerde sıkça görülen bir yapı tarzıdır. Kentin surları sadece savunma amaçlı değil, aynı zamanda politik gücün bir simgesi olarak da kullanılmaktadır. Kısacası, surlar askeri hareketleri, giriş çıkışları kontrol etmenin yanı sıra ticari ve dini yapıları koruma, statü ve otoritenin sembolik bir göstergesi olarak da işlev görmektedir[156]. Ayrıca surlar, kentin ekonomik gücünü ve yasal statüsünü yansıtan, savaş ve barış dönemlerinde insanlara güven veren anıtsal kimliğe sahip yapılar olarak öne çıkmaktadır. Akropolis, iç kısmında kentin sadece yüzde 5 ya da 10'unun yaşadığı ve barış zamanında kentte bağlı boy ve gruplarının toplanma alanı veya savaş ve saldırı sırasında halkında sığındığı bir alandır. İç kaleler, sadece dış saldırılara karşı değil, iç isyanlar ve suikastlara karşı koruma taşımaktadır. Ayrıca iç kaleler, yönetim

[152] Diler-Topaloğlu 2021, 272-273.
[153] Diler 2009, 375; 2019, 512-513; Özen-Kleine, 2016.
[154] Diler 2013, 514; Diler-Gümüş 2023, 43.
[155] Diler-Gümüş 2023, 37. Mausollos Dönemi'nden önce, Leleg savunma yapılarında ana giriş kapıları ve stratejik noktalar dışında kuleler veya bastionlar yaygın olarak kullanılmamıştır.
[156] Anderson 2013, 75-79.

merkezinin kalbini oluşturarak kentin tüm kararlarının alındığı ve toplantıların gerçekleştirildiği alanları oluşturmaktadır. Akropoller ayrıca, artı ürünlerin depolandığı ve kente gelen tüccar mallarının korunduğu yerler olarak ta tasarlanmıştır.

Doğu Roma Dönemi'ne kadar varlığını sürdüren Pedasa Akropolü, bu dönemde daha erken evrelere ait yapı kalıntılarının büyük ölçüde tahrip edilip devşirilmesiyle, geleneksel planlamadan farklı bir biçimde yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca, akropolün büyük ölçüde kazılmamış olması, Doğu Roma Dönemi öncesine ait arkeolojik verilere ulaşımı önemli ölçüde zorlaştırmaktadır.

2.4.2. Pedasa İç Surları

Pedasa iç kalesinin sur duvarları, topografyanın en yüksek noktalarından geçerek geniş bir alanı kapsar ve toplam uzunluğu 200 m'yi bulmaktadır[157] **(Lev. 7: 1-2).** İç kale kavramı, özellikle Leleg yerleşimlerinde sıkça rastlanan bir olgudur ve MÖ 6-4. yüzyıllarda hanedan veya yöneticilerin yönetim biçiminin temel unsurlarından birini oluşturur. İç ve dış kale modellerinin birleşimi, Anadolu'daki Tunç Çağı'na ait Hitit kentlerinde ve Demir Çağı'na tarihlenen birçok yerleşimde bu yerleşim düzeninin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir[158]. Leleg kentlerinin büyük bir bölümü, stratejik olarak yüksek tepelerde konumlanmış olup, doğal savunma hatlarından yararlanılarak inşa edilmiştir. Bu kentlerde yer alan iç kaleler, yönetsel veya idari yapıların merkezi bir konumda bulunduğu alanlar olarak dikkat çekmektedir. İç kalelerdeki konutlar, sur duvarlarına bitişik şekilde inşa edilmiş ve merkezde yer alan bir avluya yönlendirilmiştir. "Radyal plan" olarak tanımlanan bu yerleşim düzeni, erken savunma sistemlerinin gelişiminden itibaren yaygın olarak benimsenmiş olup, iç mekân organizasyonunun savunma stratejileriyle bütünleşmesini sağlayan önemli bir mimari yaklaşımdır. Leleg yerleşimlerinden Pedasa, Çilek Kalesi, Alazeytin ve Girel Kalesi'nin savunma sistemleri, genellikle bu plan şemasına göre tasarlanmıştır. Leleg kentlerindeki yerleşim modelinde, yapı gruplarının merkeze doğru bir yayılım gösterdiği ve merkezin her zaman önemli bir yapıya ev sahipliği

[157] Diler 2009b, 375.
[158] Diler 2015, 160; Diler-Gümüş 2023, 18.

yaptığı anlaşılmaktadır[159]. Bu bağlamda, "iç kale" kavramı Leleg yerleşimlerinin en karakteristik özelliklerinden birini oluşturmaktadır.

Pedasa akropol surlarının dönemi ve tarihsel gelişimi ile ilgili sorunları aydınlatmak amacıyla yapılan kazı çalışmalarında[160], iç surların Arkaik Dönem'e ait olduğu tespit edilmiştir[161]. Ancak, bölgedeki yoğun Doğu Roma Dönemi yerleşimi nedeniyle daha erken dönemlere ait yapıların büyük ölçüde tahrip olduğu ve iç kalede MÖ 6. yüzyıl öncesine ait güçlü sur hatlarının gözlemlenmediği anlaşılmıştır. Bu durum, erken dönem sur yapılarının zamanla yok olduğunu ve yerleşimin daha sonraki dönemlerde büyük ölçüde yeniden şekillendiğini göstermektedir[162].

2.4.2.1. Surlar

Halka özelliğindeki iç surlar yaklaşık 4 m yüksekliğinde korunmuş ve alt bölümleri Leleg duvar örgü tekniğinde iri blok taşlardan kaliteli bir işçilikle inşa edilmiştir. Ancak surun üst bölümlerinde daha küçük boyutlu taşlarla Doğu Roma Dönemi'nde onarımlar ve eklemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Sur duvarlarında yerel sert kireç taşları kabaca işlenerek kullanılmış ve düzensiz rektagonal tekniğinde iken, surun iç kısmı ise daha küçük boyutlu taşlar tercih edilmiştir. Derzler düzgün bir şekilde oturmakta ve bosajsızdır. Sur duvarlarının inşasını ve tekniğini belirleyen en önemli faktörler arasında arazinin topografik yapısı ve malzemenin temini önemli bir faktördür. Dış sur hattındaki duvar teknikleri ile iç sur hattındaki duvar hatları aynı işçilikle yapılmıştır. Duvar kalınlıkları iç kalede 1.50-1.80 m arasında değişirken, dış surda 1.00x1.40 m ölçülerindedir. Sur hatları, topografyanın şekline göre inşa edilmiş, anakayanın yüksek olduğu kesimlerin üzerinde geçerek malzeme temini de anakayadan sağlanmıştır. Sur hattının geçtiği anakaya yapısı kabaca tıraşlanarak, sur hattının bir parçası haline getirilmiş ve sura anıtsal bir görünüm kazandırılmıştır. Ayrıca sur hattı anakayanın üzerine oturtulmuş ve hafifçe içe doğru eğim verilerek, dolgunun sura uyguladığı baskıyı hafifletilmiştir[163]. Ayrıca topografik yapının

[159] Diler-Adıgüzel 2015, 91.
[160] Diler vd. 2011: 327; Diler 2012, 267-295; Özen-Kleine 2016, 547–559.
[161] Diler vd. 2021, 193.
[162] Diler-Topaloğlu 2021, 173.
[163]Byzantion'lu Philo'ya göre, savunma duvarlarının temeli anakaya üzerine inşa edilmeli, anakaya üzerine büyük bloklar yerleştirilmeli ve temel çok sağlam olmalıdır. Ayrıca, temel altından lağım veya sıçan yollarının kazılmasını engellemek için anakaya seviyesine kadar kazılması gerekmektedir.

etkisiyle sur bedenleri çoğu alanda teras sur niteliği kazanmış, bu nedenle surun iç yüzeyi genellikle görülmemektedir. Surun iç kısmı yoğun dolgu malzemesiyle doldurulmuş olup, iç yüzeyde küçük taşlar kullanılmıştır. Görülebilen bölümlerde ise daha kaliteli bir işçilik dikkat çekmektedir[164]. Sur hattının dış yüzeyinde, daha büyük boyutlu ve nitelikli bloklar tercih edilmiş, böylece surun kimliği ve estetik görünümü ön planda tutulmuştur. Sur duvarlarındaki bloklar, birbiriyle uyumlu ve benzer ölçülerde seçilmiş, bu sayede yapının dayanıklılığı artırılmaya çalışılmıştır. Anakaya üzerine inşa edilen ve eğimli bir araziye uyum sağlayan kuzey ve güney surlar, topografyadan dolayı teras niteliği kazanmıştır. İç dolgu malzemesi, değişen savaş teknolojilerine karşı dayanıklılığı artıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, sur duvarlarında kullanılan büyük ve kaba taşlar ile yüksek kaliteli işçilik, yapıların hem savaş hem de doğal afetlere karşı dirençli olmasını sağlamıştır**(Lev. 8: 1-2).**

Sur hattında gözlemlenen işçilik farklılıkları; topografik yapı, kullanılan malzeme türleri, dönemsel değişiklikler ve farklı ustaların elinden çıkmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bölgelerin fiziksel özellikleri ile malzemelerin cinsindeki çeşitlilik, işçilikteki farklılıkları doğurmuştur. Örneğin, Leleg Yarımadası'nın doğusunda kullanılan taşların kolay işlenebilir olması, daha kaliteli duvar işçiliğiyle sonuçlanmıştır. Buna karşılık, batı bölümdeki sert volkanik andezit ve kireçtaşı kayaları, işlenmesi zor olduğu için daha kaba bir işçilikle inşa edilmiştir **(Lev. 9: 1).** Genel değerlendirmeler, iç surlar ile dış surların aynı inşa evresinde planlanmadığını göstermektedir. Dış surlarda yer alan kule ve bastionların, ikinci bir yerleşim evresine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumu destekleyen önemli bir kanıt, dış surlardan Akropolis'e yönelen yol girişinin üzerine inşa edilen bir kule aracılığıyla bu yolun iptal edilmiş olmasıdır.

2.4.2.2. Kuleler

İç kalenin kuzey ve doğu bölümünde topografyanın dik ve yüksek kayalıklara sahip olması sebebiyle doğal bir savunma hattı oluşmuş, bu nedenle bu alanlarda kule

Savunma duvarında suyun sızmasını önlemek amacıyla ise su geçirmez bir malzeme ile kaplama yapılmalıdır (Akarca 1987, 109).

[164] Savunma duvarlarının şehir içine bakan kısımları düzgün işçilikle yapılırken, şehir dışına bakan kısımlar daha kaba bir işçilik sergilemektedir. Benzer işçilik farkı, kulelerde de gözlemlenmektedir (Akarca 1987, 117).

veya bastiona ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak eğimin az olduğu ve yerleşimin yoğunlaştığı batı ve güney bölüm de kuleler inşa edilmiştir. Bu sebeple güvenlik önlemleri ağırlıklı olarak güney bölüme yer almış, akropolün iki kulesi bu alanda yer alarak ana giriş kapısını koruma vazifesi görmüşler[165]. İç kalenin hâkim topografyası ve doğal savunma avantajları nedeniyle kule sayısı sınırlıdır. Ancak güneybatı kesiminde, ana girişin güvenliğini sağlamak amacıyla stratejik bir konumda inşa edilmiş iki kule bulunmaktadır. Ayrıca, iç kalenin dipyrgon girişinde yer alan iki büyük kule, yalnızca girişlerin güvenliğini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bulundukları konum itibarıyla gözetleme işlevi de üstlenmektedir.

İç kalenin güneybatı bölümünde, surun güneyden batıya doğru dönüş yaptığı köşede ve alana hakim konumda bir kule inşa edilmiştir **(Lev. 9: 2).** Bu kule, güney ve batı bölümdeki giriş kapılarını korumak, Athena Kutsal Alanı'ndan gelen yol ve vadi üzerinde gözetleme yapmak üzere stratejik bir noktada yer almaktadır[166]. İç kalede, sur hattına entegre edilmiş ve günümüze kadar iyi korunmuş bir kule bulunmaktadır. Bu kule, sur duvarlarında olduğu gibi sert kireçtaşından inşa edilmiş olup, düzensiz rektagonal duvar tekniği kullanılarak yapılmıştır. Cephelerde kullanılan taşlar kabaca işlenmiş olup, bosaj tekniği uygulanmamıştır. Kulenin köşelerinde ise, bir uzun ve bir kısa taşın dönüşümlü olarak kullanılması, yapının sağlamlığını artırmayı amaçlayan bir tasarım yaklaşımı olarak dikkat çekmektedir. Anakaya üzerinde yükselen kulenin alt bölümleri Leleg Yarımdası'nda görülen sur işçiliğine benzer kaliteli bir işçiliğe sahiptir. Kulenin üst bölümündeki eklemeler ve iç kısmındaki düzenlemeler Doğu Roma kullanım evresine aittir.

2011 yılında söz konusu kulede kazı ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiş ve kulenin 7.15x7.00 m ölçülerinde kare planlı olduğu anlaşılmıştır[167]. Kuzey güney yönünde eğimli bir yapı üzerinde kurulan kulenin doğu ve güney bölümü büyük oranda tahrip olmuş ve mimari blokları dağılmış bir durumdaydı. Kulenin iç kısmı yoğun miktarda taş dolgu ile doldurulmuş ve üst bölümde sıkıştırılmış toprakla yürüme tabanı oluşturulmuştur[168]. Kulenin tabanı sağlam anakaya üzerine oturtulmuş ve içe doğru eğimli bir yapı sergilemiştir, bu da

[165] Diler vd. 2021, 193.
[166] Özen-Kleine 2016, 551-552.
[167] Diler vd. 2014, 533.
[168] Diler vd. 2014, 533-534.

kulenin dayanaklığına ve yükseltilmesine imkân vermektedir. Ayrıca sur bedeninden bağımsız bir şekilde inşa edilmiş olması, kule yıkılsa bile sur hattının sağlam kalmasına olanak tanımaktadır. Sur hattıyla benzer işçilik sergilemesi sebebiyle aynı inşa programı çerçevesinde inşa edilmiş olmalıdır. Kulenin özgün savunma sistemine ait olduğu ve duvara sonradan eklenmediği, sur duvarı ile kulenin güney duvarı arasındaki köşe durumundan anlaşılmaktadır **(Lev. 10: 1-2).**

Güney ana kapısının hemen doğusunda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, 5,3 m x 4,4 m ölçülerinde ikinci bir kuleye ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır **(Lev. 11: 1-2).** Bu kulenin alt duvarları, sur duvarında kullanılan işçilikle benzerlik göstermektedir; ancak, üst kısmında Doğu Roma Dönemi ait ekleme ve onarımlar gözlemlenmiştir. Kule, kalenin iç kısmına kısmında yer almakta olup, dışarıdan görünmeyecek şekilde sur hattının bir parçası olarak düzenlenmiştir. Kulenin ve sur hattının iç kısmında organik bir bağ gözlemlenmemiştir[169]. Kulenin batı duvarı ise giriş kapısının doğu duvarını oluşturmaktadır. Bu durum, kulenin, giriş düzenlemesinin ve sur duvarlarının aynı imar programı çerçevesinde inşa edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kulenin iç kuzeydoğu bölümü, büyük ölçüde tahrip olmuş ve Doğu Roma Dönemi'nde üzerine yeni duvarlar inşa edilmiştir. Bu nedenle kulenin özgün planını net bir şekilde anlamak mümkün olmamaktadır. Tahribatın ve sonraki eklemelerin yoğunluğu, kulenin mimari detaylarının belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Bu iki kulenin varlığıyla giriş kapısının koruma altına alınmış olduğu anlaşılmaktadır.

2.4.2.3. Kapılar

Akropolis iç güney sur hattında iki, batı surlarda bir olmak üzere farklı ölçülerde ve farklı dönemlerde açılmış üç giriş kapısı bulunmaktadır **(Lev. 12: 1).** İç sur hattındaki kapılar, kentin savunma sisteminin temel unsurları arasında yer almakla birlikte, işlevsel ve stratejik özellikleriyle öne çıkmaktadır. Güney sur hattında konumlanan ana giriş kapısı, anıtsal niteliği ve Arkaik Döneme kadar uzanan kullanım geçmişiyle dikkat çekmektedir. Söz konusu kapının zamanla daraltılarak yeniden düzenlenmesi, kentin askeri tehditlere karşı geliştirdiği mimari adaptasyonlara işaret etmektedir. İç kalede yer alan diğer kapılar ise Doğu Roma Dönemi'nde inşa edildiği ve bu süreçte devşirme blokların yoğun biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir. Doğu

[169] Özen-Kleine 2016, 553.

Roma Dönemi'ne ait yerleşim faaliyetlerinin artışı, Akropolis'teki bu ek kapıların inşa edilmesini zorunlu kılmış olmalıdır. İç kalenin sur duvarlarında yapılan kazı çalışmaları, bu surların Arkaik Dönem'e ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır[170].

Kentin ana kapısı güney bölümde yer almaktadır ve diğer iki kapı açıklığı, tahliye veya ara kapı olarak işlev görmüş olmalıdır. Pek çok antik kentte olduğu gibi, bu kentte de ana giriş kapısının yanı sıra, kentin kırsal bölgelere açılan daha küçük boyutlu kapılar bulunmaktadır. Bu kapıların, özellikle kırsal alanlardan gelen insanların kente girişini sağlamak amacıyla kullanıldığı düşünmekteyiz. Aynı zamanda, kırsal bölgelere ve bu bölgelere uzanan yollara açılan bu kapılar, askeri strateji açısından da önemli bir rol oynamıştır. Kuşatma sırasında, düşmana arkadan saldırı düzenleme imkânı tanıyarak savunma planlarının bir parçası olarak kullanılmıştır[171]. Bu kapılar stratejik ve korunaklı alanlarda öyle bir şekilde açılmıştır ki uzaktan bakıldığında anlaşılmayacak bir şekilde yer almaktadır. Bu kapılardan bir olan dipyrgon kaçış kapısı, sur hattı içerisinde önemli bir örnek oluşturmaktadır.

İç kalenin güney bölümünde yer alan ana giriş kapısı, doğudan ve batıdan gelen sur hatlarının dik açıyla dönmesiyle oluşturulmuştur. Ana giriş kapısı yüksek anakaya yapısı üzerinde yer almakta ve 5.50 m genişliğiyle anıtsal bir görünüme sahiptir[172] .Kapı Athena Kutsal Alanı ve antik yolu görecek şekilde konumlandırılmıştır ve topografik olarak en güvenli ve en uygun yerdedir[173]. Kazı çalışmaları sonucunda kapının ilk kullanım evresinin Arkaik Döneme ait olduğu anlaşılmıştır[174]. Kapının hemen doğusunda 5x4 m ölçülerinde, sur hattıyla aynı tarihe (MÖ 6. yüzyıl) sahip olan bir kule yer almaktadır. Giriş yapısının ön kısmında yüksek anakaya sebebiyle, girişin nasıl sağlandığına dönük kesin bir veri bulunmamaktadır **(Lev. 12: 2).** Giriş toprak bir rampa veya ahşap merdiven yardımıyla gerçekleştirilmiş olmalıdır[175].

Büyük kentlerde olduğu gibi iç sur hattındaki ana kapı açıklığı orijinalinde genişken, daha sonraki kullanım evrelerinde, MÖ 5-4 yüzyıllar içerisinde güvenlik amacıyla bölme duvarı ile daraltılmıştır[176] **(Lev. 13: 1-2).** Bu daraltma askeri bir tehdit

[170] Diler 2009, 375; Özen-Kleine 2016.
[171] Akarca 1987, 151.
[172] Diler vd. 2021, 193-194.
[173] Diler 2011, 328.
[174] Diler-Adıgüzel 2015, 90.
[175] Diler vd. 2021, 193.
[176] Diler-Adıgüzel 2015, 90; Özen-Kleine 2016, 547-548.

sonucu gerçekleşmiş olmalıdır. Girişin kapı kanatları içeri doğru inşa edilerek, kapının hemen dışında bir avlu oluşturulmuş ve bu avluda, az sayıda saldırganın birikmesine karşı müdahale imkanı sağlanmıştır. Kapının içeriye doğru çekilmesi, tamamen güvenlik amaçlı olup, böylelikle kapının doğrudan hedef olmasından kaçınılmıştır. Genellikle kapılar, kule veya sur duvarından destek alarak korunmaktaydı[177]. Ana kapılarda kule rastlanılmadığı durumlarda, sur hattı içeriye doğru dirsek oluşturarak, koridorlu bir alan yaratılmaktaydı. Ana kapının kulesiz olarak inşa edilmiş olması erken dönem özelliğini göstermektedir. Özellikle Myken Dönemine ait sur duvarlarındaki ana kapılar, sur hattını içeriye doğru uzatılarak, koridor yaratılmaya çalışılmış ve çoğunda kule bulunmamaktadır[178] **(Lev. 14: 2).**

İç kalenin güneydoğusundaki ikinci kapı, güvenlik amacıyla dar inşa edilmiş veya Doğu Roma Dönemi'nde daraltılmıştır. Doğu Roma Dönemi'nde açıldığı belirlenen bu kapının daha erken bir evresine dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Kapının bulunduğu sur hattında meydana gelen tahribatlar nedeniyle giriş düzenlemesinin ilk kullanım evresi hakkında bilgiye sahibi değiliz. Ancak mevcut yapısal özellikler değerlendirildiğinde, kapının Doğu Roma Dönemi'nde, sur duvarından farklı bir işçilik sergileyen küçük taşlarla inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kapının üst bölümünde yer alan lentonun alt kısmında bir yazıt bulunmaktadır[179]. Devşirme bir blok olan lento, 0,95 m uzunluğunda ve 0,18 m yüksekliğindedir. Üzerinde yer alan yazıtın büyük ölçüde tahrip olması nedeniyle etnikon okunamamaktadır. Ancak yazıtın, M.S. 3. yüzyıla tarihlendiği ve onurlandırma amacı taşıyan bir içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kapının Doğu Roma Dönemi'nde açıldığı ve aynı dönemde çeşitli onarımlar geçirdiği tespit edilmiştir **(Lev. 14: 2).**

İç kalenin batı sur hattında yer alan üçüncü kapı açıklığı, 2 m genişliğinde ve 6,30 m uzunluğunda bir koridora sahiptir. Sur hattının tahrip olması sonucunda, bu tahribatın neden olduğu açıklık bir kapı haline dönüştürülmüştür. Kapının alt kısmında gerçekleştirilen kısmi çalışmalar, sur hattının alt bölümlerde devam ettiğini ortaya

[177] Akarca 1987, 151.
[178] Akarca 1987,152. Zaman zaman, sur hattının içeriye doğru dönen kısımlarına bir veya iki kule eklenerek savunma hattı güçlendirilmiştir. Ayrıca, koridorun bir ucu uzun, diğer ucu ise kısa tutulmuş ve bu uçlara birer kule eklenerek görüş ve müdahale alanı genişletilmiştir.
[179] Diler vd. 2009a, 126.

koymuştur. Doğu-batı doğrultusunda uzanan koridor, farklı boyutlardaki taşların yanı sıra devşirme taşlar ve harç kullanılarak inşa edilmiştir. Yapılan incelemeler, bu kapının sur duvarına sonradan eklendiğini ve mimari düzenleme açısından Doğu Roma Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır[180]. Bu kapı açıklığı, şehrin arka tarafında yerleşimin olmadığı bir bölüme bakıyor olması nedeniyle, Doğu Roma Dönemi'nde kırsal yerleşimin ulaşımında kullanılmış olmalıdır. Ana kapıların dışındaki yan kapılar günlük kullanıma yönelik kapılardır ve kırsalda yaşayan halkın kullandığı girişlerdir. Kapı açıklığının iç kısmındaki uzantılardan ve duvarda açılan destek ahşap yuvalardan yola çıkarak, iki ahşap kapının kullanılmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çift kapı düzenlemesi *dipyrgon* girişinde de görülmektedir **(Lev. 15: 1).**

2.4.2.4. Yönetici Binası

Kent içerisinde konumu ve büyüklüğü itibarıyla alana hakim ve diğer yapılardan daha anıtsal inşa edilen yapılar, kamu veya dynast yapıları olarak değerlendirilmektedir[181]. Pedasa Akropolis'inin merkezinde yer alan büyük megaron planlı yapı, şüphesiz hanedana/beye ait bir yapı olup, kamu veya yönetici binası olarak kullanılmış olmalıdır[182] **(Lev. 15: 2).** Bu yapının benzer örneklerini Leleg kentlerinden Girel Kalesi ile Ören Avlu'da görebiliyoruz[183]. Pedasa Yönetici Binası, Akropolis'in orta bölümünde, doğal bir yükselti üzerinde stratejik bir konumda yer almakta ve tüm çevreye hakim bir görünüm sunmaktadır. Doğal kaya kütlesiyle bütünleşmiş olan yapı, bu özelliği sayesinde anıtsal bir karakter kazanmıştır. Mimari ölçüleri dıştan dışa 12.50 x 7.10 metre olan yapının iç kısmı, yaklaşık 3.50 metre uzunluğundaki bir duvar hattıyla iki bölüme ayrılmıştır. Arkeolojik bulgular, yapının Arkaik Dönem boyunca aktif olarak kullanıldığını ve ilk inşa evresinde tipik bir megaron planına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu plan, bir ön oda ve bir ana odadan oluşmakta olup, yapının işlevsel ve döneme özgü tasarım anlayışını yansıtmaktadır. Binanın inşasında kullanılan büyük blok taşlar, Leleg yerleşimlerine özgü kaliteli işçilikle benzerlik göstermektedir **(Lev. 16: 1-2).**

---

[180] Diler vd. 2021, 193.
[181] Akropolün zirve noktasında, yarımada hem kuzeyden vadi üzerinden Güllük Körfezi'ni hem de güneybatıda vadi üzerinden Aspat ve Kos'u görecek şekilde konumlanmıştır. Ayrıca, kuzeybatı tepesinden Üçerenler, Torba sırtları, güney nekropolü ve Sivriçam Tepesi'ni görme açısına sahiptir.
[182] Diler 2013, 514.
[183] Diler 2015, 158.

Doğu Roma Dönemi'nde, yapı önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönemde özgün mimariye çeşitli eklemeler yapılmış, iç kısım doğu-batı doğrultusunda inşa edilen yeni duvarlarla bölümlere ayrılmıştır. Ön odanın ön kısmına eklenen bir duvar, bu alanı kapalı bir oda haline dönüştürmüştür. Ayrıca, yapının arka duvarının doğu bölümünde küçük depolama alanları oluşturulmuştur. Söz konusu değişiklikler, yapının iki farklı kullanım evresine işaret etmektedir. İlk evre, Arkaik Dönem'e ait megaron planlı yapıyı kapsarken; ikinci evre, Doğu Roma Dönemi'nde yapılan mimari düzenlemelerle şekillenen yeni kullanım biçimini ortaya koymaktadır **(Lev. 17: 1).**

Yapı çevresinde ele geçirilen arkeolojik buluntular, Arkaik Dönem'den, Doğu Roma Dönemi sonlarına (MS 12-13. yüzyıl) kadar uzanan bu süreçte, yapının çeşitli işlevlerle yeniden düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu döneme ait buluntular arasında, Arkaik Dönem'e tarihlenen kireçtaşı heykelcikler ve pithos parçaları yer almaktadır[184]**.**

Yönetici Binası'nın konumu, boyutu ve buluntuları, özgün şekliyle kült amaçlı bir yapı olabileceğini düşündürmektedir. Benzer bir örnek, Alazeytin'deki 30 no.lu[185] yapı olup, bu yapıda kullanılan Aiol pilaster başlığı ve nitelikli üst yapı parçaları, onun kült amaçlı bir yapı olduğunu göstermektedir. Yönetici Binaları veya bey evleri[186], kentlerde hem yönetimsel hem de dinsel merkezler olarak işlev görmüş olmalıdır[187]. Leleg kentlerinde Pedasa, Kaplandağ, Ören Avlu, Alazeytin ve Girel Kalesi gibi iyi korunmuş alanlarda genellikle basit ve birbirinden farklı planlara sahip bey evleri bulunmaktadır[188]. Bey Evleri hem kamusal hem de özel işlevler üstlenmiştir[189]. Genellikle girişe yakın bölümlerdeki odalar toplantılar ve benzeri kamusal etkinlikler için kullanılmış, arka odalar ise yöneticilerin özel yaşam alanları olarak düzenlenmiştir.

Dipyrgon'un inşa edilmesiyle Yönetici Binası "ataevi" olarak kalmış olmalıdır. Yönetici Binası dururken, Dipyrgon'un inşa edilmiş olması, yöneticilerin siyasi bir eylemidir ve yönetimin gücünü somutlaştırma hareketidir. İlk yönetici binaları yerleşimin merkezinde, diğer yapılardan boyut ve işçilik olarak çok az bir farklılık

[184] Diler vd. 2009, 268.
[185] Diler 2015, 158. Alazeytin Kalesi'nin meydanında, kaba ve iri taş örgü tekniği kullanılarak inşa edilen yapı, MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir.
[186] Yöneticilere ait konutlar ve kült yapılarıyla ilgili bkz; Ainian 1997.
[187] Diler 2015, 158.
[188] Diler 2015, 159.
[189] Held 2005, 89.

gösterilirken, oluşan politik ve ekonomik değişimlere bağlı olarak, daha korunaklı ve görkemli Yönetici Binaları inşa edilmeye başlanılmıştır. Bu yeni yapılar, savunma bakımında korunaklı, alana hakim ve bağımsız bir görünüm sergileyen alanlarda inşa edilmeye başlanılmıştır. Ayrıca bağımsız bir kale görünümü kazanan yönetici yapıların iç kısmında, ihtiyaçları karşılayacak bütün donanımlara sahiptirler.

2.4.2.5. Konutlar

Doğu Roma Dönemi iç kale yerleşimi, genellikle birbirine bitişik ve yan yana sıralanmış yapı gruplarından oluşmaktadır **(Lev. 17: 2).** Bu yapılar, 1,5 ila 2,5 metre genişliğindeki sokaklarla kesilerek yapı adaları meydana getirmiştir. İç kalede gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, Erken Demir Çağı'ndan MS 13. yüzyıla kadar kesintisiz bir yerleşimin sürdüğü anlaşılmaktadır[190].

Akropolis'in iç kalesindeki Doğu Roma Dönemi konutları, topografya ve sur hattının imkan verdiği sürece uygun ve boş alanlara doğru yayılmıştır. Mekânlar arasında sokaklar ve avlular doğal olarak oluşmuştur **(Lev. 18: 1).** Konutlar gereksinimlere bağlı olarak genişlemiş olduğunu izlenimi vermektedir. Ortak duvarlara sahip bu yapılar, moloz taş ve yer yer dikdörtgen şeklinde kesilmiş taşlar ile girişlerde daha büyük bloklar kullanılanılarak inşa edilmiştir. Bazı mekânlarda ince kesilmiş plaka taşlardan düz bir yürüme tabanı oluşturulmuştur ve bazı mekânların köşesinde taş tabanın yanında kireç harç kullanılmıştır. Doğu Roma Dönemi'nde mekânlarda depo ve ambar işlevi gören yarım daire planlı küçük bölümler ile işlik fonksiyonu kazandırılan küçük boyutlu mimari birimler, in-situ ezme, öğütme, dibek tokmakları, merdiven, platformlar, duvarların cephelerinde nişler, tadilat izleri sıklıkla görülmektedir[191]. Ayrıca Yönetici Binasının hemen kuzeyindeki sokakta, trapetuma ait bir *orbis* bulunmuştur[192]. Kazı çalışmalarında, mekânlar içerisinde ağırlıklı olarak duvar ve çatı kiremit enkazı gözlemlenmiştir. Çalışmalarda bulunan çanak çömlek parçaları, ağırlıklar, sikkeler (MS. 12-13. Yüzyıllara ait) ve ezme öğütme taşları gibi buluntularla karşılaşılmaktadır.

[190] Adıgüzel-Yıldız 2017; Diler-Adıgüzel 2015, 90.
[191] Diler vd. 2011, 325.
[192] Diler vd. 2011, 326.

Akropolis'in güneydoğu bölümünde, güneydoğu girişin bulunduğu 16x14 m ölçülerindeki alanda, 8 mekân ve mekânlarla ilişkili bir avlu ortaya çıkarıldı **(Lev. 18: 2).** Ayrıca bu çalışmalarda Dipyrgon'un batısındaki kulelerin alt seviyelerindeki destek duvarının batı ön cephesi açılmıştır. Kule destek duvarının cephe duvarı üzerinde hatıl yuvaları tespit edilmiştir ve bu hatıl yuvaları, mekânların ikinci katına ait olmalıdır ve mekânların köşelerinde bulunan taş merdiven sahanlığı bu düşünceyi destekler niteliktedir. Ayrıca, bütün mekânların girişleri sokağa bakacak şekilde inşa edilmiştir. Mekânların iç kısımlarında iyi korunmuş ve 0,80 m ağız çapına sahip büyük boyutlu pithosların bulunması, Akropolis'in belirli alanlarında depo işlevi gören birimlerin oluşturulmuş olabileceğini göstermektedir[193]. Konutların iç kısımlarında yürütülen kazı çalışmalarında yoğun miktarda çatı kiremidine rastlanması, yapıların üst örtülerinin çatı kiremitleri ile kaplandığını ve tabanlarının sıkıştırılmış topraktan yapıldığını ortaya koymuştur. Mekânlar içerisinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları, alanların ve yapıların Geometrik Dönem'den başlayarak Doğu Roma Dönemi'ne kadar kesintisiz bir şekilde kullanıldığını göstermektedir[194].

Güney kapısının doğu bölümündeki kuzey-güney yönlü terasta gerçekleştirilen kazı çalışmalarında siyah firnisli Attika seramiğine rastlanması, bu terasın MÖ 430 yılından sonra inşa edildiğini göstermektedir[195] **(Lev. 19: 1).** Doğu Roma Dönemi'nde, odaların köşelerine yerleştirilmiş yarım daire planlı depolama birimleri, taban altına gömülmüş pithoslar ve daha küçük boyutlu kapların yanı sıra işlik döşemelerine rastlanmıştır. Bu bulgular, alt katların depo olarak kullanıldığını ve yapıların genellikle iki katlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, birçok yapının önünde tespit edilen taş merdiven sahanlıkları, bu değerlendirmeyi desteklemektedir. Akropolis'te üretime yönelik atölye ve fırınların bulunması, bu alanın Doğu Roma Dönemi'nde yoğun bir yapılaşmaya sahne olduğunu göstermektedir[196].

2.4.3. Pedasa Dış Surları

Pedasa'nın savunma sistemi, başlangıçta iç bir kale ile sınırlı iken, dönemin ekonomik ve siyasi gelişmelerine bağlı olarak dış sur hattı eklenmiş ve son yıllarda

[193] Diler vd. 2015, 340-344.
[194] Diler 2011, 327.
[195] Diler 2011, 328.
[196] Diler-Adıgüzel 2015, 90: Akropol'de yürütülen kazı çalışmalarında ağırlıklı olarak MS. 9-13.yüzyıla ait yerleşme gözlemlenmiştir.

yapılan kazı çalışmalarından elde edilen yeni veriler, bilgilerimizi detaylandırmıştır[197]. Özellikle MÖ 6. ve 5. yüzyıllarında Pers tehdidine karşı akropolisin savunma sistemine dış sur hattı eklenerek güçlendirilmiş, MÖ 5. yüzyıl sonu ile 4. yüzyıl başlarına gelindiğinde ise bu dış sur hattına kuleler ve bastionlar eklenmiştir[198]. Sur duvarları ve kulelerde en az iki inşa evresi olduğu anlaşılmıştır. Ancak akropolisin aşağı şehrinde yapılaşmanın anlaşılması için gerçekleştirilen sondaj çalışmalarında, yapılaşma faaliyetlerinin Erken Demir Çağı'da yoğunlaşmış ve MÖ 7-6. yüzyıllarına kadar yoğun bir şekilde devam ettiği anlaşılmıştır[199]. Bu nedenle aşağı şehir alanın sur duvarları öncesinde yerleşim alanı olarak kullanıldığı ve değişen koşullardan dolayı surlar eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kentin dış surları 380 m uzunluğuna sahip olup, kule ve bastionlarla desteklenmiştir[200] **(Lev. 19:2).** Sur duvarları 1.70-2.00 m kalınlığında, dış yüzeyleri kabaca kesilmiş büyük taşlardan oluşurken, iç kısımlarında daha küçük boyutlu ve düzgün işçilik gösteren taşlar kullanılmıştır. Akropolis'in dış surları, kule yapılarında olduğu gibi yerel kireçtaşı malzemesiyle inşa edilmiştir. Duvarlar, rektagonal ve poligonal biçimlerde kesilmiş taşlarla örülmüştür. Bu inşa tekniğinde, kuru duvar yöntemi tercih edilmiştir. Taşların dış yüzeyleri, kaba yonu tekniğiyle işlenmişken, iç yüzeyler daha düzgün bir şekilde işlenerek düzeltilmiştir. Duvarlarda atkı taşları kullanılmamış, iç bölümleri moloz taşlar ve toprak ile doldurulmuştur[201] **(Lev. 20: 1)**.

Leleg yerleşimlerinde kulelerin iç kısımları yoğun bir dolgu malzemesiyle doldurularak daha sağlam ve dayanıklı bir savunma sistemi oluşturulmuştur. Akropolisin güneyinde eğimin az olduğu bölgede dış sur hattı konutları çevreleyerek devam etmektedir[202]. Akropolisin güney yamacına dış sur hattı eklenmesinin başlıca sebepleri arasında, topografik açıdan eğimin az olması nedeniyle güvenlik kaygılarının giderilmesi ve büyüyen kentin savunma ihtiyacını karşılayacak ek surlara ihtiyaç duyulması yer almaktadır. Ayrıca, akropolisin iç kale ana girişinin bu bölümde yer alması, olası saldırılar karşısında girişin doğrudan tehlikeye maruz kalmasını önlemek amacıyla tercih edilmiştir. Akropolisin dışında yoğunlaşan yerleşim alanlarının daha

[197] Diler vd. 2021,
[198] Diler vd. 2021, 196.
[199] Diler 2021, 183; Diler vd. 214.
[200] Diler 2009, 375.
[201] Diler vd. 2021, 197; Adıgüzel-Yıldız 2023, 86-87.
[202] Diler-Adıgüzel 2015, 88.

güvenli hale getirilmesi amacıyla, bu bölgelerin sur duvarları ile çevrelenmiş olması gerekmektedir.

Dış sur hattında yapılan kazılarda MÖ 11. yüzyıldan başlayarak, MS 11-13. yüzyıllarına kadar buluntular ele geçirilmiştir; ancak en yoğun buluntular MÖ 6-4. yüzyıl aralığına aittir, bu da bu dönemde yerleşimin yoğun olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışmalarda MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına ait mekânlar da açığa çıkarılmıştır[203]. Bu buluntular, genellikle sondaj çalışmaları sırasında elde edilmiş olup alanın stratigrafisi hakkında önemli veriler sunmaktadır. Çalışmalar, sur duvarları ve kulelerin inşa evrelerini, kullanım sürekliliğini anlamaya yönelik olarak yürütülmüştür. Özellikle dış sur duvarı ile akropolis arasında yer alan ve güneye dönük olan yamacın stratigrafik yapısının anlaşılması, Pedasa yerleşiminin tarihinin aydınlatılması açısından büyük önem taşımaktadır. MÖ 5. yüzyılın sonları ile MÖ 4. yüzyılın başlarında dış sur hattına onarım ve eklemelerin yapıldığı anlaşılmıştır. Pedasa'nın dış surlar, bastion ve antik yol, tarihsel süreç olarak paralel bir gelişim gösterdiği ve bu yapıların en geç MÖ 7. yüzyıl sonları ile 6. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabileceği öngörülmektedir[204]. Sur duvarlarının yapısı ise, MÖ 5. yüzyıl sonları ile 4. yüzyıl başlarında kulelerle takviye edilerek güçlendirilmiştir[205].

Akropolisin dış sur hattı, yerleşimin güney kısmını çevreleyerek ortalama 380 metrelik bir alanı kapsamaktadır. İç kale, bulunduğu topografyaya uyum sağlayacak şekilde inşa edilirken, dış surlar kentin savunma ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş ve iç kaleye oranla daha fazla kuleyle takviye edilmiştir. Dış sur hattında beş kule yer almakta olup sur duvarları yer yer zikzagk formunda kurgulanarak, stratejik açıdan dirsekler oluşturulmuştur[206]. Bu dirsekler hem kulelerden daha ekonomik hem de fonksiyonel açıdan da etkili olmuştur. Kuleler düzenli aralıklarla yerleştirilmiş olup, boyutları genellikle 6x5 metre ile 4x4 metre arasında değişmektedir[207]. Kulelerin iç kısımlarında yapılan sondajlarda MÖ 5. ve 4. yüzyıla ait buluntular ele geçmiştir[208]. Aynı durum Dipyrgon Büyük Kulesi için de geçerlidir **(Lev. 20: 2 ile Lev. 21: 1).**

[203] Diler 2013, 514.
[204] Diler 2013, 514; Adıgüzel-Yıldız 2023, 86-87.
[205] Diler vd. 2021, 197; Adıgüzel-Yıldız 2023, 86-87.
[206] Adıgüzel-Yıldız 2023, 85-86.
[207] Diler vd. 2021, 196-197.
[208] Adıgüzel-Yıldız 2023, 95.

Güney dış sur hattındaki ana kapı üzerine, MÖ 5. yüzyılın sonlarına doğru bir kule inşa edilmesi nedeniyle büyük ölçüde kapatmıştır[209]; bu sebeple kapının detayları hakkında sınırlı bilgiye sahibiz **(Lev. 21: 2).** Kapı girişinden Akropolis yönüne doğru uzanan, 28 metre uzunluğunda ve 5,50 metre genişliğindeki antik yol, üç basamaktan başlayarak inşa edilmiştir. Yol boyunca, farklı dönemlere ait onarım izleri gözlemlenmektedir[210] **(Lev. 22: 1).** Bu yolun üzerine inşa edilen ve Kule 5 olarak adlandırılan kule, yolun büyük bir kısmını kullanıma kapatmış olsa da[211], Kule 5 ile Bastion 1 arasında bırakılan küçük bir kapı açıklığı, geçişi mümkün kılmaktadır. Antik yol ve çevresinde gerçekleştirilen kazılar, yolun MÖ 6. yüzyıla tarihlendiğini ve sonraki dönemlerde de kullanıldığını ortaya koymaktadır. Yolun her iki yanında, aynı döneme ait yerleşim alanları sıralanmış durumdadır[212]. Bastion'daki sondaj çalışmalarında elde edilen buluntular, Erken Demir Çağı ile Arkaik Dönem arasına tarihlendirilmektedir. Dış Surlar'ın en iyi korunan güney bölümünde yer alan Bastion'un ilk inşa evresi, yürüme tabanı düzeyinden ele geçirilen buluntular temel alınarak Arkaik Dönem'e tarihlendirilmektedir[213].

Dış sur hattıyla ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak; Pedasa dış suru, kuleler ve bastionlarla güçlendirilmiş, gelişmiş bir savunma sistemine sahiptir. Yerleşimde görülen kademeli sur sistemi, diğer Karia yerleşimleri ile benzerlik gösteren mimari özellikler taşımaktadır. Savunma sisteminin tasarımında ve konumlandırılmasında, bölgenin topografik özelliklerinden etkin bir şekilde yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Surların işçilik ve teknik özelliklerinin incelenmesinde, bölgenin fiziksel koşulları, yapı geleneği ve dönemin ekonomik ve politik bağlamı gibi faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Pedasa savunma sisteminde zaman içinde görülen değişikliklerin, planlı bir imar programının ötesinde, savunma ile ilgili ortaya çıkan zorunluluklardan kaynaklanmış olması muhtemeldir. Sur bedeninin ise M.Ö. 5. yüzyıl sonu ile M.Ö. 4. yüzyıl başında kulelerle desteklenmiş olduğu düşünülmektedir. Güney dış surların, Akropolis'e kuzey yönünde uzanan antik yol, bastion yapısı ve giriş ile birlikte yerleşimin ilk evresini oluşturduğu, kulelerin ise arkeolojik kazı

[209] Adıgüzel-Yıldız 2017, 910.
[210] Adıgüzel-Yıldız 2023, 92.
[211] Diler-Gümüş 2023, 18-19.
[212] Adıgüzel-Yıldız 2017, 906.
[213] Adıgüzel-Yıldız 2023, 95.

çalışmaları ve benzer örnekler ışığında muhtemelen M.Ö. 5. yüzyıl sonu ile M.Ö. 4. yüzyıl başında eklendiği değerlendirilmektedir. Buna bağlı olarak, sur, yol, bastion ve girişin kullanımı Arkaik Dönem'e tarihlenmekte olup, M.Ö. 5. yüzyıl sonlarında kulelerin eklendiği anlaşılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİPYRGON (BEY KALESİ)

3.1. KONUM

Pedasa Akropolisi, diğer adıyla Yukarı Kale, kentin merkezinde ve stratejik bir noktada yer almaktadır. Surlarla çevreli alan, Hitit ve Luvi yerleşimlerine benzer şekilde iç ve dış yerleşim bölümlerinden oluşmaktadır[214]. Yerleşimin merkezi konumunda yer alan Dipyrgon (iç kale), kademeli olarak inşa edilmiş olup, hem iç hem de dış surlarla çevrelenmiş ve birden fazla savunma unsurunu barındıran kompleks bir yapıdır[215] **(Lev. 22: 2).** Dipyrgon, akropolisin doğusunda yer alan küçük bir kayalık düzlük üzerinde inşa edilmiştir **(Lev. 23: 1-2).** Stratejik bir konumda bulunan bu yapı, Pedasa'nın tüm hinterlandına hâkimdir; doğuda Torba şeridi, Güllük Körfezi ve Beşparmak Dağları, batıda Kos Adası, Strabilos ve Myndos, güneyde Çam Tepe ve Elmadağ, kuzeyde ise Üç Örenler ve çevresindeki dağ sıraları görülebilmektedir[216]. Dipyrgon'da bulunan kuleler, yarımadayı kuzeyden ve güneyden sınırlayan kara ve deniz hatlarını kontrol edebilecek şekilde konumlandırılmıştır[217]. Dipyrgon, batıdan doğuya doğru yükselen bir topografya üzerine yerleşmiştir ve akropolisin en yüksek noktası olan doğu uçta yer almaktadır. Bu bölüm, 40x18 metre ölçülerinde bir alanı kaplamakta olup özellikle doğu ve güney kısımlarında yüksek kayalıklarla çevrilidir[218]. Dipyrgon'un girişi, iç kalenin iç kısmına yönelmiş şekilde batıda konumlandırılmış olup iki büyük kule tarafından korunmaktadır. Ayrıca, girişe ulaşımı zorlaştırmak amacıyla merdivenli bir rampa inşa edilmiştir. Dipyrgon'un bu mimari özellikleri, yerleşimin güçlü bir savunma sistemi ve güvenlik anlayışıyla inşa edildiğini göstermektedir **(Lev. 24: 1).**

3.2. PLAN

Dipyrgon'un plan şemasına bakıldığında, büyük oranda topografyanın belirleyici olduğu ve doğu-batı doğrultusunda uzanan büyük bir kaya kütlesi üzerinde, doğal savunma hattından faydalanarak inşa edildiği görülmektedir **(Lev. 24: 2).**

---

[214] Akurgal 2001, 137; Diler-Adıgüzel 2015, 90-91.
[215] Diler 2015, 158.
[216] Diler 2006, 479; Diler et al. 2009, 29.
[217] Diler-Adıgüzel: 2015, 89
[218] Diler-Adıgüzel, 2015, 90

Dipyrgon’un inşa edildiği alan akropol’un en yüksek noktasını oluşturmaktadır ve bütün territoriuma hakim bir konumdadır. Dipyrgon’un doğu bölümü 15 m yüksekliğinde bir kayalık bir alanda yer alırken, batı bölümü eğimli bir şekilde devam etmektedir **(Lev. 25: 1-2, Lev. 26: 1-3).** Dipyrgon'un ilk inşa evresine ait planını büyük ölçüde koruduğu anlaşılmaktadır. İç kısımda, Doğu Roma Dönemi'nde yapılaşmanın yoğunlaşmasıyla birlikte, Dipyrgon'un ilk inşa iç planında değişiklikler meydana geldiği görülmektedir. Ancak, kazı çalışmalarının yapıldığı alanlarda, özellikle Mekan 1 ve Mekan 2'nin özgün planının büyük oranda koruduğu tespit edilmiştir. Özellikle Mekan 1'in batı duvarı ve giriş eşik bloğu, özgün yapısını koruyan en dikkat çekici unsurlardır. Dipyrgon’un surları ve kuleleri ilk inşa evresine ait plan özelliklerini büyük ölçüde muhafaza etmişlerdir. Sur duvarları ve kuleler iç kalenin genel planına uyumlu bir şekilde yerleştirilmiş olup, güney sur hattı özellikle kalenin doğal bir uzantısı gibi tasarlanmıştır. Bunun yanı sıra, kuzey sur duvarı ile kuleler sonradan eklenmiş, böylece Dipyrgon'un nihai planı oluşturulmuştur (Lev. 16: 1).

Savunma yönünde zayıf olan batı bölüm büyük iki kule ile güçlendirilmiştir. Ayrıca bu kulelerin ön kısmında yer alan giriş düzenlemesi, topografik sebeplerden dolayı rampalı ve merdivenli bir şekilde düzenlenmiş ve giriş düzenlemesini destekleyen bir teras duvarıyla yapıya anıtsal bir görünüm kazandırılmıştır. Merdivenli rampadan sonra sola dönerek iki kule arasında 2.50 m genişliğinden bir açıklıkla giriş kapısı bulunmaktadır. Kapıların tam karşısında, kentin yöneticisine ait olduğu düşünülen Mekan 1 yer almaktadır. Bu mekanın ön cephesi özenle işlenmiş düzenli bloklarla inşa edilmiş iken, iç kısımları daha sade bir şekilde bırakılmıştır. Mekanın önünde, küçük boyutlu bir avlu bulunmaktadır ve avlunun çevresinde Doğu Roma Dönemi’ne ait 6 adet mekân yer almaktadır. Bu mekânlar sur duvarına dayandırılmış olup, birbirlerinden sokaklarla ayrılmıştır. Temel seviyede korunmuş olan bu mekânların duvarlarında, daha önceki dönemlere ait mimari blokların devşirme malzeme olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir. İnşaat malzemesi olarak çamur harç tercih edilmiştir. Mekânların giriş kapıları ortak sokaklara açılmakta, bazı örneklerin arka bölümlerinde ise küçük depolama birimleri oluşturulmuştur. Mekânların arka duvarları ile sur duvarları arasında organik bir bağlantı bulunmamaktadır. Dipyrgon’un ilk kullanım evresine ait Mekân 1 ve Mekân 2’nin duvarları üzerine, Doğu Roma Dönemi’nde aynı plan şeması korunarak eklemeler yapılmıştır. Doğu

Roma Dönemi'nde, Dipyrgon'un iç kısmında boş bir alan bırakılmaksızın yeni mekânlar inşa edilerek alan tamamen doldurulmuştur. Ayrıca büyük kulenin giriş kapısının hemen ön kısmında Doğu Roma Dönemi'nde onarılmış ve kireç harçla sıvanmış bir sarnıç bulunmaktadır. Dipyrgon'un ilk inşa plan şeması genel hatlarıyla anlaşılmasına rağmen Doğu Roma Dönemi inşa programı kapsamında büyük oranda değişimler yaşandığı anlaşılmıştır. Özellikle iç kısmındaki mekân eklemeleri özgün planın anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Mevcut mekân kalıntıları büyük oranda Doğu Roma Dönemi'ne aittir **(Lev. 27-29: 1-2).**

Dipyrgon'un ilk inşa evresine ait plan şeması, özellikle savunma yapılarında belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu durum, kuzey sur hattı ile batı bölümde yer alan kule ve rampalı giriş kapısında açıkça izlenebilmektedir. Burada önemli sorulardan biri, kule ve sur duvarlarının inşa evreleriyle ilgilidir: Dipyrgon'un büyük kulesi, sur duvarlarından bağımsız bir şekilde duran bir gözetleme kulesi miydi, yoksa kuzey sur duvarıyla aynı plan programı kapsamında mı inşa edilmişti? Büyük kulenin kuzey sur hattından bağımsız bir yapı olarak düşünüldüğünde, kulenin giriş kapısının topografik sebeplerden dolayı çok yüksekte kaldığı görülmektedir. Ayrıca alanın doğu bölümü daha yüksek bir rakımda bulunduğundan, kulenin tek başına varlığının işlevsel bir anlamı olmayacağı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, Dipyrgon'un sur duvarlarının da kulesiz tek başına var olmasının savunma açısından yetersiz kalacağı söylenebilir. Her ne kadar kuzey sur hattı ile büyük kulenin doğal bir birleşimi olmasa da, bu iki yapının aynı inşa programı kapsamında değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Giriş için inşa edilen rampa terası da özgün planını büyük ölçüde korumuş durumdadır.

Dipyrgon'un güney sur hattı ile kuzey sur hattının işçilikleri arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Güney sur hattı, iç kalenin surlarına daha çok benzemekte ve iç kalenin güney surunun bir devamı niteliğinde görülmektedir. Güney sur hattında yer alan küçük kulenin ise sonradan eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Dipyrgon'un iç kalenin güneydoğu köşesine Klasik Dönem'de eklenmiş olması muhtemeldir. Genel anlamda Dipyrgon plan şeması, savunmaya yönelik olup yönetici ikametgah alanı olarak tasarlanmış ve yönetim merkezi olarak ön planda tutulmuştur. Diğer bir yandan güç ve korku sembolü olarak ta işlev görmüş olmalıdır.

3.3. MALZEME VE TEKNİK

Sur duvarları, anakaya yükseltilerinin üzerinden geçerek topografyaya uygun bir şekilde inşa edilmiş ve sur duvarında kullanılan bloklar ağırlıklı olarak anakayadan sökülerek eklenmiştir. Anakaya kabaca tıraşlanarak surun bir parçası oluşturulmuş ve yapıya anıtsal bir görünüm kazandırılmıştır **(Lev. 30: 1-2).** Sur duvarları iki kabuklu olup 1.50 ile 1.80 m arasında kalınlığına sahiptir. Sur duvarları kabaca işlenmiş ve değişik uzunluklardaki dikdörtgen kireç bloklar kullanarak inşa edilmiştir. Sur duvarı genelde yatay diziler oluşturan bir örgü göstermektedir. İç kabuk örgüsü, dış kabuğa kıyasla daha kabaca yerleştirilmiş ve daha küçük bloklardan oluşmaktadır. Taşlar rektagonal ve poligonal biçimlerde kesilmiş taşlarla örülmüş olup, ortalama 0.50 ile 1.50 m uzunluğunda 0.30 ile 0.50 m arasında değişen kalınlıklara sahiptir. Sur duvarının alt kısmında Leleg örgü tekniğinde iri bloklar kullanılırken üst kısma doğru taş boyutları küçülmekte ve işçilik değişmektedir **(Lev. 31: 1).** Bu durum Doğu Roma Dönemi onarımlarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Kuzey sur hattı, güneye göre daha nitelikli bir işçiliği sahiptir. Kullanılan taş boyutları birbirine yakın ve daha küçüktür. Malzeme temini bulunduğu kayalıklardan sağlanmış ve kesilen farklı boyutlardaki kireç taşları, surlarda kabaca kullanılmıştır. Sur duvarının inşasında, arazinin jeolojik yapısına bağlı olarak sert yapıdaki gri renkli kireç taşları tercih edilmiştir[219]. Güney sur duvarı akropolisin iç kalesinin bir devamı niteliğinde iken, sonradan eklenmiş olan kuzey sur farklı ve nitelikli bir işçilik göstermektedir. Sur hattının iç kısmında ise farklı boyutlardaki küçük taşlarla doldurulmuştur ve benzer bir uygulama kulelerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu kuleler, bulunduğu topografyaya uyum sağlayacak şekilde inşa edilmiştir. Alt kısımlarda büyük taş blokları kullanılırken, üst bölümlere doğru daha küçük taşlar tercih edilerek yapı yukarıya doğru hafifçe eğimli bir form almıştır. Kulelerin iç kısmı, yapının dayanıklılığını artırmak amacıyla duvarlarla bölümlere ayrılmış ve taş ile toprak dolgu malzemeleriyle takviye edilmiştir. Büyük ve küçük kule taşları arasında da farklılıklar görülmektedir ve küçük kulenin taşları daha küçük boyutludur **(Lev. 31: 2).**

[219] Sur hattının malzemesini belirleyen en önemli faktör jeolojik yapıdır. Yumuşak yapılı taşlardan kare veya dikdörtgen kesilmiş bloklar kullanılırken, sert yapıdaki taşlardan ise çok köşeli bloklar elde edilmiştir (Akarca 1987, 110).

Büyük kulenin cephe duvarları, kuru duvar örgü tekniği kullanılarak inşa edilmiştir. Bu yapım tekniğinde kabaca düzeltilmiş ve düzensiz yerel bloklar kullanılmıştır. Bloklar arasındaki boşluklar, daha küçük boyutlu taşlarla doldurulmuştur. Taş yüzeyleri kaba bir şekilde bırakılmış olup, derz aralarının düzensiz olduğu gözlemlenmiştir. Blokların boyutları, özellikle köşelerde daha büyük olmak üzere, 120 x 0.40 m ile 0.20 x 0.40 m arasında değişiklik göstermektedir.

Dipyrgon'un ilk inşa evresine ait sur, kule ve Mekân 1'in duvarları, daha büyük ve yüksek kaliteli taşlardan inşa edilmiştir **(Lev. 32: 1).** Mekân 1 ve 2'de dikdörtgen formda kesilmiş, ince işçilikle işlenmiş bloklar kullanılmıştır. İşçilik bakımından, Pedasa Athena Tapınağı'nın pronaos duvarı ile PDST49 nolu Tümülüs'ün dromos duvarına benzerlik göstermektedir. Bu özgün duvarların üst kısmına, Doğu Roma Dönemi'nde daha küçük boyutlu taşlarla eklemeler yapılmış ve birleşim malzemesi olarak çamur harç kullanılmıştır. Ayrıca, Mekân 1'in batı bölümünde yer alan giriş kapısı kapatılmış ve eşik bloğunun üzerine bir duvar hattı inşa edilmiştir.

Dipyrgon'un ikinci evresi olan Doğu Roma Dönemi'nde malzeme ve teknik anlamda büyük farkılıklar gözlemlenmektedir. Bu dönemde daha küçük boyutlu ve ağırlıklı olarak devşirme taşlar kullanarak mekanlar inşa edilmiştir. Birleşim malzemesi olarak çamur harç kullanılmıştır ve ekonomik olsun diye sıkça ortak duvarlar kullanılmıştır **(Lev. 32: 2).** Mekânların giriş kapıları, ara sokağa bakacak şekilde karşılıklı olarak inşa edilmiştir. Büyük kulenin hemen giriş ön kısmında yer alan Doğu Roma Dönemi'ne ait sarnıç, devşirme bloklarla kireç harç kullanılarak inşa edilmiştir. Dipyrgon'un Doğu Roma Dönemi'ndeki yapıların sadece bir bölümünde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş olup, kazılmayan diğer mekânların planı açığa çıkarılmıştır. Mekânların tabanları genellikle sıkıştırılmış topraktan oluşmaktadır. Dipyrgon'un Doğu Roma Dönemi'ne ait mekânlarının duvar işçiliği ve tekniği Pedasa Akropolisi'ndeki aynı dönem yapılarıyla benzerlik göstermektedir.

3.4. SUR DUVARLARI

Dipyrgon'a ait sur duvarları, topografyaya uyum sağlayacak şekilde, 2.50 m yüksekliğindeki doğal kaya yapısından faydalanarak inşa edilmiştir[220]. Topografik

[220] Vitruvius, sur temellerinin sert zemine kadar kazılmasını, üst duvarlardan daha geniş ve sağlam bir şekilde yapılmasını önermiştir (Vitruvius 1.5.1).

yapı, bu bölümde doğu-batı yönünde uzandığından, sur duvarları yalnızca kuzey ve güney bölümlerde inşa edilmiştir. Batı bölümünde iki büyük kule, doğu bölümünde ise bastion bulunduğundan, sur duvarına ihtiyaç duyulmamıştır. Sur duvarları, iri bloklardan ve kaliteli bir işçilikle inşa edilmiştir. Topografyaya bağlı olarak inşa edilen Dipyrgon, alanı kaya yapısı kabaca tıraşlanarak bir set görünümü kazandırılmış ve surlar bu set üzerinden yükseltilmiştir **(Lev. 33: 1-2).**

Dipyrgon'un güney sur duvarı ile iç kalenin güney sur duvarı aynı doğrultudadır ve aynı teknikte inşa edilmiştir. Her iki surun birleşim noktasında, Dipyrgon'un küçük kulesi bulunmaktadır. Bu nedenle, Dipyrgon ile iç kalenin güney surları güneyden bakıldığında birbirini tamamlayan bir bütünlük sergilemekte olup, bu durum her iki sur yapısının aynı imar programı kapsamında inşa edildiğini göstermektedir. Ancak yakından incelendiğinde küçük kulenin, iç kalenin sur duvarıyla birleştiği kesimde, organik bir bağın olmadığı ve kulenin 0.20 m kadar dışarıya doğru taştığı görülmektedir **(Lev. 34: 1-2).**

Dipyrgon'un güney bölümündeki sur hattı 4 m yüksekliğinde korunabilmiş, 1.50 m kalınlığına sahip sur hattının[221] küçük kulenin güneybatı köşesiyle organik olarak birleşmiş olmasına rağmen, üst bölümler birleşmemektedir. Güney surları da topografyanın belirlediği koşullarda şekillendirilmiş ve doğal anakaya yapısı üzerinden geçmektedir **(Lev. 35: 1-2).** Sur duvarında kullanılan taş bloklar, genellikle kabaca yontulmuş olup, ortalama 1 metre uzunluğunda ve 0,40-0,50 metre yüksekliğindedir. Ancak, anakaya koşulları nedeniyle yer yer daha küçük boyutlu taşların da kullanıldığı gözlemlenmiştir. Surun batı ucu, 3,50 metre uzunluğunda bir köşe yaparak kuzeye doğru küçük bir kuleye bağlanmaktadır. Bu noktada, surun alt bölümünün kule ile organik bir bütünlük oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu durum, sur ve kulenin çağdaş olduğunu göstermektedir. Ancak kulenin batı köşesinden başlayarak batıya doğru devam eden sur hattı, kuleye dayanmaktadır ve herhangi organik bağ gözlemlenmemiştir. Bu bölümde kuleyle birleşen sur hattı içe doğru 0.30 m çekilerek, kulenin köşesi görünür hale getirilmiştir. Sur duvarında kullanılan taşlar topografik yapıya bağlı olarak değişimler göstermektedir. Yüksek kayalıklı alanlarda daha küçük boyutlu taşlar tercih edilirken topografyanın düz ve yüksek olmayan bölümlerde,

[221] Byzantion'lu Philon, sur duvarlarının boyu 9-10 m olması gerektiğini ifade ederken, Hellenistik Dönem de bu ölçüyü aşan kentlerde bilinmektedir (Akarca 1998, 135).

dayanaklılığı artırmak ve daha yüksek surlar inşa etmek için daha büyük taşlar tercih edilmiştir[222]. Ayrıca, sur hattının temel seviyesindeki bazı bölümlerde iç duvar hattı yerine yoğun dolguyla doldurulmuş olduğu gözlemlenmiştir. Benzer bir uygulama, büyük kulenin temel seviyesindeki iç duvar hattında da görülmüştür. Küçük kulenin alt bölümü ile surun organik olarak birleşmiş olması, aynı yapım programı kapsamında inşa edildiklerini göstermektedir. Yapıyı çevreleyen tüm sur hattı aynı teknikte inşa edilmiştir. Ancak surun üst bölümleri ve iç kısmında daha küçük taşların kullanılmış olmasını, Doğu Roma Dönemi onarımları olarak değerlendirilebiliriz **(Lev. 36: 1-2).** Güney surun doğu bölümünde sur hattı aniden içe doğru dönerek 0.75 m genişliğinde bir açıklık yaratılmıştır. Bu açıklık, dışarıdan girilmesi ve fark edilmesi çok zor olduğundan, topografyanın yüksek ve kayalık olması sebebiyle sadece iniş ve ya kaçış için uygundur. Güney Sur hattında yer alan gizli geçiten doğuya doğru topografik yapıya bağlı olarak sur hattı 11 m daha devam ederek, bastion ile birleşmektedir.

Kuzey sur duvarı, doğal topografyaya uygun şekilde tasarlanarak, alandaki doğal kaya kütleleri üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu sur, günümüzde 15,20 metre uzunluğunda, 1,70 metre kalınlığında ve 3,45 metre yüksekliğinde korunmuş durumdadır **(Lev. 37: 1-2).** Duvarın doğu ucu doğal kaya kütlesi üzerinden devam ederken batı ucu büyük kuleye dayanmaktadır. Ancak sur duvarı ile kule arasında organik bir bağ bulunmamaktadır. Ayrıca kulede kullanılan bloklar, sur duvarındakilere kıyasla daha büyük boyutlarda ve daha kaba işlenmiştir. Bu inşa tekniği, savunmayı daha etkin kılmak ve herhangi bir tahribat durumunda surun tamamı yerine bir bölümün tahrip olmasını sağlamak amacıyla tercih edilmiş olmalıdır.

Kuzey sur hattının ortası ve batı bölümü, anakayanın daha düşük seviyelerde bulunduğu alanlardan geçmektedir. Bu nedenle, surun alt sıraları, kademeli bir şekilde yükseltilerek topografyaya uyum sağlanmıştır. Sur duvarında kullanılan taşlar, iç kale surlarında ve kule duvarlarında kullanılan taşlardan daha küçük boyutlu ve farklı bir işçilikle işlenmiştir. Bu taşlar genellikle kabaca yontulmuş ve birbirine yakın ölçülerde seçilmiştir. Bu sur hattının bulunduğu alan, Dipyrgon'un kot farkının en düşük olduğu bölgeyi oluşturmaktadır. Dipyrgon genelinde ortak bir yürüme tabanı sağlamak

[222] Brasse-Müth 2016, 91-92.

amacıyla, sur hattının iç ön kısmında yoğun dolgu malzemesi kullanılarak zemin yükseltilmiştir. Bu nedenle, sur hattı çift kabuklu bir yapı özelliği göstermesine rağmen, aynı zamanda teras işlevi de üstlenmiştir. Dipyrgon sur duvarlar, teras sur niteliğinde olduğu için, topografyanın düşük iç bölümlerde dolguyla doldurularak düz bir alan elde edilmeye çalışılmıştır. Ancak dolgunun sur hattına uygulayacak olan baskısını azaltmak amacıyla, sur içe doğru eğimli ve şevli yapılmıştır. Benzer bir uygulama hem Pergamon surlarında hem de Argolis'te tamamen şevli olarak inşa edilen, kule ve karakol binalarında görülmektedir[223]. Sur duvarları, kuleler arasında perde görevi görmektedir. Yunanlılar, kuleler arasında yer alan perde duvarları tanımlamak için "metapyrgia" veya "mesopyrgia" terimlerini kullanmışlardır. Bu terim, yalnızca kulelerle çevrili duvarlar için geçerlidir [224].

Sur hattı ile kule arasında işçilik açısından farklılıklar ve doğrudan yapısal bağlantılar bulunmasa da, bu iki yapı, topografik konumları ve işlevleri açısından bir bütün olarak ele alınmalıdır. Kule, işlevsel anlamda tek başına bir yapı olarak düşünülemez; çünkü doğusunda, daha yüksek topografik bir alan bulunmaktadır ve savunma açısından bu bölge kule için daha uygun bir konumdur. Benzer şekilde, kuzey sur hattı da kule olmadan işlevini tam anlamıyla yerine getiremez; bu durumda yalnızca eğimli bir arazide bağımsız bir teras niteliği kazanır. Bu sebeplerle, kuzey sur duvarı ve kule, Dipyrgon'un ilk inşa evresinde birlikte planlanmış ve inşa edilmiş olmalıdır **(Lev. 38-39: 1-2).** Kuzey surunun doğu bölümündeki kesintinin üst kısmında 0.80 m ölçülerinde bir açıklık bulunmaktadır ve bu açıklık, bir kaçış kapısı olabileceğini düşündürmektedir **(Lev. 40: 1-2).** Belki de bu kaçış kapısını yapabilmek için, sur hattı bu alanda bir kesinti yapılarak devam ettirilmiştir. Aynı dönemde ve ya daha sonraki dönemlerde bu açıklık benzer duvar tekniğiyle kapanmıştır.

Doğu Roma Dönemi'nde ise sur hattında yalnızca iç ve üst kısımlarda küçük taşlar kullanılarak gerçekleştirilen onarımlar dikkat çekmektedir. Bu müdahaleler surun dayanıklılığını artırmaya yönelik olup, özgün planın genel yapısını büyük ölçüde koruduğu anlaşılmaktadır.

[223] Akarca 1987, 133.
[224] Pimouguet-Pedarros 200, 50.

Dipyrgon'un kuzey sur hattı ile iç kalenin sur duvarı hiçbir noktada birleşmemektedir[225]. Dipyrgon'un kuzeydoğu köşesinde yer alan yüksek kayalık alan, bu ayrımı belirgin şekilde ortaya koymaktadır. İç kalenin sur duvarı, bu kayalık alanın altından devam ederken Dipyrgon'un kuzey sur hattı ise iç kalenin bulunduğu aşağı kısma doğru uzanmamaktadır. Bu durum, stratejik ve topografik açıdan uygun bir tercih olarak değerlendirilebilir. Dipyrgon'un doğu ucu, yüksek kayalık bir bölgede yer almakta ve buradan itibaren iç kalenin sur duvarına doğru eğimli bir şekilde devam etmektedir. Eğer kuzey sur hattı, iç kalenin sur hattının bulunduğu alanla aynı kotta inşa edilmiş olsaydı, Dipyrgon içinde ortak bir düz yürüme seviyesi elde edilmesi oldukça güçleşecekti. Böyle bir durumda kuzey sur hattının mevcut durumundan daha yüksek inşa edilmesi gerekirdi. Aynı zamanda, batı bölümdeki kulelerin bulunduğu alanda ek bir sur hattına ihtiyaç duyulacaktı. Tüm bu nedenler, Dipyrgon'un plan ve tasarımının stratejik gereklilikler ve topografik koşullara en uygun şekilde yapılmış olduğunu göstermektedir. Sur duvarları ile kulelerdeki taşların boyut ve işçilik açısından farklılık göstermesi ise yapıların stratejik ve kullanım amaçlarına bağlı olarak değerlendirilmelidir. Dipyrgon'un güney sur duvarı, büyük ölçüde iç kalenin bir devamı niteliğindedir. Ancak güney sur hattının küçük kule ile gizli geçitin bulunduğu bölümlerinde onarım ve eklemelerin yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

3.5. KULELER

Bronz Çağı'ndan bu yana, gelişen tahkimat sistemleriyle birlikte, kentlerin giriş kapılarının iki tarafına destek amaçlı kuleler eklenmiştir[226]. Bu kuleler, savunmanın en zayıf noktası olan girişleri güçlendirmekte[227] ve saldırganların girişini zayıflatmakta veya önlemektedir. Ayrıca girişler, uzun tutulmuş ve ek kapılarla desteklenmiştir. Sur hattının dışına doğru çıkıntı yapan iki kule ile giriş güvenli hale getirilmiştir[228]. Sur duvarlarını güçlendirmek ve savunma sırasında atışları yapabilmek

[225] Benzer bir durum Koca Örendeki sur hattı ile kapı odasında görülmektedir (Radt 1970, 135-136).
[226] İlk yerleşimlerde, kentlerin savunma sistemlerinde kuleler yalnızca kapı girişlerinde yer almakta idi ve ilk kulelerin boyları sur duvarını aşmamaktaydı. Kuleler, saldırı sistemlerine bağlı olarak zaman içinde gelişmiştir (Akarca, 1987, 144).
[227]Kapıların iki yanına birer anıtsal kule inşa etme geleneği ilk olarak Mısır ve Yakın Doğuya aittir (Akarca 1987, 153).
[228] Akarca 1987, 152.

için inşa edilen kuleler[229], genellikle topografik yapıya ve savunma hattının zayıf olduğu stratejik alanlara bağlı olarak inşa edilmektedir[230]. Savunma hatları içerisindeki en önemli işlevi gören kuleler, sur hattına dayanan saldırganların imha edilmesine olanak tanımaktadır. Kuleler savunmanın toplandığı merkezler olarak işlev görmektedir[231]. Bu kuleler, gözetleme ve haberleşmede de önemli roller üstlenmektedir[232].

Pedasa Akropolisi'nin en görkemli kuleleri Dipyrgon'a aittir. Topografik yapıya bağlı olarak inşa edilen bu kuleler, biri büyük ve biri küçük olmak üzere girişin iki yanında konumlandırılmıştır[233] **(Lev. 41-42: 1-2).** Kulelerin farklı boyutlarda inşa edilmesinin en büyük sebebi, topografik yapının bu bölümde dar olmasından kaynaklanmaktadır. Büyük kule, iç kalenin orta bölümüne yakın olması ve daha geniş bir görüş açısına sahip olabilmesi amacıyla daha büyük boyutlu inşa edilmiştir. Ayrıca, giriş rampası büyük kulenin önünden geçtiği için, daha görkemli olması gerekmektedir. Büyük kule, konumu itibarıyla iç kalenin neredeyse orta bölümünde olduğu için tehlikeye açık bir alanda yer almakta ve bu sebeple savunmada daha çok önem taşımaktadır. Küçük kulenin üzerinde bulunduğu kaya kütlesi daha yüksek olduğu için, kulede ekstra bir yükseltiye ihtiyaç duyulmamıştır. Kulelerin inşa tekniği incelendiğinde, Akropolis'te görülen türden kabaca kesilmiş iri dikdörtgen bloklardan inşa edildiği görülmektedir[234]. Bu işçilik, Leleg yerleşimlerinde gördüğümüz işçiliğe benzemekte ve kenarlarında silmeler olmaması sebebiyle Maussollos Dönemi

---

[229] Vitrivius kulelerin sur duvarına göre öne doğru çıkıntılı yapılması gerektiğini ve oluşan kanatlarda sur duvarına yaklaşan saldırganların daha rahat bertaraf edilmesi imkan verebileceğini ifade etmektedir. (Vitrivius 1.5.2.)

[230] Nossov 2009, 25 vd. Kule planları genellikle kare, dikdörtgen, çok köşeli, yuvarlak ve yarım daire olarak inşa edilmektedir.

[231] Akraca 1987, 141.

[232] Keeley vd. 2007, 57. Surlarda, özellikle köşe oluşturan ve kör nokta yaratan kısımlarda genellikle kuleler ve bastionlar eklenmektedir. Vitruvius'a göre, eklenen kulelerin bir ok mesafesinde olması gerektiği belirtilmiştir; bu, düşmanın bir kuleyi çevirdiğinde diğer kulelerden müdahale edilebilmesini sağlamak içindir (Vitrivius V)

[233] Neandreia'nın güney bölümündeki ana kapısındaki kulelerden biri küçük, diğeri ise büyük olarak inşa edilmiştir (Akarca 1977; Armin 2000, 80-84).

[234] Büyük kulenin kuzey duvarı, yakın zamanda meydana gelen bir dinamit patlaması sonucu ağır hasar görmüş olup, yaklaşık 2,50 metre uzunluğunda bir tahribat oluşmuştur. Bu patlama, yalnızca dış duvarı etkilemekle kalmamış, aynı zamanda kulenin içindeki özgün tabanın büyük ölçüde yok olmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, dinamit patlaması sonucu oluşan tahribatla sınırlı kalmamış gibi görünmektedir. Kule içinde gerçekleştirilen kaçak kazılar sonucunda, yapının mimari bloklarının büyük bir kısmının dışarı taşındığı anlaşılmaktadır.

öncesinde inşa edilmiş olmalıdır[235]. Büyük kule, Akropolis'in mimari projesinin önemli bir parçası olarak tasarlanmıştır.

Dipyrgon'un kuzeybatı bölümünde, girişin sol tarafında yer alan Büyük Kule, dıştan dışa 8.20x6.46 m, içten içe ise 4.28x4.10 m ölçülerine sahip olup, 6 m koruna gelmiş yüksekliğiyle Pedasa'nın en iyi korunmuş ve en büyük kulesi konumundadır **(Lev. 43-44: 1-2).** Kulenin en iyi korunmuş batı duvar ise 6 m, kuzey duvar 5.63 m, doğu duvarı 3.50 m, güney duvarı ise 4.50 m yüksekliğine sahiptir. Büyük Kulenin inşa tekniğine baktığımızda Akropolis'te gördüğümüz türden kabaca kesilmiş iri dikdörtgen bloklar kullanılmıştır. Kule, alt kısımları üst bölüme oranla daha geniş inşa edilerek yukarıya doğru daralarak yükselmektedir. Yaklaşık olarak tabandan başlayarak yukarıya doğru 1.50 m kadar içe çekilmiş ve tabanın dayanıklı olması amacıyla çıkıntılı olarak inşa edilmiştir **(Lev. 45: 1-2).** Bu şekilde, içeri çekilerek daraltılması, Pedasa savunma sistemleri ve yapılarında görülen tipik bir inşa tekniğidir. Tabanına yakın bölümlerde yer yer 2 m uzunluğunda ve 0.50-0.60 m yüksekliğinde taş dizileri kullanılırken, yukarıya doğru kullanılan taş boyutları küçülmektedir **(Lev. 46: 1).** Kulenin batı ve kuzey duvarlarının temeli anakaya yapısının üzerine oturtulmuş ve her sırası çok az miktarda içeriye doğru çekilerek sağlam bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Kulenin kuzey duvarı 6 m yüksekliğine sahip olmasına rağmen herhangi bir pencere veya benzer açıklık gözlemlenmemiştir. Kulenin doğu duvarının orta bölümünde 1.35 m ölçülerinde kapı açıklığı bulunmaktadır **(Lev. 47-48: 1-2).**

Büyük kulenin kuzey duvarı, yakın zamanda meydana gelen bir dinamit patlaması sonucu ağır hasar görmüş olup, yaklaşık 2,50 metre uzunluğunda bir tahribat oluşmuştur. Bu patlama, yalnızca dış duvarı etkilemekle kalmamış, aynı zamanda kulenin içindeki özgün tabanın büyük ölçüde yok olmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, dinamit patlaması sonucu oluşan tahribatla sınırlı kalmamış gibi görünmektedir. Kule içinde gerçekleştirilen kaçak kazılar sonucunda, yapının mimari bloklarının büyük bir kısmının dışarı taşındığı anlaşılmaktadır **(Lev. 49: 1-2).** Kulenin iç bölümü temel seviyesine kadar tahrip edilmiş olmasından kaynaklı, iç dolgusu net bir şekilde görülmektedir. Özellikle kuzey duvarın inşa tekniği, temeli ve iç dolgusu

[235] Diler-Gümüş 2023.

hakkında detaylı bilgi sunmaktadır **(Lev. 50: 1-2).** Kulenin dolgu altında kalan iç duvarın olmadığı, bunun yerine büyük taşlarla doldurulduğu anlaşılmıştır. İç dolgunun üst bölümüne doğru taş boyutları küçülmüş ve yürüme seviyesine yakın bölümde toprakla doldurularak düz bir zemin elde edilmiştir. Kulenin orta bölümünde yürüme seviyesinde görülen ara duvar hatları ve iç dolgusu, kulenin daha dayanıklı olmasını sağlamıştır[236] **(Lev. 51: 1-2).** Bu kuledeki bölme duvarlarının benzer örnekleri Larissa (MÖ 6. yüzyıl)[237], Theangela (MÖ 4. yüzyıl)[238], Halikarnassos (MÖ 2. yüzyıl)[239] gibi yerlerde de görülmektedir[240].

Büyük kulenin bulunduğu topografik yapı batıdan doğuya doğru yükselmesi sebebiyle doğu bölümde yer alan kule giriş düzenlemesi, yükseklik bakımından kulenin orta bölümüne denk gelmektedir, Kulenin giriş taban düzenlemesi ile iç taban yürüme düzlemi arasında 1 m yükseklik farkı bulunmakta ve bu nedenle kulenin iç kısmı birkaç basamaktan oluşan merdivenle ulaşım sağlanmış olmalıydı **(Lev. 52-53: 1-2).** Kulenin iç bölümünde yapılan temizlik çalışması sırasında, MÖ 5. yüzyılın ortalarına ve sonuna tarihlendirilen Attika siyah firnisli seramik parçalarına bulunmuştur. Hem dış surdaki kulelerde hem de Dipyrgon'daki kulede aynı döneme ait verilere ulaşılmış olması, bu yapıların aynı yapı programında ve büyük olasılıkla Pers tehdidine[241] karşı programlandığı düşündürmektedir[242]. Ancak, Hornblower Dipyrgon'daki kulelerin Maussollos tarafından inşa edildiğini ifade etmektedir[243]. Pimouguet-Pedarros kulelerin diğer sur ve kulelerdeki işçilik daha iyi olduğunu ve MÖ 4. yüzyılda inşa edildiğini belirtmektedir[244].

Büyük kulenin kuzey duvarında restorasyon çalışmaları öncesinde kesitlerin düzenlenmesi ve dolgunun sağlamlaştırılması amacıyla kazı çalışması gerçekleştirildi. Hem dolgunun yapısal özelliğinin anlaşılması hem de kullanım evresinin anlaşılması

---

[236] Pedasa'nın diğer kulelerinde ve Myndos Kapısı'ndaki ikiz kulelerde, hem ara duvarlar hem de iç dolgular bulunmaktadır. Bu tür kuleler, mancınık gibi saldırı silahlarının kullanılmasına uygun bir yapıya sahip olarak tasarlanmıştır; Vitrivius 1.5.5.
[237] Boehlau-Schefold 1940, 142-3.
[238] Akarca 1998, 13.
[239] Pedersen 2010, 269-316.
[240] Tırpan 1990, 221.
[241] Pers tehditleri altında, Batı Anadolu'nun birçok kentinin savunma sistemlerinde onarımlar ve eklemeler yapıldığı bilinmektedir.
[242] Diler vd. 2019, 38.
[243] Hornblower 1982, 308.
[244] Pimouguet-Pedarros 2000, 140.

hedeflenmiştir. (2) dolgusu içerisinde ince cidarlı kısa ağızlı skyphos ağız ve gövde parçası bulunmuştur. Geometrik Döneme ait olan bu kap parçasının üzerinde düzgün olmayan ışın betimlemeleri bulunmaktadır. İç kısmı ise siyah astarla kaplıdır[245]. (4) Büyük Kule'de bulunan, dışı ve içi kırmızı firnisli, tam profil veren parça ince cidarlı olup içe çekik dudaklıdır. Benzer profil gösteren örnekler MÖ 425-350 yılları arasına tarihlenmektedir[246]. (6) Aynı dolgu içerisinde geniş ağızlı, siyah firnisli kandil üst gövde parçası bulunmuştur. Dışa eğimli, bombeli bir ağız kenarı bulunmaktadır ve 5. Yüzyıla tarihine aittir[247]. (7) MÖ. 430 yılına ait stemless formda bir kaide-gövde parçasıdır. Kaide iç yüzü dışbükey bir profil sergilerken, dış yüzü çift toruslu olarak şekillendirilmiştir. Gövdenin alt bölümünde ince yivler bulunmakta olup, iç yüzeyde dudak-gövde birleşiminde belirgin bir çentik yer almaktadır. Tondo içerisinde, iki sıra yiv arasında kazıma tekniğiyle işlenmiş dil motifleri görülmektedir[248]. İnce cidarlı bir kasenin gövde parçası üzerinde yapılan incelemede, iç yüzeyinin kaliteli siyah firnis ile kaplandığı tespit edilmiştir. Dış yüzey ise desenli bir süsleme ile dekore edilmiştir. Dış yüzeyde siyah firnisle oluşturulmuş bir bant yer almakta olup, bandın hemen üst kısmında kıvrılmış halka formunda, kahverengi boya ile yapılmış bir kuyruk deseni bulunmaktadır. Kuyruğun hemen yanında ise başka bir motif yer aldığı gözlemlenmiştir. Dolgunun üst seviyelerin Doğu Roma Dönemine ait günlük kullanım kap parçaları bulunmuştur **(Lev. 54: 1-2).**

Büyük kulenin 2.50 m kadar güneyinde yer alan Küçük Kule, dıştan dışa 5.82x4.90 m, içten içe ise 3.60x2.60 m ölçülerinde ve 2.60 m yüksekliğinde korunmuş kareye yakın bir plana sahiptir **(Lev. 55: 1).** Kulenin alt bölümleri geniş olup, üst bölüme doğru daralmakta ve kulenin duvar kalınlıkları 0.90-1.10 m arasında değişmektedir. Küçük kule, topografyanın bu bölümde dar ve yüksek olmasından dolayı daha küçük boyutta inşa edilmiştir **(Lev. 56: 1-2).** Kulenin girişi, 1.10 m genişliğinde olup, büyük kulede olduğu gibi doğuya bakmaktadır. Her iki kulenin batı duvarları aynı doğrultuda olup, mimari ve teknik olarak benzer özellikler gösterirler. Ayrıca, iç kısımları benzer taş ve toprak dolgu ile doldurulmuştur **(Lev. 57: 1-2).** Sur duvarları, topografyanın en yüksek ve elverişli olduğu alanlardan geçerek kuleye

[245] Pfaff 1999, 97, Kat. No: 87-89.
[246] Edwards 1975, 29. No: 15-30.
[247] Corbett 1949, 339, kat no: 117.
[248] Talcott 1935, fig. 6, no. 98, 107; Sparkes-Talcott 1970, fig. 5, no. 487.

dayanmaktadır. Sur hattı ve kule, alt kısımlarında organik bir bütünlük sergilerken, üst bölümlerde yapılan onarımlar nedeniyle bu bütünlük bozulmuş ve sur ile kule birbirine entegre bir şekilde devam etmemiştir. Kulenin güneybatısında, köşesiyle organik olarak birleşen sur hattı, içe doğru çıkıntı yapmaktadır[249]. Bu haliyle kule, bir bastion görünümü kazanmıştır **(Lev. 58: 1-2).** Sur duvarı ve kulede kullanılan işçilik ve teknik benzer olup, kuleler daha nitelikli bir işçiliğe sahiptir **(Lev. 59-60: 1-2).** Kule ve sur duvarının birleştirilmemiş olması, bilinçli bir hamle olarak görülmekte olup, bu sayede oluşacak bir tahribatta kule yıkılsa bile sur hattının sağlam kalması hedeflenmiş olmalıdır. Küçük kule, güney dış cephesi ile aynı doğrultudaki sur hattıyla bir bütünlük oluşturduğu için, dışarıdan bakıldığında net bir şekilde anlaşılmamaktadır **(Lev. 61-62: 1-3).**

Her iki duvarları yukarıya doğru hafif bir eğimle yükselerek, temellere uygulanan ağırlığı azaltmakta ve duvarlara estetik bir görünüm kazandırmaktadır. Benzer bir uygulama Dipyrgon surlarında da gözlemlenmektedir. Kuleler ve sur hattının oturduğu alanlar anakayadan oluşmakta ve çoğu bölümlerde anakaya tıraşlanarak duvarın bir devamı görünümü kazandırılmıştır[250].

3.6. BASTİON

Bastionlar, genellikle kulelerden daha küçük boyutlu, sur duvarıyla aynı yükseklikte ve sur sisteminin bir parçası olan savunma yapılarıdır. Kulelerden daha kısa ve surun içine gömülü olmaları nedeniyle, inşaat tekniklerindeki farklılıklardan anlaşılabilmektedir. Bastionlar, savunma sistemi içinde kuleler kıyasla daha ekonomik olduklarından daha yaygın tercih edilmiştir[251]. Bastionlar Bronz Çağ'dan itibaren sur duvarlarına eklenmiş ve savunma ile gözetleme işlevini yerine getirmişlerdir.

Dipyrgon'un doğu ucunda, 7.80x4.70 m ölçülerinde, kuzey-güney yönlü, dikdörtgen planlı bir bastion yer almaktadır. Konum olarak kuzey ve güney sur hattının birleşim noktasını oluşturmaktadır **(Lev. 63: 1-2).** Bu alanda topografik nedenlerle kule yerine bir bastion tercih edilmiştir. Bastionun bulunduğu alan, üç tarafı yüksek

[249] Sur duvarları, topografyanın en yüksek ve uygun bölgelerinden geçerek kulelere yaslanmaktadır. Alt bölümlerde kuleler, sur duvarlarıyla organik bir şekilde birleşirken, üst bölümlerde onarımlar nedeniyle sur hattı kulelere dayanacak şekilde yeniden yapılandırılmıştır.
[250] İki kuleli kapı tiplerinin kökeni Mısır ve Yakın Doğudur.
[251] Seeher 2010, 35-36.

kayalıklarla çevrili bir burun niteliğindedir ve Dipyrgon'un en yüksek noktasını oluşturur. Bastion, Pedasa topraklarının büyük bir bölümüne hakim bir konumdadır. Temel seviyesinde korunmuş olup, temeli anakaya üzerine oturtulmuştur. Özellikle doğu ve güney duvarları içe doğru basamaklar şeklinde çıkıntılar yaparak yükselir **(Lev. 64: 1).** Şevli duvar tekniği kullanılarak içe doğru eğimli bir şekilde inşa edilmiştir. Benzer bir uygulama, Dipyrgon'un büyük kulesi ile kuzey sur hattının temel üst bölümlerinde gözlemlenebilmektedir.

Bastion, genellikle topografyaya bağlı olarak inşa edilmiş olup, kulelerde kullanılan bloklardan daha küçük boyutlu bloklar kullanılmıştır[252]. Özellikle ön kısmında 10-12 m yüksekliğinde bir kaya kütlesi üzerinde yer alır. Bu nedenle bu alanda daha küçük taşlar kullanılmıştır. Bastion sayesinde Akropolis'in doğu bölümü tamamen gözlenebilir hale getirilmiştir. Bu doğal savunma hattı sayesinde, bu alana giriş neredeyse imkansız hale getirilmiştir. Dipyrgon kulelerinde olduğu gibi bastionun iç kısmı da yoğun dolguyla doldurulmuş ve iç duvar yüzeyi oluşturulmamıştır. Bastion'un benzer örneği, Halikarnassos'un surlarının kuzeydoğusundaki bastion ile Latmos/Herakleia 'un surlarının kuzeyindeki bastionda görülebilir[253].

3.7. KAPI

Dipyrgon'un giriş kapısı, topografyanın daha elverişli ve ulaşımın kolay olduğu batı bölümde yer almaktadır. İç kaleye, merdivenli bir rampa ile iki büyük kule arasından geçerek ulaşılır ve "L" şeklinde bir plan sergiler[254] **(Lev. 64: 2).** Bean, Pedasa Kalesi'nin doğu ucunda bir iç kale bulunduğunu ve bu kaleye rampa ve geçitlerle ulaştığını, bir köşesinde merdivenler olduğunu belirtmektedir[255]. Dipyrgon'a giriş sadece bu kapıdan, iç kaleden sağlanmaktadır. Büyük kulenin hemen batı ön kısmında, kuzeyden güney doğru 8.75 m uzunluğunda, 2.45 m genişliğinde rampa ve merdivenli bir alan bulunmaktadır. Batı bölümde rampaya uygun teras set görünümlü bir duvar hattı inşa edilmiş olup, duvar 1.20 m kalınlığında ve 2.20 m yüksekliğinde korunmuştur **(Lev. 65: 1-2).** Rampaya ait teras duvarı anakaya üzerinden geçmektedir

[252] Akarca 1987, 133.
[253] Peschlow 1994, 155-172.
[254] Diler-Adıgüzel 2015, 89. "L" şeklinde girişlerin amacı kapının ulaşımı zorlaştırmak ve kolay hedef olmaktan kurtarmaya yöneliktir.
[255] Bean 2000, 116-117.

ve anakaya teras uygun bir şekilde tıraşlanmıştır. Teras duvarındaki işçilik, sur ve kulelerdeki duvar hatlarına benzerdir ve yer yer onarım izlerine rastlanmıştır. Duvardaki onarımların çoğu, duvarın hemen önünde inşa edilen Doğu Roma Dönemi'ne ait konutlarından kaynaklanmaktadır. Rampanın güney bölümü ile sur duvarları arasında 2.50 m ölçülerinde bir açıklık bırakılarak, düşmanların bu alanda birikmesi önlenmiş, böylelikle dar bir alan yaratılmıştır[256]. Merdivenler, topografyanın gerektirdiği zorunluluklar doğrultusunda inşa edilmiş olup, bu durum yapıya etkileyici bir görünüm kazandırmıştır **(Lev. 66: 1-2).**

Merdivenli rampadan sonra giriş, sol tarafa doğru dönerek iki büyük kule arasından sağlanmaktadır **(Lev. 67: 1-2).** İki kule arasındaki genişlik batıda 2.50 m iken, doğu bölümde 2.25 m ölçülerine sahiptir. Böylelikle giriş içeriye doğru daraltılmıştır. Daha sonraki kullanım evresinde, girişin batı ön kısmında geleneksel mimariden farklı olarak düzgün kesilmiş ve ince işçilik gösteren taşlarla[257] giriş 1 m genişliğinde daraltılmıştır. Bu düzenleme, Doğu Roma Dönemi'ne ait olup, Dipyrgon'un iç mekânlarındaki duvar taşları devşirme olarak kullanılmıştır **(Lev. 68: 1-2).** İkinci giriş kapısı, büyük kulenin orta bölümünde, küçük kulenin bitiminde yer almaktadır. İkinci kapı girişi 1.10 m genişliğindeki bir açıklığa sahip ve duvarları 0.75 m kalınlığındadır. İki kapı arasında 2.30 m mesafe bulunmaktadır. Çift kapı sistemine sahip olan giriş düzenlemesi, güvenlik amaçlıdır. Rampa sayesinde giriş uzun tutulmuş ve iki kule arasında bu iki kapı ile geçişe zor hale getirilerek güvenlik üst düzeye çıkarılmıştır[258]. Yapının girişindeki rampa, teras ve kuleler işçilik olarak birbirine benzemekte ve yer yer iç içe geçmiş olmaları aynı inşa programı kapsamında inşa edilmiş olduğunu göstermektedir. Benzer bir koridorlu geçit düzenlenmesi, MÖ 7. yüzyıldaki Kerkenes Kapadokya kapısında görülmektedir[259]. Ayrıca, bu tür geçitler savunmayı daha etkin kılmak için çift kapı düzeneğine sahiptirler. Bu kapılar, genellikle koridorun sonunda yer almakta olup, kapıya saldıracak düşman sayısını en

[256] Rampanın güney köşesi, 2,10 m yüksekliğinde olup, altı taş sırasına sahiptir ve köşe profilleri kabaca işlenmiştir

[257]Girişte kullanılan mimari blokların benzerleri, yapının doğu bölümündeki Mekan 1'in batı duvarında da görülmektedir.

[258] Girişler iki kule arasında sağlanma geleneği Tunç Çağı'ndan beri kullanıldığı bilinmektedir.

[259] Baran 2017, 123.

aza indirerek saldırganların dar bir alanda sıkıştırılması hedeflenmektedir. Bu sayede kulelerden müdahale etme olanağı da artmaktadır[260].

Dipyrgon'un girişi merdivenli rampalı koridordan sonra sola dönüş yaparak iki kule arasından sağlanmaktadır. Bu dönüş 90 derecelik bir açıyla sağlanmış olup, yerleşimin içinde doğrudan girişler güvenlik amaçlı önlenmeye çalışılmıştır. Bu tür girişlere benzer örnekler İlk Tunç Çağı'nda Polichni, Troia FL kapısı[261] ve Küllüoba[262] gibi yerleşmelerde görülmektedir. Dönüşlü girişler sayesinde kapıya direk girişler önlenerek, yapıya anıtsallık kazandırılmak amaçlanmıştır. Dipyrgon'un girişinde kullanılan rampanın, benzer bir örneği Limantepe'nin girişinde görülmektedir[263]. İlk Tunç Çağı II'de Thermi yerleşmesinde benzer uygulama mevcuttur[264]. Bademli Höyük ve Samos yerleşmesinde ana kapıya ulaşan yol rampa şeklinde düzenlenmiştir[265].

Dipyrgon'un giriş açıklığı 2.50 m olduğu için tek kanatlı kapı olma ihtimali düşüktür, muhtemelen çift kanatlı bir kapısı olmalıdır[266]. Ancak kapılar, saldırıların ilk hedefi oldukları için daha fazla tahrip olabilir ve planları daha sık değiştirebilir. Örenavlu ve Çilek Kalesi gibi bazı yerleşimlerin girişleri kule, bastion veya kapı odalarından yoksundur[267]. Ancak giriş kapılarının bulunduğu sur hatları ek duvarlarla kalınlaştırılarak girişlere destek oluşturulmuştur[268]. Ayrıca Çilek Kalesi ve Pedasa örneğinde sur hattındaki girişler kulesiz olmasına rağmen, içe dönük uzun koridor sayesinde aktif savunma hattı oluşturulmuştur. Benzer bir uygulama Kovukçal yerleşiminde de izlenmiştir ve burada girişler dar bir şekilde yapıarak bir avluya açılmaktadır. Dar bir koridordan geniş bir avluya ve çevresinde dizilmiş mekânlardan oluşturulan bu yapı, savunma hattının aşılmasını zorlaştırmıştır[269].

---

[260] Baran 2017, 123.
[261] Naumann 1991, 225.
[262] Mellaart 1959, 143.
[263] Erkanal-Şahoğlu 2012, 222.
[264] Lamb 1936, 24.
[265] Kauka 2015, 227.
[266] Kapı kanatları, kapının boyutuna bağlı olarak çift veya tek olabilmekteydi ve kapılar genellikle ahşap olup, arkadan kalaslarla sürgülenerek kapatılmaktaydı; (Akarca 1987, 172-173).
[267] Radt 1970,78-80 Girel Kalesi'nin batı iç girişi, avlu şeklinde koridorlu olarak inşa edilmiş olup, eğrisel bir burç ve iki katlı mekanlarla savunma hattı güçlendirilmiştir.
[268] Radt 1970, Abb. 14, 9-10
[269] Radt 1970, 92-94.

Kent içine saldırganların engellenmesi için savunma sistemin bir parçası olarak kuleler eklenmesi oldukça önemlidir ve kapı yanındaki odalar büyük olasılıkla aktif savunmanın bir parçası olarak işlev görmüştür. Özellikle Alazeytin Kalesi'nin güney bölümündeki ana kapı, geriye çekilmiş ve bir avluya açılmaktadır. Girişin doğu yan tarafında bir kapı kulesi ile donatılması stadel kapıları için önemli bir uygulamadır[270]. Girişlerin arkasında sıralanan oda dizgeleri savunma amaçlı önemli işlevlere sahiptir. Leleg yerleşimlerinde gelenekselleşmiş bir uygulama olan girişlerin ön kısmında bariyer duvarlarının inşa edilmiş olması, olası saldırılarda girişe direk müdahaleyi engellemektedir. Özellikle Kaplandağ ve Çilek Kalesi gibi yerleşimlerde, girişlerin hemen ön kısmında inşa edilen *proteikhismata*[271] özelliğindeki bariyer duvarlarıyla ön savunma güçlendirilmiştir[272].

3.8. GİZLİ GEÇİT

Gizli geçit, sivil ve askeri amaçlarla kullanılan, sur hattının içinden veya altından geçirilen gizli giriş-çıkış düzenlemelerini ifade eder [273]. Gizli geçitler, kentin ana kapısını korumak ve kapının önünde bekleyen düşmanın ani saldırılarda bulunmak için kullanılmaktadır[274]. Genellikle arka veya yan kapılar için bu terim kullanılmaktadır. Bu tür düzenlemeler, tehlike anında şehir sakinlerinin kaçabilmesi veya askeri amaçlı ani saldırılar yapabilmesi için tasarlanmıştır. Dipyrgon'un güneydoğu sur hattının orta bölümünde 0.80 m genişliğinde, 2.30 m yüksekliğinde çıkış kapısı bulunmaktadır **(Lev. 68: 3).** Bu kapı doğrudan akropolisin dışına açılmaktadır. Topografyanın yüksek olduğu bu alanda, çıkış için kolay ancak giriş için zor bir tasarıma sahiptir. Gizli geçit, sur hattının doğuya doğru hafif kavis yaptığı bölümde yer alması, kapının birçok açıdan görülmesini engeller[275] **(Lev. 69: 1-2).** Zaten gizli geçitler, düşmanlar tarafından kolay fark edilmeyecek ve mancınık gibi atış silahlarının hedefi olmayacak şekilde, ulaşımı zor geçitlerdir. Ayrıca gizli geçitler,

[270] Radt 1970, 135; Diler-Gümüş 2023, 6.
[271] "Proteikhismata" (προτειχίσματα) Yunanca kökenli bir terim olup, genellikle "ön surlar" veya "dış tahkimatlar" anlamına gelir. Bu terim, özellikle savunma mimarisinde, ana surların önüne inşa edilen ek savunma yapıları için kullanılır
[272] Kaplandağ tek bir surla çevrili olmasına rağmen, kuzey bölümde savunmaya destek amaçlı bir savunma duvarı daha eklenmiştir (Diler-Gümüş 2023, 2-3).
[273] Seeher 2006, 38.
[274] Büyüközer 2020, 177.
[275] Özellikle poternler, testere dişi şeklinde duvarların dirsek yaptığı bölümlerde yer almaktadı.

Dipyrgon'un küçük kulesi ile doğu köşede yer alan bastion tarafından korunacak mesafede ve görüş alanındadır **(Lev. 70: 1-2).**

Bizantion'lu Philon, gizli geçitler için *"öyle bir plan yapılmalıdır ki, çıkış yapan ve geri çekilen askerlerin kalkansız sağ taraflarını daima surlar tarafından korunmakta idi ve bu sayede askerler sola dönmek zorunda kalmazdı. Bu kapılar çoğu zaman bir kule tarafından gizlenmiş ve korunmuştur. Bu gizli kapılar düşmanı tedirgin etmeli ve kayıp verdirmeliydi. Ayrıca kuşatma silahlarını tahrip etme gibi işleri bulunmakta idi"* ifadesini kullanmaktadır[276].

Dipyrgon, iç ve dış sur hatları ile iki büyük kule tarafından korunsa da, şehrin ele geçirilmesi durumunda yöneticinin kaçması için bu çıkış kapısı son derece önem arz etmektedir. Ayrıca, gizli geçittin bulunduğu alanın kayalık ve yüksek olması nedeniyle, çıkış için ahşap bir merdiven kullanılması muhtemeldir. Kaçış kapıları genellikle sur hattının kavis yaptığı veya döndüğü bölgelere eklenir. Perge, Assos ve Side'deki poternler, ana kapıyı korumak amacıyla özel olarak inşa edilmiştir. Miletos ve İasos poternleri ise testere ağızlı duvarların dirseklerinde kullanılmıştır. Bazen kaçış kapılarının önüne bir kule eklenerek kapı gizlenir[277]. Dipyrgon'un güney bölümündeki bu gizli geçit, doğrudan şehir dışına değil, dış sur hattının iç kısmına açılmaktadır. Bu nedenle, kentten doğrudan bir kaçış işlevi görmemekte ve sadece Dipyrgon'dan çıkışı sağlamaktadır.

Labraunda iç kalesinin kuzey bölümünde, yer alan beş köşeli kulenin doğu köşesinde, sur hattıyla birleştiği kısımda, "L" planlı bir gizli geçit (Potern) bulunmaktadır. Benzer bir durum Milas Kuyruklu Kalesi'nin güneybatı köşesinde de mevcuttur; burada sur hattının dirsek yaptığı bölümde açılmış bir kapı vardır ve bu kapıyı korumak için inşa edilmiş bir kule hemen karşısında bulunmaktadır. Kapı dışarıdan bakıldığında fark edilmeyecek bir plana sahiptir, kule tarafından korunmakta ve doğrudan şehrin dışına çıkılabilmektedir. Planı sayesinde uzaktan bakıldığında kapı açıklığı anlaşılmamakta ve küçük boyutu nedeniyle güvenlik en üst düzeydedir. Antik çağda birçok potern, kulelerin sura birleştiği noktalarda yer almaktadır ve genellikle

[276] Akarca 1987, 167.
[277] Akarca 1987, 168-169.

güvenlik kaygıları nedeniyle korunaklı ve gözden uzak alanlarda inşa edilmektedir. Dipyrgon çıkış kapısı da benzer bir durumu yansıtmaktadır.

3.9. MEKANLAR

Dipyrgon'un iç bölümünde yapılan kazı çalışmalarında, yapının doğu ve güney bölümlerinde toplam yedi mekân, bir sarnıç ve mekânlar arası sokaklar açığa çıkarılmıştır **(Lev. 71: 1-2).** Çıkarılan mekânlar mevcut planları ve işçilikleri bakımından, akropolde sıkça rastlanan Doğu Roma Dönemi mekânlarına benzerlik göstermektedir **(Lev. 72: 1).** Yalnızca Dipyrgon'un doğu bölümündeki Mekân 1 ve 2, Dipyrgon'un ilk inşa evresine aittir. Doğu Roma Dönemi'ndeki yoğun yapılaşma nedeniyle Klasik Dönem mekanları büyük oranda tahrip olmuştur. Ancak yüzeyde, diğer mekânlara ait duvar kalıntıları ve kuzeybatıda Doğu Roma Dönemi'ne ait bir sarnıç bulunmaktadır. Doğu Roma Dönemi yapılarının Klasik Dönem yapılarını üzerinde inşa edilmesi, sur ve kulelerin planlarıyla birlikte akropolün genel planı hakkında fikir edinmemizi mümkün kılmaktadır[278]. Dipyrgon'da kazı yapılamayan alanlarda, dolgu üzerinde gözlemlenen duvar uzantıları, yukarıda bahsedilen mekânlarla birlikte teras sur niteliğindeki kuzey sur duvarının önünde, kulelerden başlayarak kuzeye doğru en az dört mekânın daha varlığına işaret etmektedir. Bu veriler doğrultusunda, Dipyrgon'un alanının özgün planının, sur duvarı önünde sıralanmış, ortak duvarlara sahip ve önde bir sokağa açılan mekânlardan oluştuğu neredeyse kesinlik kazanmaktadır. Doğu tarafının dar bir alan sunmasına karşın, batıya doğru genişleyen alanda en az iki mekânın daha var olduğu düşünülmektedir.

3.9.1. Mekan 1

Dipyrgon'un doğu bölümünde, Bastion'un hemen batısında 4.45x3.60 m ölçülerinde Mekân 1 yer almaktadır **(Lev. 72: 2).** Duvarlar temel seviyesinde, 0.50 m yüksekliğinde korunmuştur. Hareketli topografik yapı nedeniyle, anakayanın derin olduğu kısımlarda duvar yükseklik ölçülerinin değiştiği gözlenmiştir[279] **(Lev. 73: 1-2).** Mekânın batı ve kuzey duvarlarının birleşim yeri olan köşe, birkaç sıra organik

[278] Kazısı yapılmamış kuzey bölümde, yüzeyde gözlemlenen duvar hatlarından yola çıkarak en az dört ek mekanın var olduğu anlaşılmaktadır.

[279] Mekanın kuzey duvarı, anakaya boşluğundan faydalanılarak inşa edilmiştir ve temelden 1,75 m yüksekliğindedir. Anakaya boşlukları, temele yakın bölgelerde taşlarla doldurulmuştur. Ayrıca, duvar hatları boyunca yüzeye yakın alanlarda anakaya tıraşlanmıştır.

geçiş ve taş işçiliği, mekânın özgün planını korunduğunu göstermektedir. Dipyrgon'un girişinin karşısında yer alan Mekânın batı duvarı, düzgün kesimli, kaliteli bir işçiliğe sahip, dikdörtgen bloklardan oluşmaktadır. Blokların görünen cepheleri düz dişli taraklarla düzeltilmiştir. Taşların yüzleri çekiçlenmiş ve birleşim yerleri yanlarda içe doğru daraltılmıştır. Bu duvar tekniği ve işçilik akropolun hiçbir duvarında görülmemesine rağmen, Athena Tapınağı'nın Pronaos'unda **(Lev. 74: 1-2)** ve PDST49 No'lu Tümülüs'te görülmektedir[280]. Batı duvarın kuzey ucunda, mekâna giriş sağlayan bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Kapının tabanında, *in-situ* olarak yer alan 0.95 m uzunluğunda, 0.45 m genişliğinde bir kapı eşiği bulunmaktadır. Eşiğin güneydoğu köşesinde, kilitlenmeyi sağlayan 0.12 m genişliğinde, 0.13 m uzunluğunda ve 0.03 m derinliğinde bir oyuk bulunmaktadır. Eşiğin cephesi, mekânın batı duvarıyla aynı kalitede işçiliğe sahiptir ve duvarın en alt kısmında yer almaktadır. Eşiğin üst seviyesi ile mekânın yürüme tabanı aynı seviyededir. Ancak, Doğu Roma Dönemi'nde kapı kapatılarak, kapının üstüne doğu-batı doğrultusunda bir duvar inşa edilmiştir **(Lev. 75: 1).** Mekân'ın temel seviyesindeki duvarlarda organik bağlantılar yer yer görülmekte olup, bu bağlantılar mekânın özgün planını belirlemekte yardımcı olmaktadır. Mekân'ın doğu duvarının kuzey köşesindeki eklentinin, duvarın üzerine yerleştirilmiş olması ve sur duvarına ait blokların kullanılması, mekânın ikinci kullanım evresine ait olduğu göstermektedir **(Lev. 75: 2 ile Lev. 76-79: 1-2).** Yapının konumu ve duvar işçiliği, Dipyrgon'un bir yöneticiye ait yapı olma olasılığını güçlendirmektedir. Bunun yanı sıra, savunma sisteminin kuleler ve kapılarla desteklenerek üst düzeye çıkarılmış olması da bu görüşü desteklemektedir. Alanda gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında ele geçen Attika siyah firnisli seramik parçaları, yapının MÖ 5. yüzyılda kullanıldığını ve Doğu Roma Dönemi'nde bazı değişikliklere uğradığını ortaya koymaktadır. Yapının ilk kullanım evresine ait düzgün kesilmiş blok taşların, Doğu Roma Dönemi'nde devşirme malzeme olarak mekânın tüm duvarlarında yeniden kullanıldığı tespit edilmiştir. Konumu, duvar işçiliği ve Roma öncesi buluntuları bir arada değerlendirildiğinde, yapının bir yönetici konutu olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

[280] Pedasa'nın Sivriçam Tepesi'nde yer alan ve PDST42 olarak isimlendirilen tümülüsün ön cephesi, düz kesme taşlardan oluşturulmuştur. Ön oda cephesi isodom tekniğinde yapılmış olup, Erken Arkaik Dönem'e, yani MÖ 575-550 yıllarına tarihlendirilmektedir (Gümüş 2013, 192, Levha 92).

Mekan 1'de gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ele geçirilen seramik buluntular, kronolojik olarak değerlendirilmiş ve belirli dönemlere tarihlendirilmiştir. Bu bağlamda, en erken seramik buluntuları Geç Geometrik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Bu döneme ait seramikler arasında, iç ve dış yüzeyi siyah astarlı küçük kase ağız parçası dikkat çekmektedir. Ağız kısmı oldukça kısa olup, küçük bir çıkıntı ile dışa doğru bağlanmaktadır[281]. Aynı döneme ait diğer seramik buluntular arasında çentik ağızlı skyphos formunda ağız parçası, kulp ve kalın cidarlı gövde parçaları yer almaktadır. Gövde parçalarından birinde siyah renkte dikey bantlar arasında aynı renkte nokta dizileri gözlemlenmiştir. Ayrıca, sepet tarzında kulp formuna sahip bir gövde-kulp parçası üzerinde siyah bant süsleme tespit edilmiştir. Geometrik Dönem'e ait farklı formlardaki küçük seramikler genellikle siyah astarlı olup, bant bezemeler ile karakterize edilmektedir.

MÖ 6. yüzyıla tarihlenen buluntular arasında İonialı kylix örnekleri ile kaide parçaları yer almaktadır[282]. Aynı döneme ait çeşitli gövde ve ağız parçaları da kazılar sırasında ortaya çıkarılmıştır. Bunlar arasında üç farklı ince kase kulp parçası belirlenmiş olup, yüzeyleri siyah astar ile kaplanmıştır. MÖ 570-540 yıllarına tarihlendirilen, dışa çıkıntılı dikey dudağa sahip kap formu, ince cidarlı olup hem iç hem de dış yüzeyi siyah astar ile kaplanmıştır[283]. MÖ 6. yüzyıl seramiklerinin genel özellikleri değerlendirildiğinde, kahverengi ile siyahımsı astarın yaygın olduğu ve seramiklerin ince cidarlı olarak üretildiği anlaşılmaktadır. Arkaik Dönem'e ait firnisli Karia kase kaide parçaları, Karia bölgesinde yaygın görülen form özellikleri ile benzerlik göstermektedir[284]. Karia kaselerinin kaide-gövde profili incelendiğinde, iç yüzeyde siyah boya, dış yüzeyde ise profil çizgisinin üstünden itibaren siyah boyanın kullanıldığı tespit edilmiştir.

MÖ 4. yüzyıla ait siyah firnisli Attika seramik parçaları, Mekan 1'de ele geçirilen seramik buluntuları arasında yer almaktadır. Bunu takiben, MÖ 3. yüzyıla tarihlenen ince cidarlı seramik gövde ve kaide parçaları da kazılar sırasında ortaya

[281] Pfaff 1999, 97, Kat. No: 87-89.
[282] Özer 2015, 335.
[283] 32, no: 24.
[284] Özer 2017, 64-65.

çıkarılmıştır. Bu seramikler, üretim teknikleri ve malzeme özellikleri açısından Hellenistik Dönem'in karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır.

Mekan 1'in son kullanım evresi MS 13. yüzyıla tarihlenmekte olup, bu döneme ait seramiklerin karakteristik özellikleri sırlama tekniğinde gözlemlenen yeniliklerle belirginleşmektedir. Bu dönemde üretilen seramiklerde, sarı veya renksiz sır altına kahverengi ve yeşil tonlarında eklemeler yapıldığı tespit edilmiştir. Özellikle açık sarı sır üzerine uygulanan yeşil süslemeler, dönemin dekoratif anlayışını yansıtan belirgin unsurlar arasında yer almaktadır. Sır yüzeyinde gözlemlenen desenler ağırlıklı olarak çizgisel nitelikte olup, önceki dönemlerde yaygın şekilde kullanılan merkezi motif ve onu çevreleyen bant düzeninden farklılaşmıştır. Bunun yerine, rastlantısal bir yerleşime sahip daireler, segmentler ve sarkıtlar kullanılarak daha serbest bir süsleme anlayışının benimsendiği görülmektedir. Bu değişimler, 13. yüzyıl seramiklerinde süsleme teknikleri ve estetik tercihler açısından önemli bir dönüşüm yaşandığını ortaya koymaktadır[285].

Mekan 1'in özellikle kuzeybatı köşesinde gerçekleştirilen sondaj çalışmaları, alanın en erken kullanım evresi olan Geometrik Dönem'e ilişkin önemli bulgular ortaya koymuştur. Akropoldeki genel yerleşim ve savunma sistemi hakkında yeterli veri bulunmamakla birlikte, gerçekleştirilen her arkeolojik çalışmada bu döneme ait buluntular tespit edilmektedir. Alan içerisinde Dipyrgon'un da yer alması, bu alanda bir yerleşmenin varlığını kanıtlaması açısından önemli bir veri sunmaktadır.

Arkaik Dönem'e gelindiğinde, seramik ve diğer arkeolojik buluntuların sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Bu durum, akropolisin savunma sisteminin önemli bir bileşeni olan surların bu dönemde inşa edilmiş olabileceğine ve yapılaşmanın arttığına işaret etmektedir. Bununla birlikte, mevcut mimari veriler Dipyrgon'un bu dönemde var olmadığını göstermektedir.

Klasik Dönem'e ait buluntuların azlığı, özellikle Doğu Roma Dönemi'nde gerçekleşen yerleşim faaliyetleriyle ilişkilendirilebilir. Bu süreçte, önceki dönemlere ait mekânların büyük ölçüde temel seviyelerine kadar temizlenmiş ve yeniden düzenlenmiş olması, Klasik Dönem'e dair verilerin büyük oranda kaybolmasına neden

[285] Waage 1993, 316-317.

olmuştur. Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait seramik buluntuların yok denecek kadar az olması ise alanın kullanım sürecinde bir kesinti yaşandığını düşündürmektedir.

Doğu Roma Dönemi'nde ise mekânın yoğun bir yerleşime sahne olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde, önceki yapıların büyük oranda tahrip edildiği, planlarında köklü değişikliklere gidildiği ve arkeolojik verilerin önemli bir kısmının yok olduğu belirlenmiştir. Mimari açıdan değerlendirildiğinde, düzgün işçilik gösteren taşların farklı yapılarda devşirme malzeme olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Mekan 1'in bulunduğu alanın kullanım sürecinin Geometrik Dönem'den itibaren başladığı, Arkaik Dönem'de yapılaşmanın arttığı ve Doğu Roma Dönemi'nde mekânın önemli ölçüde yeniden düzenlenerek önceki dönemlere ait izlerin büyük oranda silindiği anlaşılmaktadır.

3.9.2. Mekan 2

Mekân 2, Mekân 1'in hemen batısında yer almakta olup, Mekân 1 ile ortak duvarlara sahiptir. Ancak, Mekân 2 daha az korunmuş durumda olduğu için tam ölçüleri tespit edilememiştir. Mekânın güney duvarı, temel seviyesinde nispeten plaka şeklinde küçük taşlarla inşa edilmiştir **(Lev. 80: 1-2).** Mekân 2'nin güney duvarının dış yüzeyindeki yapı tekniği, Mekân 1'in batı duvarı ile benzerlik göstermektedir. Mekân 2'nin güney duvarı ile Mekân 1'in batı duvarı arasındaki organik geçişler ve malzeme işçiliği dikkate alındığında, her iki mekânın çağdaş bir dönemde ve yaklaşık aynı ölçülerde inşa edilmiştir. Mekânın doğu duvarının kuzey köşesinden batıya doğru uzanan bir duvar, kuzey duvarının bu doğrultuda devam ettiğini göstermektedir **(Lev. 81: 1).** Bununla birlikte, güney duvarı haricindeki diğer iki duvarın tam olarak görülememektedir. Mekan 1'in batı duvarında yer alan giriş kapısının doğrudan Mekan 2'ye açılması, Mekan 2'nin bir ön oda veya ön avlu işlevi görmüş olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, Mekan 1 ile Mekan 2 arasındaki duvar birleşimleri, benzer işçilik ve ortak plan özellikleri, bu iki birimin aynı yapıya ait olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, her iki mekânda da aynı dönemlere tarihlenen seramik parçalarının bulunmuş olması, bu yapısal ilişkinin varlığını desteklemektedir.

Mekan 2'de yapılan kazı çalışmalarında, MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen bir kulp parçası ile Arkaik Döneme ait seramik parçaları ele geçirilmiştir. Bu buluntular arasında, MÖ 350-325 yıllarına tarihlendirilen siyah firnisli bir seramik parçası da

bulunmaktadır. Söz konusu seramiğin iç yüzeyinde palmet motifinden oluşan bezemeler yer almakta olup palmetin üst kısmında halka şeklinde rölyef süslemeler yer almaktadır[286]. Bu süslemelerin rulet tekniği ile oluşturulduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, Doğu Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bir unguentarium'a ait kaide parçasının alt yüzeyinde kazıma tekniğiyle oluşturulmuş mühür benzeri bir düzenleme görülmüştür. Bu mühür üzerinde, dört nokta ile bu noktaları birbirinden ayıran çizgilerden oluşan bir kompozisyon yer almaktadır **(Lev. 81: 2).**

3.9.3. Mekan 3

Mekân 3 ve 5, güney sur duvarının önünde konumlanan, birbirinden bağımsız iki ayrı birimlerdir ve aralarında ortak bir duvar bulunmaktadır. Her iki mekânın duvarları benzer yükseklikliere sahiptir ve yaklaşık 0.50 m kadar korunmuş durumdadır **(Lev. 82: 1-2).** Mekân 3, içten 3.06 x 3.50 m boyutlarındadır ve duvar kalınlığı 0.70-0.75 m arasında değişmektedir **(Lev. 83-84: 1).** Her iki mekânın arka duvarını, sur duvarı oluşturmaktadır. Günümüze ulaşan duvarlar, mekânların son kullanım evresi hakkında bilgi sağlamaktadır. Mekân 3'ün sokağa açılan girişi 0.90 m genişliğindedir ve güney duvarının önünde 0.40 m kalınlığında ortak bir duvarla sınırlanan üç depolama alanı bulunmaktadır **(Lev. 85: 1-2).** Depoların önündeki yaşam alanı, 3.06x1.50 m ölçülerindedir. Mekân 3'ün duvarları, iç kalenin Doğu Roma Dönemi öncesine ait düzgün kesilmiş blokların yanı sıra moloz taşlar ve devşirme malzemeler kullanılarak inşa edilmiştir. Bu yapı, Akropol genelinde yaygın olarak görülen Doğu Roma Dönemi mekânlarıyla benzerlik göstermektedir ve bu döneme aittir **(Lev. 63-64: 1).**

Mekânda gerçekleştirilen çalışmalar sırasında, büyük oranda siyah firnisli Attika seramiklerine ait parçalar tespit edilmiştir. Ayrıca, siyah astarlı ve ince cidarlı Arkaik Dönem'e tarihlendirilen kase parçaları ele geçirilmiştir. Buluntular arasında, MÖ 6. yüzyıla ait bir İonia kylix parçası ile MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen kaide ve kylix parçaları da yer almaktadır. Bunlara ek olarak, halka kaideli ve iç-dış yüzeyinde siyah ile gri tonlarında astar bulunan, MÖ 5. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen bir kaseye ait kaide ve aynı döneme ait gövde parçaları tespit edilmiştir. MÖ 5 yüzyıla ait

[286] Sparkes-Talcott 1970, fig. 8, no. 832

büyük boyutlu stemless bir kabın ağız parçası da ele geçirilmiştir[287]. Düz ağız kenarı, gövdeye doğru yumuşak bir eğimle daralmakta ve alt bölüme doğru incelmektedir. Üretim teknikleri ve hamur yapısı dikkate alındığında, bu parçaların Attika kökenli olduğu düşünülmektedir[288]. Özellikle MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen seramik parçalarının yoğunluk göstermesi, Dipyrgon'un inşa evresiyle kronolojik olarak uyumlu olması açısından önemli bir veri sunmaktadır. MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen Attika üretimi kase parçalarının yanı sıra, aynı döneme ait siyah firnisli kaide, ağız ve gövde parçaları da ele geçirilmiştir. Mekânın son kullanım evresine işaret eden, MS 13. yüzyıla tarihlendirilen seramik buluntuları da tespit edilmiştir. Bu döneme ait seramiklerin büyük çoğunluğunun günlük kullanıma yönelik olduğu ve genellikle sarı sırlı olduğu belirlenmiştir. Mekânın stratigrafik yapısı incelendiğinde, üst seviyedeki dolgu tabakasında ağırlıklı olarak Doğu Roma Dönemi'ne ait buluntular yer alırken, alt seviyelerde Arkaik ve Klasik Dönem seramiklerine rastlanmıştır. Bu seramik buluntuları, alanın uzun süreli kullanım sürecini ve kronolojik gelişimini ortaya koyması açısından önemli veriler sunmaktadır **(Lev. 86: 1).**

3.9.4. Mekan 4

Mekân 4, Mekân 3'ün hemen kuzeyinde yer almakta ve sokaklarla birbirinden ayrılmaktadır. Malzeme, teknik ve işçilik açısından benzer özellikler taşıyan Mekânın duvarları, yaklaşık 0.50 metre yüksekliğe kadar korunmuştur. İç ölçüleri 2.67 x 3.93 metre olan mekânın giriş kapısı, diğer mekânlardan farklı olarak batıya açılmakta ve yaklaşık 0.60 metre genişliğindedir Yapının inşasında yoğun olarak devşirme taşlar kullanılmıştır. Mekanın doğu duvarın ön kısmında, 0.87 metre kalınlığında ve 2.90 metre uzunluğunda bir duvar uzantısı tespit edilmiştir. Aynı işçilik ve teknik özellikleri sergileyen bu kalın duvar, doğu duvarına organik bir bağlantı göstermemekte ve önünde sonlanmaktadır. Bu mekândaki işçilik özellikleri ve ele geçen buluntular, Mekanın Doğu Roma Dönemi'ne ait olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır **(Lev. 87: 1-2).**

Mekan 4'te gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, Klasik Döneme ait siyah firnisli kylix'e ait bir kulp parçası ile yüksek ağızlı, içi ve dışı siyah firnisli iki kase

[287] Boulter 1953, 84, Kat. No: 62.
[288] Sparkes-Talcott 1970, fig. 5, no. 475

parçası tespit edilmiştir. Ayrıca, yoğun olarak MS 13. yüzyıla tarihlendirilen sarı sırlı tabak parçalarına rastlanmıştır. Bu döneme ait seramik buluntular arasında, kahverengi boya ile iç içe geçmiş halkalarla süslenmiş örnekler dikkat çekmektedir. Mekanın kazı çalışmaları ağırlıklı olarak üst seviyelerde gerçekleştirilmiş olup, sadece Doğu Roma Dönemine ait mekanın planına yöneliktir. Klasik Dönemin seramiklerin ağırlıkta olması Dipyrgon'un kullanım evresiyle uyumludur **(Lev. 88: 1).**

3.9.5. Mekan 5

Mekân 5, Mekân 3 ile benzer ortak özelliklere sahiptir ve yaklaşık olarak aynı ölçülerdedir. Yapı içten 3.00 x 3.25 m boyutlarındadır ve duvar kalınlığı 0.60 m'dir. Orta bölümde 0.70 açıklığındaki giriş yer almaktadır **(Lev. 88: 2).** Mekân 3 ve 5'in önündeki sokak 9 metre uzunluğundadır ve batı bölümü 2.32 m, doğusu ise 0.90 m genişliğindedir. Sokağı kuzeyden sınırlayan bölümün kazısı henüz yapılmamıştır. ancak bu alanda yüzeyde görülen duvar izleri, sokağın kuleler arasındaki açıklığa yöneldiğini göstermektedir **(Lev. 89: 1).**

Mekânın üst seviyelerinde tespit edilen ve literatürde "Karia Kasesi" olarak adlandırılan bir kaseye ait ağız parçası ele geçirilmiştir[289]. Karia kasesinin ağız-gövde profili, iç yüzeyde koyu gri renkte bir boya tabakası ile kaplanmış olup, dış yüzeyde ise koyu kırmızımsı gri veya siyah tonlarında bir boya uygulanmıştır. Form özelliklerinden biri olarak, ağız kenarının hemen altında belirgin bir çentik motifine rastlanmaktadır. Benzer örnekler, tipolojik ve kronolojik olarak örnekler MÖ 6.yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir[290]. Diğer buluntular arasında, Attika siyah firnisli bir kaseye ait kulp parçası ile siyah firnisli ince cidarlı bir kap parçası ele geçirilmiştir. Ayrıca MÖ 375-350 yüzyılına ait siyah firnisli ince cidarlı ağız kısmı içe dönük kap seramik parçası bulunmaktadır[291]. Ayrıca, MS 13. yüzyıla tarihlendirilen sarı sırlı seramik parçaları ve iç yüzeyinde kahverengi boya ile iç içe geçmiş halka süslemeleri bulunan tabak parçaları tespit edilmiştir **(Lev. 90: 1).**

[289] Özer 2017, 63.
[290] Özer 1998; 57, Şek.12, 75-79; Özer 2017, 64-65.
[291] Corbett 1949, 329, No.155; Sparkes-Talcott 1970, fig. 8, no. 828.

3.9.6. Mekan 6

Mekân 6, kuzey sur duvarının orta bölümünde, sur duvarına yaslanmıştır ve 6.16x2.45 m ölçülerindedir **(Lev. 91: 1-2).** Yapının batısında bir ise Doğu Roma Dönemi'ne ait bir sarnıç bulunmaktadır. Yapı doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiştir ve güney duvarının orta bölümünde 0.85 açıklığında bir kapı yer almaktadır. Kapının ön kısmında bir avlu bulunmaktadır. Benzer sokak uygulaması, Doğu Roma Dönemi'ne ait diğer mekânlarda da gözlemlenmektedir. Duvarlar yer yer devşirme ve moloz taşlar inşa edilmiş ve birleşim malzemesi olarak toprak harç kullanılmıştır. Mekânın sadece planı açığa çıkarılmış olup, iç kısmını yoğun taş dolguyla dolu olduğu gözlenmiştir. Plan ve işçiliği bakımından alanda görülen diğer Doğu Roma Dönemi yapılarına benzerdir.

3.9.7. Mekan 7

Dipyrgon'un kuzeydoğu köşe bölümünde, 1 No'lu Mekân'ın kuzeyinde, 6 No'lu Mekân'ın doğusunda, 5.40x5.40 m ölçülerinde bir mekân daha bulunmaktadır. Mekânın doğu duvarı, 1 No'lu Mekân'ın doğu duvarının kuzey uzantısı şeklindeyken, yapının kuzey duvarı sur duvarından oluşmaktadır. Bu mekân 7 No'lu mekân olarak adlandırılmıştır. Mekân içerisinde kazı çalışması yapılmamış olsa da, planı anlaşılır bir şekilde açığa çıkarılmıştır. Bu çalışmalar, mekânın ortadan bir duvarla ayrıldığını göstermektedir. Mekânın herhangi bir girişi tespit edilmemiş olsa da, 1 Nolu Mekân'ın kuzey duvarındaki kapı açıklığından giriş sağlanmış olmalıdır. Ayrıca, bu mekânla ortak iki duvara sahip olması nedeniyle aynı mimari program çerçevesinde inşa edilmiş olmalıdır. İç kalede kazılamayan alanlarda dolgu üzerinde gördüğümüz duvar uzantıları, yukarıda bahsedilen mekânlar ile teras-sur özelliğindeki kuzey duvarının önündeki alanda, kulelerden başlayarak kuzeye doğru en az dört mekânın daha varlığını göstermektedir. Böylece, Dipyrgon'un özgün planının sur duvarı önünde yan yana sıralanmış, ortak duvarlı ve önde bir sokağa açılan mekânları içerdiği hemen hemen kesinleşmektedir. Bütün mekanlarda yapılan çalışmalar sonucunda, yoğun bir şekilde Doğu Roma Dönemi müdahalesi olduğu ve mekanların özgün planlarında büyük oranda değişime gidildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Klasik Dönem yapılarına ait düzgün işçilik gösteren mimari blokların yoğun bir şekilde duvarlarda devşirme olarak kullanılmış olduğu anlaşılmıştır. İlk kullanım evresine ait yapılarının duvarları üzerine

eklemler yapılarak kullanılmış olması Dipyrgon'un yapılaşma planın çok değişmeyeceğini de göstermektedir **(Lev. 91: 1).**

3.10. SARNIÇ

Dipyrgon'un kuzeybatı bölümünde, büyük kulenin giriş kapısının ön kısmında, kuzey sur hattına önünde, doğu batı doğrultusunda 4.10x2.55 m ölçülerinde bir sarnıç yer almaktadır. Sarnıcın duvarları 0.45 m kalınlığında, küçük boyutlu taşlarla inşa edilmiş ve birleşim malzemesi olarak yoğun miktarda kireç harç kullanılmıştır **(Lev. 92: 1-2).** İç kısımda iki katlı harç tabakasıyla sıvanmış olması, sarnıcın onarım izlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Sarnıcın iç kısmında 1.20 m derinliğine kadar kazımış olmasına rağmen, tabana ulaşılamamıştır. Plan ve kullanılan malzemeden yola çıkarak Doğu Roma Dönemi'nde inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır ve akropolde bilinen tek sarnıçtır. Dipyrgon'un iç kısmında bir sarnıç olması, kendi ihtiyacını karşılayacak donanımlara sahip olduğunu göstermektedir ve yapının Doğu Roma Dönemi'nde askeri kimliğe sahip olduğu da anlaşılmaktadır **(Lev. 93: 1-2).**

Yönetici yapıların iç kısmında sarnıç bulunmaktadır ve bu sarnıçlar farklı dönemlerde ufak değişikliklerle kulanılmaya devam edilmiştir. Latmos/Herakleia , Labraunda, Kuyruklu Kale, Ouranion? ve Kindya yapılarının merkezinde su ihtiyacını karşımaya yönelik sarnıç veya kuyu bulunmaktadır.

3.11. YENİDEN KURMA

Dipyrgon'un ilk kullanım evresine ait sur duvarları, Leleg Yarımadası'nda yaygın olarak görülen sur duvar işçiliği ve teknikleriyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Pedasa Akropolisi'nde konumlanan Dipyrgon, en yüksek noktada yer alması ve doğal savunma avantajları sunması nedeniyle her dönemde yerleşim için en uygun alanlardan biri olmuştur.

Tunç Çağı'ndan itibaren kentlerin en yüksek bölgeleri, yöneticiler tarafından öncelikli olarak iskân edilmiş ve zamanla bu yerleşimlerin genişlemesiyle aşağı şehirler ortaya çıkmıştır. Dipyrgon'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, Geometrik Döneme tarihlenen seramik parçalarının bulunması, bu alanın söz konusu dönemde de kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak, mimari açıdan Geometrik Döneme ait herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Bununla birlikte, kentin territoriumunda çok sayıda Geometrik Döneme tarihlenen anıtsal tümülüsün varlığı,

bu dönemde bir yönetici sınıfın mevcut olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, söz konusu yönetici sınıfın yaşam alanının akropolis olduğu söylenebilir. Dipyrgon'da Arkaik Döneme tarihlendirilebilecek seramik parçalarının bulunması ve akropol surlarının bu döneme ait olduğuna dair bulgular, akropolisin Arkaik Dönem'de kullanım gördüğünü ortaya koymaktadır. Arkaik ve Klasik Dönemlerde kentin savunmasına yönelik önemli tedbirler alındığı ve mevcut plan şemasının Klasik Dönem'de şekillendiği düşünülmektedir. Mekân 1'in kaliteli duvar işçiliği, benzer örneklerle yapılan karşılaştırmalar doğrultusunda bu yapının Klasik Dönem'e ait olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra, mekân içinde ve çevresinde ele geçirilen seramik parçaları, bu döneme ait olduğunu kanıtlaması açısından önemli veriler sunmaktadır. Ayrıca, Dipyrgon'un genel savunma sistemi ve yapılaşmasının Klasik Dönem'e tarihlendirilmesi de bu değerlendirmeyi destekleyen bir diğer unsurdur.

Klasik Döneme ait düzgün kesilmiş ve ince işçilik gösteren mimari blokların büyük bir bölümü, Doğu Roma Dönemi'nde devşirme malzeme olarak yeniden kullanılmıştır. Dipyrgon'daki Doğu Roma Dönemi yapılaşmalarında yaklaşık 60 adet devşirme bloğun kullanıldığı tespit edilmiştir. Pedasa Akropolisi genelinde olduğu gibi, Dipyrgon'da da Doğu Roma Dönemi'ne ait mimari unsurlar yoğun şekilde gözlemlenmektedir. Bu dönemde, yapının özgün planı üzerinde belirgin değişiklikler meydana gelmiş olup, özellikle mekânlar ve sarnıç çeşitli eklemelerle yeniden işlev kazanmıştır. Sur duvarlarının üst bölümlerinde ise özgün blokların yerine daha küçük boyutlu taşlarla onarımlar gerçekleştirilmiştir. Ancak, sur ve kule planlarında herhangi bir yapısal değişiklik yapılmamıştır. Kazı çalışmalarında ele geçen buluntuların büyük bir kısmını da Doğu Roma Dönemi'ne ait materyaller oluşturmaktadır. Doğu Roma Dönemi'nde gerçekleşen yoğun yapılaşma, önceki dönemlere ait kalıntıların büyük ölçüde ortadan kalkmasına neden olmuştur. Dipyrgon'un bu dönemde yerleşim için tercih edilmesinin en önemli nedeni, topografik açıdan hâkim bir konumda bulunması ve doğal olarak korunaklı bir yapıya sahip olmasıdır. Dipyrgon'un iç kesimlerinde erken dönemlere ait mimari izler oldukça sınırlıdır.

Dipyrgon'un konumu, mimari özellikleri ve iç kale ile olan ilişkisi değerlendirildiğinde, bu yapının iç kaleye sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. İlk aşamada, kuleler ve kuzey sur duvarı inşa edilerek bir sınır oluşturulmuş, ardından çeşitli mekânlar eklenmiştir. İç kalenin sur duvarı, Dipyrgon'u çevreleyecek şekilde

uzanmakta olup, doğu bölgesi doğal olarak yüksek kayalık bir yapıya sahip olduğundan ek tahkimat gereksinimi duyulmamıştır. Genel plan incelendiğinde, Dipyrgon'un güney kısmının akropolis surlarının devamı niteliğinde olduğu, yalnızca kuzey sur duvarı ve kulelerin sonradan eklendiği görülmektedir. Topografik yapının doğudan batıya doğru eğimli bir kayalık alandan oluşmuş olması, yapılacak olan imar faaliyetinde öncelikli olarak düz bir zemin yaratılmasını zorunlu kılmıştır. Bu sebeple Dipyrgon'un kuzeyinde bir sur duvarı ile bir kule eklenerek, iç kısmı dolguyla doldurularak bir düzlem elde edilmiştir. Bu sebeple kuzey sur hattı ile kule aynı imar programı kapsamında inşa edilmiş ve sur duvarları teras işlevi görmüştür. Kuzey sur hattı ile kulenin aynı dönemde inşa edilmiş olması, işlevsellik ve topografya açısından zorunlu bir ilişkiye işaret etmektedir. Kuzey sur hattı, kule olmadan alanda tek başına işlevsel bir anlam taşımamaktadır. Aynı şekilde, bölgenin doğudan batıya doğru eğimli bir yapıya sahip olması nedeniyle, kuzey sur hattı var olduğunda batı bölümde de bir sur hattının bulunması gereklidir. Buna ek olarak, sur hattından bağımsız bir kule inşa edilmesi de işlevsel açıdan amacına uygun olmazdı. Bölgenin doğu kısmının kuleye kıyasla daha yüksek bir topografyaya sahip olması, kulenin gözetleme işlevini yerine getirmesi açısından kritik bir engel oluşturur. Ayrıca, kuzey sur hattının bulunmaması durumunda kulenin girişi, topografik koşullar nedeniyle oldukça yüksekte kalacak ve kullanımı zorlaşacaktır.

Tüm bu nedenler bir arada değerlendirildiğinde, kule ile kuzey sur hattının aynı imar programı kapsamında, bir bütünün parçaları olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Dipyrgon'a giriş ön kısmı topografik yapısının yanı sıra, daha etkileyici bir görünüm kazandırmak ve daha güvenli bir giriş sağlamak için, büyük kulenin batı ön kısmından başlayan ve küçük kulenin batı ön kısmında kadar eğimli bir şekilde uzanan rampalı merdivenli bir giriş oluşturulmuştur. Ayrıca girişin teras duvarı, sur duvarlarında görülen işçiliğe ve güçlü bir yapıya sahiptir. Zayıf bir nokta olan batı bölüm daha güvenli bir konuma getirilmiştir. Dipyrgon'un doğusunda sur hattı yerine kademeli bir şekilde yükselen bir bastion bulunmaktadır. Bastion akropolün en yüksek kayalığının üzerinde yer almakta olup ulaşım neredeyse imkansızdır. Güney sur hattında bulunan kaçış kapısı, tehlikeli durumlarda kaçış imkanı sunmaktadır. Güney sur hattı yüksek kayalıklar üzerinden geçmesi, giriş yapılmasını zorlaştırmaktadır ancak açılmış olan gizli geçit sayesinde kaçış içinde ideal bir noktadır. Dipyrgon'un plansal anlamda

benzer örnekleri incelendiğinde yöneticinin konutu her zaman en güvenli arka bölümde yer aldığı ve ön kısmında geniş bir ön avlu bulunduğu görülmüştür. Mekân 1'inde girişinin ön avluya bakması ve batı duvarının kaliteli işçiliğe sahip olması, bu mekânın yönetici birisine ait olduğu izlenimini vermektedir. Alanın topografik yapısı ve mevcut kalıntılar incelendiğinde, yapıların tek katlı olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Eğer mekânlar iki katlı olsaydı, kulelerin ve surların yüksekliğini aşmaları beklenirdi. Kulelerin giriş seviyesinin, mekânların zemin kotuna yakın olması, kulelerin belirli bir yüksekliğin üzerine çıkmadığını göstermektedir. Ayrıca, sur duvarlarının da kulelerle orantılı bir yükseklikte olması gerektiği göz önüne alındığında, bu veriler yapıların tek katlı olduğunu desteklemektedir. Mekanlarda yapılan kazı çalışmalarında yoğun miktarda bulunan Doğu Roma Dönemi çatı kiremitlerinden yola çıkarak, çatı sisteminin büyük oranda kiremitlerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Su ihtiyacı ise büyük kulenin önündeki sarnıçtan sağlanmış olunmalıdır.

Dipyrgon'un bulunduğu alan, Klasik Dönem öncesine ait yapılaşmaya dair sınırlı veriye sahiptir. Bölgenin yoğun kayalık bir yapıya sahip olması, yerleşim için elverişsiz görünmektedir. Ancak, İç Kale sur hattının Arkaik Dönem'e tarihlendiği ve bu sur hattının Dipyrgon'un bulunduğu alanı da kapsamaktadır. Ayrıca, Dipyrgon'da yapılan kazılarda Klasik Dönem öncesine ait az sayıda seramik parçasının bulunması, bu alanın daha erken dönemlerde de bir yerleşim amacıyla kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, erken dönemlerde burada nasıl bir yerleşim veya yapılaşmanın mevcut olduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Klasik Dönem'de Dipyrgon'da büyük ölçekli bir yapılaşma sürecinin başladığı ve mevcut planın bu dönemde şekillendiği anlaşılmaktadır. Özellikle bu döneme ait kaliteli seramik parçaları ve mekan 1'in duvarları bu düşünceyi desteklemektedir Bu dönemde, Dipyrgon'un kuzeyinde sur hattı, batısında ise büyük iki kule ve anıtsal bir giriş inşa edilmiştir. Bu durum, Dipyrgon'un yöneticiler için özel olarak tasarlanmış bir kale olduğunu göstermektedir. Kazılarda, Mekân 1 ve Mekân 2 olarak adlandırılan alanlarda kaliteli duvar işçiliği ve nitelikli seramik parçalarının bulunması, bu yapıların yönetici sınıfın ikametgahı olarak kullanıldığını işaret etmektedir.

Dipyrgon’un Klasik Dönem sonrası, özellikle Hellenistik ve Roma Dönemler’ine ait kullanımına dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte, Doğu Roma Dönemi’nde akropolis genelinde görülen yerleşim biçiminin benzerleri Dipyrgon’da da izlenmektedir. Bu dönemde Dipyrgon, özel bir alan olmaktan ziyade daha basit bir yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. Bu dönemin yapıları, zengin buluntular veya mimari unsurlar açısından dikkat çekici değildir. Mekânların küçük boyutlu, ortak sokaklarla bağlantılı ve karmaşık olmayan bir yapıya sahip olması, bu alanın İç Kale’deki diğer yerleşimlerle benzer işlevlere sahip sıradan yaşam alanları olarak kullanıldığını göstermektedir.

3.12. İŞLEV

Dipyrgon'un işlevini daha iyi anlamak için, inşa edildiği dönemin siyasi ve ekonomik yapısını iyi analiz etmek, planını ve konumunu detaylı araştırmak gerekmektedir. Dipyrgon, bulunduğu konum ve görkemli kimliğiyle kentin çekirdek yapısını oluşturmaktadır. Akropolisin en yüksek noktasında ve kent territoriumuna hakim bir konumda yer alması, kademeli bir savunma hattının çekirdeğinde bulunması, yapının önemini ve işlevini göstermektedir. Yapının girişinin iki büyük kule ve çift kapılı olarak tasarlanmış olması, kentin önemli bir yapısı olduğunu ve yönetici sınıfı korumak amacıyla inşa edilmiş olabileceğini işaret etmektedir. Kentin merkezinde bu kadar yüksek güvenlik önlemleri alınmış başka bir örnek bilinmemektedir.

Dipyrgon'da yer alan 1 No’lu mekânın duvarlarında kullanılan ince işçilikli kesme taşlar, özenli bir şekilde işlenmiş olup akropolde benzer örneklerin bulunmaması yapının önemini ortaya koymaktadır. Yapılan kazılarda, MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen kaliteli seramik parçalarının ele geçirilmesi, bu mekânın muhtemelen dönemin yöneticileri tarafından kullanıldığını düşündürmektedir. Doğu Roma Dönemi’nde yapı iç mekânında önemli ölçüde plan değişiklikleri ve tahribat meydana gelmiş olmasına rağmen, mevcut duvar kalıntıları ve buluntular, yapının işlevi ve tarihi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Yapının sur duvarları ve kuleleri, özgün planına dair önemli bilgiler sağlarken, aynı zamanda Dipyrgon'un Klasik Dönem'e ait olduğunu gösteren kanıtlardan biri niteliğindedir.. Bu dönemdeki politik gelişmelere bağlı olarak, Pedasa yöneticileri veya yerel beyleri daha üst düzeyde güvenlik sağlayan

iç kalelere ihtiyaç duymuş olmalıdır. Savaş dönemlerinde kentin geniş kapıları daraltılarak güvenliği artırılmıştır. Bunun en güzel örneği, Pedasa'nın dış sur hattındaki etkileyici giriş kapısının üzerine bir kule eklenerek daraltılmasıdır. Eklenen kule, iç kaleye doğru giden taş döşemeli yolun üzerini de kapatmaktadır. İç kalenin güney ana girişinin doğu bölümüne sur hattına benzer bir duvar eklenerek girişin daraltılmış olması da bir diğer örnektir. Pedasa'nın savunma sisteminde alınan ek önlemler ve bazı girişlerin daraltılması genellikle M.Ö. 5. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmektedir. Bu dönemde, Pedasa'nın Atina Vergi Listeleri'nde yer alması, kentin Atina ile müttefik bir konumda olduğunu göstermektedir. Atina ile olan bu ittifak, olası bir saldırıya karşı güvenlik endişelerini artırmış ve bu nedenle kentte savunmayı güçlendirmeye yönelik önlemlerin alınmasına neden olmuş olmalıdır[292].

Karia Bölgesi, Arkaik ve Klasik Dönemler'de yerel beyler tarafından yönetilmekteydi[293] ve kurulan yerleşimler çekirdek iç kale ve dış sur gibi kademeli savunma modelleridir. Bu yerleşimlerin erken örneklerinden biri olan Termera (Asarlık), bey kalesi, iç ve dış sur hattından oluşan bir yerleşim modeline sahiptir[294]. İç kale düzenlemeleri sadece koruma veya savunma amacıyla değil, aynı zamanda prestij kaynağı ve ideolojik iletişim aracı olarak da hizmet etmekteydi. İç kaleler, yönetici seçkinler tarafından iktidarlarını simgeleyen anıtlar olarak değerlendirilmektedir[295]. Bu nedenle, iç kaleler dış kalelere göre daha kaliteli işçilikle inşa edilir ve daha fazla önem verilirdi; savunma seviyeleri üst düzeyde olurdu. Diler, Dipyrgon gibi yapıları yerel özellikler göstermekle birlikte, plan ve boyutlarında farklılıklar olsa da genel olarak "Bey Evi" veya "Ata Evi" olarak yorumlamaktadır[296].

İlk saray yapılarında, bir kült alanının bulunması, yöneticinin dini bir kimliğe sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktaydı. Dipyrgon'un bulunduğu alan, küçük ve sınırlı bir yüzölçümüne sahip olması nedeniyle dini bir kimlik yansıtacak bir yapı için uygun görülmemektedir. Ayrıca, kazı çalışmalarında alanın dini bir kimlik taşıdığına dair herhangi bir arkeolojik veri bulunamamıştır. Bu bulgular, Dipyrgon'un yalnızca bir yaşam alanı olarak işlev görmüş olabileceğini düşündürmektedir.

---

[292] Diler-Gümüş 2023, 17-19.
[293] Bean-Cook 1955, 113-146; Hornblower 1982, 24; Diler 2015, 159.
[294] Diler 2013, 514. Diler-Gümüş 2023, 43.
[295] Hornblower 1982, 52; Diler 2015, 158-160.
[296] Diler 2015, 159.

Demir Çağ ve öncesi dönemlerde saray yapılarında genellikle çok sayıda depolama birimi ve ticari faaliyetleri belgeleyen mühürler bulunmuştur. Bu durum, söz konusu sarayların ticari bir kimliğe sahip olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Ancak, Dipyrgon'un sınırlı kazı çalışması yapılmış olması ve herhangi bir ticari faaliyeti işaret eden objenin bulunmaması, bu yapının ekonomik bir işlev taşımadığını ortaya koymaktadır. Tüm bu veriler değerlendirildiğinde, Dipyrgon'un hem dinsel hem de ticari işlevlerden yoksun olduğu, dolayısıyla yalnızca yaşamsal bir alan olarak kullanılmış olabileceği ileri sürülebilir. Ayrıca, yapının küçük boyutları, bir toplantı alanı olarak kullanılma olasılığını da sınırlamaktadır. Bu durum, Dipyrgon'un öncelikli olarak barınma amaçlı bir yerleşim alanı olduğu yönündeki görüşü güçlendirmektedir.

Akropolisin iç kalesinin merkezinde yer alan ve Arkaik Döneme ait megaron planlı Yönetici Binası'nın boyutu göz önüne alındığında, Dipyrgon'un daha büyük ve daha kompleks olduğu anlaşılmaktadır. Yapının alandaki diğer tüm yapılardan ayrılmış ve konum olarak en yüksek noktada yer alması, sadece bir yöneticiye özgü olduğunu göstermektedir. Dipyrgon, seçkin kişilerin konutu olmasının yanı sıra yönetim ve idare merkezli bir yapıya da sahiptir. Leleg yerleşimlerinde sınıfsal farklılıkların varlığı, anıtsal nitelikte tümülüslerden anlaşılmaktadır. Ayrıca, konum ve planlarıyla ihtişamlı çiftlik evlerinin varlığı da sınıfsal farklılıkların bir göstergesidir. Zenginlikle birlikte sınıfsal farklılıklar, mimarinin her alanında kendini göstermektedir. Dipyrgon gibi yönetici yapıları teknik ve estetik özelliklerine ek olarak temsil özellikleri de taşımaktadır. Bu yapılar, özellikle bulundukları konum ve donanımları bakımından yönetim ile halk arasındaki mesafeyi vurgulamaktadır. Bu tür yapılar, yöneticilerin kendilerini daha görkemli ve güçlü gösterme amacını taşımaktadır[297].

Dipyrgon, kademeli savunma sisteminin en üst noktasında, üç sur hattının içinde yer almaktadır ve sadece dış dünya ile değil kendi halkından da kendini soyutlamıştır. Belki de dış tehditlerin yanı sıra iç tehditlere karşı da bir önlem amacı taşımaktadır. Dipyrgon, estetik tarzın bir yansıması olarak anıtsal bir kimliğe sahip olmasının yanı sıra kentin kimliğinin bir parçasıdır. Akropolisin iç kalesinde bir

[297] Seeher 2002, 435.

yönetici binası bulunmasına rağmen, anıtsal özelliklere sahip Dipyrgon'un inşa edilmiş olması, muhtemelen yeni bir yöneticinin gücünü simgeleyen ve iktidarını pekiştirmek amacıyla inşa edilmiş olmalıdır. Ancak Pedasa yöneticilerinin isimleri veya bağlı oldukları aile grupları hakkında bilgi sahibi değiliz.

Pedasa Akropolü'nün doğu ucu, tüm akropol tepesinin en yüksek noktasında yer almakta ve neredeyse tüm yarımadaya hakim bir konumda bulunmaktadır. Bu stratejik alanın yalnızca savunma amacıyla değil, Arkaik Dönem Karia yerleşimlerinde ve komşu Lykia bölgesinde görülen örneklere benzer şekilde, bir bey kalesi olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu görüş, alanın iç kale kuleleri ve surlarla sağlanan güvenliğin yanı sıra mekânlarının farklı boyut ve kalitede olmasıyla da desteklenmektedir. Kazı çalışmaları, Akropol'ün geneline benzer şekilde bu uç noktada da Doğu Roma Dönemi'ndeki yoğun yerleşimlerin etkisini ortaya koymuştur. Bu dönemde Klasik Dönem'in nitelikli yapılarının yerini daha düşük kaliteli yapılar almıştır. Klasik Dönem ve öncesine ait yapıların büyük bir kısmı bu süreçte tahrip edilmişken, yalnızca Mekân 1 ve kısmen de Mekân 2'nin duvarları günümüze kadar korunabilmiştir.

Dipyrgon, konum ve boyutu itibarıyla küçük bir yapı olması sebebiyle, fazla insanın sığınacağı bir kaleden ziyade, yönetici kesimin kalabileceği korunaklı bir yapıdır. Bu sebeple işlevi, halkı korumaktan ziyade yöneticileri korumaya yöneliktir. Yönetim kaleleri olarak da nitelendirilebilecek bu kaleler, yerleşimin merkezinde, bütün alana hakim, farklı fonksiyonlara sahip yapıların bulunduğu ve işçilik ile estetiğin ön planda olduğu akropollerdir. Dipyrgon'un genel özelliklerinden yola çıkarak, "Bey Kalesi" bağlamında değerlendirilmesi doğru olacaktır. Askeri kimliğe sahip kaleler ise stratejik konumlara ve güçlü sur hatlarına sahiptirler ve estetik kaygı taşımamaktadırlar. Ayrıca askeri kaleler genellikle sınır hatlarında, stratejik açıdan önemli yol güzergahlarında ve verimli tarım arazilerinin bulunduğu alanlarda yoğunlaşmaktadır.

Dipyrgon ve Akropolis, Pedasa yerleşiminin yönetsel hiyerarşisi açısından önemli bilgiler sunmakla birlikte, toplumsal sınıflandırma konusunda da önemlidir.. Dipyrgon'un konumu itibarıyla tüm territoriuma egemen olması, kontrol mekânizmasının kendisinde olduğu ve çevresindeki kırsal yerleşmelerle irtibat halinde

olduğu anlamına gelmektedir. Dipyrgon, yöneticilerin güvenlik kaygılarını ve sorunlarını bir nebze de olsa konum ve savunmasıyla gidermeye çalışılmıştır. Birçok yerleşim alanında, kalenin en üst ve korunaklı bölümleri son sığınma alanı olarak kullanılmakta ve iç kısmında yapılaşmaya izin verilmemektedir. Bu alanlar, sadece savaş ve acil durumlarda halkın sığınacağı yerler olarak kullanılmaktadır. Ancak Dipyrgon, düzgün işçiliğe sahip duvarlar ve anıtsal boyutta giriş düzenlemesiyle sadece yöneticilere hitap eden bir yapıdır. Küçük boyutlu olması sebebiyle sadece yönetici kesimin kalabileceği bir iç kale olarak tasarlanmıştır.

3.13. TARİHLENDİRME

Bir bölgenin savunma sistemini anlamak ve tarihlendirmek amacıyla öncelikli olarak surların inşasında etkili olduğu bilinen tarihi olaylara bakmak gerekmektedir[298]. Pedasa, Karia Bölgesi'nde Perslere karşı direnen tek kent olmuş ve Halikarnassos'un genişleme dönemi öncesinde (MÖ 6./5. yüzyılda), yarımadanın en büyük kenti olarak bilinmektedir. Bu yüzyıllar, kentin en görkemli dönemi olmuş olmakla birlikte politik durumlara karşı akropolisin savunma sisteminin güçlendirilmesi gereken dönemlerdir. Pers tehdidi öncesinde akropolis sadece iç kale ile sınırlı iken, MÖ 6. yüzyılda aşağı şehre dış sur hattı eklenmiştir. Ardından, MÖ 5. yüzyılda bu dış sur hattına kuleler eklenerek savunma güçlendirilmiştir. Aşağı şehrin güney kapısı ve akropolise doğru giden yolun üzerine kule eklenerek giriş daraltılmıştır. Benzer bir uygulama, iç kalenin güney ana giriş kapısında da görülmektedir ve giriş kapısı bir set duvarla daraltılmıştır. Bu güvenlik önlemlerinin artırılması, bir tehdit sonucu olmalıdır.

Pedasa yöneticileri veya beyleri, güvenli ve görkemli yapı inşa etme gereği duymuş olmalı ki, akropolisin zirvesine iki kuleli dipyrgon inşa ettirmişlerdir. Dipyrgon'un tarihlendirilmesi, mimari ve buluntulara dayanılarak yapılmıştır. Mimari tarihlendirmesi, akropolisin benzer sur ve kule duvarlarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında bulunan buluntulardan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Pedasa'daki dış sur hatlarında ve kulelerinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, sur hattının MÖ 6. yüzyılda eklenmiş olduğu anlaşılmıştır[299]. Ancak dış sur hattındaki konutlar MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir[300]. Dış sur hattının güney bölümündeki kapı

[298] Karlsson 1994, 144.
[299] Adıgüzel-Yıldız 2017, 906.
[300] Diler vd. 2022, 39-41.

açıklığı, MÖ 5. yüzyılın sonlarında bir kule ile kapatılmış ve antik yolun kule altında kaldığı görülmüştür. Dış sur hattındaki kulelerde yapılan sondaj çalışmalarından elde edilen buluntulara dayanarak bu kule MÖ 5. yüzyılın sonu ile MÖ 4. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir[301]. Güney dış sur hattında bulunan bastionda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ise ağırlıklı olarak MÖ 6. yüzyıl buluntularına ulaşılmıştır. Pedasa'nın güney dış sur hattındaki kapı açıklığı, 5 metre genişliğe sahiptir ve 30 metre uzunluğundaki döşemeli bir yol ile giriş sağlanmaktadır. Bu açıklık, bir kule eklenerek daraltılmıştır. Kulenin iç kısmında gerçekleştirilen kazı çalışmalarından sonra antik yola ait döşeme taşları açığa çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda kulenin MÖ 5. yüzyılın sonu ile 4. yüzyılın başına tarihlendirildiği belirlenmiştir[302].

Pedasa iç kale surlarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla, sur hattının Arkaik Döneme ait olduğu anlaşılmıştır[303]. Ancak çalışmalar sırasında Geometrik Döneme ait buluntuların da bulunması, bu dönemde de akropoliste yerleşim olduğunu göstermektedir[304].

Dipyrgon'un büyük kulesinde de gerçekleştirilen çalışmalarında, MÖ 5. yüzyıla ait seramik parçalarının bulunması ve dış sur hattındaki güvenlik önlemleriyle bağlantılı olması, birbiriyle ilişkili olduklarını göstermektedir. Bu dönemde Pedasa akropolisinde güvenlik amaçlı onarımlar ve eklemeler yapılmıştır. Dipyrgon'un sur duvarındaki teknik, özellikle akropolün dış sur hatlarına büyük oranda benzerlik göstermektedir ve aynı döneme ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Mekan 1 ve 2'nin duvar işçiliği Klasik Döneme işaret etmektedir. Kazı çalışmalarında MÖ 5. yüzyılın sonuna ait seramik parçaları bulunmuş olup, bu tarih Pedasa'nın siyasi tarihiyle de uyum sağlamaktadır. Özellikle bu dönemde Atina Delos Birliğine verdiği yüksek vergiler, kentin ekonomik anlamda güçlü olduğunu göstermektedir. Pedasa, Delos Birliği'ne MÖ 454/453, MÖ 453/452 ve 451/450'de iki talent vergi ödemiştir[305]. İkinci

[301] Adıgüzel-Yıldız 2023, 96-97; Diler-Gümüş 2023, 42-43.
[302] Adıgüzel-Yıldız 2017, 909.
[303] Diler 2009, 375.
[304] Diler vdd, 2016, 564.
[305] Konuk 2012, 343; Bean 2000, 97; Meritt vd.1939, 535. Pedasa, komşusu Halikarnassos'tan daha yüksek vergi ödüyordu. Halikarnassos'un daha az vergi ödemesi şehrin ölçülerine uygun olmayan bir durumdu (Demir-Doğan 2014, 310). Halikarnassos 454 yılında Delos birliğine 166 drakhme 4 obolos miktarında ödeme yapmıştır. İlk ödemesini yaptığı 454-453'te ise çevresindeki Pedasa ve Termera gibi kentlere nazaran daha düşük ödediği görülmektedir. Ender Varinloğlu'na göre ise Atina Vergi listeleri'nin ilk döneminde vergi ödeyen kentin Milet yakınındaki Pidasa olması gerektiğidir (Bkz. Varinlioğlu 1992, 19; Varinloğlu 1992, 214).

dönemde, MÖ 448/447 ve 447/446'da[306], bu vergi bir talente düşmüştür[307]. MÖ 442/441, 441/440 ve 440/439 yıllarında listede yer almamaktadır[308]. MÖ 425/424 yılında ise 3000 drahmi vergi ödemesi ile tekrar görünür[309]. MÖ 5. yüzyılın son çeyreğinin başlangıcında Karia'nın hala Atina müttefiki olduğunu söylemek mümkündür[310]. Halikarnassos kenti kurulmadan önce, MÖ 6. ve 5. yüzyılda, Yarımada'nın en büyük kenti olduğu ve egemenlik alanının batıda Myndos'a kadar ulaşmış olabileceği düşünülmektedir. Bu yüzyıllar kentin en görkemli dönemidir. Pedasa Dipyrgon ile dış surlardaki kapı kulesi ve bastionlar, kazı verileri ışığında kesin olarak Maussollos Dönemi'nden önceye tarihlenmektedir. Özellikle M.Ö. 5. yüzyıl sonunda Pedasa dış surlarında gerçekleştirilen güçlendirme çalışmaları, diğer Leleg kentlerinde gözlemlenmeyen benzersiz bir savunma stratejisini ortaya koymaktadır[311].

Dipyrgon'da ele geçen seramik parçaları, yapının mimari karakteri ve dönemin siyasi konjonktürü, yapının inşa tarihini MÖ 5. yüzyılın son çeyreği içerisine konumlandırmamızı mümkün kılmaktadır.

[306] Demir-Doğan 2014, 310. 446/5 yılında Delos birliği vergi listelerinde Halikarnassos ve çevresinde yer alan Karia kentlerinin sayısı 13'ten 6 ya düşmektedir. Bu kentler şunlardır: Halikarnassos, Keramos, Kalynda, Knidos, Kodapa, Madnasa, Ouranion, Pedasa, Termera ve Kooi.
[307] Konuk 2012, 343; Meritt vd. 1939, 535.
[308] Konuk 2012, 343; Keen 1993, 152; Meritt vd. 1939, 535.
[309] Konuk 2012, 343; Meritt vd. 1939, 535. Peloponnesos savaşları sırasında da (MÖ 431-404) vergi ödemeye devam etmişlerdir. Bkz. Keen 1993, 152 Table IV – Karian district.
[310] Keen 1993, 153. Keen'e göre MÖ 430/429'da da Karia ve Lykia Atina kontrolünde olmalıydı.
[311] Diler-Gümüş 2023, 16-18.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İÇ KALELERİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ, TARİHSEL SÜREÇ, YÖNETİM MEKANİZMASI VE KOŞULLAR

4.1. İÇ KALELERİN GEŞİMİ: SİYASAL, YÖNETİMSEL VE TOPLUMSAL DİNAMİKLER

Bu çalışma, iç kalelerin ortaya çıkış nedenlerini, savunma sistemlerindeki öncüllerini, çağdaşlarını, ardıllarını ve bu yapıları şekillendiren sosyo-ekonomik etmenleri tasarım yönünden karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Özellikle Anadolu ve Yunanistan'daki erken dönem yerleşimlerinde iç kalelere sahip kentlerin genel savunma sistemleri ve işlevleri üzerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda, tez konusunu oluşturan Dipyrgon'un bir iç kale olarak yönetici kesime hizmet etmiş olması dikkate alınmıştır.

Toplumların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte üretim ve üretime bağlı artı ürün elde edilmeye başlanılmış ve artı ürünün korunması, muhafaza edilmesi için ekstra mimari önlemlere ihtiyaç duyulmuştur[312]. Ayrıca kendi can ve mal güvenlikleri için ilk başlarda basit çevirmeler veya evlerin yan yana inşa edilerek arka duvarlarından bir savunma hattı oluşturulması yoluna gidilmiştir. Kentlerin büyümesi ve güçlenmesine bağlı olarak güçlü sur duvarları ve büyük kapılar inşa edilmeye başlanılmıştır[313]. Üretime ve ticarete bağlı olarak zenginleşen yönetici kesim, daha korunaklı, prestijli iç kaleler ve iç kalelerin içinde anıtsal yapılar inşa etmeye başlamıştır. Her dönemde yukarı yerleşmeler, aşağı yerleşmelere göre daha korunaklı ve daha güvenli bir alana dönüşmüştür[314]. Ayrıca, savunma yönünde zayıf olan giriş kapıları ek önlemlerle güçlendirilerek, oluşturulan mimari stratejilerle düşman savunmasız bırakılmıştır. Özellikle dar ve dönüşlü rampalara, uzun koridorlar ve kuleler eklenerek giriş kapıları güçlendirilmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak üzere savunma duvarlarına eklenen kuleler ve dış sur hatları inşa edilmiştir. Saldırılardan korunmak ve kentin topraklarını güvence altına almak amacıyla stratejik tepe ve yol

[312] Çaylı-Demirtaş 2016, 123-124.
[313] Fidan 2012, 31-32.
[314] Fidan 2012, 31-32.

güzergahlarına küçük kaleler veya kuleler inşa edilmiştir. Bu yapılar, çevre halkın sığındığı ve ürünlerin depolandığı savunma noktaları olarak işlev görmüştür. Ayrıca, korsanlara karşı kırsal alanlarda güvenliği sağlamak amacıyla inşa edilen kuleler, ana kent ile görüş mesafesinde bulunarak iletişim amaçlı da kullanılmıştır[315].

Toplumsal hiyerarşinin ve tarihsel dönüşüm süreçlerinin analizinde, yerleşimlerin konumu, büyüklüğü ve mimari düzeni ile bu düzen içerisinde yer alan günlük ekonomik göstergeler, özellikle seramikler, küçük buluntular ve depolama birimleri gibi materyal kalıntılar önemli veri kaynakları olarak değerlendirilmektedir[316].

İlk Tunç Çağı'yla birlikte, maden kullanımının artması ve göçlerin etkisiyle kentleşme süreçlerinde büyüme gözlemlenmiş ve yönetici sınıfın güçlenmesiyle hiyerarşik yapı baskın hale gelmiştir[317]. Bu dönemde, hammaddeye dayalı ticaret ağlar gelişmiş ve artan üretimle birlikte yönetici sınıf zenginleşmiş ve daha kapsamlı surlarla çevrili kentler ortaya çıkmıştır[318]. Yerel yöneticiler, ticaretin sürekliliğini sağlamak ve tüccarların güvenliğini temin etmek için güçlü kent surlarına önem vermiştir. Teokratik ve feodal devletler, Tunç Çağı'nın sonlarına doğru genişleme stratejileri doğrultusunda imparatorluk düzeyinde siyasi yapılar oluşturmuştur[319]. Özellikle Anadolu'da, Tunç Çağı'ndan Arkaik Dönem'e kadar olan süreçte, kentlerin savunma sistemleri genellikle doğal savunma hattına sahip tepe üzerinde bir iç kale ve tepenin alt yamaçlarını çevreleyen dış sur hattına sahip yerleşmeler olarak işlev görmüştür. Bu dönem savunma hatları genellikle topografya tarafından belirlenmiştir[320]. Erken Tunç Çağı'ndan itibaren Anadolu'da büyük kentler ortaya çıkmaya başlamıştır ve bu kentler Yukarı ve Aşağı yerleşim olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. Yukarı şehrin etrafı sur duvarlarıyla çevrili olup, merkezinde yönetici ikametgahı, kamusal yapılar ve dini yapılar yer almaktadır[321]. Akad Kralı Naram Sin tarafından yazdırılan bir tablette, Anadolu'ya gelmesine karşı çıkan ve aralarında ittifak kuran on yedi "Bey"den söz edilmektedir. Bu yazıttaki ittifakın varlığı, Erken Tunç Çağı II ve III

[315] Polibios, X 43–47.
[316] Çaylı-Demirtaş 2016, 123.
[317] Yaylalı 2007, 166-187.
[318] Sarı 2012,133-134.
[319] Sancaktar-Sezgin 2020, 49.
[320] Vergnaud 2016, 104.
[321] Fidan 2017, 106-108.

Dönemleri'nde Anadolu'da üst yönetici sınıfının (beyler) mevcut olduğunu açıkça göstermektedir[322].

Anadolu'da Erken Tunç Çağı'nda yerleşim sayısında bir çoğalma görülmüştür ve bu dönemde daha büyük kentlerin varlığı belirginleşmiş ve bu kentlerde alt ve üst yerleşimlerin ayrımı daha belirgin hale gelmiştir[323]. Özellikle Batı Anadolu kıyılarında sur duvarları inşa edilmiştir. Yönetici ve kamu binaları, bu dönemde güçlü surlarla korunan iç kalelerde yer almıştır[324]. Erken Tunç II Dönemi'nde, neredeyse tüm yerleşimlerin surla çevrili olduğu ve bu yerleşimlerin merkezinde yönetici sınıfa ait özel yapılar bulunduğu gözlemlenmiştir. Yöneticiye ait yapıların tanımlanmasında, boyut ve oda sayısı, savunma yapılarının varlığı gibi mimari özellikler dikkate alınır[325]. Temelde yönetimi elinde bulunduran kişi ya da kişilerin aileleri ile ikamet ettikleri yapılar olarak tanımlansa da, farklı dönemlerde bu temel işlevi dışında ticaretin idare edildiği, politik veya büyük depo alanları olarak da kullanım gördüğü bilinmektedir. Anadolu'daki yönetici yapıları, boyutları bakımından bilinen ev tipini aşan ve birkaç birimden oluşan büyük yapılardır[326]. Bu tür yapılarda yöneticilerin yaşam alanları dışında, dini alan ve taht odası gibi mekânları içeren kamusal bir bölüm ve yönetimsel işlevlerin ve ekonomik faaliyetlerin idare edildiği yönetim bölümü de mevcuttur[327].

MÖ III. binyılın ortalarından itibaren Mezopotamya'da görülen saray yapılarının erken örneklerine Anadolu, Kuzey Suriye, Mısır, Girit ve Yunanistan'da da rastlanmaktadır. Bu tür yönetici yapıların ilk örnekleri tapınak planına benzer şekilde inşa edilmiştir[328]. Mezopotamya'da tarımsal faaliyetlerin yoğunlaşması sonucu oluşan artı ürün, ekonomik ve sosyal sınıfların doğuşunu tetiklemiş, buna bağlı olarak endüstriyel üretim ve maden kullanımının gelişimi uzun mesafeli ticaretin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır[329]. Kentleşme sürecinde yaşanan bu politik, sosyal ve ekonomik değişimler, ilk yönetici yapılarının inşa edilmesinde önemli bir rol

[322] Çınaroğlu 2014, 60.
[323] Fidan 2015, 178. Şehir kavramının yanı sıra, merkezde seçkin sınıfı izole eden çevre duvarları ve anıtsal yapılar da bulunmaktadır.
[324] Fidan 2017, 110-114.
[325] Leick 1988, 155.
[326] Naumann 2007, 398.
[327] Margueron 1997, 197-199.
[328] Roaf 1996, 86.
[329] Çaylı-Demirtaş 2016, 123-124.

oynamıştır[330]. Bu yapılar, bulundukları bölgenin koşullarına bağlı olarak planları ve kullanılan malzemeler açısından farklılık göstermektedir. Ancak, yönetici yapılarının temel özellikleri arasında merkezi bir konumda yer almaları, orta bölümlerinde bir avlu ve avlunun etrafında çeşitli işlevlere sahip odaların sıralanması bulunmaktadır[331]. Anadolu'daki bu gelenek Mezopotamya etkisi iken, Batı ve Güney Anadolu'daki kentler de "Megaron" planlı ince uzun dikdörtgen yapılar söz konusudur[332].

Kentlerin uzun süre ayakta kalması, coğrafi ve siyasi koşulların yanı sıra güçlü sur sistemlerine de bağlıdır. Kent surları, sadece insanları değil, aynı zamanda kamusal ve dini yapıları, gıdaları korumak için de inşa edilmiştir. Antik yazarların metinlerinde sur duvarlarının gelişimi hakkında bilgi bulmak mümkündür[333]. Büyük çevirmelerin yerini zamanla daha güçlü sur hatları ve sur duvarlarına bağlı kuleler almıştır. Şehrin savunma duvarları, topografik yapı ve kentin ekonomik boyutlarına bağlı olarak şekillenmiştir. Ayrıca, büyük kentlerde kademeli savunma hatları oluşturulmuş ve bu kademeli savunma sistemi iç kale ve dış kale şeklinde yapılandırılmıştır. Kentin savunma duvarları, şehrin elegeçmesini engelleyen ve düşmanı korkutan en önemli unsurlardır[334]. Güçlü surlara sahip kentler, güven ortamı yaratarak ekonomik faaliyetleri yönlendirmiş ve dış seferler için uygun koşulları sağlamıştır. Bu kentler, güçlü savunma sistemleri sayesinde prestij kazanmış ve çevre kentlere liderlik etmiştir.

Bir şehrin kalbi sayılabilecek ve son savunma hattı olan iç kaleler her dönemde iktidarın yaşadığı alanlar olması sebebiyle bir prestij kaynağı, ideolojik iletişim aracı ve kent için bir cazibe merkezi olarak işlev görmüştür. İç kaleler, savunmanın yanı sıra yönetici seçkinlerinin iktidarını simgeleyen bir anıt olarak, insanları etkileme amacı taşımaktadır. "Yukarı kent" olarak ifade edilen iç kaleler, yönetici ve ailesinin yaşadığı özel korunaklı yapı gruplarından oluşmaktadır[335]. Pedasa'nında merkezi bir yerleşim olduğu düşünüldüğünde, akropolde bir sarayın veya beyin evinin varlığı kaçınılmazdır. Ayrıca birden fazla anıtsal tümüsün varlığı, güçlü yönetici ailelerin olduğunu göstermektedir ve bu yöneticilerin mezarları gibi görkemli yaşama alanlara

[330] Childe 2006, 103-105.
[331] Winter 1993, 30-39; Roaf 1996, 119.
[332] Aktüre 1997, 110.
[333] Owens 2000, 4
[334] Aristoteles'e göre sur duvarları hem koruyucu hem de caydırıcı olmalıdır. Aristototeles, VII. 10.
[335] Çevik 2015, 177.

sahip olmaları muhtemeldir. Lykia ve Karia Bölgesi'ndeki yönetici sınıfının konutları, yerleşim alanının en yüksek iç kalelerinde yer alırken, anıtsal mezar yapıları da yüksek tepe veya kayalık alanlarda inşa edilmiştir[336]. Yüksekte olmak hem prestij hem de güç gösterisi olarak yorumlanabilir. Küçük yerleşimlerin zirve noktalarında, saray yapıları yerine daha mütevazı konak düzeyinde yapılar olduğu görülmektedir.

Demir Çağı'nın başında, özellikle Anadolu'da büyük otoritelerin çöküşüyle birlikte, birçok küçük kent devleti ortaya çıkmış ve bu dönemde siyasi bir otorite eksikliği nedeniyle güçlü ve kademeli savunma sistemine sahip kaleler inşa edilmiştir[337]. Geç Hitit krallıkları, dağınık siyasi kültürleri ve bölgesel etkileri nedeniyle daha güçlü kalelere ihtiyaç duymuştur. Bu geç dönem kentleri, yerel yöneticiler tarafından yönetilmekte olup, iyi korunmuş iç kaleler, etkileyici saray yapıları ve dini yapılar inşa edilmiştir. Kaleler, krallık otoritesini meşrulaştırmanın ve toplumun hiyerarşik yapısını simgelemenin bir aracı olarak görülmüştür. Bu dönemde, iç kaleler görsel açıdan prestij kaynağı olarak inşa edilmiştir. Bu iç kaleler saray yapıları ve görkemli kapılar ile desteklenmiştir. İç kaleler, yönetim ve dini yapılarıyla birlikte üst güvenliğe sahip yerleşimler olarak öne çıkmıştır[338]. Bu yapıların ayırt edici özellikleri, bulundukları konumlar, içerdiği yapılar ve sundukları zengin buluntular sayesinde anlaşılmaktadır[339].

İç kaleler, savunmanın gerçekleştirildiği son noktalardır ve düşman tarafından ele geçmesi durumunda, kentin düştüğü anlamına gelmektedir. Bu iç kaleler içinde yöneticilere ait özel yapılar barındırılabileceği gibi bazen de hiçbir yapı barındırmadan kayalık alanlardan da oluşabilir. Bazen de sur hattının en korunaklı alanında bir duvar hattı çekilerek bir iç kale yaratılabilir ve bunun en güzel örneği Theangela'dır[340]. Diateikhisma adı verilen bu ara duvarla Theangela da doğu batı olmak üzere iki iç kale yaratılmıştır[341]. İç kaleler genellikle topografyaya uyumlu bir şekilde inşa edilirken, aşağı şehir de savunmanın zayıf olduğu düz alanlarda, birden çok kule eklenerek savunma hattı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Aşağı ve yukarı yerleşmelerin ortaya

[336] Diler 2015, 165.
[337] Sancaktar-Sezgin 2020, 49.
[338] Fidan 2017, 108.
[339] Çaylı-Demirtaş 2016, 123
[340] Akarca 1998, 13.
[341] Akarca 1998, 13.

çıkması, avluda bağımsız veya kamusal işlevi olabilecek yapı komplekslerinin inşa edilmesiyle birlikte, yerleşimlerde yönetici sınıfın giderek güçlenmesi ve dolayısıyla sınıfsal farklılıkların belirginleşmesi ile sonuçlanmıştır[342].

Karia'da MÖ 5. yüzyıl öncesi kentlerde, dağ doruklarında küçük kaleler şeklinde, topografyanın elverişli koşullarda basit savunma önlemleriyle, doğal koşullardan faydalanılarak savunma güçlendirilmiştir. MÖ 4. yüzyıla gelindiğinde ise, yerleşimlerin dışında düz alanlarda sur duvarları ve kuleler eklenerek yerleşimler büyütülmüş ve eski kaleler iç kale olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Pedasa'da, diğer Leleg kentlerinde olduğu gibi, başlangıçta yüksek bir tepeyi çeviren tek bir kale bulunurken, gelişen siyasi olaylar nedeniyle bir dış sur hattı eklenerek eski kale iç kaleye dönüştürülmüştür. Ege Dünyası'da MÖ 7-6. yüzyıllarda daha güvenli iç kalelerde yaşarken, halk aşağı kentlerde yaşamaktaydı. Aristoteles bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: Engebeli araziler tiranlığa, düz araziler ise demokrasiye elverişlidir[343].

İç kale oluşturmak için özellikle MÖ 4. yüzyılda yaygınlaşan *Diateikhisma* duvarları tercih edilmiştir[344]. Bu duvarlar, geniş arazileri çeviren sur hattının belirli bölümlerinde kullanılan ara sur duvarıdır. Bu ara duvarlar, geniş alanları çeviren sur hattının sadece küçük bir bölümünü daha güvenli hale getirerek, savunma önceliği bakımından hiyerarşik bir bölünme sağlamaktadır[345]. Bu iç duvar sayesinde kademeli bir savunma alanı yaratılarak, savunmanın önemli bir parçası oluşturulmuştur[346]. Diateikhisma, sur alanı içerisinde ayrı bir savunma alanı oluşturmakla birlikte, genellikle savunmanın stratejik bakımından kilit noktasında inşa edilmiştir. Bu sayede, sur duvarının zayıf olduğu bölgeleri korumak amacıyla inşa edilerek surları aşan birliklerin iç kaleye ulaşmasını zorlaştırmakta ve düşmanı sıkıştırmayı hedeflemektedir. Dış savunmanın düşmesine rağmen iç savunmada yeni bir cephe yaratarak savunmanın devam etmesine olanak tanımaktadır.

[342] Fidan 2012, 37. Yukarı kentte yöneticiler ve onların akrabaları yaşarken, aşağı şehirde ise halkın sıradan kesimi ikamet etmekteydi.
[343] Aristotele VII. 11.
[344] Lawrence 1979, 148; Paksoy 2019.
[345] Müth 2016, 172.
[346] Sololicek 2010, 227.

Anadolu'da savunma hatlarının ilk örnekleri, Neolitik Dönem'de, Güvercinkayası, Çatalhöyük ve Hacılar'da görülmektedir[347]. Hacılar'ın II. tabakasına (MÖ 6. binin 2. yarısı) ait yerleşmenin iki büyük kapısı olup, uzun koridorlu bir plana sahiptir ve batı kapının iki yanında kule olabilecek iki oda yer almaktadır[348] **(Lev. 94: 1).** Merkezinde yöneticilere ait olabilecek megaron planlı yapılar bulunmaktadır. Saray olarak değerlendirilen bu yapı gruplarının yanı sıra tapınakların varlığı da bilinmektedir[349] **(Lev. 94: 2).** Ayrıca, kazı çalışmalarında bulunan mühürler yerleşmede yönetici veya idareci kişilerin varlığını göstermektedir[350]. İç kale olgusunun ilk örneklerinden biri, Orta ve Geç Kalkolitik Döneme[351] ait Güvercinkayası[352] yerleşmesinde görülmektedir **(Lev. 95: 1).** Kale çevreye hakim yüksek bir kayalığın surla çevrilmesiyle oluşturulmuştur. Önceden planlanarak inşa edilmiş mimari düzeniyle, aşağı ve yukarı yerleşme biçiminden oluşmaktadır[353] **(Lev. 95: 2).** Surun zayıf olduğu kısımlar iki kule ile desteklenmiştir. Surun iç kısmında büyük boyutlu depolama birimleri, üretime yönelik işlikler ve yönetici sınıfa ait konutlar mevcuttur. Bu, Orta Kalkolitik Dönem'de sosyal ve ekonomik ayrıcalığa sahip bir kesimin varlığına işaret etmektedir. İç kalede işliklerin varlığı, ekonomik değere dönüşen ürünlerin üretildiğini göstermektedir[354]. Bu dönemde artı ürünün yanı sıra madencilikte yaşanan gelişmelere bağlı olarak kentler ekonomik olarak güçlenmeye başlamış ve buna bağlı olarak savunma ve koruma önemi artmıştır. Bu dönemlerde otorite ve kamusal mekânlar birbirinden ayrılmayan ve birbirini tamamlayan iki önemli olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde Mersin Yumuktepe yerleşiminde Kalkolitik Döneme ait zirvede iç kale ve aşağı yerleşim bulunmaktadır. Yerleşime görkemli bir girişle girilmekte ve bu giriş, üst sınıfa ait mekânlara açılmaktadır[355].

[347] Naumann 2007, 247.
[348] Umurtak-Duru 2013, 10-14.
[349] Umurtak 2015, 148-149.
[350] Umurtak 2020, 49-50.
[351] Çaylı-Demirtaş 2016, 124.
[352] Aksaray sınırlarında, Çatalsu Apsarı Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır.
[353] Gülçur- Sağır 2003, 52.
[354] Kural 2010, 23.
[355] Caneva 2010, 41.

Göller Bölgesi'nde yer alan Kuruçay Höyüğü'nde, savunmanın merkezinde konumlanmış ve Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen bir bey evi tespit edilmiştir[356]. Bu yapı, höyükte merkezi bir yönetimin varlığına işaret eden en önemli kanıtlardan biridir. Yöneticiye ait olduğu düşünülen bu yapılar, evler tarafından tamamen kuşatılmış ve böylece korunma altına alınmıştır[357]. Yerleşmenin iç kısmında yer alan çekirdek bölge, diğer yapılardan sokaklarla ayrılmıştır. Bu mimari düzenleme, hem yönetici sınıfın güvenliğini artırmayı hem de yerleşim içindeki hareketliliği denetim altına almayı amaçlamış olabilir. Kuruçay Höyüğü'ndeki bu kompleksler, yalnızca yönetici yapılarından ibaret değildir. Aynı zamanda dini yapılar, depolama birimleri ve törensel alanlar da içermektedir[358]. Bu durum, komplekslerin yalnızca savunma ve yönetim işlevleriyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda dini, ekonomik ve idari faaliyetlerin bir arada yürütüldüğü tam teşekküllü saray yapıları olduğunu göstermektedir. Kazı çalışmaları sonucunda ele geçen baskı mühürler ve seri üretime uygun şekilde yapılmış kaseler, güçlü ve merkezi bir yönetici sınıfının varlığını doğrulamaktadır[359] **(Lev. 96: 1).**

Elmalı Ovası'nda yer alan Karataş-Semayük'te Erken Tunç Çağı yerleşmesinin iç kalesinin merkezinde yönetici veya beye ait bağımsız iki katlı anıtsal bir yapı bulunmaktadır[360]. Rampalarla ulaşılan bu yapı, alanın en yüksek noktasında, 10.75x7.20 m ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahiptir **(Lev. 96: 2).** Karataş-Semayük yerleşmesindeki yönetici binasının iç kısmında korunaklı depolama birimleri bulunmaktadır ve yapının içinde çok sayıda mühür bulunması, yapının yöneticilere ait olabileceğini düşündürmektedir[361]. Yerleşimin aşağı bölümünde ise halka ait konutlar bulunmaktadır[362].

Gaziantep'te yer alan Tilmen Höyük, Orta Tunç Çağı'nda bir iç kale ile bir dış yerleşim hattına sahiptir. Höyüğün en yüksek kesimindeki düzlük alanda yer alan saray yapılarını korumak amacıyla yaklaşık 500 m uzunluğunda bir sur hattı oluşturulmuştur. Ayrıca ek bir savunma hattı olarak 900 m civarında bir dış sur

[356] Duru 2008,124.
[357] Duru 1987b, 311.
[358] Frangipane 1996, 61.
[359] Frangipane 2017, 120.
[360] Mellink 1965, 247; Warner 1994, 9.
[361] Mellink 1965, 250.
[362] Fidan 2015, 178-179.

eklenmiştir. Yerleşimin ana giriş kapısı, iki yanında aslan heykelleriyle süslenmiş olup, iki kule ve bir koridorla baştan sona erişim sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu giriş, iki odalı bir alana açılmaktadır[363] **(Lev. 97: 1-2).** MÖ 1750 yıllarında inşa edilen saray yapısına taş döşemeli yollar ve anıtsal bir merdivenle ulaşım sağlanmaktadır. İç kalenin güney zirvesinde, teras surun oluşturduğu düzlük alanda yer alan eski saray 21x36 m ölçülerindedir. İki katlı olan saray yapısının taht odası da bulunmaktadır. Tilmen Höyüğün iç kalesinde sadece yöneticilere ait saray, dini ve resmi yapılar da bulunmakta idi. Hem iç hem de dış yerleşme güçlü sur duvarları ile anıtsal kapılara sahiptir. Dış sur hattının iç tarafında sıralanmış odalar bulunmaktadır[364].

Tunç Çağı ile birlikte, Küllüoba'nın sur sistemleri ve kuleleri kentin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş ve zamanla anıtsallaşmaya başlamıştır. Küllüoba Erken Tunç Çağı II'de aşağı ve yukarı kentten oluşan kademeli savunma hattına sahip olup, yukarı yerleşme kabaca dikdörtgen planlıdır ve dışta düzensiz zigzag yapan bir savunma duvarı ve bu zigzagların iç kısmında yana yana sıralanmış evler bulunmaktadır[365]. Yerleşimin orta bölümünde anıtsal olarak nitelendirilebilecek megaron planlı ev bulunmaktadır **(Lev. 98:1).** Bu yapı idari işlerin görüşüldüğü bir birim olmalıdır[366]. Evler, bu yönetici binasına (Kompleks II) bakacak şekilde planlanmıştır. Merkezde yer alan yönetici binası, birçok birimden oluşan etkileyici bir görünüme sahiptir[367]. Yönetici binasının girişi, sundurmalı ve bir rampadan sağlanmaktadır ve ana odaya yaklaşmak için zikzaklı ve rampalı birimlerden geçmek gerekmektedir[368]. Yapının arka odalarının depolama birimlerinden oluşması, yönetici veya önemli bir kişiye ait olduğunu göstermektedir[369]. Yerleşimin doğu kapısı, taş döşemeli bir merdivenli rampa[370], 90 derecelik dönüşlere sahip koridorlar ve avlular aracılığıyla savunma hattı boyunca üst seviyelere bağlanacak şekilde tasarlanmıştır.

[363] Kortanoğlu 2020, 162. İç ve dış savunma hatlarının duvar tekniği ve planı aynı dönemde tasarlanmış olup, işçilik açısından benzer özellikler taşımaktadır. Giriş kapıları özenli bir işçilik sergilemektedir.
[364] Duru 1987a, 39-41.
[365] Fidan 2017, 111; Efe 2003, 114. Bu plan Anadolu Yerleşim Planı olarak adlandırılmaktadır.
[366]Fidan 2012, 19. Yerleşimin merkezindeki yapı gruplarının arka odalarının depolama alanları olarak kullanılması, bu alanın stratejik önemini vurgulamaktadır.
[367] Efe-Fidan 2008, 67-102.
[368] Fidan 2017, 111.
[369] Efe 2003, 274.
[370] Fidan 2017, 110.

Kapının iki yanında yer alan odalar, kapının güvenliğinden ve kontrolünden sorumlu bekçi odaları olmalıdır[371]. Savunmada en gerekli kısım olan kapı girişleri, uzun koridorlar şeklinde, içe doğru daralan bir plana sahip olup, daha özenli ve korunaklı şekilde inşa edilmiştir. Genellikle yönetici kesimin yaşadığı yukarı yerleşme korunaklı hale getirilmiş ve giriş çıkışlar kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır[372]. Özellikle Küllüoba'nın yukarı yerleşmesindeki Erken Tunç Çağı II doğu kapısının "L" şeklinde bir avluya sahip olmasının, dışarıdan direkt girişleri engellediği ve zorlaştırdığı anlaşılmaktadır[373]. "L" şeklindeki giriş düzenlemeleri, Troia IIa yerleşmesinin FN kapısı[374] ile Poliochni yerleşmesinde de görülmektedir. İlk Tunç Çağı III (MÖ 2400-2100) döneminde daha büyük şehirler inşa edilerek iç ve dış kalelerden oluşan savunma yapıları ağırlık kazanmış ve güçlü sur hatlarının iç kısmında kamusal yapılara daha çok yer verilmeye başlanmıştır[375].

Kültepe'de, iç kalenin merkezinde, iç avluyu çevreleyen ve farklı dönemlerde üst üste inşa edilmiş üç adet saray yapısı bulunmaktadır **(Lev. 98: 2)**. En eski saray, iki katlı olup üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler, Anadolu geleneğine uygun olarak yan yana eklenerek oluşturulmuştur ve depolama, kiler, mutfak, arşiv ve ocak odasından meydana gelmektedir[376]. Saray, merkezi bir avlu etrafında toplanmış odalardan oluşmasıyla Mezopotamya saray mimarisi özelliklerini taşımaktadır. Ancak, Mezopotamya saraylarından farklı olarak, bu sarayda merkezi avlu dışında küçük avlular, ışık menfezleri ve odalar arasında dar koridorlar bulunmamaktadır[377] **(Lev. 99: 1)**. İç kaledeki en eski saray, bir yangın sonucu yıkılmıştır. Sarayda yapılan kazı çalışmalarında günlük kullanım kaplarının yanı sıra yöneticiye ait mühürler de bulunmuştur. Ayrıca, bu saraylar ticari değeri yüksek ürünlerin depolandığı ve ticaretle ilgili faaliyetlerin yürütüldüğü alanlardır[378].

Troia II (MÖ 2550-2250) iç kalenin merkezinde yan yana inşa edilmiş megaronlar yer almaktadır ve bu yapılar diğer bütün yapılardan büyük olup, anıtsal bir

[371] Fidan 2012, 12-14.
[372] Fidan 2012, 32.
[373] Fidan 2012, 33-34.
[374] Ünlüsoy 2006, çiz. 5.
[375] Fidan 2017, 113.
[376] Özgüç 1999, 24.
[377] Naumann 2007, 406.
[378] Özgüç 1999, 14-20.

kimliğe sahiptirler[379] **(Lev. 99: 2).** Tam merkezde yer alan ve "102 Numaralı Ev" olarak adlandırılan yapı, 12.8 x 5.4 m ölçülerinde ve bağımsız bir şekilde inşa edilmesiyle diğer yapılardan ayrılmaktadır[380]. Yerleşimin Erken Tunç Çağı III ve IIb evrelerindeki FN ve FO kapıları megaron planlı olarak inşa edilmiştir. Kapıların önündeki rampalar daha dik yapılarak, saldırı sırasında düşmanın ilerlemesi zorlaştırılmıştır[381]. FM kapısına 20 m uzunluğunda özenle döşenmiş taş bir rampa ile giriş sağlanmakta olup, kapı açıklığı 5 x 5 m ölçülerindedir[382]. Yukarı yerleşmenin, büyük olasılıkla hem kültsel amaçlara hizmet eden hem de saray veya idari merkez olarak işlev gören bir konumda olduğu düşünülmektedir. Avlunun ortasında ocağı bulunan megaronlardan en büyük olan IIA yapısının yöneticiye ait olduğu tahmin edilmektedir. Megaronların yanı sıra yukarı ve aşağı yerleşimlerin varlığı, Troia II yerleşmesinin güçlü bir beylik merkezi olduğunu ortaya koymaktadır[383]. Bu dönemin savunma sistemi içerisinde yukarı kalede taş temel üzerinde kerpiç kullanırken, aşağı şehirde ahşap kullanılması sosyal sınıfsal farklılığı göstermesi açısından önemlidir[384]. Troia'nın Geç Tunç Çağında da diğer yerleşmelerde olduğu gibi aşağı ve yukarı şehir kavramı bulunmaktaydı. Güçlü savunma sistemine sahip, iç kalenin surları 9 metre yüksekliğinde ve 3 metre genişliğindedir[385]. İç kaleye anıtsal bir giriş sağlanmakta ve bu giriş merkezdeki megaron yapıya doğru ilerlemektedir[386]. Sur hattının zayıf olduğu bölümlerde kuleler ve bastionlar ağırlıklı olarak kullanılmıştır[387]. İç kaleler, Troia VIIa evresinde meydana gelen bir saldırı sonucunda yıkılmıştır[388]**(Lev. 100: 1).** MÖ II. binyılda Anadolu'nun siyasi birliğini sağlayan Hititler, başkent Hattuşa'da Kraliyet Sarayı (Büyükkale) inşa etmişlerdir. Bu sarayın yanı sıra, askeri seferler, dini bayramlar ve diğer resmi etkinlikler sırasında ziyaret edilen kentlerde Eyalet Sarayları da bulunmaktadır. Hitit kralları, bu eyalet saraylarını hem idari hem de stratejik amaçlarla kullanmışlardır. Bu yapılar, Hititlerin merkezi otoritesini pekiştiren ve geniş

[379] Mellart 1959.
[380] Korfman 2002, 347.
[381] Naumann 1991, 282.
[382] Mellaart 1959, 143.
[383] Fidan 2017, 112; Mansel 2014.
[384] Korfman 2003, 134.
[385] Aslan-Rose 2016, 17. Trioa gibi Tunç Çağı yerleşmelerinde kutsal alan genellikle iç kalelerin iç kısmında yer almakta idi.
[386] Korfman 2002, 347.
[387] Ünlüsoy 2006, 138.
[388] Aslan 2016, 19; Aslan-Rose 2016, 117-150.

coğrafyadaki hakimiyetlerini sürdüren önemli unsurlardır[389]. Hitit başkenti Hattuşa, 6 km uzunluğunda ve yüksek sur duvarlarıyla çevrilmiş olup, kulelerle desteklenen güçlü bir savunma yapısına sahiptir. Ayrıca, sur hattının iç kısmında kademeli savunma sistemini gösteren iç kaleler yer almaktadır[390]. Batı Anadolu'da, Erken Tunç Çağı yöneticilerin varlığının mimariye yansıdığı bir dönemdir. Bu dönemle birlikte, yerleşimin merkezinde belirgin farklılıklarla ayrılan tanımlı alanlar oluşmaya başlamıştır. Yerleşimin merkezinde bağımsız ve özenle inşa edilmiş anıtsal yapılar karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar hem yönetici konutları hem de yönetim birimi olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, yapıların arka ve alt bölümlerinde artı ürünün depolandığı alanlar bulunmaktadır[391].

İç Batı Anadolu'da yer alan Beycesultan Höyüğü, bölgenin en büyük höyüğüdür ve Geç Kalkolitik Dönem'den, Geç Tunç Çağı'nın sonuna kadar kesintisiz bir yerleşime sahne olmuştur **(Lev. 100: 2).** Orta Tunç Çağı'na tarihlenen "Yanık Saray", merkezi bir avlu etrafında düzenlenmiş odalar, küçük avlular ve koridorlardan oluşan bir yapıdır. Sarayın doğusunda, batısında ve güneyinde olmak üzere toplam üç ana giriş tespit edilmiştir[392]. İki katlı olan bu saray, çeşitli yapı birimlerini içermektedir. Beycesultan Sarayı'nda, Girit saraylarında olduğu gibi, üst kat, önemli karşılama odaları ve özel yaşam alanlarına ayrılmışken, depolama alanları ve geçitler alt katta konumlandırılmıştır[393]. Anadolu saraylarına benzer şekilde, Beycesultan'da her iki kat da ikamet amaçlı kullanılmıştır[394] **(Lev. 101: 1)**.

Limantepe'nin Erken Tunç Çağı IIIa yerleşmesinde, iç yerleşimi gibi dış yerleşim de güçlü bir savunma sistemine sahiptir. Bu dönemde iç kalenin girişinde iki kule ile desteklenen dar ve uzun bir koridor bulunmaktadır[395]. Ayrıca, girişin 7,65 m uzunluğunda ve 4,55 m genişliğinde bir rampası olup, rampanın ortasında basamaklar yer almaktadır[396]. Erken Tunç Çağı II Dönemi'nde yukarı yerleşmenin merkezinde oval planlı iki yapı bulunmakta olup, bu yapıların içinde bulunan kaliteli seramiklerden

[389] Seeher 2002, 435.
[390] Macqueen 2018, 70-77.
[391] Fidan 2017, 106-110.
[392] Sevin 2003,159.
[393] Lloyd-Mellaart 1965, 21-31.
[394] Naumann 2007, 402.
[395] Erkanal-Artzy 2002, 427; Erkanal-Şahoğlu 2012, 222. Sur hattına bitişik konutlar bulunmaktadır.
[396] Erkanal-Artzy 2002, 379 .

yola çıkarak bu yerleşmenin kamusal kullanımlı bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır. Limantepe'nin Erken Tunç Çağı II ve III Dönemi'nde, yerleşimin en önemli noktasında, merkezi otoriteyi yansıtan ve "Merkezi Kompleks" olarak adlandırılan, at nalı formunda, çevresi kulelerle desteklenen ve iç kale görünümüne sahip bir yapı bulunmaktadır[397]. Bu yapının iç kısmında bulunan taş mühürler ve değerli malzemeler, yapının yöneticilere ait olduğunu kanıtlamaktadır[398].

Larissa'nın akropolisinde Pers etkili üç saray yapısının varlığı tespit edilmiştir. Saraylar en erken MÖ 6. yüzyıla tarihlenmekte olup, bu saray üzerine MÖ 550 yılına ait ikinci saray dikdörtgen planlı ve köşelerinde kuleler bulunmaktadır[399]. Bu saraylardan ikisi megaron planlı, biri ise hilani planlıdır. Larissa, güçlü bir aile veya bey tarafından yönetilmekteydi ve yerleşmenin batı bölümü surlarla çevrili bir saray mahallesine sahipti **(Lev. 101: 2).** Yerleşimin özellikle iç ve dış tehditlere karşı sıralı bir savunma sistemine sahiptir. Saray mahallesinde, surların iç kısmında tapınak, depolama birimleri ve sarnıç bulunmaktadır. Larissa yöneticileri, saray ve benzeri görkemli yapıları inşa edebilecek ekonomik gücü, Perslere sadık kalarak ve onlara askeri anlamda hizmet ederek kazanmışlardır **(Lev. 102: 1).** Büyük imar projelerinin, destek olmadan gerçekleştirilmesi zordur. Saraylar ağırlıklı olarak MÖ 5. yüzyılda kullanılmıştır[400].

Kindya, Bodrum-Milas ilçesi sınırlarında, Dötrtepe Mahallesi, Sığırtmaç Mahallesi'nde yer almakta olup, deniz seviyesinden 295 metre yükseklikte bulunan iki ayrı tepe üzerinde konumlanmıştır. Bu yerleşmedeki savunma, güçlü surlarla tahkim edilmiş iki iç kale ve dış sur hattı ile güçlendirilmiştir[401] **(Lev. 102: 2).** Sur hattı 325 x 78 m ölçülerindedir ve iki tepenin doğal hatlarını takip ederek planlanmıştır[402]. Dış sur hattında herhangi bir kule bulunmamaktadır. Her tepe üzerinde birer iç kale yer almakta ve iç kaleler 70 m genişliğinde bir boğazla ayrılmaktadır. Doğuda yer alan iç kale 60 x 25 metre, batıda yer alan iç kale ise 118 x 35 m ölçülerindedir[403]. İç kaleler,

[397] Şahoğlu 2008, 488.
[398] Şahoğlu 2005, 350.
[399] Boehlau-Schefold 1940, 26-27; Akarca 1987.
[400] Lang 1996, 229-231.
[401] Kindya'nın sur duvarlarında kaba işlenmiş büyük boyutlu blokların kullanılması Kissebükü ve Termera örneklerine benzemekte olup, bu geleneğin bir devamı niteliğindedir.
[402] Pimouguet-Pedarros 2000, 182.
[403] Tırpan 1999, 464.

topografik hareketlilikler sebebiyle sık yön değiştirmektedir. Sur hatları 1.90-1.20 m kalınlığında olup, dirsek yapılan köşelerde daha büyük ve özenli bloklar kullanılmıştır. Topografik ve savunma amaçlı sık yapılan dirsekler ve dönüşler iç kalelerin savunması için yapılmış ve dirsekler birer kule işlevi görmüştür. Bu sebeple iç kalelerde kule sayısı azdır. Doğu iç kale içerisinde, orta bölümde 6 x 5 m ölçülerinde ve 1 m yüksekliğinde korunmuş bir kule yer almaktadır. Kule duvarları yarı işlenmiş iri kiklopik taşlardan inşa edilmiş olup, işçilik ve teknik bakımından Hekatomnidler Dönemi öncesine ait olmalıdır[404]. İç kalenin doğu bölümünde 17 x 15 m ölçülerinde ve 1.20 m yüksekliğinde korunmuş bir yapı terası bulunmaktadır. Yapıda kullanılan bloklar yarı işlenmiş ve kaba bırakılmıştır; Arkaik Döneme ait olmalıdır.

Batı bölümünde yer alan iç kale, konumu ve işçiliği bakımından ana yerleşim niteliğindedir. Sur hatları tepenin dört yanını saracak şekilde, 28 m uzunluğunda, 1.50 m kalınlığında ve yaklaşık 6 m yüksekliğinde korunmuştur. Batı iç kalede 15.50 x 11.25 m ölçülerinde ve 4 m yüksekliğinde korunmuş büyük bir kule yer almaktadır[405] **(Lev. 103: 1-2).** Bu kule Maussollos Dönemi öncesine ait olmalı ve iç kısmı yoğun taş dolguya sahiptir, Pedasa akropolisi'ndeki Dipyrgon kulelerine benzetilebilir[406]. Dış sur hattında herhangi bir kapı açıklığı olmamasına rağmen, batı bölümde yer alan iç kalenin batısındaki kulenin ön kısmında 1.5 m ölçülerinde bir kapı açıklığı yer almaktadır. Bu kapı, sur hattının oluşturduğu dirseklerle gizlenmeye çalışılmış ve kule tarafından korunmaya alınmıştır. Aynı kalenin kuzey bölümünde ikinci bir kapı açıklığı bulunmaktadır ve bu kapı açıklığı 1.90 m genişliğinde bindirme tekniğinde yapılmıştır. "U" şeklindeki dirseklerle giriş gizlenmiş ve doğrudan girişe ulaşım engellenmiştir. Kapı planı sayesinde, uzaktan bakıldığında kapı açıklığı anlaşılmamaktadır[407].

Kindya, Karia ve Lykia bölgelerini Persler adına yöneten Hekatomnid Hanedanlığı'nın kökleriyle bağlantılıdır. Yazılı kaynaklar, hanedanın kökeninin Kindya ile ilişkili olduğunu ve Hekatomnos'un atası olan Maussollos'un oğlu Piksodaros'un bu bölgede hüküm sürdüğünü göstermektedir[408]. Kindya ismi Karca

[404] Bean-Cook 1957, 97.
[405] Tırpan 1999,465-465.
[406] Diler 2017, 139.
[407] Tırpan 1999,465-465.
[408] Bean 2000, 82.

kökenlidir ve yerleşim, Attik-Delos Birliği'ne MÖ 425-424 yıllarında yaptığı yüksek miktardaki ödemelerle dikkat çekmektedir. Bu durum, MÖ 5. yüzyılda Kindya'nın ekonomik olarak güçlü ve zengin bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kindya'nın iç kaleleri, dönemin yöneticilerinin yaşam alanı olarak kullanılmıştır. Ancak, Erken Hellenistik Dönem'den sonra yerleşimin stratejik ve ekonomik önemi giderek azalmıştır[409]. Araştırmalar, Kindya'nın yerleşim modelinin Leleg Yarımadası'ndaki diğer Leleg yerleşim yerleri olan Dirmil, Termera, Madnasa ve Pedasa gibi örneklerle büyük benzerlik taşımaktadır. Bu benzerlik, iç kale (bey kalesi) ve dış surlarla çevrili dış kale bağlantısı ile somut hale gelmektedir. Bu mimari yapı, hem savunma hem de idari bir merkezin gereksinimlerini karşılayacak şekilde planlanmıştır.

İç Karia'nın önemli bir kenti olan Kildara, Milas Kuzyaka Mahallesi, Karapınar Mevkii sınırları içinde, 490 m yüksekliğindeki Asardağı'nın zirve düzlüğünde yer almaktadır[410] **(Lev. 104: 1).** Hydasios ile Kindya arasında kalan küçük bir yerleşmedir. Bulunduğu konum itibariyle Güllük körfezi, Kindya, Sodra Dağı, Beçin Kalesi, Kuyruklu Kale, Hydasios ve Kocadağ gibi önemli yerleşmeler bu alandan görülmektedir[411]. Tarihi konusunda ilk veriler, Atina Vergi Listelerinde geçmekte olup MÖ 451/0 ile 425/4 yıllarına kadar iki defa adı geçmektedir ve MÖ 425/4 vergilendirilmesinde yerel bir bey tarafından yönetildiği ve iki talanton ödediği anlaşılmaktadır[412]. Kentin adı, Kuzyaka Mahallesi'nin batısında bir sarnıçta bulunan ve MÖ 4. yüzyıla tarihlenen çift dilli yazıtta Kildareis olarak geçmektedir. Karca ve Yunanca yazılmış olan yazıtta Kildara'dan bahsedilmektedir ve Karca yazıtın bulunmuş olması kentin Kar kimliğini ön plana çıkartmaktadır[413]. Kent, topografik yapısına bağlı olarak iç kale ve dış sur hattından oluşmaktadır. Kent surları 225 x 100 m ölçülerinde düz bir alanı çevrelemektedir. İç kale, Theangela'da olduğu gibi bir duvar hattıyla ayrılmış olup iç kısmında bir sarnıç bulunmaktadır[414]. İç kale ile dış sur hattı arasında 25 metrelik bir mesafe bulunmaktadır. Sur hattı, kısa mesafelerde içe ve

[409] Bean-Cook 1957, 141.
[410] Akarca 1959, 168.
[411] Kentin ortasından orman yolu açıldığından büyük tahribata uğramıştır.
[412] Aksan-Özden 2007.
[413] Yazıt 1934 yılında Louis Robert tarafından bulunmuş. Yazıtla ilgili detaylı bilgi için; Adiego-Blümel 1993.
[414] Akarca 1972, 129-132.

dışa doğru çıkıntılar yaparak dirsekler oluşturmaktadır ve benzer bir örneği Kindya'da görülmektedir. Bu dirsekler kule işlevi gördüğü için fazla kuleye ihtiyaç duyulmamıştır. Doğu surları, günümüzde orman yolu nedeniyle tahrip olmuştur. Kulenin yanında bir giriş bulunmalı ve burası giriş için en uygun noktadır. 1.95 m kalınlığındaki sur hattı, gri renk mermerden, az bosajlı ve yer yer düzenli olmayan kilit taşı kullanılarak inşa edilmiş olup, sur hattında kuleler, bastionlar ve çıkıntılar yer almaktadır **(Lev. 104: 2).** Sur hattında kullanılan bloklar, ince uzun rektogonal olup, duvar işçiliği pseudo isodomiktir. Köşelerde kareye yakın iri rektogonal bloklar tercih edilmiştir. Kulelerin köşelerinde dikey silmeler bulunmaktadır. İç kaleyi bölen duvar hattında kullanılan bloklar daha düzgün ve küçük taşlardır. Sur hattında farklı dönemlerin onarım ve eklemeleri görülmektedir[415]. İç kalenin güneydoğusunda 9.80 x 4.40 m ölçülerinde bir kule yer almaktadır. Kulenin 3.20 m kadar batısında inşa edilmiş bir duvar hattıyla bir koridor yaratılmış olup, bu koridorun iç ucunda bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Güvenlik amaçlı yaratılmış olan bu koridor, Pedasa Dipyrgon'a ve Theangela tetrapyrgon'a benzerlik göstermektedir. Sur hattı topografik yapıya bağlı olarak yükseltilerin olduğu kısımlardan geçmektedir. Tırpan tarafından yapılan araştırmalarda sur hatlarının iki kullanım evresine sahip olduğu ve ilk kullanım evresinde surların ince uzun rektogonal, yüzeyleri nispeten kaba bırakılmış, pseudo isodomik tekniğinde olduğu[416] ve MÖ 4. yüzyıla tarihlendiği belirtilmektedir[417]. MÖ 3. yüzyılda sur hattında onarım ve eklemeler gözlemlenmiştir. Kildara'nın Kindya'ya yakın olması sebebiyle, Kindya'ya bağlı veya devamı olan bir kent olduğu da araştırmacılar tarafından değerlendirilmektedir[418]. Ancak, Kildara'nın konum itibarıyla çok yüksek bir dağda yer alması ve kara kenti olması sebebiyle, Kindya'nın devamından çok bağımsız bir kent olmalıdır. Ayrıca Bargylia'nın Kindya'ya yakınlığı ve deniz faktörü sebebiyle daha caziptir. Kindya ve Kildara iç kalelerinde yönetici sınıfın yaşadığı yerler olmalıdır[419].

Milas'ın Hıdırlık Tepesi'nde yer alan yerleşimin akropolisi bir iç kaleye sahiptir. Doğal savunma hattına sahip olan yerleşim, surları yer yer testere dişi şeklinde

[415] Tırpan 1999, 467-468.
[416] Tırpan 1999, 467-468.
[417] Bean-Cook 1957, 99-100; 145.
[418] Bean-Cook 1957, 99-100.
[419] Tırpan 1999, 468.

olup, savunmanın zayıf olduğu ve eğimin az olduğu bölümlerde kulelerle desteklenmiştir[420] **(Lev. 105: 1).** Leleg yerleşimlerinde, iç kaleyi oluşturan yan yana duran bağımsız veya kısmen sıralı binaların, yönetici veya hanedanların ikametgahları olarak işlev gördüğü düşünülmektedir. Yapılar, küçük saray kompleksleri olarak yorumlanmaktadır[421]. Özellikle Maussollos öncesi Halikarnassos Yarımadası'nda, yerleşim içinde iç ve dış yerleşim modelleri iyi bilinmektedir. Bu tür yerleşim modelinde, yönetici kompleks yapıları iç kalenin içinde izole olarak inşa edilerek, küçük bir kale görünümü kazandırılmıştır[422]. Leleg Yarımadası'ndaki yerleşimler içerisinde Pedasa, Girel Kalesi ve Alazeytin, bu tür yapıların güzel örneklerini sergilemektedir[423]. İç ve dış kale plan özelliklerinin erken örnekleri, Anadolu yerleşimlerinde yaygın bir şekilde görülmektedir.

Karia ve Lykia'da Erken Demir Çağı'ndan başlayarak her iki bölgenin hanedanlar dönemi olan Arkaik ve Klasik Çağ boyunca devam eden önemli bir özellik, yerleşimlerin savunma yapılarıyla karakterize edilmesidir. Bu süreçte yerleşim alanlarında çekirdek sitadel (iç kale) iç ve dış surlar gibi çok katmanlı savunma birimlerinin inşa edilmesi yaygın bir uygulama olmuştur. Lykia Bölgesi'nde yer alan kentler, bey yerleşimleri ve kaleleri ile dikkat çekmektedir. Yapıların çoğu, anıtsal nitelikleri ve stratejik konumları ile öne çıkmaktadır. Lykia Hanedanlık yerleşimleri[424] ile Leleg Yarımadası'ndaki yerleşimler, genellikle stratejik olarak seçilmiş dik tepelerin zirvelerinde konumlanmışlardır. Bu yerleşimlerin coğrafi olarak belirlenen bu yüksek konumları, savunma amacıyla tercih edilmiştir ve bu da onların askeri anlamda güçlü kaleler olarak işlev görmelerini sağlamıştır. Söz konusu yerleşimler, büyük ölçüde sağlam ve iyi tahkim edilmiş sur duvarlarıyla çevrelenmiştir. Sur duvarları, düşman saldırılarına karşı etkili bir savunma sağlamış ve aynı zamanda yerleşimlerin kontrol altında tutulmasını kolaylaştırmıştır. Bu yerleşimlerin en dikkat çekici özelliklerinden biri, ulaşımlarının zor olmasıdır. Dik yamaçlar ve sarp kayalıklar üzerinde inşa edilmiş olan bu yerleşimlere erişim, antik dönemlerde son derece sınırlıydı ve bu durum, onların askeri ve siyasi açıdan önemini artırmaktaydı[425].

[420] Akarca 1987, 122.
[421] Carstens 2009; Diler 2013, 513.
[422] Diler 2013, 513.
[423] Carstens 2009.
[424] Çelik 2020, 8.
[425] Kolb 1998, 38-39.

Özellikle Arkaik ve Klasik Dönemler'de hem Karia hem de Lykia yerel yöneticiler tarafından yönetilmekte idi ve bu dönem "Beylikler Dönemi[426]" olarak ta adlandırılmaktadır[427]. Bu dönemde şehirler yerel beyler tarafından yönetilmekteydi ve iç işlerinde belirli bir özerkliğe sahiptiler. Bu durum, Karia kentlerinde de geçerliydi. Lykia'nın Sardes Satraplığı'na bağlanmasının ardından, Lykia beyleri yerel düzeyde bağımsız kalmaya devam etmiş, ancak Lydia satraplığı adına yönetimi sürdürmüşlerdir. Bölgedeki büyük yerleşim merkezleri, ana hanedanların kontrolünde iken, bu hanedanlara bağlı daha küçük yerel hanedanlıklar da bulunmaktaydı. Benzer bir yönetim yapısı Karia'da da görülmektedir.

Klasik Dönem'de Leleg Yarımadası'nın doğu bölgesi Pigres Hanedanlığı'na bağlı iken, batı bölgesi Tymnes Hanedanlığı'nın etkisi altındaydı. Orta bölge ise, Pedasa da bulunan ana hanedan tarafından yönetilmiş olduğunu düşünmekteyiz. Lykia Beyleri akropol hem yaşama alanı, hemde anıt mezar alanı olarakta kullanmışlardır. Mezarlarındaki kabartmalarda genellikle kentin beyine ait sahneler yer almaktadır[428]. Lykia Beyleri kendi aralarındaki çekişmelerden dolayı, akropol merkezlerinde güçlü surlarla çevrili hanedan yerleşimleri inşa etmişlerdir[429].

Klasik Dönem'de Lykia ve Karia bölgelerinde ticaretin gelişimi, üretim faaliyetlerinin artışına ve yerel yöneticilerin verimli araziler etrafında kaleler inşa ederek bu üretimi güvence altına alma çabalarına yol açmıştır. Üretimden elde edilen zenginlikle güçlenen bu yöneticiler, otoritelerini pekiştirmek amacıyla anıtsal yapılara daha fazla önem vermişlerdir. Ancak, Hellenistik Dönem'e gelindiğinde, yerel yöneticilere ait yapıların azaldığı ve görkemlerini kaybettikleri gözlemlenmektedir. Bu durumun en önemli nedeni, Hellenistik Dönem ile birlikte siyasi birliğin ve demokratik sosyal yapının gelişmesiyle yerel yönetimlerin yerini meclislerin aldığı bir şehir organizasyonunun ortaya çıkmasıdır. Önceki dönemde yöneticilere ait binalarda yapılan toplantılar, artık meclis binalarında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, kamusal yapıların sayısında da belirgin bir artış görülmüştür. Özellikle büyük kamusal yapılar inşa edilirken, daha düz ve ulaşımı kolay alanlar tercih

[426] Bockisch 1969, 117. Keen, bu dönemi "Dynastik Dönem" olarak tanımlamakta ve MÖ 545-362 yılları arasındaki süreci kapsamaktadır (Keen 1998).
[427] Işık 2010, 71.
[428] Özdoğru 2013, 71-73.
[429] Bryce 1983, 31-42; Çelik 2020, 1-5.

edilmiştir. Bu nedenlerle yerleşimler, tepelerden düz alanlara taşınmış ve doğal savunma hatlarına duyulan ihtiyaç azalırken, daha güçlü ve yüksek surlar inşa edilmeye başlanmıştır. Sonuç olarak, Karia ve Lykia Bölgeleri'nde eski yerleşim alanları terk edilmiştir[430].

Avşar Tepe, Lykia Bölgesi'ndeki en kapsamlı hanedan yerleşimlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Yerleşim alanında Geometrik Dönem'e tarihlenen buluntular tespit edilmiş olup Arkaik ve Klasik Dönemler'e ait yapı kalıntıları oldukça iyi korunmuş durumdadır. Savunma sistemine ait sur duvarları, üç giriş kapısı ile donatılmış ve kulelerle güçlendirilmiştir[431]. Akropolde Klasik Dönem hanedan yerleşimi bulunmaktadır ve bilinen hanedanlarından biri de Perikle'dir[432]. Bu tür yerleşimlerde yöneticiler, rahipler ve tüccarlar yaşarken, aşağı şehirde çiftçiler ve halk yaşamaktadır[433]. Klasik Dönemde yaygınlaşan hanedan yerleşimleri, mimaride anıtsallığı ve savunmayı ön planda tutmuştur. Ayrıca hanedanlar, kendi aralarında da mücadelelerle üstünlük sağlamaya çalışmışlardır[434]. Akropolde MÖ 5. yüzyılın ortalarına ait bey konağının üzerine burç inşa edilmiş ve MÖ 400 yılında bey konağı agora yakınına taşınmıştır[435] **(Lev. 105: 2).** MÖ 5. yüzyılda güçlenen kentlerin çevresinde güçlü surlar inşa edildikten sonra, bey evleri de ulaşımı kolay aşağı şehre taşınmıştır. Pedasa'da Arkaik Döneme tarihlenen ve bölgenin yönetici elitleri tarafından kullanılan bir Yönetici Binası, MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında Dipyrgon'un bulunduğu alana taşınmıştır. Bu yer değişikliğinin, muhtemelen bölgedeki siyasi ve askeri koşullarda meydana gelen değişimlerle bağlantılı olduğu ve yerleşimin artan güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gerçekleştirildiği düşünülmektedir.

Fethiye'de yer alan Pınara'nın Yukarı Kalesi, küçük boyutlu bir yapı olup MÖ 5. yüzyıla tarihlenen bir iç kaleyi barındırmaktadır. İç kalenin sur duvarları, savunmayı güçlendiren kulelerle donatılmıştır. Kale içerisinde, korunaklı bir bey yerleşimi bulunduğu tespit edilmiş olup, bu yerleşimden günümüze yalnızca kaya tabanları üzerindeki kalıntılara ulaşmıştır[436]. Bey yerleşimin bulunduğu alanda sarnıç yer

[430] Çevik 2015, 424.
[431] Kolb 1998, 40.
[432] Borchhdart 1996-1997, 59; Çelik 2020, 3.
[433] Kolb 1998, 43.
[434] Çevik 2015, 311-312.
[435] Kolb 1998, 40.
[436] Çevik 2015, 236.

almaktadır. İç kalenin içinde anıtsal nitelikli mezarlar bulunmaktadır. Tymnessos'un yüksek noktasındaki iç kalede kule yapısı ve bey yerleşimine ait kalıntılar mevcuttur. Saray niteliği taşıyan kalıntılar arasında anıtsal bir mezar da yer almaktadır[437] **(Lev. 106: 1).**

Kerththi-Asaraltı yerleşiminin genel savunma hattı[438], Pedasa'da olduğu gibi dış yerleşim, iç kale ve en yüksek noktasında bey yerleşimi bulunmaktadır. Bey yerleşimi/kalesi 50x50 m ölçülerinde kare formlu olup, kaleye iki kapıdan giriş yapılmaktadır. İç kısmındaki yapılaşma bir avlu çevresinde 8 mekândan oluşmaktadır. Borchhardt, bey kalesinin köşk, garnizon veya savunma kulesi gibi farklı fonksiyonlara sahip olabileceğini ifade etmektedir[439]. Akropolde Arkaik ve Klasik Dönemler'e ait buluntular bulunmuştur. Bey yerleşimi ise MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Akropol surları ise MÖ 430-429 yıllarında çevrelenmiştir[440].

Lykia'nın önemli bir kenti olan Korba-Körüstan, Klasik Dönem hanedanlık yerleşimlerinden biridir. Akropolün en yüksek noktasında, 70x40 m ölçülerinde, 10-15 m yüksekliğindeki kayalık üzerinde yer almaktadır. Klasik Döneme ait olan bey yerleşimi, polygonal sur duvarlarına sahip olup, kule sadece giriş kapısında yer almaktadır[441]. Akropolde Klasik Döneme ait anıtsal nitelikte kaya mezarları bulunmuş olması, bir hanedan yerleşiminin varlığını göstermesi açısından önem arz etmektedir[442] **(Lev. 106: 2).**

Tüse-Düztepe yerleşimi, Myra'nın 20 km batısında yer almaktadır. Yerleşimin orta bölümünde, 130x80 m ölçülerinde kulelerle desteklenmiş bir iç kale yer almaktadır. Kalenin girişi Dipyrgon'da olduğu gibi iki kule arasından sağlanmaktadır. İç kale içerisinde tapınak, heroon ve sarnıç yer alan bir hanedan yerleşimidir[443] **(Lev. 107: 1).**

Apollonia Kenti, Klasik Döneme ait bir bey kalesine sahiptir. Dynastik dönemde küçük ama önemli bir kent konumundadır. Yüksek bir kayalık üzerinde yer

---

[437] Çevik 2015, 285.
[438] Kent, Hacıoğlan Köyü'nün doğusunda, Felen Çayı'nın geçtiği bir tepenin güneye bakan yamacında yer almaktadır.
[439] Borchhardt 1999, 40-42.
[440] Çevik 2015, 289-290.
[441] Kolb 1992, Abb. 14.
[442] Çevik 2015, 305.
[443] Çevik 2015, 307-308.

alan bey kalesinin iç kısmında kare planlı bir yapı yer almaktadır. Kalenin girişi tek kule ile güvenlik altına alınmıştır. Akropolün alt yamaçlarında dikme anıt mezar yer almaktadır[444] **(Lev. 107: 2).**

Trysa-Gölbaşı Tepesi'nin zirvesinde, 100 m uzunluğunda ve 30 m genişliğinde korunaklı bir bey kalesi yer almaktadır. Uzun ve dar bir girişe sahip olan kalenin güvenliği üst seviyeye çıkarılmıştır[445]. Giriş duvarlarının düzenli işçiliği ile estetik bir görünüm sergilemektedir. Bey kalesinin iç kısmında anıtsal bir saray yerine ünlü Gölbaşı Anıtı yer almaktadır. Akropolün merkezinde yer alan heroon bir beye ait olmalıdır. Akropolün aşağı bölümlerinde MÖ 6. yüzyıla ait bir beye ait dikme mezar bulunmaktadır[446] **(Lev. 108: 1).**

Demre, Myra'nın 4 km batısında, Andriake'nin hemen arkasında yer alan bir Apollon kehanet merkezidir. Tapınağın doğusunda, kayalıkların üst noktasında Klasik Döneme ait küçük bir bey konağı bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan konak, 640 metrekarelik bir alanı kaplamakta ve köşelerinde kulelerle güçlendirilmiş bir savunma sistemine sahiptir. Yapı, bir avlunun çevresine dizilmiş küçük odalardan oluşan bir plana sahiptir. Akropolün eteklerindeki kayalık alanlar, mezarlık olarak kullanılmıştır ve bu mezarlık alanında küçük yerleşimin beyine ait olduğu düşünülen bir mezar da bulunmaktadır[447] **(Lev. 108: 2)**.

Lykia'nın en önemli kentlerinden biri olan Limyra, MÖ 10. yüzyıla ait seramikleriyle erken döneme ait bir yerleşim ve kehanet merkezidir[448]. Yerleşimin iç kısmında beye ait bir saray da yer almaktadır. MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında, Lykia'nın yeni tiranı Perikles iktidara gelmiş ve Limyra'yı kontrolü altına almıştır. Akropolisin en görkemli bölümünde Perikles heroonu bulunmaktadır[449].

Patara'nın Tepecik Tepesi üzerinde, alana hakim bir konumda, korunaklı ve güçlü mimarisiyle Bey Konağı (Bey Sarayı) yer almaktadır. Kazı çalışmalarında ele geçen nitelikli ve zengin buluntularıyla MÖ 8-5. yüzyıl arasında farklı evrelere sahip olduğu saptanmıştır. Yapı, farklı dönemlerde kalın teraslarla desteklenmiştir. Sarayın

[444] Çevik 2015, 322-323.
[445] Kolb 1998, 38.
[446] Çevik 2015, 343-344.
[447] Çevik 2015, 394-395.
[448] Çevik 2015, 410-411.
[449] Şare 2013, 55-59.

orta bölümünde bir sarnıç yer almakta olup Dipyrgon'da olduğu gibi yapının en yoğun dönemi MÖ 5. yüzyılın son çeyreğidir[450] **(Lev. 109: 1)**.

Kıta Yunanistan'da Erken Hellas II yerleşmelerinde, planlarının dikkate değer ölçüde düzgün olduğu taş döşeli yollar ve büyük koridorlu ev yapılarının varlığı, merkezi otoritenin belirtisi olarak öne sürülmüştür[451]. Mykenai, Tiryns ve Pylos'taki saray kompleksleri, tepe doruklarına veya kayalık çıkıntılara yerleştirilmiştir. Miken hükümdarları, yüksek sosyal statülerinin sembolleri olarak iç kalelerde saraylar inşa etmişlerdir[452]. Bu iç kalelerin sur duvarları kiklopik taş işçiliğiyle korunaklı hale getirilmiştir[453]. Mykenai iç kalelerindeki girişler doğrudan saray kompleksine doğru yer almakta olup, gelenler doğrudan saraya ulaşmaktadır. Dipyrgon giriş düzenlemesi, doğrudan yönetici yapısına bakmaktadır. Miken bölgesinde Tiryns, Mykenai, Pylos, Menelaion, Atina ve Thebes'te saray yapıları bulunmaktadır[454]. Bu saraylar, yönetim merkezi olarak kullanılmasının yanı sıra, ayin, üretim ve depolama amacıyla da kullanılmaktaydı.

Tunç Çağı'nda yerleşimin bir surla çevrili olması, aşağı ve yukarı şehir kavramının varlığı ve yerleşimin zirvesinde korunaklı, etkileyici megaronların bulunması, bu yerleşimlerdeki[455] sınıfsal olgunun pekişmeye başladığını göstermektedir. Bu dönemde yerleşmenin merkezinde yer alan megaron planlı yapıların iç kısmında depolama birimleri, ocaklar, fırınlar ve önemli buluntulara sahip olması, yapıların işleviyle ilgili farklı yorumların gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu yapılar, saray, idari yapı veya dini yapı olarak yorumlanmaktadır[456]. Bey evlerindeki ocaklar, merkezi otoritenin simgesi olarak kullanılmaktaydı. Sınıfsal farklılıkların oluşmaya başlamasıyla, üst sınıf daha korunaklı iç kalelerde yaşamaya başlamış, diğer halk ise dış kalenin iç ve dışında ikamet etmiştir. Artı ürün, ekonomik zenginlik, sınıfsal farklılıklar ve rekabetin artmasıyla birlikte, iç kaleler önem kazanarak yaygınlaşmıştır. İç kalelerin iç kısmındaki yönetici binaları, konumları,

[450] Işık-Işın 2009, 338-339.
[451] Cosmopoulos 1995, 28
[452] Fields 2004, 19.
[453] Bu sitadellerin sahip olduğu sur duvarları, topografyaya uygun şekilde inşa edildiğinden, bazen testere dişine benzer plan düzenlemeleri gözlemlenmektedir. Fields 2004, 11.
[454] Shelton 2010, 144-145.
[455] Fields 2004, 13.
[456] Efe-Fidan 2008, 80.

boyutları ve içinde barındıkları zengin buluntular ve mimarisiyle diğer konutlardan ayrılmaktadır. Özellikle Erken Tunç Çağı II hem Anadolu'da hem de Yunanistan'da merkezi otoriteyi gösteren iç kaleler ve içlerindeki bey evlerinin yaygınlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde bey evleri ile kamusal yapıları birbirinden ayırmak zor olsa da, bu yapılar birbirinden bazı farklılıklarla ayrılabilmektedir. Örneğin, bey evlerinde ocak, depolama birimleri, koridorlar ve bölümler bulunması, kamusal yapılardan ayrılmasını sağlamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

PYRGOSLU YAPILARIN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ; SOSYAL, SİYASİ VE SAVUNMA

5.1. PYRGOS

*Pyrgo*s (ὁ πύργος) kelimesi Yunanca kökenlidir ve kule veya güçlendirilmiş kale anlamında kullanılmaktadır[457]. Ksenophon'un Anabasis'inde "πύργος" kelimesi, zengin bir Mysia'lı Pers'in maiyetiyle birlikte yaşadığı müstahkem evden bahsetmek için "τύρσις" kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Yunanlılar, zaman zaman "*Pyrgos*" kelimesine eşdeğer olarak "*tyrsis*" kelimesini de kullanmışlardır[458]. Flavio, "*Pyrgos*" veya "*Pyrgoeides*" terimlerini, Basileion'un kalesi veya malikânesini tanımlamak için kullanmıştır. Plutarkhos'un aktarımına göre, Kardia'lı Eumenes, Cratero'ya karşı kazandığı zaferden sonra, Kleonai topraklarında bulunan bir *Tetrapyrgon*'u komutanlarına ganimet olarak vermiştir[459].

Rogers, "*Pyrgos*" kelimesinin sadece bir kuleyi değil, aynı zamanda daha geniş yelpazede anıtsal yapıları ifade ettiğini savunmaktadır[460]. Pimouguet-Pedarros göre "Pyrgos" terimi sadece bir kuleyi değil, avlu ve konut içeren bir çiftlik binasını da kapsar ve bu anlamda kırsaldaki tahkim edilmiş mülkleri ifade eder[461]. Hunt, *Pyrgos*'ların geniş ve verimli topraklara sahip olan aristokratlara ve feodal toprak sahiplerine ait villa ve kır evleri olarak hizmet ettiğini ve onları temsil ettiğini belirtmektedir[462]. Miletos'ta ele geçen bir yazıtta των τειχών κ(αί) πύργων (surlar ve kuleler) ifadesi yer alır. Burada kentin savunma duvarları ve savunma kulelerine atıfta bulunulmaktadır[463]. Nowicka, köşelerinde dört kulesi ve iç avlusu bulunan *Tetrapyrgon* yapısını, genellikle tek kuleli olan Asya'daki müstahkem kırsal konutların basit bir genişletilmiş hali olarak görmektedir[464]. Liddell-Scott, *Tetrapyrgon* terimini dört kuleli bir yapı, tahkim edilmiş kır evi olarak tanımlar[465]. Rostovtzeff, bu terimi

[457] Debord 1994, 59.
[458] "Pyrgos" tekil anlamda kullanılırken "Pyrgoi" çoğul anlamdadır.
[459] Plutarco, Vita di Eumene, 8; Schuler 1996, 69-70.
[460] Bequignon 1928, 185-208.
[461] Pimouguet-Pedarros 2000, 117.
[462] Hunt 1947, 70.
[463] Pimouguet-Pedarros 2000, 116-117.
[464] Nowicka 1975.
[465] Liddell-Scott 2007.

malikane veya kaleler için kullanmaktadır[466]. Diler, *Tetrapyrgon*ların, Klasik Dönem hanedanlarına ait yapılar olabileceğini ifade etmektedir[467] **(Lev. 110:1)**

*Pyrgon*lar, yerleşimlerin en yüksek noktasında bulunan, dış surlarla çevrili, kulelerle desteklenmiş ve genellikle yönetici sınıfın yaşadığı özel tahkimatlı kalelerdir. Politik gücün simgesi olan bu yapılar, güçlü savunma sistemine sahiptir ve yöneticilerin otoritesini ve statüsünü gösteren sembolik görevler de üstlenirler. Pyrgonlar, genellikle tehditlere karşı yöneticilerin güvenliğini sağlamak amacıyla inşa edilmiştir. Kule sayısına göre "*Dipyrgo*n" (iki kuleli), "*Tripyrgon*" (üç kuleli) ve *"Tetrapyrgon*" (dört kuleli) olarak adlandırılırlar. Kuleler genellikle topografik yapı ve stratejik konuma göre inşa edilmiştir. Kule sayısını topoğrafya belirlerken, işlevsel olarak *pyrgonlar* aynı amaca hizmet ederler. Her dönemde bu yapılar ön planda tutularak anıtsallık kazandırılmış ve güvenlik üst seviyelere taşınmıştır. Pyrgonların yeri ve konumu özenle seçilmiştir. Alanın en yüksek noktasında, doğal savunma hatlarından faydalanarak inşa edilmişlerdir[468]. Her ne kadar pyrgonlar kulelere göre sınıflandırılsa da, Klasik Dönem öncesi örneklerinde kule içermeyen işlevsel yapılar da bulunmaktadır. Bu tür yapıların ayırt edilmesinde, yapının konumu, sınırları, içerdiği birimler, mimari özellikleri ve ele geçen buluntular temel kriterler olarak değerlendirilmektedir.

Toplumsal örgütlenme, dönemin güvenlik ve savunma ihtiyaçlarına göre inşa edilen *pyrgon*lar, sadece yaşamsal alanlar olarak değil, aynı zamanda kamusal işlevleri de yerine getiren ve kentin kaynaklarını depolayan merkezler olarak da işlevlendirilmişlerdir. *Pyrgon*lar içinde bulundukları zaman dilimine, kültüre ve coğrafyaya bağlı olarak plan ve inşa tekniklerinde farklılık gösterebilir. Bu farklılıklar genellikle planlarında, kullanılan malzemelerde ve boyut gibi unsurlarda kendini gösterebilir. Aynı zamanda, bu yapıların anıtsallığı, inşa edildiği dönemin gücünü ve siyasi ortamını yansıtır. Özellikle giriş kapıları ve savunma sistemleri, bu yapıların etkisini en iyi şekilde yansıtan unsurlardır.

[466] Rostovtzeff 1911, 151-206.
[467] Diler 2015, 160.
[468] Leick 1988, 15.

*Pyrgonl*arın ortaya çıkması, merkezi otoritenin güçlenmesi ve ekonomik zenginleşmeye bağlıdır[469]. Toplumların üretim kapasitesinin artması ve buna bağlı olarak artı ürün miktarının çoğalması, sosyal tabakalaşmanın derinleşmesi ve sınıflara ayrılmış bir toplum yapısının ortaya çıkmasıyla birlikte, yönetici ve yönetilen sınıflar arasındaki farklar belirginleşmiştir. Ayrıca, merkezi otoritenin güç kazanması ve merkezileşme oranındaki artış, *pyrgon* gibi yapıların sayısının ve öneminin artmasına yol açmıştır. *Pyrgon*lar ortaya çıkmadan önceki yönetici yapıları ve yaşam alanları, daha sade ve kulesiz bir plana sahipti ve yerleşim yerinin içinde yer alırdı. Bu tür yapılar, diğer konutlardan boyut ve işçilik açısından daha ön plandaydı ve birkaç küçük birimden oluşurdu.

Siyasi birliğin olmadığı güvensiz ortamlarda yöneticiler, can ve mal güvenliğini korumak için de *pyrgon*lar inşa etmiştir. Özellikle Batı Anadolu'da MÖ 6. yüzyıldan sonra oluşan siyasi ve politik durumlar, kentlerin savunma sistemlerinde onarımlar, eklemeler ve güçlendirme çalışmalarını hızlandırmıştır[470]. Karia Bölgesi'nde yerel yöneticilerin varlığı, özellikle MÖ 6. yüzyıldan itibaren belirginleşmektedir. Yerleşimlerde yapılan mimari analizler, her bir tepe yerleşiminin kendi yerel beyine sahip olduğunu göstermektedir. Büyük ölçekli yerleşimlerin ortaya çıkışı ve siyasi bir örgütlenmenin başlaması, muhtemelen MÖ 6. yüzyılda Pers tehdidinin etkisiyle gerçekleşmiştir. Bu süreç, hanedanlıkların ve yerel beylerin isimlerinin kayıtlarda yer alması ile bazı Karia kentlerinin vergi listelerine dâhil edilmesi gibi unsurlarla da desteklenmektedir. Bu dönem öncesinde de yerel beylerin var olduğu düşünülmektedir; ancak yerleşimlerin küçük ve dağınık yapıları nedeniyle, bu döneme ait mimari kalıntılara daha az rastlanmaktadır. Özellikle siyasi organizasyonların henüz gelişmediği bu erken dönemde, yerleşimlerin mimari ve idari izleri sınırlı bir şekilde tespit edilebilmektedir[471].

Karialar ve Lelegler, bölgenin topografik yapısına bağlı olarak dağlık kesimlerde sınırlı arazilerde küçük ve dağınık yerleşimler kurmuşlardır. Yerel yöneticiler bu yerleşimlerin iç kısmındaki yüksek noktalarda inşa ettikleri pyrgos

[469] Henry 2010, 75.
[470] Diler 2021, 10.
[471] Hornblower 1982, 52; Diler 2015, 160; Harrison 2016, 117; Diler-Gümüş 2023; 11.

niteliğindeki yapılarda yaşamışlardır[472]. Kırca'ya göre Karia'da inşa edilen birçok pyrgos, boyutları itibariyle sadece hanedanları korumak, güçlerini sergilemek ve prestijlerini artırmaya yöneliktir[473]. *Pyrgon*lar MÖ 5-4. yüzyıllarda savunma açısından daha güvenli ve yüksek konumlarda yer alırken[474], bu dönemlerden sonra kentsel dokuya daha fazla entegre olmuş bir şekilde ortaya çıkmıştır[475]. Yerleşim merkezinin odağındaki bu yapı gruplarından yola çıkarak, yerel yöneticilerin yaşam alanları ve yönetim merkezleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaktayız[476].

Pyrgon, kentin en önemli yapısını oluşturarak hem mimari hem de idari anlamda merkez konumunda yer almıştır. Bu yapıların kentsel dokuya entegrasyonu ise iki temel faktörle şekillenmiştir: birincisi, topografyaya uygun inşa edilerek doğal savunma avantajlarından yararlanılması; ikincisi ise, yönetici sınıfın otoritesini mekânsal olarak vurgulayan bir odak noktası oluşturmasıdır. Bu yapılar, yalnızca askeri ve idari bir merkez olarak değil, aynı zamanda yerel halk üzerinde yönetici sınıfın gücünü ve statüsünü simgeleyen bir araç olarak da işlev görmüştür.

Karia'da "Dynast" olarak isimlendirilen yöneticilerin varlığını Herodotos'tan da öğrenmekteyiz[477]. "Dynast" terimi genellikle hanedan olarak kullanımının yanı sıra güçlü olan, lider veya lord olarak kullanılmaktadır[478]. Karia ile Lykia'da yerel beyler bulunmaktaydı[479]. Lykia özellikle Klasik Dönem'de yerel beyler tarafından yönetilmektedir ve birçoğunun adı sikkelerden bilinmektedir. Karia'da MÖ 6. yüzyıldan beri bilinen hanedanlık yönetimi[480], Maussollos Dönemi'ne kadar geçerliliğini korumuştur[481].

5.2. DİPYRGON

Dipyrgon terimi, "iki kuleli kale" anlamında kullanılan bir kavram olup, literatürde Tetrapyrgonların öncüsü olarak değerlendirilmektedir. Bu yapılar

[472] Üzel 2007, 31.
[473] Kırca 2015, 129-131.
[474] Diler 2017, 139.
[475] Ferrara 2020a, 36.
[476] Henry 2010, 75.
[477] Herodotos V. 12,37.
[478] Bockisch 1969.
[479] Ruzicka 1992, 5-6
[480] Henry 2010, 75. Özellikle Attik Delos Birliği sayesinde, bazı Karia kentlerinin ve hanedanlarının isimleri bilinmektedir.
[481] Bean-Cook 1957, 144.

genellikle yönetici sınıfın ikametgâhı olarak işlev görmüştür. Klasik Dönem öncesinde, yöneticilere ait binalar genellikle iç kalelerin iç kısmında sade bir mimari yapıya sahipken, Ege dünyasında ortaya çıkan siyasi gelişmeler doğrultusunda yöneticiler, kendilerini daha güvenli alanlarla koruma gereksinimi duymuştur. Bu güvenlik kaygısı doğrultusunda, yapılar giriş bölümlerine kuleler eklenerek güçlendirilmiş ve bu özelliklerinden ötürü "iki kuleli kaleler" anlamına gelen *Dipyrgon* terimiyle anılmaya başlanmıştır. *Dipyrgon*lar, iç kaleler içinde ikinci bir savunma hattı oluşturmaları açısından oldukça önemlidir. Bu yapıların, hem savunma hem de yöneticilerin statüsünü vurgulama işlevlerini bir arada barındırdığı görülmektedir.

*Pyrgon*ların ilk örneğini oluşturan Dipyrgon, terimsel anlamı iki kuleli kale yapısı olsa da, genellikle yönetici veya politik güce sahip kişilerin ikametine ayrılan büyük yapılardır. Bu yapılar sadece yöneticiye ayrılmış olmanın yanı sıra, önemli toplantıların yapıldığı, ticaretin yönlendirildiği ve resmi konukların kabul edildiği yapı kompleksi özelliğini taşımaktadır[482]. *Dipyrgon* sadece bir iktidarın merkezi olmakla kalmamış, aynı zamanda şehirlerin savunma sistemlerinin önemli bir parçasını da oluşturmuştur. Genellikle yüksek tepeler veya stratejik noktalarda konumlandırılan di*pyrgon*lar, şehri yukarıdan gözetleyerek ve düşman saldırılarına karşı daha kolay savunulabilir bir konumda bulunurlardı. Bu nedenle, *dipyrgon*ların mimari tasarımları genellikle savunma amaçlarına uygun olarak şekillendirilmiştir. Strootman'ın belirttiği gibi, *dipyrgon*lar ile şehirler arasındaki ilişki bir bağlılık içindeydi[483]. Yönetici yapıları genellikle savunma işlevlerini yerine getirerek, iktidarının gücünü ve otoritesini ön plana çıkarmıştır[484]. Yönetici yapıları dönemin siyasi olaylarıyla birlikte, iktidarın ideallerini somutlaştırma ve pekiştirme amacını taşıyan simgesel yapılardır. Bu bağlamda, yöneticiler tarafından inşa edilen bu yapılar, birer siyasi eylem olarak ele alınabilir.

Bir kentin güçlü surlar inşa etmesi veya büyük onarımlar yapmasının arkasında her zaman önemli bir sebep yatar. Bu sebepler genellikle büyük bir tehlike ve/veya düşmanın varlığıdır. Örneğin, İonia kentlerinin Arkaik Dönem'de Lydia saldırılarına karşı koymak için savunmada ek önlemler aldıkları bilinmektedir. Bu da surların

[482] Meyers 1997, 197.
[483] Strootman 2007.
[484] Carsten 2009, 105-106.

sadece estetik bir amaçtan ziyade, kentin güvenliği için hayati önem taşıdığını gösterir. Merkezi otoritenin sağlandığı ve barışın hakim olduğu dönemlerde ise sur inşa edilme ihtiyacı pek olmamaktadır. Bunun sebebi, güçlü bir merkezi otoritenin dış tehditlere karşı savunma sağlayabilmesidir. Ancak, büyük göçlerin yaşandığı ve merkezi otoriteye sahip uygarlıkların yıkıldığı dönemlerde durum değişmektedir. Küçük kentler böyle durumlarda bağımsızlıklarını kazanarak, kendilerini koruyabilmek için savunma hatları inşa etmeye öncelik vermeye başlarlar[485].

5.2.1. Demir Kapu Dipyrgon'u

Mekadonya'nın kuzeyinde, Demir Kapu olarak bilinen bölgenin kuzeyindeki Koresnica köyünde yer almaktadır **(Lev. 110: 2)**. *Dipyrgon*, 150x80 m ölçülerindeki bir kalenin merkezinde yer almaktadır ve 39x19 metre ölçülerine sahiptir. Kale kayalık bir alan üzerinde konumlandırılmış olup kayalığın dik olduğu bölümlerde sur hattına ihtiyaç duyulmamıştır[486]. Mevcut sur duvarları 3.20 metre kalınlığında ve temel seviyesinde korunmuştur. *Dipyrgon* topografik yapıya bağlı olarak kalenin en yüksek noktasında, kuzey-güney yönünde inşa edilmiş ve güneye bakan girişinin iki yanında birer kule yer almaktadır[487]. Yapı, askeri kimliğinin yanı sıra hanedanların yaşam alanı olarak da tasarlanmıştır[488]. *Dipyrgon*, MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına ait olup, saray olarak nitelendirilmektedir[489]. Mekadonya bölgesinde MÖ 413-399 yılları arasında sürekli saldırılara maruz kaldığından, yol güzergahlarında kaleler ve kuleler inşa edilmiştir. Bu kapsamda Demir Kapu *Dipyrgon*'u da inşa edilmiştir[490] **(Lev. 111-1-2 ile 112: 1).**

5.2.2. Pidasa Dipyrgon'u

Pidasa *Dipyrgon*'u Milas sınırları içerisinde, Ilbır Dağı'nın doğu bölümünde, Cerit Osman Kalesi'nin (Pidasa) 2 km batısında yer almaktadır[491] **(Lev. 112: 2).** Cerit Osman Kalesi hem antik kaynaklarda hem de yazıtlarda adı geçen ve birçok

---

[485] Doğer-Gezgin 1998, 11-13.
[486] Соколовска 2013, 23-25.
[487] Lilcik 2008, 3-26; Ferrara 2020b, 352-353.
[488] Ferrara 2020b, 374.
[489] Ferrara 2020b, 374; Sarakinski 2022, 359; Kalede yapılan kazı çalışmalarında Amyntas III (MÖ 394/3–370/369), II. Philippos (MÖ 359–336), Aleksandros (MÖ 336–323), Kassandros (MÖ 316–297), ve Demetrios I. Poliorketes (MÖ 294–287) gibi hükümdarlara ait sikkeler (MÖ 305-168) bulundu.
[490] Ferrara 2020b, 373-374.
[491] Robert 1987, 491-492.

araştırmacı tarafından Pidasa olarak tanımlanan bir yerleşim yeridir[492]. Yüksek bir dağ üzerinde yer alan Pidasa yerleşimi iki akropolden oluşmaktadır ve Radt akropollerden birinin yöneticinin ikametgahı olması gerektiğini önermiştir[493]. Batı bölümde yer alan akropol iki dış sur hattı ve zirvesinde bir *dipyrgon*a sahiptir. Doğu bölümde yer alan akropol ağırlıklı olarak Hellenistik ve Roma Dönemi kalıntılarını barındırmaktadır.

İon ayaklanmasından sonra Persler, Miletos'un düz ovaları kendilerine ayırırken, dağlık bölgelerde ise Pedasalıları yerleştirmişlerdir. Bu alandaki yerleşim Pidasa adını almış ve bağımsız bir konuma gelmiştir[494]. MÖ 185 yılında Miletos ile yaptıkları synpolitika (birlikte yaşam) anlaşmaları ile özgürlüklerini kaybetmişlerdir. Pidasa'nın batısında yer alan Pinarcık Mahallesi, antik dönemde Latmos/Herakleia kıyısında bulunan bir yerleşimdir. Pinarcık Mahallesi, Pidasa'ya ulaşımın en kolay olduğu güzergah üzerinde yer aldığı için, Pidasa'nın denizle olan bağlantı noktasını oluşturmaktadır.

Dipyrgon, akropolün hakim bir noktasında, 120x40 m ölçülerinde ve doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Güney bölümü kayalık bir alan olup, kuzey bölümü hafif eğimlidir. Bu nedenle özellikle batı ve kuzey bölümü iki dış sur hattına sahiptir. Yerleşime ulaşmanın en kolay yolu batı ve kuzeybatı yamaçlarıdır. *Dipyrgon*'un giriş kapısı, iki kule ile korunmaktadır; kuzeyde yer alan kule büyük, güneydeki ise daha küçüktür. *Dipyrgon* doğuya doğru daralmakta ve bir bastionla son bulmaktadır **(Lev. 113: 1-2).** Plan olarak Pedasa *Dipyrgon*'una benzemektedir. *Dipyrgon*'un orta bölümünde, savunma hattından bağımsız duran bir kule yer almaktadır. Bu kule, yerel işçilikten farklı olup bosajlı duvar işçiliğine sahiptir. Büyük oranda yıkılmış durumda olan kulenin köşe bloklarının kenarlarında dikey silmeler bulunmaktadır. İç kısmında yerinden sökülmüş bir kapı alt eşiği bulunmaktadır. Bu kule, Maussollos Dönemi'nde Leleg Yarımadası'nda inşa edilen kulelere benzemektedir. Görünüşe göre, *Dipyrgon*'un içinde bulunduğu yerleşim terk edilmiş ve yerel mimariden farklı olarak sadece bir kule eklenmiştir.

Bu yerleşimin, Pidasa'nın ilk yerleşim alanı olduğu düşünülmektedir. İçerisinde Doğu Roma Dönemi'ne ait herhangi bir yapılaşma izine rastlanmamış olup,

[492] Peschlow-Bindokat 1981, 79-83.
[493] Radt 1974, 173.
[494] Wörrle 2003, 1367-1368

bu dönemin öncesinde terk edilmiş olabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca, yerleşimin bir garnizon olarak kullanılmış olması muhtemeldir.

MÖ 188/187 yıllarında Miletos ile Pidasa arasında yapılan anlaşma gereği[495], Miletoslular Pidasa'nın savunmasında onarım ve eklemeler yapacak ve 390 kişilik barınma yerleri inşa edeceklerdi[496]. Pidasa'yı bir garnizon olarak kullanmak ve bu alandan kendisine gelecek saldırılara karşı bir tampon bölge oluşturmak amaçlanmıştır[497]. Ayrıca iki akropol arasındaki vadide, 12x8 m ölçülerinde, dört bölümden oluşan ve Hellenistik Döneme ait olabilecek bağımsız bir kulenin varlığı bu düşünceyi destekler niteliktedir. *Dipyrgon*'un bulunduğu akropol, hem plan hem de sur duvarlarının işçiliği ile Leleg Yarımadası'ndaki yerleşim modellerine benzemektedir[498]. Bölgedeki kale yerleşimlerinin genel özellikleri incelendiğinde, Leleg Yarımadası'ndaki yerleşimleri tekrarlandığı ve Pidasa yerleşmesinin kuruluş tarihi arkeolojik kalıntılarla doğrulandığını şüpheye yer bırakmayacak şekilde gösterilmektedir[499].

5.3. TETRAPYRGON

Pyrgon kelimesinin çok sayıda türevi bulunmaktadır. Bunlardan biri de "*Tetrapyrgon*" veya "tetrapyrgios" kelimeleridir. Bu kelimeler antik Yunanca'da "dört kule" anlamına gelir[500] ve kentsel veya kent dışı tahkimatları tanımlamak için kullanılabilir. Aynı zamanda daha genel anlamda dört kuleden oluşan herhangi bir yapıyı da ifade edebilir. *Tetrapyrgon*'lar Klasik Döneme ait hanedan ve yöneticilere ait yapılar olmalıdır[501].

Karia Bölgesi'ndeki en erken tetrapyrgon örneği Theangela da yer almaktadır ve Maussollos Dönemine aittir[502]. Bu yapılar, planlama açısından güçlü bir kale görünümüne sahip olmalarına rağmen, işlevsel olarak bir saray olarak hizmet ederler. *Tetrapyrgon*ların işlevi, konumuna göre değişmektedir. Surların içinde saray işlevi gören örnekler olduğu gibi, kentten bağımsız olarak inşa edilen *Tetrapyrgon*lar da

[495] Cook 1961, 92.
[496] Peschlow-Bindokat 1981, 79-83.
[497] Pimouguet-Pedarros 1995, 94.
[498] Pimouguet-Pedarros 1995, 157-158.
[499] Radt 1974, 173.
[500] *Tetrapyrgon* tipi kaleler Ege Dünyası'nda MÖ 4. yüzyıldan beri bilinmektedir. Lawrence 1983, 176.
[501] Diler 2015, 160.
[502] Jacobson 1986, 60.

askeri garnizon veya kırsalda yaşayan halkın sığınma kalesi olarak kullanılmıştır[503]. Yerleşim alanlarının dışında konumlanan bu Tetrapyrgonlar, küçük bir kale görünümüne sahip olup, özellikle stratejik noktalar seçilerek inşa edilmiştir. Bu yapılar, kırsal alanda yaşayan halkın ürettiği tarımsal ürünlerin depolanması ve korunması gibi ekonomik işlevlerin yanı sıra askeri açıdan da önemli roller üstlenmiştir. Anakente yönelik herhangi bir saldırı durumunda gözetleme, haberleşme ve ilk savunma hattı olarak işlev görmüştür. Bu yapılar, konumlandıkları stratejik noktalar sayesinde hem kentin erken uyarı sisteminin bir parçası olmuş hem de kırsal alanların güvenliğini sağlamada kritik bir rol oynamıştır.

Tetrapyrgonlar, güvenlik kaygısıyla diğer yapılara kıyasla daha güçlü ve sağlam inşa edilmiştir. Bu nedenle, günümüze kadar ulaşan en iyi korunmuş yapılar arasında yer almaktadır. Ayrıca, bu savunma yapıları kentin güvenliğini ve sürekliliğini sağlamak amacıyla her dönemde önemli imar faaliyetlerinin bir parçası olmuştur. Özellikle toplumda yönetici sınıfın ortaya çıkmasıyla birlikte inşa edilen yönetici binaları yaşamsal alanların yanı sıra kamusal işlevlerini yerine getirerek, kentin kaynaklarının toplandığı mekânlar olmuştur. Toplanan kaynakların korunması içinde bu yapılar üst güvenlik önlemleriyle donatılmıştır. Yöneticilerin uzun vadede iktidarda kalmasının sağlayan etkenlerden bir tanesi de, güçlü savunma sistemine sahip kentlerin varlığıdır. Ayrıca güçlü tahkimat sistemine sahip kentlerde, ticarette aktif rol oynayarak, güven ortamında ekonomik döngüyü ellerinde tutar.

Tetrapyrgonlar hakkında yeterince çalışmaların yapılmamış olmasının yanı sıra, belirgin plan ve özelliklerinin bulunmaması nedeniyle tanımlama güçlüğü çekilen konuların başından gelmektedir. Tetrapyrgonların bulunduğu yerleşim alanı içerisinde bütün yapılardan daha görkemli, alana hâkim, büyük ve gösterişli yapılardır ve genellikle yönetici sınıfına atfedilen bu yapılar güçlü savunma sistemine sahiptirler[504]. Kendi içinde depolama birimleri, ocaklar, işlikler ve sarnıç gibi su kaynakları barındırarak, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak donanıma sahiptirler. Yönetici binalarının planları ve inşa teknikleri, bulundukları zaman dilimi, kültür ve coğrafya gibi özelliklere bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Tetrapyrgonlar, yöneticilerin gücünün somut delili olarak anıtsal nitelikte Bey Kaleleri olarak inşa edilmiştir. İnşa

[503] Ferrara 2020a, 25-26, 337-345.
[504]Naumann 2007, 398.

edilen kentler, genellikle uygarlık ve iktidar ideallerinin somutlaştırılmış hali olarak görülmektedir ve siyasi iktidarların egemenlik ve güç simgesi olarak inşa edilmiştir[505]. Bu anıtsal yapılar, propaganda amacıyla inşa edilmiş olup, yönetici binaları hiyerarşik yapıyı gösteren en önemli unsurlardandır. Gücün ilk gösterildiği birimlerden biri giriş kapıları ve savunma sistemleridir. Dipyrgon'un anıtsallığını gösteren ilk nokta, güçlü kuleleri ve giriş düzenlemesidir. İç kale içinde ihtişamlı bir girişin varlığı, günümüzde de etkisini göstermektedir.

Klasik Dönem'de *Tetrapyrgon*lar, genellikle hanedanlara ait özel saray ve kale olarak faaliyet göstermişlerdir. Karia'da, monarşik ve otokratik bir hanedanın ekonomik ve siyasi gücünü yansıtan tetrapyrgonlar inşa edilmiştir[506]. Tetrapyrgonlar özellikle "*Gelandemauer*" adı verilen sur modelindeki kentlerde görülmektedir[507]. *Gelandemauer* sur hatları, topografyaya göre geniş alanları çevrelediği için daha güvenli iç kalelere ihtiyaç duyulmuş ve bu nedenle *Tetrapyrgon*lar inşa edilmiştir[508]. *Tetrapyrgon*lar, Karia Bölgesi'nde Hekatomnidler Dönemi'yle birlikte yaygınlaşmaya başlamıştır[509]. Bu kaleler kademeli savunma sistemine sahiptir ve yerleşimin en yüksek noktasında, iç surların içinde bağımsız bir kale görünümündedir. Özel kaleler olmalarının yanı sıra yaşam birimlerini de barındırmaktadırlar.

*Tetrapyrgon*lar şekil ve plan açısından da üç ayrı sınıfa ayırmaktadır. Düzenli Planlı *Tetrapyrgon*lara örnek olarak Theangela ve Malathrea'yı[510] gösterebiliriz. *Tetrapyrgon*'lar, kare veya dikdörtgen bir plana sahiptir ve kuleleri simetrik olarak inşa edilmiştir. Bu tür *Tetrapyrgon*lar, planlama açısından daha düzenli ve öngörülebilir bir yapıya sahiptir. Düzensiz *Tetrapyrgon* grubuna Latmos/Herakleia 'taki kuzey kalesi ve iç kale gibi örnekler dahildir[511]. Bu *Tetrapyrgon*'lar, topografyaya bağlı olarak inşa edilmiş ve kuleleri simetrik olarak yerleştirilmemiştir. *Tetrapyrgon*lar, topografyaya uyum sağlamak için daha karmaşık bir plana sahiptir.

---

[505]Harmanşah 2015, 24-25.
[506]Akarca, Karia'nın dağlık yerleşimlerinde savunma sistemlerinin kulesiz, halka planlı ve kaba işçilik göstermesi nedeniyle bu yapıları MÖ 5. yüzyıla tarihlendirmiştir (Akarca 1954, 19; Klinkott 2002, 179-191; Held 2005, 87).
[507] Paksoy 2019.
[508] Ferrara 2020b, 390-391.
[509] Ferrara 2020b, 388.
[510] Çondi 1984, 131–152; Morris-Papadopoulos 2005, 155-225; Ferrara 2020, 343-344.
[511] Peschlow 1994, 155; Debord 1994,56-57.

Bu gruplar dışında savunma hattından bağımsız inşa edilmiş *Tetrapyrgon*lar da bulunmaktadır. Bu *Tetrapyrgon*lar, genellikle yerleşimlerin dışında veya kentlere hakim bir tepede inşa edilmiştir. *Tetrapyrgon*lar, Klasik Dönem'de ortaya çıkan ve Roma ile Doğu Roma dönemleri'nde yaygınlaşan bir kale tipidir. *Tetrapyrgon*ların işlevi, arkeolojik bulgulara göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bazı *Tetrapyrgon*lar askeri tesisler olarak hizmet vermişken, bazıları pastoralistler[512] ve sivil nüfus için sığınaklar olarak kullanılmış olabilir. *Tetrapyrgon*lar, planlama açısından güçlü bir kale görünümüne sahip olmalarına rağmen, işlevsel olarak bir saray olarak da hizmet edebilirler. Özellikle surların içinde saray işlevi görürken, kentten bağımsız olarak inşa edilen örnekler askeri garnizon veya kırsalda yaşayan halkın sığınma kalesi olarak kullanılmıştır[513]. *Tetrapyrgon*lar bazen yerleşim adları olarak ta karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Lydia'da *Tetrapyrgon* adında (Katoikie) yerleşim yeri bulunmaktadır. Pamphylia'da bulunan bir sınır taşı ise *Tetrapyrgon* adında bir yerleşmenin sınırlarını göstermektedir[514].

*Tetrapyrgonl*arın planlamasında, topografik yapı temel belirleyici faktörlerden biri olmuştur. Bu tür yapılar, doğal savunma avantajlarından faydalanmak amacıyla genellikle yüksek ve stratejik noktalara inşa edilmiştir. Var olan kent dokusuna sonradan eklenen *tetrapyrgon* örneklerinde ise yapıların, kentin mevcut planıyla uyumlu bir şekilde tasarlandığı görülmektedir. Özellikle yeni bir kent inşa edildiğinde, *tetrapyrgon*ların tasarımında simetri ve işlevsellik ön planda tutulmuştur. Örneğin, Theangela'daki Tetrapyrgon, topografyanın en uygun olduğu noktada kare planlı ve simetrik bir şekilde inşa edilmiştir. Bu planlama anlayışı, hem yapının mimari bütünlüğünü sağlamış hem de estetik bir görünüm sunmuştur.

*Tetrapyrgon*lar da Hellenistik Dönemden sonra kule sayısında artışlar gözlemlenmiştir ve planın iç kısmında büyük oranda değişmeler ve eklemeler de görülmektedir. Özellikle Roma Dönemi ve sonrası *tetrapyrgon* örnekleri *quadriburgium* olarak da adlandırılmıştır[515]. "*Quadriburgium*", Latince kökenli bir terimdir ve "dört kule" anlamına gelmektedir. Bu terim genellikle antik çağlarda inşa

[512] Pastoralistler, hayvancılığı geçim kaynakları olarak kullanan ve genellikle göçebe veya yarı göçebe bir yaşam tarzı süren toplulukları ifade eder.
[513] Ferrara 2020a, 25-26, 337-345.
[514] Schuler 1996, 69-70.
[515] Bajenaru 2010, 53.

edilmiş dört köşesinde kule bulunan kaleler veya savunma sistemleri için kullanılır. Bu nedenle, "quadriburgium" terimi "dört kuleli kale" veya "dört kuleli savunma sistemi" şeklindedir[516]. Bu yapılar mimari olarak diğer yapı türlerinden farklıdır ve ağırlıklı olarak savunma amaçlı tasarlanmışlardır. Kentlere yapılan saldırılarda ele geçebilecek en son noktayı oluşturmuşlardır.

5.3.1. Prinias Tetrapyrgon'u

Girit Adası'nın Patela bölgesinde yer alan Prinias yerleşimi, alana hakim bir tepe üzerinde konumlandırılmıştır **(Lev. 114: 1-2).** Yerleşimin yüksek ve kayalık alanında, 47x46 metre ölçülerinde, kare planlı bir *Tetrapyrgon* yer almaktadır. Temel seviyesinde korunmuş yapının kuleleri 6x6 ile 5.60x5 m gibi ölçülere sahip olup, sur duvarları 2.50 m kalınlığındadır. Duvarlar pseudo-isodomik teknikte inşa edilmiştir. Halikarnassos *Tetrapyrgon*da olduğu gibi kulelerin kenarından merdivenler bulunmaktadır. Ana kapı dışında *Tetrapyrgon*ların ortak özelliği olan potern bulunmaktadır. Ayrıca giriş düzenlenmesi her iki kent örneklerinde benzerdir ve düşmanın dar bir alandan geçmesini ve savunmasız bırakılmasını sağlamak üzere tasarlanmıştır. Kulelerin alt katları dolgu ile doldurularak, üst katlarda kullanılan silahların daha sağlam bir zemine oturmasına olanak sağlanmıştır. *Tetrapyrgon* aynı zamanda savunma sisteminin en güçlü noktasını oluşturmaktadır. Bu yapının saray olabileceği düşünülmektedir[517]. Theangela'nın *Tetrapyrgon*'u ile karşılaştırıldığında ve bu kalenin MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğine ait olması muhtemeldir[518]. MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen Priniàs tetrapyrgonu, bir askeri kale olarak inşa edilmiştir. Bu yapının, bir askeri garnizonun konuşlanacağı stratejik bir ileri karakol oluşturma amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Sahip olduğu hâkim konum sayesinde, çevredeki bölgenin kontrol altında tutulmasına olanak sağlamıştır[519].

5.3.2. Panskoye Tetrapyrgon'u

Kuzey Karadeniz'deki Panskoye yerleşiminin orta bölümünde yer alan *Tetrapyrgon*, erken örneklerden biridir ve MÖ 5. yüzyılın sonu ile 4. yüzyılın başlarına

---

[516] "Quadriburgium" kelimesi Roma İmparatorluğunun doğu sınırında, 20 yüzyılda araştırma yapan araştırmacıların ortaya koyduğu bir isimdir. Terim ilk kez A. von Domaszewski tarafından kullanılmıştır (Băjenaru 2010, 58).
[517] Biondi vd. 2005, 264.
[518] Ferrara 2020a, 211-225.
[519] Rizza 2005, 231.

tarihlendirilmektedir. *Tetrapyrgon*, 42x42 metre ölçülerinde olup, dört köşesinde yuvarlak planlı kuleler bulunmaktadır. Yuvarlak planlı kulelerin bilindiği en erken tarihli örnektir. *Tetrapyrgon* ait sur duvarları 1.10x1.20 m arasında değişen kalınlığa sahiptir. Güney duvarının orta bölümünde uzun koridor şeklinde giriş kapısı bulunmaktadır. Giriş kapısının koridor şeklinde uzun tutulmuş olması güvenlik amaçlıdır. İç kısmında geç dönemlerde eklenmiş olan yapı grupları sebebiyle özgün planı anlaşılmamaktadır[520]. MÖ 4. yüzyılın ortalarına doğru yıkılmış olan *Tetrapyrgon* yerine sivil yapılar inşa edilmiştir[521] **(Lev. 115-116: 1-2).**

5.3.3. İkaria Tetrapyrgon'u

Basra Körfezi'nde, Kuveyt Emirliği'nin kuzeydoğusunda, kıyıdan birkaç kilometre açığında, antik dönemde Ikaros Adası olarak bilinen Failaka'da bulunan *Tetrapyrgon* MÖ 4. yüzyıl sonu ile 3. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir. Kare planlıdır ve köşeleri kulelerle desteklenmiştir. Yapının kuzey bölümünde iki kule ile desteklenen ana giriş ve güney bölümde daha küçük ikinci bir giriş kapısı bulunmaktadır **(Lev. 117: 1-2).** Bu özelliğiyle Latmos/Herakleia 'taki *Tetrapyrgon*lara benzemektedir. İçinde sınırlı sayıda bina olması sebebiyle başlangıçta garnizasyon olarak değerlendirilmiştir. Daha sonraki çalışmalarda iç kısmında iki tapınak bulunmuştur. İç kısmında tapınak bilinen tek örnektir. MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında sur duvarları güçlendirilmiştir. Kapılara bastionlar eklenmiş ve iç kısmında yapılar inşa edilmiştir. Girişler, hem etkileyicilik hem de güvenlik kaygıları gözetilerek rampalarla güçlendirilmiştir.

Tetrapyrgon kent içerisinde bağımsız bir kale görünümü kazanmıştır. Oldukça sıradan olan küçük bir kale, en sert saldırılara ve özellikle topçu ateşine dayanabilecek bir gerçek kaleye dönüştürülmüştür[522] **(Lev. 118: 1)**.

5.3.4. Seuthopolis Tetrapyrgon'u

Bulgaristan'ın orta bölümünde yer alman Seuthopolis, MÖ 4. yüzyıl sonlarında Trakya Kralı III. Seuthes (MÖ 313-310) tarafından kurulmuştur[523] **(Lev. 118: 2).** Seuthopolis, sistematik olarak kulelerle donatılmış kare planlı ve bir surla

[520] Sceglov 1987, 243-244
[521] Sceglov 1987, 248; Bajenaru 2010, 59.
[522] Callot 1989; Ferrara 2020b, 390.
[523] Nankov 2008, 45.

çevrilidir[524]. Savunma düzeni ve yol sistemi, tetragonon şemasına atfedilen kurallara tam olarak uymaktadır[525]. Bu alanda yer alan *Tetrapyrgon* kurucunun sarayı olarak yorumlanan anıtsal bir yapıdır. Dört ana köşe kulesi ile karakterize edilen bir *phrouriondur*[526]. *Tetrapyrgon* girişi etkileyici bir propylon ile donatılmıştır. Seuthopolis'teki *Tetrapyrgon*'un batı kanadında bulunan bir yazıt, bu kraliyet sarayında *Megaloi Theoi'ye* (Büyük Tanrılar) tapınıldığını gösteren tek kanıttır. Bu yazıt, *Tetrapyrgon*'un sadece bir savunma yapısı olmadığını, aynı zamanda dini törenler için de kullanıldığını göstermektedir[527]. Seuthes'in sarayının aynı zamanda tapınak olarak kullanılması kralın ruhani özelliklerinin bulunduğunu göstermektedir **(Lev. 119: 1-2).**

5.3.5. Malathrea Tetrapyrgon'u

Malathrea Kalesi, Arnavutluk'un Musri kentinde, Milese Dağı'nın eteklerinde yer almaktadır ve Plavlla Nehri'ni kontrol eden stratejik bir konumdadır[528] **(Lev. 120: 1-2).** Kalenin ilk inşa evresi MÖ 3-2. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Bu dönemde kale, 15x15 metrelik kare bir plana sahip küçük bir yapıydı. Simetrik kulelerle desteklenen kalenin duvarları çift cidarlı ve 1.6 metre kalınlığında, 4.3 metre yüksekliğine sahiptir. Kare planlı kulelerin iç kısmı dolgu malzemesiyle doldurulmamış ve gözetleme işlevi ön planda tutulmuştur. Günümüzde kuzeybatıdaki kule korunamamıştır. Kalenin batı kısmında 2.5 metre genişliğinde, sahte tonozlu bir giriş bulunmaktadır. Kalenin merkezinde ise 8.20 x 8.20 metre ölçülerinde kare planlı bir avlu yer almaktadır. *Tetrapyrgon* Helenistik Dönem kraliyet sarayları için popüler bir tipoloji olduğunu ve bu yapının sadece Makedonya'ya özgü olmadığını gösteren önemli bir örnektir. İkinci inşaat aşaması MÖ 1. yüzyıla aittir ve kalenin dışına 9 oda eklenerek bir villaya dönüştürülmüştür[529] **(Lev. 121-122: 1-2).**

Cabanes ve diğer araştırmacılar, kalede sürekli bir garnizonun bulunduğu ve yaklaşık 50 askeri barındırabileceği hipotezini öne sürmektedirler. Bu hipotez, kalenin boyutları ve mimari yapısıyla uyumlu görünmektedir. Malathrea Kalesi, Roma

[524] Günümüzde baraj çalışmaları sonucunda sular altında kalmıştır.
[525] Ferrara 2020a, 351-352.
[526] "Phrourion", Yunanca kökenli bir terim olup "kale" veya "kale gibi bir savunma yapısı" anlamında kullanılmaktadır.
[527] Dimitrov-Chichikova 1978, 43-44.
[528] 1980 yıllarından sonra kalede kazı çalışmaları başlamıştır.
[529] Çondi 1984, 131–152; Morris-Papadopoulos 2005, 155-225; Ferrara 2020a, 343-344.

Dönemi öncesi için savunma sistemine dair önemli bir örnektir. *Tetrapyrgon* tasarımı ve arkeolojik bulgular, kalenin askeri ve idari merkez olarak kullanıldığını göstermektedir[530] .

5.3.6. Demetrias Tetrapyrgon'u

Yunanistan'ın Tessalya Bölgesi'nde, Pagasitikos Körfezi'nde stratejik bir konumda yer alan yapı, 61x60 metre ölçülerindedir[531]. Yapı kompleksi, şehrin doğu bölümünde, agora'nın kuzeyinde ve limana yakın bir yerde kayalıklı bir alan üzerine kurulmuştur. *Tetrapyrgon*, yaklaşık olarak kare bir plana sahiptir ve köşelerinde birer kule bulunmaktadır. İç kısmında ise her yanında odalarla çevrili açık bir avluya sahiptir. Girişi güneyde yer almaktadır ve son kullanım evresinde bir rampa ile tekrar düzenlenmiştir[532] **(Lev. 123: 1-2).**

Bu *Tetrapyrgon*, V. Philippos (MÖ 221-179) dönemine aittir[533] ve kraliyet sarayının merkezi bir unsuru olup anakaradaki Yunanistan'da türünün tek örneğidir. Ayrıca belgelendirilmiş gerçek bir kraliyet ikametgahıdır[534]. Son araştırmalar da, yapının son sığınak olduğunu öne sürülmüştür. Ancak daha önce tartışıldığı gibi, yapının şehrin merkezinde bulunması, Makedon modelinden esinlenilerek tasarlanmış peristilli avluların varlığı ve sağlam kalan birkaç mimari unsurun kalitesi, yapının işlevinin daha önemli olabileceğini göstermektedir. Bu konudaki tartışmalar hala sürmektedir[535]. Marzolff ise yapının doğu etkisinde, Karia'lı inşaatçılarına yapılmış olabileceğini öne sürmektedir. Marzolff, Demetrias *Tetrapyrgon* mimarisinin Yakın Doğu, özellikle Suriye mimarisinden etkilendiğini de savunur. Bu etkiyi, yapının köşe kuleli dikdörtgen bir *Tetrapyrgon* şeklinde olmasından kaynaklanmaktadır[536] **(Lev. 124: 1).**

---

[530] Suha 2021, 54-56.
[531] Büyük İskender'in ölümünün hemen ardından, hanedan başkentlerinin kurulması, tam anlamıyla bir krallık sisteminin oluşturulması ve dynasteia'nın (hanedan yönetiminin) inşası ile güçlendirilmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreç, şehirlerin isimlerinin hükümdar veya hanedan üyelerine atfedilmesi yoluyla bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Kraliyet saraylarının inşası ise, bu politik ve mimari ideolojinin doğrudan bir yansımasıdır. Akdeniz boyunca, Hellenistik Dönemde aynı hükümdar veya kraliyet ailesi üyelerini onurlandırmak amacıyla isimlendirilen pek çok hanedan başkenti inşa edilmiştir (Ferrara 2020a, 224).
[532] Ferrara 2020a, 238.
[533] Ferrara 2020a, 28.
[534] Ferrara 2020b, 380-381.
[535] Ferrara 2020a, 336.
[536] Marzolff 1976,40-5.

5.3.7. Antonia Kalesi (Tetrapyrgon)

Kudüs'ün merkezinde yer alan Antonia Kalesi, Kudüs'ü Roma adına yöneten Kral Herod tarafından MÖ 37 yılında Marcus Antonius adına *Tetrapyrgon* planlı olarak inşa etmiştir **(Lev. 124: 2).** Bir kayalık üzerine, hakim bir konumda inşa edilmiştir. Giriş kısmına rampa ve merdivenlerle ulaşım sağlanmaktadır[537]. Tarihçi Josephus'a göre, dört köşesinde kuleleri bulunan bu yapı, odalarının bir sarayı andıracak şekilde muhteşem bir şekilde dekore edilmesiyle dikkat çekmektedir[538]. Josephus, burada hamamlar ve sütun dizilerinin bulunduğunu, süslemelerin boyalı alçıdan yapıldığını ve sütun dizilerinin muhtemelen Korinth tarzı dekorasyona sahip olduğunu belirtmektedir[539]. Tapınakların bulunduğu alanda yer alan kale, tapınakları koruma işlevi de üstlenmiştir. Yüksek bir kayalık üzerinde inşa edilen kalenin iç kısmı bir saray gibi düzenlenmiş olup, yaşam alanları, depolama birimleri ve sarnıç gibi yapılar barındırmaktadır[540] **(Lev. 125: 1).**

5.3.8. Eski Hisar Tetrapyrgon'u

Samosata ve Zeugma arasındaki bölgede yer almaktadır **(Lev. 125: 2)**. *Tetrapyrgon*, 35x35 metre ölçülerinde, Hellenistik Dönem'e ait bir sınır kalesidir. Kale, köşelerinde büyük kuleler, orta bölümlerinde ise girişleri koruyan daha küçük kule bulunan bir yapıya sahiptir[541]. Giriş kapısının üst kısmında MÖ 197 yılına ait Yunanca yazıt bulunmaktadır ve Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir **(Lev. 126: 1)**.

[537] Çelebi 2023, 139.
[538] Josephus V. 4.
[539] Josephus I.118; V. 240-242.
[540] Bergin 2019; Ferrara 2020b, 382-383
[541] Bajenaru 2010, 59.

ALTINCI BÖLÜM

KARİA BÖLGESİNDEKİ TETRAPYRGONLAR VE YÖNETİCİ KALELERİ

Karia'daki yönetici yapıları, merkezi gücü temsil eden özel yapılar olarak yerleşim alanlarından soyutlanmış ve savunma bakımından güçlendirilmiştir. Özellikle Karia Bölgesi'nde, Maussollos ve sonrası dönemlerde birçok kenttin topografik yapısına bağlı olarak *tetrapyrgon*lar inşa edildiği gözlemlenmektedir. Ancak, Hekatomnidler öncesinde Karia'nın yerleşim birimleri genellikle dağlık alanlarda, yerel hanedanlar tarafından yönetilmekteydi ve *Pygros* niteliğindeki küçük kale yerleşimlerinden oluşmakta idi. Bu kaleler genellikle halka sur niteliğinde savunma sistemine sahip olup, savunma hattının iç kısmında, merkezde alana hâkim konumda bulunmaktaydı. Ancak Arkaik Dönem sonlarına doğru gelişen siyasi ve güvensiz ortama bağlı olarak ek savunmaya ihtiyaç duyulmuş olmalı ki, kalelere dış sur hattı eklenerek, iç kalelerin iç kısmında kulelerle desteklen özel güvenlikli Bey Kaleleri inşa edilmiştir. Bu tarz savunma hattının ilk örneklerinden bir tanesi Pedasa Akropolisinde görülmektedir. Yönetici binalarının akropolislerin en yüksek ve stratejik konumlarına yerleştirilmesi, Arkaik Dönemden itibaren Lykia ve Karia bölgelerinde yaygın bir uygulama olarak dikkat çekmektedir[542].

Karia kentlerinin yönetimi genellikle yerel yöneticiler tarafından yönetilmiş, bu da bölgenin iç işlerinde bağımsız hareket etmesine olanak tanımıştır[543]. Pers yanlısı idareciler tarafından yönetilen Karia, Halikarnassos'ta Artemis ve Lygdamis, Syangela'da Pygres, Theangela'da Tymnes ve Kindya'daı Maussollos ve oğlu Piksodaros gibi yöneticiler tarafından yönetilmiştir[544]. MÖ 5. yüzyılda, özellikle Pers Savaşları Dönemi'ne dair elde edilen bilgilere göre, Karia Bölgesi tek bir yönetim altında birleşmiş değildi. Bölgede yerel hanedanlıklar hüküm sürmekteydi. Bu hanedanlıklardan bazıları Perslere destek verirken, bazıları Yunanlılarla ittifak yaparak Perslere karşı savaştı. Persler ise, kendi egemenlik alanlarındaki Yunan şehir devletlerinde genellikle tiranları desteklemekteydi. Tiranlar, demokratik yönetim

[542] Diler 2017, 139.
[543] Bockisch 1969, 117.
[544] Baran 2002, 18-19.

eğilimindeki halkın karşısında durarak Pers satrapları ile daha yakın ilişkiler kuruyordu[545].

Maussollos, synoikismos politikası çerçevesinde, dağınık ve yüksek tepelerde bulunan Leleg yerleşimlerini bir araya getirerek polis niteliğinde büyük kentler inşa etmiştir. Maussollos'un kurduğu kentlerin kırsal karakterini değiştirmeyi ve onları bir polis kenti haline getirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Halikarnassos'un güvenliğini ön planda tutmak amacıyla bu kentlerde birbirleriyle bağlantılı yollar ve bu yolların güvenliğini sağlamak için bağımsız kuleler inşa edilmiştir. Mevcut surların ilk inşa evresi, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Synoikismos politikası, özellikle Karia bölgesinde, monarşik ve otokratik bir hanedanın ekonomik ve siyasi gücünün bir yansıması olarak[546], hem kentlerin hem de bu kentlere bağlı Pyrgonların inşasını teşvik etmiştir[547]. Maussollos'un bu kapsamlı kentleşme projeleri, dönemin yönetim anlayışı ve güç gösterisi açısından dikkat çekicidir. Bu dönemde inşa edilen savunma sistemleri arasında, topografyaya uyum sağlayarak geniş alanları çevreleyen sur hatları öne çıkmaktadır[548]. Ancak bu tür geniş ölçekli sur sistemleri, güvenli iç kalelere duyulan ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Bu gereksinim doğrultusunda, savunma sistemini desteklemek amacıyla Tetrapyrgonlar inşa edilmiştir. Maussollos Dönemi'nden itibaren yaygınlaşan Gelandemauer sur tekniği, kapsadığı geniş alan nedeniyle sur içinde yoğun bir yerleşime olanak tanımamış, bunun yerine yer yer inşa edilen ara surlarla içi boş kaleler oluşturulmuştur. Akropolislerde yerleşim izlerine rastlanmaması, bu yapıların sığınma kaleleri olarak işlev gördüğüne işaret etmektedir. Knidos[549] ve Kaunos[550] akropolleri, bu tür savunma yapılarına ilişkin örnekler sunmakta ve dönemin askeri stratejilerini anlamak açısından önemli bilgiler sağlamaktadır.

[545] Bockisch 1969, 121-122.
[546]Birçok araştırmacı, Karia Bölgesi'ndeki savunma sistemlerinin çoğunu Mausollos'a atfetmiştir. Bu görüşü savunanlar arasında Bean ve Cook gibi isimler öne çıkmaktadır. Ancak Lars Karlsson, bu düşünceye karşı çıkarak Karia ve çevresindeki savunma sistemlerinin Mausollos'tan ziyade, Antigonos Monophthalmos'un oğlu Demetrios Poliorketes'e ait olduğunu öne sürmektedir (Karlsson 1994, 141).
[547] Pedersen 2020, 348-349.
[548] Paksoy 2019.
[549] Büyüközer 2020, 170.
[550] Özen 2017, 72.

*Tetrapyrgon*lar, Karia Bölgesi'nde Hekatomnidler'le birlikte karşımıza çıkmaktadır. Karia Bölgesi'nde Theangela[551], Latmos/Herakleia[552], Halikarnassos[553] ve Küçükbelen (Koloneis)[554] tetrapyrgon örnekleri mevcuttur. Tetrapyrgonlar özel kaleler olmasının yanı sıra içinde yaşama birimlerini de barınmaktadır. Tetrapyrgonlar Klasik Dönem'de hanedanlarına ait özel yapılar olup, kamusal görevleri de bulunmaktadır. Karia Bölgesi'nde Maussollos'un *synoikismos* dışında tuttuğu Theangela, bu özel yapıların en güzel ve en erken örneklerinden birine sahiptir[555]. Hekatomnid mimarisinin en iyi örneklerin yer aldığı Labraunda'da ve Latmos'ta *tetrapyrgon* örneklerini görmekteyiz[556]. Diler'e göre, Pedasa akropolisinde hanedan konutu olarak inşa edilen *Dipyrgon*, Leleg Yarımadası'nda Maussollos Dönemi'nde yeniden düzenlenen *Tetrapyrgon* yapılarının öncüsü olarak kabul edilmektedir[557]. Her iki yapı grubunun işlevi aynı olmakla birlikte bu yapılar yerleşimin en yüksek noktasında yer almaktadırlar. Mimari olarak diğer yapılardan farklı olup, ağırlıklı savunmaya yönelik tasarlanmışlardır ve kente yapılan bir saldırı sonrasında ele geçebilecek en son noktayı oluşturmaktadırlar.

Kırsal bölgelerde küçük bir kale işlevi gören tetrapyrgonlar, saldırı anında çevre halkın sığındığı ve savunma yaptığı kalelerdir. Bu yapılar, güçlü bir savunma sistemine sahip olup, gelişen saldırı silahlarına dayanıklı olarak inşa edilmiştir. Tetrapyrgonlar, sadece Karia bölgesinde değil, Lykia bölgesinde de benzer özelliklere sahip örnekler sunmaktadır. Karia Bölgesi'ndeki Bey Kaleleri ve saray yapıları, hem kralın veya siyasi liderin ikametgahı hem de toplantılarda misafirler için toplanma alanı olarak hizmet eden yapılardır. Bu sebeple hem kamusal hem de özel amaçlı işlevlere sahiptirler[558]. Karia Bölgesi, Demir Çağ'dan Klasik Dönem'e kadar hanedanlar tarafından yönetilmiş ve bu yönetim altındaki yerleşimlerde, sitadel, iç kale ve dış kale gibi kademeli savunma sistemlerine sahip olmuştur[559]. Hem iç hem de dış tehditlere karşı üst düzey güvenlik önlemleri alınmıştır. Leleg Yarımadası'nda

[551] Bean-Cook 1955, 113.
[552] Peschlow 1994, 155; Debord 1994, 56-57.
[553] Pedersen 2010, 296.
[554] Pimouguet-Pedarros 2000, 117.
[555] Bean-Cook 1955, 112-113; Hornblower 1982, 308; Jacobson 1985, 60; Diler 2015, 160.
[556] Hellström 2007, 151-153.
[557] Diler 2017, 139; Diler-Gümüş 2023, 39.
[558] Carsten 2009, 105-106.
[559] Diler 2015, 158.

Termera[560] ve Bozburun-Hydas[561] gibi yerleşmelerde bu tip savunma sistemlerine örnek gösterilebilir. Karia Bölgesi'nde bilinen hanedan veya bey sayısı azdır. Karia Bölgesi'nde Hellenistik Dönem öncesine kadar yazı çok kullanılmadığı için beylerin isimleri az bilinmektedir. Ancak, kent merkezlerindeki konutlardan ve mezarlarından yola çıkarak yorumlar yapılabilir. Hanedanlar, küçük köy yerleşmelerinden büyük şehirlere kadar çeşitlilik göstermektedir. Bu durum, alt ve üst hanedanlara ait yapıların boyut, konum ve yapı donanımlarından ayırt edilmektedir.

Lelegler'de yönetici binaları genellikle konumları, boyutları, oda sayıları, taş işçilikleri ve güçlü savunmalarıyla diğer yapılardan ayrılabiliyordu. Bu binalar kenti yöneten hanedan veya aile üyelerinin yaşam alanları ve yönetim merkezleri gibi işlevlere sahipti. Leleg yerleşmelerin yönetici binalarının anıtsallaşması, kentleşme olgusunun oluştuğunu ve sosyal-ekonomik farklılıkların varlığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca, kentlerdeki savunma yapılarında artış gözlemlenmesi, politik olayların ortaya çıktığını ve merkezi otoritelerin güçlendiğini göstermektedir **(Lev. 126: 2).**

Dipyrgon'un bir yönetici yapısı olması nedeniyle, Karia Bölgesi'ndeki yöneticiler hakkında bilgi verilmesi yerinde olacaktır. Karia'nın yerel bey veya yöneticileri hakkındaki bilgilerimiz, ağırlıklı olarak Herodotos'un anlatılarına ve Atina Vergi Listeleri'ne dayanır. Ayrıca yazılı belgeler ve diğer kültür malzemeleri ışığında Karia yöneticileri hakkında veriler elde edilmiştir. Karia Bölgesi sitadel, iç kale, dış kale gibi kademeli savunma sistemlerine sahiptiler. Yönetim sistemi, Yunanistan Anakarası'ndaki monarşist tiranlarla özdeşleştirilmekte olup genellikle kan bağı veya akrabalığa dayalı bir monarşi anlayışıyla şekillenmiştir [562]. Bey evleri, üst ve alt hanedanlara ait yerleşmelerde boyut, konum ve yapı donanımı ile ayırt edilmekteydi.

Karia'lı yöneticiler ve aileleri, güvenlik açısından korunaklı iç kalelerde ikamet ederken, halk genellikle dış sur hattı boyunca yerleşmiştir. Kırsal nüfus ise çoğunlukla tepelerde ve iç vadilerde konumlanan çiftlik komplekslerinde yaşamaktaydı. Her vadi veya arazinin kendi hanedanı ya da sahibi bulunmaktaydı[563]. Kent vatandaşları

[560] Diler vd. 2013, 255.
[561] Benter 2009, 493.
[562] Diler 2015, 158-159.
[563] Cook 1971, 445.

arasında sosyal ve ekonomik olarak hiyerarşik bir yapı vardı. Bu hiyerarşi, kentin çevresindeki aynı döneme ait anıtsal tümülüslerin yanı sıra basit sandık ve platform mezarları ile çiftlik ve kırsal yapılar arasındaki mimari boyut ve donanım farklılıklarından anlaşılmaktadır. Kırsal bölgelerde yaşayan yurttaşlar için genellikle basit çevirmeli yapı grupları veya çiftlik evleri bulunmaktaydı ve savaş döneminde ana kente sığınmaktaydılar. Kırsal nüfusun yerel yöneticilerle olan ilişkileri hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır[564]. Karia Bölgesi'nin dağlık topografik yapısı sebebiyle tepelerin üzerinde "deme" adı verilen küçük yerleşimler ve bölgelerin birleşiminden oluşan "koinon" adı verilen yerel birlikler mevcuttu[565]. Karia Birliği, birden fazla köyün (κῶμαι) bir araya gelerek oluşturduğu daha büyük birlikler (κοινά) şeklinde organize olmuştu. Bu birliklerde her köyün bir oy hakkı vardı, ancak en çok köye sahip olan κοινόν daha etkili bir konuma sahipti. Bu birlik, Pers tehdidinin baş göstermesi sebebiyle birlikte hareket etmiştir[566]. Karia'nın siyasi ve dinsel yaşamının, Hellenlerden farklı olarak, polis-kent devleti üzerine kurulu olmadığı belirtilmelidir. Karia, kendisine has bir yerleşim sistemine sahip olup, tipik polis yerleşim planına uymayan yapısal farklılıklar içermektedir[567]. Karia Yerleşmeleri, birden çok kasaba niteliğindeki küçük yerleşmelerden oluşarak, kendi aralarında birlikler oluşturmuşlardır. Bu yerleşimler genellikle sur ile çevrili olup, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktaydılar. Koinon siyasi sistemine sahip olan Karia Bölgesi'nde merkezi bir kent olmamakla birlikte Mylasa'daki Zeus Karios veya Labraunda kutsal alanlarında toplanmaktaydılar.

Karia Bölgesi'nde, Tymnes adı farklı bağlamlarda geçmektedir. Tymnes ismi ilk olarak Atina'da bulunan bir kouros kaidesi üzerindeki bir yazıtta yer almakta ve bu yazıt MÖ 525 yıllarına tarihlenmektedir[568]. İkincisi Termera'da Tymnes adında bir yönetici tarafından yönetilmekteydi ve kendi adına para bastırdığı bilinmektedir[569]. Bu paranın ön yüzünde "TYMNO," arka yüzünde ise "TEPMEPIKON" yazmaktadır[570].

---

[564] Pimouguet-Pedarros 2000, 148.
[565] Bokische 1969, 129; Karia Birliği, birden fazla köyün (κῶμαι) bir araya gelerek oluşturduğu daha büyük birlikler (κοινά) şeklinde organize olmuştu. Bu birliklerde her köyün bir oy hakkı vardı, ancak en çok köye sahip olan κοινόν daha etkili bir konuma sahipti.
[566] Bean 25-26.
[567] Benzer bir durum Leleg Yarımasındaki yerleşmeler içinde geçerlidir (Diler-Gümüş 2023, 36).
[568] Demir 2006, 5-7.
[569] Bean-Cook 1957, 143.
[570] Head 1887, 532; Bean-Cook 1957, 142.

Tymnes'in yerine oğlu Histiaios ve daha sonra torunu Tymnes geçmiştir[571]. Tymnes, Termera'da yaklaşık MÖ 477 yıllarında yönetimde bulunmaktaydı. Aynı zamanda Tymnes'in oğlu Histiaios[572], Perslerin yanında birçok savaş ve sefere katılmıştır[573]. Üçüncü olarak, Karia'lı bir Skyth (İskit) olan Tymnes, Karia'lı paralı askerlerden oluşan bir birliğin lideri olarak görev yapmış olmalıdır[574]. Tymnes'in babasının Karyanda'lı tarihçi ve coğrafyacı Skylaks olduğu bilinmektedir[575]. MÖ 454/3 yıllarında Karia'lı tiranlarının adları Atina Vergi Listesi'nde geçmektedir[576]. Tymnes ilgili MÖ 440/439 tarihli Atina Vergi Listeleri'nde "*Karya'lılar Tymnes'e itaat ediyor*" ifadesi geçmektedir[577].

Syangela, Karia Bölgesi'nde bulunan bir kenttir. Vergi listelerine göre kentin zaman zaman Pigres adında bir yöneticiye vergi ödediği bilinmektedir[578]. Pigres, Hyssaldomos'un oğlu olarak ta bilinmektedir[579] ve MÖ 480'deki Salamis Deniz Savaşı'nda Pers donanmasında kaptan olarak görev yapmıştır[580]. Pigres'in, ilk olarak yazılı kaynaklarda adı geçen Karia satraplı Hyssaldomos ile akrabalık bağı olduğu ve hatta onun kardeşi olabileceği düşünülmektedir. Bazı şairler Pigres'i Artemisia'nın kardeşi olarak gösterir[581]. Ayrıca, üzerinde grifon figürü bulunan ve MÖ 500 yıllarına tarihlenen gümüş sikkeler, muhtemelen Pigres ailesi tarafından basılmıştır[582]. Aynı şekilde Syangela'da yer alan ve MÖ 427/426 yıllarına tarihlenen oda mezarın da Pigres'e ait olduğu önerilmektedir[583]. Bununla birlikte, Diler, kentin batı ucunda bulunan Tetrapyrgon'un kent beyi Pigres'e ait olan saray olma ihtimali üzerinde durmaktadır[584]. Karia Bölgesi genelinde olduğu gibi, bu kent de yerel yöneticiler tarafından idare edilmekte ve yazılı belgelerde adı geçen Pigres en çok bilinen

[571] Bean-Cook 1957, 12.
[572] Termera'lı Histiaios Naxos seferine de katılmıştır (Bokisch 1969, 123).
[573] Demir 2006, 14-17.
[574] Demir 2006, 17.
[575] Ayrıca, Tymnes adı Atina vergi listesinde de yer almaktadır (Demir 2006, 12-13).
[576] Demir 2006, 14.
[577] Bokish 1969, 128.
[578] Bean 2000, 114; Diler-Gümüş 2023, 11.
[579] Bean-Cook 1955, 114.
[580] Herodotos VII, 98.
[581] Bokisch 1969, 126.
[582] Akarca 1987, 127.
[583] Bean-Cook 1957, 95; Bean 2000, 127-129. Mezarın tarihlendirilmesi, içerisinde bulunan seramikler temel alınarak yapılmıştır. Benzer kronolojik özellikler gösteren bir diğer mezar örneği ise aynı döneme ait olup Termera'da bulunmaktadır.
[584] Hornblower 1982, 52; Diler 2015, 160; Diler-Gümüş 2023, 11.

yöneticilerdendir. Ayrıca, Alazeytin'in doğusundaki Alakilise'de 20'ye yakın bulunan gümüş grifonlu sikkelerin Syangela ait olduğu düşünülmektedir[585]. Bu bağlamda, MÖ 5. yüzyıldan önce, yani Maussollos Dönemi'nden önce, Halikarnassos Yarımadası'nın doğu bölgesinin Syangela'lı Pigres tarafından, batı bölgesinin ise Termera'lı Tymnes tarafından kontrol edildiği düşünülebilir[586]. Her iki yöneticinin de Klasik Dönem'de gümüş para bastıkları kaydedilmiştir[587].

Halikarnassos kenti, tarih boyunca birçok yönetici tarafından yönetildi ve bazı yöneticilerin isimleri antik kaynaklardan geçmektedir[588]. Kentte Tiran Lygdamis'in yönetimi ve ardından kızı Artemisia'nın yönetimi bilinmektedir[589]. Artemisia, Karialı bir baba ve Giritli bir annenin kızıdır ve Persler adına yönetim sağlamıştır. Artemisia'nın ölümünden sonra, Halikarnassos'un yönetimi önce oğlu Psyndalis'e, daha sonra da torunu II. Lygdamis'e geçmiş ve MÖ 5. yüzyılda kent Lygdamis tarafından yönetilmiştir. Ancak Lygdamis'in baskıcı yönetimi ve Batı Anadolu kıyı kentleri üzerinde azalan Pers etkisi nedeniyle, Halikarnassos halkı Pers destekli yerel yöneticilere karşı çıkmıştır. Bu tepkinin etkisiyle, yerel hanedanın gücü azaldı ve MÖ 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen bir Halikarnassos yazıtında Lygdamis hanedanı, Halikarnassoslular ve Salmakisler ile birlikte yönetimde etkili olan üç güçten birini oluşturuyordu. Bu dönemde, Salmakis Tepesi'nde yaşayan ve muhtemelen Halikarnassos'un öncesindeki yerli halk olan Salmakisliler, yönetimde söz sahibi bir kurum olarak görünüyorlardı. Aynı dönemde, Halikarnassoslu Praksilaos'un oğlu Kseinagaros'un komutasındaki muhafızlar, Kilikia valisi olarak atanmıştır; çünkü bu muhafızlar, Kserkes'in kardeşi Masistesi'yi korumuşlardır[590].

Karia Bölgesi'nde, Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar ekonomik ve sosyal yapı, feodal özellikler taşıyan yerel tiranlar tarafından yönetilmekteydi[591]. Karia'da yönetici sınıfa ait konut alanlarının yanı sıra mezar yapıları da önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Halikarnassos ve çevresindeki görkemli taş tümülüsler, yönetici

[585] Bean- Cook 1957, 95-96.
[586] Bean-Cook 1955, 113-146; Bean- Cook 1957, 96; Hornblower 1982, 24.
[587] Bean- Cook 1957, 142-143.
[588] Herodotos VII. 99; Bean-Cook 1955, 95.
[589] Herodotos VII, 99.
[590] Demir 2006, 10.
[591] Carpenter-Boyd 1977, 212.

ailelerin bilinen erken örnekli mezar yapılarıdır[592]. MÖ 5. yüzyılda Theangela'daki oda mezarın yerel yönetici olan Pigres'e, Termera'daki oda mezarın ise Tymnes'e ait olabileceği ifade edilmektedir[593]. Ayrıca, İdyma kentinin nekropol alanında yer alan tapınak cepheli kaya mezarların varlığı, bu yerleşimde güçlü bir hanedanın (Paktyes adında bir yönetici) bulunabileceğini göstermektedir[594]. Karia Bölgesi'ndeki Syangela, Termera, Halikarnassos ve İdyma şehirleri MÖ 450 yıllarında bağımsız hanedanlar tarafından yönetiliyordu[595].

Yazılı kaynaklara göre, Syangela'lı Pigres, Termera'lı Tymnes, Halikarnassos'lu Phanes, Kindya'lı Piksodoros, Mylasa'lı Herakleides, Halikarnassos'lu Lygdamis ve Artemisia, Karia Bölgesi'nin yerel hanedanlarındandır[596]. MÖ 454 yılından itibaren, 18 Karia kenti'nin Atina Vergi Listeleri'nde adı geçmeye başlamıştır. MÖ 450 yılında Persler ile Atina arasında yapılan anlaşmalar sonrasında, Attik-Delos Birliği ödemeleri sadece Atina sikkesi ile yapılacak şekilde düzenlenmiş ve 15 yıl boyunca Karia kentlerinin gümüş sikke basımı yasaklanmıştır[597]. Karia Bölgesi'nde 442/438 yıllarında Atina vergi listelerinde vergi miktarında büyük oranda düşüşler olduğu bilinmektedir. Leleg yerleşimlerinde de bu durum benzerdir[598].

6.1. THEANGELA

Theangela, Bodrum Yarımadası'nın doğusunda, yüksek bir tepe üzerinde konumlandırılmış olup, Maussollos öncesinde Leleg mimari kültürünü yansıtan küçük bir yerleşimken[599], Maussollos Dönemi'nde kent Hellen tarzında daha görkemli bir şekilde büyütülmüştür[600] **(Lev. 127: 1).**

---

[592] Radt 1970, 13, 182-183, 215, 232.
[593] Bean-Cook 1957, 95; Bean 2000, 127-129.
[594] Bean-Cook 1957, 85 ile 144.
[595] Bokische 1969, 133.
[596] Hdt. V. 118, 121; Bean-Cook 1955, 113-146; Hornblower 1982, 24
[597] Demir-Doğan 2014, 302.
[598] Bu tarihlerde, yaklaşık 40 Karia şehrinin vergi listelerinden çıktığı görülmüştür. Demir 2004, 78.
[599] Pimouguet-Pedarros 2000, 153; Işık 1990, 30. Yerleşim MÖ. 8. yüzyıla giden buluntulara sahiptir.
[600] Diler 2015, 160; Diler vd. 2015, 432. Theangela'nın surlarının plan ve tasarım modeli, Kıta Yunanistan'daki benzerleriyle karşılaştırıldığında, MÖ 314 yılından kısa bir süre önce inşa edilen Stratos surlarında da görülmektedir. Stratos'taki büyük sur çevirmesi, Theangela'daki gibi akropol kalesiyle birleştirilmiş ara surlarla iki bölgeye ayrılmıştır.

Yerleşimin batı ucunda, alana hâkim bir noktada dört büyük kule[601] ile çevrili tetrapyrgon yer almaktadır[602]. Surların bir parçası olan ve güçlü bir iç kale işlevi gören yapı, içten içe 31.30x24.35 m ölçülerindedir ve topografyaya bağlı bir şekilde inşa edilmiştir[603]. Yerel malzemelerle inşa edilmiş tetrapyrgon, kaba bosajlıdır ve köşeleri silmelidir. Tetrapyrgon kulelerinin iç kısmına duvarlar eklenerek küçük birimlere ayrılmıştır[604] **(Lev. 127: 2).** İşçilik ve mimari tasarım olarak Maussollos Dönemi'ne ait olmalıdır[605]. Kuleleri birbirine bağlayan sur duvarının 2.86 ile 2.70 m kalınlığında olması, yapının güvenliğinin üst seviyelerde tutulduğunu göstermektedir[606]. Ayrıca, 1957 yıllarında Bean tarafından çizilen tetrapyrgon planında, girişin "L" şeklinde bir koridor ile sağlandığı ve 1.15 m ölçülerinde bir kapı açıklığından giriş yapıldığı görülmektedir[607]. Bu durum, girişlerin kontrol altında tutulma amacını yansıtmaktadır. Benzer bir uygulama, Pedasa akropolisindeki dipyrgon yapısının girişinde de görülmektedir. Tetrapyrgon'un giriş bölümü, dolambaçlı şekilde tasarlandığı için askeri kimliği ön planda tutulmuş ve kente saldıran askerlerin gücünü kırmada önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, yerleşimin güney bölümündeki ana kapı ile tetrapyrgonun birbirine yakın mesafede olması, tetrapyrgon'un kapıyı da koruma görevini üstlendiğini göstermektedir.

Tetrapyrgonun inşa edildiği alanda, Lelegler Dönemi'ne ait bir duvarın varlığı gözlemlenmiştir[608]. Tetrapyrgon dışındaki bazı sur duvarlarında, Leleg yerleşimlerinde görülen örgü tekniğiyle inşa edilmiş duvarlara rastlanmaktadır[609].

---

[601] Kuzeybatı kulesi 8.55 x 8.30 m, kuzeydoğu kulesi 8.50 x 8.75 m ve güneybatı kulesi 8.50 x 7.60 m ölçülerindedir. Güneydoğu kulesi ise büyük oranda tahrip olduğundan dolayı ölçümü gerçekleştirilememiştir (Diler vd. 2015, 432).

[602] Bean-Cook 1955, 113. Tetrapyrgon'un bulunduğu alan, günümüzde inşa edilen yangın gözetleme kulesi nedeniyle büyük oranda tahrip olmuştur ve yalnızca temel seviyesinde korunabilmiştir. Ancak, yapının planı hala anlaşılabilir durumdadır.

[603] Diler vd. 2015, 432. Theangela'daki Tetrapyrgon'da, yer yer mekanlara ait duvar kalıntıları bulunmaktadır. Ancak, kazı çalışmasının yapılmamış olması ve günümüzde bir yangın gözetleme kulesinin inşa edilmiş olması, iç planın anlaşılmasını güçleştirmektedir.

[604] Bean-Cook 1957, 89.

[605] Diler vd. 2015, 432.

[606] Bean-Cook 1955, 113. Dipyrgon'un doğu bölümünde yer alan büyük kule, temel seviyesinden birinci katına kadar dolgu malzemesiyle doldurulmuştur ve daha sağlam olması amacıyla ara duvarlar eklenmiştir. Benzer işçilik tekniği, Halikarnassos ve Theangela'daki Tetrapyrgonlarda da gözlemlenmektedir.

[607] Bean-Cook 1957, 91-92; Tırpan 1987, 176.

[608] Bean-Cook 1957, 94.

[609] Pimouguet-Pedarros 2000, 158. Diler arafından gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda, Theangela'da Demir Çağı'na ait seramik parçaları bulunmuştur (Diler 2015, 156).

Diler, Tetrapyrgon'un bulunduğu alanda kent beyi Pigres'in sarayı olma olasılığının yüksek olduğunu ifade etmektedir[610]. Her köşesinde birer kule çıkıntısı olan özel güvenlikli kale yapısı, MÖ 314 yılı öncesine aittir[611]. Theangela tetrapyrgon kulelerindeki duvar teknikleri, benzer özellikler gösteren diğer savunma duvarlarının tarihlendirilmesi konusunda öncülük etmektedir[612]. Tetrapyrgonun batısında kuzey-güney yönünde destek duvar hattı bulunmaktadır **(Lev. 128: 1-2).**

6.2. HALİKARNASSOS

Maussollos'un, satraplığın başkentini Mylasa'dan Halikarnassos'a taşımasıyla birlikte[613], yeniden imar edilmiştir[614]. Maussollos synoikismos politikasıyla altı Leleg kentini Halikarnassos ile birleştirmiştir. Bu politika çerçevesinde, Halikarnassos çevresinde 350 hektarlık bir alanda sur hattı inşa edilmiştir[615]. Bu sur hattının içinde Zephyrion Kalesi, Salmakis Kalesi, Göktepe Kalesi[616] ve Tetrapyrgon olmak üzere dört adet güvenli hisar bulunmaktadır. Vitrivius'a göre Zephyrion Kalesi, Maussollos'un sarayının inşa edildiği yerdir[617] ve Cook bu düşünceyi destekleyerek buranın kral ve kentin önde gelenlerinin oturduğu bir iç kale olduğunu belirtmiştir[618]. Bu hisarların birbirlerinin görüş mesafesinde konumlanmış olması ve kuleler arasındaki doğrudan bağlantılar, savunma sisteminin etkinliğinin önemli bir göstergesidir. Topografyanın yüksek olduğu kısımlarda inşa edilen bu hisarların, yüksek olmayan dış bölümlerindeki anakaya traşlanarak doğal bir yükselti ve koruma sağlanmıştır.

Savunmaya verilen bu önem, satrapların Halikarnassos'ta askeri ve siyasi güçlerini pekiştirme çabası olarak değerlendirilmesi gerekmektedir[619]. Sur hattı geniş bir araziyi çevrelediği için, güvenlik amaçlı olarak sur hattının iç kısmında stratejik

---

[610] Hornblower 1982, 52; Diler 2015, 160; Diler-Gümüş 2023; 11.
[611] Bean-Cook 1955, 112-113; Lawrence 1979, 178-9. Hornblower 1982, 308.
[612] Karlsson 1994, 148.
[613] Pedersen 2020, 348-349. Maussollos'un Halikarnassos'u başkent olarak seçmesinin birçok nedeni bulunmaktadır. Şehir, son derece korunaklı bir doğal liman, çevresindeki kayalık tepeler ve sahildeki konumuyla donanma için doğal bir savunma hattı oluşturmaktadır.
[614] Halikarnassos kent plan tasarımında Maussollos Dönemi'nden başlayarak Büyük İskender'in kuşatmasına kadar geçen 40 yılda tamamlanmıştır (Pedersen 1994a, 12).
[615] Mcnicoll-Milner 1997, 16-19.
[616] Bean-Cook 1957, 92.
[617] Vitrivius 2.8.10-15
[618] Bean-Cook 1957, 85-87.
[619] Bockisch 1969, 117.

noktalarda küçük kaleler inşa edilmiştir[620]. Halikarnassos sur duvarları topoğrafik konumlarına göre duvar tekniği ve işçilikleri bakımından farklılıklar göstermektedir. MÖ 4. yüzyılın reformist atmosferi altında inşa edilen Halikarnassos sur duvarları, diğer bölgelerde inşa edilen surlardan farklı olarak tüm nüfusu değil, hanedanlığı koruma anlayışıyla yapılmıştır. Bu sebeple sur hatları, topografyanın elverişli olduğu alanlarda geniş ölçekli ve ek savunma sistemleri olarak iç kalelerle birlikte inşa edilmiştir[621]. Savunmanın önemli parçalarından biri olan Myndos Kapısı'ndaki görkemli kuleler, inşa tekniği bakımından dışa doğru çıkıntılı yapılarak sur bedeninin yaklaşık 26 metre kadar önünde konumlandırılmıştır. İyi planlanmış olan bu yapı kompleksi, plan özellikleri bakımından Theangela'daki Tetrapyrgon yapısını anımsatmaktadır. Ayrıca Pedasa iç kalesindeki Dipyrgon'un batı bölümdeki görkemli iki kulesi ve kuleler arasındaki anıtsal giriş, plan ve mimari tasarım bakımından Myndos Kapısı'ndaki yapı kompleksi ile benzerlik göstermektedir.

Halikarnassos kent surlarının kuzeydoğusunda, alana hâkim bir konumda dört kule ile desteklenen, 90x90 m. ölçülerinde *Tetrapyrgon* planlı bir iç kale yer almaktadır[622] **(Lev. 129: 1-2).** Tetrapyrgonun güney bölümünde yer alan diateichisma duvarında küçük bir kule ve bu kulenin kenarında küçük bir giriş kapısı bulunmaktadır[623]. Tetrapyrgon'un iç kısmında yapılaşmaya dair duvar izleri bulunmaktadır. Çalışmalarda, günlük kullanıma yönelik kap parçalarının yanı sıra dokuma ağırlığı gibi bulguların bulunması, burada kalıcı bir garnizonun konuşlandırılmış olduğunu ve askerlerin aileleriyle birlikte yaşadığını göstermektedir. Bu durum, kentin kuzey kara bölümünü koruduğunu işaret etmektedir. Deniz kenarında yer alan iki kale dışında kalan Tetrapyrgon, ağırlıklı olarak karadan gelebilecek tehditler için inşa edilmiştir[624]. Tetrapyrgon'a ait kulelerin iç alt bölümleri yoğun moloz taş ve toprakla dolu olmasına rağmen kuleyi içten bölen çapraz iki duvar hattı bulunmaktadır. Bu kuleler dışa doğru burç gibi çıkıntılı inşa edilmiştir. Kule ana duvara bağlı değildir ve diğer çoğu kule gibi, ana duvarın içindeki bir merdivenle ulaşılır. Duvarın iç dolgusunu tutmak amacıyla inşa edilen bu duvarların benzer

[620] Pedersen 2020, 349-350.
[621] McNicoll 1997, 40-45.
[622] Bean-Cook 1957, 92.
[623] Pedersen 2010, 296.
[624] Briese-Pedersen 2003, 260.

örneği, daha erken bir döneme ait olan Pedasa Dipyrgon'a ait büyük kulede de görülmektedir **(Lev. 130: 1-2).**

Tetrapyrgon'un güneybatı kesiminde, iki kule ile desteklenen ve Pedasa Kapısı olarak adlandırılan bir kapı bulunmaktadır. Benzer bir örnek, Theangela Tetrapyrgonu yakınında yer alan ve yine iki kule ile desteklenen kapıdır. Benzer şekilde, Mylasa'daki Kuyruklu Kale Tetrapyrgonu yakınındaki sur hattında, iç kaleye açılan bir kapı tespit edilmiştir. Öte yandan, Halikarnassos Tetrapyrgonu'nun kuzeybatı kulesinin iç ön kısmında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda, kuleye çıkan iyi korunmuş ve yüksek işçilik gösteren merdivenler açığa çıkarılmıştır[625].

Halikarnassos Tetrapyrgon'un kulelerindeki iç duvarlar ve dolgusu, Theangela Tetrapyrgon'daki kulelerle benzerlik göstermektedir[626]. Bu şekilde dolguyla doldurulan kulelerin, mancınık ve ok makinelerinin oturması için daha sağlam bir zemine sahip olması sağlanmıştır. Halikarnassos'un sahil kısmında Maussollos'un sarayı yer aldığı için, bu Tetrapyrgon bir iç kale işlevi görmüş olmalıdır. Tetrapyrgon'a ait kulelerin köşelerinde Maussollos Dönemi'ne ait çift atkı taşı bulunmaktadır. Tetrapyrgon, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına aittir[627]. Kentin iç kalesi ele geçirilse dahi, Tetrapyrgon'un güçlü kuleleri, savunmaya daha elverişli bir konum sağlayacak şekilde inşa edilmiştir **(Lev. 131: 1-2).** Yapının işlevi ve tasarımı, onun bir iç kale olarak işlev görmüştür[628]. Strabon'a göre, Büyük İskender Halikarnassos'un iç kaleleri dışında yerleşimi ele geçirmiş ve iç kalelerin kuşatma görevini Karia Kraliçesi Ada'ya bırakmıştır[629]. İç kaleler her dönemde son savunma alanı olarak kullanılmıştır. Tetrapyrgon'un güçlü doğal savunma unsurları ve en az iki kulesinin topçu silahlarını barındırabilecek büyüklükte olması, bu yapının yalnızca bir tahkimat değil, aynı zamanda şehir surları açısından stratejik öneme sahip bir savunma kalesi işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır[630].

[625] Pedersen 2010, 293-294, fig. 29.
[626] Bean-Cook 1957, 92.
[627] Briese-Pedersen 2003, 260.
[628] Diler vd. 2015, 432.
[629] Strabon XIV.2.17. Kraliçe Ada, Halikarnassos iç kalelerini en kısa sürede ele geçirmiştir.
[630] Pedersen 2010, 296.

6.3. LATMOS/HERAKLEİA

Latmos/Heraklia Kenti, Latmos Körfezi'nin doğusunda, Latmos Dağları'nın sarp ve kayalık eteklerinde yer almaktadır. Kentin sur duvarları, topografik yapıya bağlı olarak geniş bir alanı kapsadığı için, iç kalede iki tetrapyrgon ile savunma sistemi bir üst seviyeye taşınmıştır[631] **(Lev. 132: 1)**. Latmos tahkimat sistemindeki sur duvarlarının MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğinde Maussollos döneminde inşa edilmiş olması muhtemeldir[632]. Polyainos'un aktardığına göre MÖ. 4. yüzyılın 2. çeyreğinde Maussollos Latmos Körfezi'inden Maiandros Vadisine kadar uzanan iç bölgelerdeki güzergahları denetim altında tutmak amacıyla kenti ele geçirmiştir. Sur hattı, savunma açısından avantaj sağlayan yükselti ve sırtları çevreleyecek şekilde topografyaya bağlı olarak inşa edilmiştir[633]. Bu dönemin savunma mimari tasarımlarında sıkça kullanılan isodomik teknik, bosajlı bloklar ve belli bir düzene bağlı atkı taşları[634], kentin plan ve tasarım özelliklerinde de görülmektedir. Maussollos Dönemi'yle ilişkilendirilen kulelerin köşelerinde kullanılan çift atkı taşları, tetrapyrgonun kulelerinde de gözlemlenmektedir. Bu nedenle bölgede uzun yıllar çalışan Peschlow, Latmos surlarının MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına ait olabileceğini ifade etmektedir. Latmos, Hekatomnidler Dönemi'nde önemli imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir merkez konumunda olup, savunma yapılarındaki teknik özellikleri Halikarnassos ile benzerlik göstermektedir[635]. Latmos savunma yapıları, teknik ve mimari yapısı bakımından, Labraunda'daki Hekatomnidler dönemi tahkimat yapılarıyla benzer özellikler taşımaktadır[636]. iki *Tetrapyrgon* ile savunma sistemini bir üst seviyeye taşınmıştır[637] . Kentin kuzey bölümünde, topografik olarak alana hâkim bir konumda yer alan tetrapyrgon bir karakol görevi görmekte ve kentin territorium içerisindeki bağımsız kule ve hisarlarla görüş mesafesinde ve bağlantılı bir konumda bulunmaktadır. *Tetrapyrgon,* topografik yapıya bağlı olarak yüksek bir kayalık üzerine inşa edilmiş olup, küçük bir plato görünümüne sahiptir. *Tetrapyrgon* 30x25 metre boyutlarına

---

631 Peschlow 1994, 155; Debord 1994,56-57.
632 Hornblower 1982, 319-320.
633 Hülden 2000, 292.
634 Knidos, Latmos, Theangela, Halikarnassos ve Samos savunma sistemine bağlı kule yapılarında "çift köşe bağı/örgüsü" tekniği kullanılmıştır. Bu teknik genellikle Maussollos Dönemi'ne tarihlenmektedir; (Diler-Gümüş 2023, 37).
635 Briese-Pedersen 2003, 261.
636 Pescchlow 1994, 155-172
637 Peschlow 1994, 155; Debord, 1994, 56-57

sahiptir ve iki kapısı bulunmaktadır. *Tetrapyrgon*'un kuzey bölümünde 9x5 metre ölçülerinde dikdörtgen bir mekan ve kuyu bulunmaktadır[638]. *Tetrapyrgon*un merkezinde bulunan bu mekanın konumu ve boyutları, büyük olasılıkla yönetici sınıfına ait olduğunu göstermektedir. Kentin savunma mimarisinde sık kullanılan isodomik teknik, bosajlı bloklar ve belli bir düzene bağlı atkı taşları bu yapıda da gözlemlenmektedir[639] **(Lev 132: 2 ile Lev. 133: 1-2).** Kentin iç kısmında yer alan ikinci bir tetrapyrgon ise muhafız birliği veya yöneticilere ait bir iç kale olmalıdır **(Lev. 134: 1)** Kentin orta bölümündeki bir tepenin üzerinde yer alan ikinci *Tetrapyrgon*, 55x24 m ölçülerine sahiptir ve iki kapısı bulunmaktadır. Sur duvarları 1.90-2.05 m kalınlığındadır. Yapının güney kulesi diğer kulelerden daha büyük ve anıtsal bir özelliği sahiptir. Avlu bölümünde bulunan sütun tamburları yapının önemini vurgulamaktadır[640]. Peschlow, *Tetrapyrgon*'un yerel hanedanların sarayı veya kentin yönetici sınıfı için inşa edilmiş olabileceğini ifade etmektedir[641]. Mitchell ve McNicoll tetrapyrgonların MÖ. 4. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu ve burada hüküm süren yöneticilerin sarayı olduğunu ifade etmektedirler[642]. Latmos Antik Kenti'nin savunma yapıları, teknik ve mimari yapısı bakımından Halikarnassos, Theangela ve Labraunda'daki tahkimat yapıları ile benzer özellikler taşımaktadır[643]. Bu sebeple *Tetrapyrgon*lar da Maussollos Dönemi'ne tarihlendirilmektedir[644] . Ancak Debord'un çalışmalarına göre, Latmos *Tetrapyrgon*'u Hekatomnidler Dönemi'ne ait olmadığını ve yerel bir hanedan tarafından inşa edilmiş olabileceği öne sürmektedir[645]. Pimouguet-Pedarros göre ise Latmos MÖ. 4. yüzyılın başlarında surlardan yoksun olarak sadece kale görevi gören *Tetrapyrgon*larla sınırlıydı[646].

6.4. LABRAUNDA

Labraunda, Milas'ın yaklaşık 13 km kuzeyinde, Kargıcak Mahallesi'nin yakınlarında yer alan önemli bir kült merkezidir. Hekatomnidler Dönemi'nde Karia'nın

---

[638] Peschlow-Bindokat 1996, 170-175.
[639] Diler-Gümüş 2023, 37; Büyüközer 2023, 39-40.
[640] Düzensiz plana sahip *tetrapyrgon* ve dipyrgon örneklerinde genellikle giriş kısmındaki kulelerden biri daha büyük boyutta inşa eadilmektedir.
[641] Peschlow 1992, 174-175; Pescchlow-Bindokat 1996, 170; Pimouguet-Pedarros 2000, 268.
[642] Mitchel-McNicoll 1978, 79-80.
[643] Pescchlow 1994, 155-172; Briese-Pedersen 2003, 261.
[644] Hornblower 1982, 320; Peschlow 1994, 165; Büyüközer 2023, 39-40.
[645] Debord 1994, 57-58.
[646] Pimouguet-Pedarros 2000, 269.

önemli kutsal alanlarından biri olan Labraunda'da, kutsal alanlarda gerçekleştirilen önemli imar faaliyetleri, hem mimari özellikler hem de bulunan yazıtlardan anlaşılmaktadır. Labraunda'nın akropolisi olarak bilinen Hisar Kale'nin iç kısmında, dört tarafı kulelerle çevrili bir tetrapyrgon yapısı yer almaktadır **(Lev. 134: 2).** Büyük oranda topografyaya göre inşa edilen kale, doğal savunma hatlarından da faydalanmıştır. Labraunda Kutsal Alanı'nın batısında, yüksek ve kayalık bir tepe üzerinde yer alan akropolis, kulelerle desteklenmiş ve yerel taş cinsi olarak mikaşist kullanılmıştır. 1.70 m kalınlığındaki sur bedeni, Pseudoisidomos tarzında, sık atkılı ve taşların dış yüzeyleri bosajlı olarak işlenmiştir. Kalenin üst bölümünün iç kısmında bir duvarla iç kale yaratılmıştır ve iç kaleye kuleler eklenmiştir. Kalenin toplam 11 kulesi bulunmaktadır ve güney aşağı bölümünde iki kule tarafından korunan, 2.60 m ölçülerindeki ana kapısı bulunmaktadır. Kapının ön iç kısmında bir duvarla çevrelenmiş ve bir iç avlu açığa açılmaktadır. Klasik ve Helenistik Dönemler'e ait buluntular ele geçmiştir. İç kalenin kuzey bölümünde yer alan ve beş köşeli kulenin doğu köşesinde bir potern (kaçış kapısı) yer almaktadır[647]**(Lev. 135: 1)**. Bu kulenin benzer bir örneği Alabanda da bulunmaktadır.

Hekatomnid ailesi, Karia Bölgesi'ndeki kutsal alanlarda önemli imar faaliyetlerinde bulunmuş ve özellikle Labraunda kutsal alanına ayrı bir önem vererek birçok yapıyla donatılmış, kutsal alanların korunması için de akropolisi güçlendirmişlerdir. Özellikle Maussollos Dönemi'yle başlayan imar çalışmaları sonrasında başkentin Mylasa'dan Halikarnassos'a taşımasıyla birlikte Mylasa yönetimi İdrieus'a kalmış olmalıdır; Labraunda'daki birçok imar faaliyeti onun Dönemi'ne aittir. Labraunda'daki iç kuledeki beş köşeli kulenin benzer örneği Alabanda'da görülmektedir. Labraunda tetrapyrgonu içerisinde yerleşim alanı ağırlıklı olarak kuzey bölümdeki düzlük alanda yoğunlaşmış ve bu bölümde ince bir duvarla akropolün iç kısmında ayrı bir alan oluşturulmuştur. Bu alan içerisinde Hekatomnidler Dönemi'ne ait konut alanları, depolama ve su kuyusu bulunmaktadır[648]. Söz konusu yapı Maussollos Dönemi'nde inşa edilmiştir ve iç kısmında özel yapılarla

[647] Vergnaud 2014, 109-110.
[648] Karlsson 2010, 66-71.

donatılmıştır[649]. Bu tetrapyrgonun benzer örneği Maussollos'un synoikismos dışında tuttuğu Theangela'da da görülmektedir[650].

6.5. YENİKÖY/ASARTEPE:

Koloneis Yerleşimi, Muğla'nın Yeniköy Mahallesi'ndeki (eski adıyla Küçükbelen) Asartepe'de yer almaktadır[651]. Tepenin zirvesinde bulunan yapı, 30x30 metre ölçülerinde olup, girişinin doğu bölümde olduğu önerilmiştir. Tetrapyrgonlardan farklı olarak, bağımsız bir kale olarak tasarlanmış olup çevresinde herhangi bir sur hattı bulunmamaktadır[652]. Kale duvarları 1.40 m kalınlığında ve 2 m yüksekliğinde korunmuş olup, trapezoidal duvar işçiliği sergilemektedir. Ancak kulelerde isodomik teknik kullanılmış ve "L" formlu köşe derz çizgisi izlenmektedir[653]. İyi bir işçilik sergileyen duvarlar Pseudo-isodom tekniğinde inşa edilmiştir ve tripyrgonun güneyinde ikiz kule ve 1.20 m açıklığında bir kapı bulunmaktadır ve lentosu çökmüştür. Teknik olarak üç kule birbirine benzemektedir[654].

Kalede, iç mekâna ait duvar hatları yer yer gözlemlenebilmektedir. Debord, duvar örgü tekniği ve işçiliğine dayanarak yapının daha erken bir döneme, özellikle Klasik Dönem'e ait olabileceğini öne sürmüştür[655]. Tetrapyrgon, plan olarak Karia Bölgesi'ndeki Theangela ve Latmos'taki tetrapyrgonlarla benzerlik göstermektedir[656] **(Lev. 135: 2).** Küçükbelen tetrapyrgonu, kırsal bölgelerde, tehlike durumunda halkın sığındığı kale olarak işlev görmektedir[657].

6.6. KODOPA

Kodopa, Keramos'un 12 km batısında, Bozalan Köyü'nün kuzeyinde, Karaman Tepesi'nde (770 m) yer almaktadır[658]. Kıyıya 6 km mesafede bulunan bu yerleşim, doğu-batı doğrultusunda uzanan bir tepenin güneybatı zirvesine konumlanmıştır.

---

649 Hellström 2007, 139-141; Diler vd. 2013, 260.
650 Bean-Cook 1955, 113; Hornblower 1982, 320.
651 Debord-Varinlioğlu 2001, 153.
652 Pimouguet-Pedarros 2000, 117.
653 Çörtük-Gümüş 2019, 479-480.
654 Debord 1994,56-57.
655 Debord 1994, 58.
656 Bean-Cook 1955, 112-113.
657 Pimouguet-Pedarros 2000, 117; Debord 1994, 58.
658 Konut vd. 2005, 74-75. Bölgede ele geçen bir yazıt sayesinde Kodopa'nın Karaman Tepesi'nde olduğu kabul edilmektedir.

Coğrafi açıdan bir kıyı kenti olmasa da, çevresinde daha büyük bir yerleşim bulunmaması nedeniyle Klasik Dönem'de Keramos Körfezi'ne hâkim bir konumda yer almaktadır[659]. Kentin kuzeyi dışında, üç tarafı uçurumlarla çevrili yüksek kayalıklarla sınırlanmış olup, kuzeyinde geniş düzlük alanlar yer almaktadır **(Lev. 136: 1-2).** Kentin adı, bulunan yazıtlar ve Atina Vergi Listeleri aracılığıyla bilinmektedir ve Karia'nın yerel halklarından biri olarak tanınmaktadır[660]. Kodopa'nın bulunduğu konum, plan, taş işçiliği ve savunma yapısı bakımından Leleg yerleşimlerine benzerlik göstermektedir. Ayrıca diğer Leleg kentlerinde olduğu gibi, sur hatlarındaki eklemelerle savunması güçlendirilmiştir. Yerleşimin aşağı bölümündeki kalıntılarda, kaçak kazı çukurlarında açığa çıkarılan kırmızı figürlü seramik parçaları, kentin Klasik Dönem'de zengin bir kent olduğu anlaşılmaktadır. Atina Vergi Listeleri'nde kent, MÖ 453/2'den 445/4'e kadar beş defa kaydedilmiştir ve 425/4 yılında da adı geçmektedir. Tepenin güney eteğinde bir tapınakla ilgili yazıt bulunmuştur[661]. Varinlioğlu'nun bulduğu Hellenistik Dönem yazıtında, kentin polis niteliğinde ve meclis kararı olduğu anlaşılmıştır[662]. Ancak hangi kentin meclisi olduğu belirlenememiştir[663].

Kentin kuzeydoğusunda kısmında, iki aşamalı ve iki odalı bir giriş yapısı bulunmaktadır. Giriş bölümünde, gelen kişilerin oturabilmesi için karşılıklı birkaç basamaktan oluşan oturma alanları yer almaktadır. Kapıdan içeri girildiğinde, güney tepeye doğru uzanan uzun bir cadde ortaya çıkmaktadır; bu caddenin kenarlarında yapı grupları ve ara sokaklar yer almaktadır. Caddenin sonunda, anıtsal nitelikte bir yapı bulunmaktadır. Caddenin başladığı kuzey bölümünde, sur hattına dayandırılmış 26x20 m ölçülerinde bir kamusal yapı yer almakta ve yapıda, toplanma alanı olabilecek basamak izleri gözlemlenmiştir. Giriş kapısının iç kısmında geniş bir meydan bulunmaktadır.

Kent sur hattı, özellikle kuzey ve batı bölümlerinde, düz ve savunmaya açık alanlarda inşa edilmiştir **(Lev. 137: 1-2).** Doğu ve batıdaki kayalık alanlarda ise, savunma amacıyla teras sur niteliğinde duvarlar örülmüştür. Kentin dış sur hattında

[659] Bresson vd. 2005, 77.
[660] Varinlioğlu 2008, 171-174.
[661] Varinlioğlu 1994a, 185.
[662] Varinlioğlu 2010, 211.
[663] Varinlioğlu 1994b, 200.

herhangi bir kule gözlemlenmemiştir, ancak topoğrafik yapıya bağlı olarak girinti ve çıkıntılarla köşe ve dönüşler oluşturulmuştur. Sur duvarı 3 ila 3.50 m yüksekliğinde korunmuş olup, 1.80 m kalınlığındaki sur hattının dış kısmına 1.20 m ek duvar eklenerek güçlendirilmiştir. Bu eklemelerle birlikte sur kalınlığı 2.50-3.00 m arasında ulaşmıştır. Eklenen sur hattı, daha küçük taşlarla inşa edilmiştir ve bu durum savunmanın zamanla eklemelerle güçlendirildiğini göstermektedir. Sur duvarının işçiliği, Leleg kentlerindeki örneklerle benzer şekilde, dış yüzeylerinde kabaca kesilmiş büyük blok taşlardan, iç kısımlarında ise daha küçük boyutlu ve düzgün işçilikle yapılmış taşlardan oluşmaktadır. Duvarda atkı taşları kullanılmamış, iç kısımlar ise moloz taşlarla doldurulmuştur.

Yerleşimin iç kısmındaki sur hattı, daha küçük taşlarla inşa edilmiş olup, büyük oranda yıkılmış durumdadır ve yalnızca güzergâhı anlaşılabilmektedir. Sur hattı boyunca yerleşim alanları sıralanmış, ancak dış yerleşim alanına göre daha az mekân barındırmaktadır. İç kale, güney-kuzey yönünde eğimli bir arazi üzerinde yer almakta olup, burada herhangi bir kule gözlemlenmemektedir. İç kalenin giriş kısmı, aşağı şehirden gelen cadde aksında yer almaktadır. Bu alandaki mekânlar daha küçük boyutlu olup, nitelikli bir işçilik sergilemektedir.

İç kalenin hemen güneybatısunda, alanın en yüksek noktasında dört kule ile desteklenen bir yönetici yapısı olan tetrapyrgon yer almaktadır. Tetrapyrgon, topografik yapıya bağlı olarak inşa edildiğinden simetrik bir görünüm sergilememektedir ve ihtiyaca yönelik eklemeler yapılmıştır **(Lev. 138: 1).** Alanın kuzeybatı köşesinde, en büyük kule yapısı yer almakta olup, kule dışa doğru çıkıntılı olarak inşa edilmiştir. Bu kulenin dışa doğru uzantılı inşa edilmesi, kapının ve batı sur hattının korunmasına yöneliktir. Büyük oranda yıkıntı halinde olmasına rağmen, çok kaliteli bir işçiliğe sahiptir **(Lev. 138: 2).** Kulenin köşelerinde dikey silmeler bulunmamaktadır, işçiliğiyle Klasik Dönem öncesi kulelerine benzemektedir **(Lev. 139: 1-2).** Konumu ve boyutu itibariyle Pedasa *Dipyrgon*'u büyük kulesine benzerlik göstermektedir. Ayrıca iç kısmındaki mekân organizasyonu, sur hattına dayandırılmış düzenli mekânlardan oluşmuş olması bakımından benzerlik taşımaktadır. Kuzeydoğu kulesi daha küçük boyutlu olup, yapının kapısını korumakta ve yerleşimin güneydoğu bölümünü gözetlemektedir. Güneyde yer alan kuleler küçük boyutlu olup, alandaki mekânlarla benzerlik göstermektedir ve küçük taşlarla inşa edilmiştir. Bu kuleler

savunmadan ziyade gözlem için inşa edilmiş olmalıdır. Tetrapyrgon bulunduğu konum itibariyle üç tarafı yüksek kayalık alanlarla çevrili olduğundan doğal bir güvenliğe sahiptir ve bu alana ulaşım neredeyse imkânsızdır. Sadece girişin bulunduğu kuzey bölümden ulaşım sağlanmakta olup, bu alan da güçlü iki kule ve sur duvarıyla korunmaktadır **(Lev. 140: 1).**

6.7. KUYRUKLU KALE

Kuyruklu Kale Mylasa'nın doğusunda, Yusufça Mahallesi'nde hemen yukarısında, deniz seyisinden 413 m yüksekliğindeki tepenin üzerine konumlandırılmıştır ve 400x300 metrelik savunma sistemi ile çevrelenmiştir[664] **(Lev. 140: 2).** Sur duvarlarındaki kuleler ağırlıklı olarak kolay çıkılabilen kuzey bölümde yoğunlaşmaktadır[665] **(Lev. 141: 1-2)**. Sur hattının görülen kısımlarında ve girişlerde özenli bir işçilik görülürken, göz önünde olmayan arka surlarda ise kaba ve yer yer polygonal işçilik görülmektedir. Sur duvarlarında kullanılan bloklarda kaba bosajlı, köşelerde dikey silmeli ve yer yer atkı taşları kullanılmıştır. Blokların hiçbirinde kenet veya dübel izine rastlanılmamıştır. Sur hattında üç kapı tespit edilmiştir; ana giriş kapısı kuzey bölümde, güneybatı ile kuzeybatı da ise daha küçük boyutta kapılar yer almaktadır. Küçük kapılar birer kule tarafından korunmaktadır. Güneybatıdaki giriş kapısı, sur hattının zigzag yaptığı köşede, bir kule ile desteklenerek gizlenmiştir. Bu düzenleme, kaçış kapısı olarak işlevi görmelidir[666].

Yerleşimin iç kısmındaki düzlük alanda kulelerle desteklenmiş bir iç kale bulunmaktadır. İç kale doğuda bir, batıda iki olmak üzere toplam üç kule tarafından korunmaktadır **(Lev. 142: 1).** Doğudaki kulenin önünde dar ve uzun bir kapı açıklığı yer almaktadır. İç kalenin doğu bölümündeki çevre duvarı 1.50 ile 2 m arasında değişen kalınlıklara sahip olup, yer yer kaba taşlarla polygonal/trapezoidal bir örgü sistemi sergilemektedir[667] **(Lev. 142:2 ile Lev. 143-144: 1-2).** Hellenistik Dönem öncesine ait olan bu kale, Hellenistik Dönem'de kesme taşlarla onarılmış ve eklemeler

---

[664] Kuyruklu Kale'de 1964 yılında W. Radt ve 1997 yılında ise F. Rumscheid çalışmışlar gerçekleştirmiştir.

[665] Güney ve batı kesimlerinde dik bir topografyaya sahip olması nedeniyle sur, yön değiştirmekte veya girişlerin bulunduğu bölümlerde dışa doğru çıkıntı yapacak şekilde inşa edilmiştir.

[666] Gizlenmiş ve kuleler tarafından korunan küçük girişler, kırsal alanlarda yaşayanların giriş yapmasını sağladığı gibi, kuşatma dönemlerinde ani saldırılar düzenlemek ve kaçış kapısı olarak kullanılmak üzere tasarlanmıştır.

[667] Pimouguet-Pedarros 2000, 183.

yapılmıştır[668]. Kaliteli duvar işçiliği, güçlü savunma yapısı ve konumu itibariyle iç kalenin yöneticilere ait olduğu önerilmektedir. Kalenin boyutları göz önüne alındığında, güçlü bir merkezi otoritenin egemenliği altında inşa edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Radt'a göre, bu kale yerel hükümdarların ikametgahı olarak kullanılmıştır[669].

Yerleşim, en erken Geç Klasik veya Hellenistik Dönemler'e ait olmalıdır[670]. Klasik Döneme ait olan iç kalenin girişi ve düz olan bölümüne kulelerle desteklenmiş olup, iç kısmında ait iki sarnıç bulunmaktadır[671] **(Lev. 145: 1).** Kalenin Roma Dönemi'ne ait herhangi bir mimari veya tarihsel süreci bilinmemektedir. Kale Doğu Roma Dönemi'nde iki kullanım evresine sahiptir ve yapılarda kireç harç kullanılmıştır. Klasik-Hellenistik Dönemlerinin surları üzerinde Doğu Roma Dönemi eklemeleri ve harç izleri görülmektedir[672].

Hellenistik Dönem sonrasında, kalenin iç kuzey bölümüne yeni bir sur hattı inşa edilerek yerleşimin alanının küçültüldüğü anlaşılmaktadır. Bu yeni sur hattının işçilik ve teknik özellikleri, önceki yapılardan farklıdır; devşirme taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Sur hattının orta bölümünde, ani bir dönüşle oluşturulmuş bir kapı açıklığı yer almaktadır. Bu hatta yalnızca iki kule bulunmaktadır. Ayrıca, yeni sur hattında seğirdim yolları ve merdivenler gözlemlenmektedir. Kuyruklu Kale'nin Mylasa'ya olan yakınlığı dikkate alındığında, savaş zamanlarında bir sığınma kalesi olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, kırsalda yaşayan halkın güvenliğini sağlamak ve gerektiğinde sığınabilecekleri bir alan sunmak amacıyla da önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Kuyruklu Kale, Karia Bölgesi'ndeki erken dönem yerleşimleri gibi, tepenin zirvesinde konumlanmış, çevresi surlarla çevrili ve hanedanlara ait bir iç kaleye sahiptir. Kuyruklu Kale, Hıdırlık Tepesi Kalesi, Sodra Dağı Kalesi ve Beçin Kalesi ile birlikte, Mylasa'nın çevresinde savunma ve sığınma işlevine sahip stratejik kaleler arasında yer almaktadır. Bu kalelerin varlığı,

[668] Bean 2000, 43.
[669] Radt 1969, 168-169.
[670] Pimouguet-Pedarros 2000, 182.
[671] Rumscheid 1998, 165-186.
[672] Radt 1969, 170; Bean 2000, 42-43.

Mylasa'nın sur duvarlarına sahip olmamasının nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir[673].

6.8. OURANİON?

Milas'ın Türkevleri ve Akçakaya Mahalleleri arasında yer alan Dikmen Dağı'nın Kenker Tepesi'nde yerleşim alanı bulunmaktadır. Bu yerleşim, Keramos'un 8 km batısında, Kodopa'nın 4 km doğusunda ve deniz seviyesinden 636 m yükseklikte yer almaktadır. Varinlioğlu, Keramos yakınında bulduğu bir yazıttan yola çıkarak Dikmen Dağı'ndaki yerleşimin Ouranion olduğunu ifade etmektedir[674] **(Lev. 145: 2).** Kentin adı Atina Vergi Listeleri'nde geçmekte olup, 1000 drahmi gibi cüzi bir miktar vergi ödemekteydi[675].

Yerleşim, alana hâkim bir konumda olup, güney ve kuzeyden ulaşılmaktadır. Kuzey yamaç, eğimin daha az olması sebebiyle yerleşimin yayılma alanı olarak kullanılmış, batı ve doğuda yüksek kayalık alanlarla son bulmaktadır. Üç aşamalı bir savunma sistemine sahiptir: tepenin kuzey bölümünde dış surlar, zirve noktalarından geçen iç kale ve en batıdaki zirvede ise duvarlarla çevrili yönetici konağı bulunmaktadır. Bu yerleşim planı, Pedasa ve Kodopa yerleşim planlarına benzerlik göstermektedir **(Lev. 146: 1-2).**

Yerleşimin kuzey yamacında, eğimin nispeten daha az olması sebebiyle sur duvarları geniş bir alanı çevrelemektedir ve topografyanın yüksek olduğu kısımlarda zigzaglar çizerek geçmektedir. Bu alanda ulaşımın daha rahat olması sebebiyle savunmaya daha ağırlık verilmiş ve büyük boyutlu bloklarla polygonal teknikte sur duvarı inşa edilmiştir. Bloklar kabaca kesilerek doğal yapıya uygun şekilde farklı boyutlar bir arada kullanılmıştır. Kuzey dış sur hattında polygonal teknik dışında rektogonal teknikli, düzgün kesilmiş bloklarla inşa edilmiş sur duvarları da bulunmaktadır. Dış sur duvarlarının, topografik yapıya bağlı olarak kalınlıkları değişmekle birlikte ortalama 2 m kalınlığındadırlar. Kuzey sur hattının orta bölümünde, sur duvarının güneye doğru dönüş yaptığı alanda bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Dış sur hattında herhangi bir kule gözlemlenmemiştir, ancak güneyden

[673] Pimouguet-Pedarros 2000, 222.
[674] Varinlioğlu 1992, 19; Varinlioğlu 1994, 199; Varinlioğlu 1995, 26.
[675] Meritt 1939, 530.

kuzeybatıya doğru eğimli bir şekilde topografyaya bağlı olarak zigzaglarla köşeler yaratılmıştır. Dış sur hattının batı bölümünde yer alan yüksek kayalıklar nedeniyle, sur duvarları yalnızca savunma açısından ihtiyaç duyulan açıklık alanlara inşa edilmiştir. Dış sur hattı batıdan güneydoğuya doğru iç kale ile birleşmektedir.

Yerleşimin güney sur hattı, zirve bölümünde doğu-batı doğrultusunda, topografyaya uyumlu ve nispeten daha düz bir hatta inşa edilmiştir. Güney sur hattının doğu ucunda, giriş açıklığı kuzeyde 0,85 m olan küçük bir kule bulunmaktadır. Bu kule, sur hattından 1 m kadar dışa taşmaktadır. Kulenin 20 m batısında, sur hattı yine 1 m kadar dışa çıkıntı yapmaktadır. Sur hattı, yerel kireç taşından hafif kaba bosajlı taşlarla inşa edilmiş olup, 1,75 m kalınlığındadır. İç kalenin doğu sur hattı, bölgenin yüksek ve kayalık olması nedeniyle sadece ihtiyaç duyulan alanlarda inşa edilmiştir. Kuzey sur hattı ise topografyanın düz olması nedeniyle batıya doğru düz bir hat boyunca uzanmakta ve küçük taşlarla 2 m kalınlığında inşa edilmiştir. Ancak, bu sur hattı büyük ölçüde tahrip olmuştur.

İç kalenin güneybatı köşesinde, yaklaşık 20 m uzunluğunda ve 8 m derinliğinde bir sarnıç yer almaktadır. Anakaya oyularak oluşturulan sarnıcın güneyinde, 10 m uzunluğunda, 1,10 m kalınlığında ve 2,50 m yüksekliğinde düzgün işçilik gösteren bir set duvarı bulunmaktadır. Bu duvarda kullanılan taşlar, hafif bosajlı olup rektogonal teknikte işlenmiştir. Sarnıcın diğer bölümleri anakaya kesilerek oluşturulmuştur ve benzer örnekler Karia Bölgesi'ndeki diğer yerleşimlerde de görülmektedir. Yerleşimin batı ucunda, 40x35 m ölçülerinde bir kaya kütlesi üzerinde, çevresi duvarlarla çevrili bir yönetici yapısı bulunmaktadır. Yapının girişi doğuya, iç kaleye açılmaktadır. Yönetici yapısının batı bölümü, yüksek kayalıklarla çevrili olduğundan burada sur hattı inşa edilmemiştir. Güneybatı uçta, kaya kütlesi alanın hâkim bir noktasında yer almakta, çevresi ve üst kısmı tıraşlanarak adeta bir kule işlevi görmektedir. Ayrıca yapının güneydoğu köşesinde, kaya kütlesi üzerinde yer alan duvar hattı, yaptığı dönüşlerle bir kule görünümü kazanmıştır. Bu kulenin doğuya doğru çıkıntı yapması, giriş kapısının korunmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, güney bölümüne hâkim bir yükseklikte bulunması, gözetleme ve savunma işlevlerini desteklemektedir. Kulenin, iç kaleye hâkim konumu nedeniyle Pedasa Dipyrgon Kulesi ve Kodopa Bey Kalesi'nin kuzeybatı kulesiyle benzerlik taşıdığı söylenebilir.

Doğu ve kuzey sur hatları çok az korunmuş olup, kare ve dikdörtgen kesilmiş taşlarla inşa edilmiş, kalınlıkları 0,80 m olarak ölçülmüştür. Topografyanın hareketliliği nedeniyle bu sur hatları düzenli bir plan sergilememektedir. Doğal topografyanın savunmaya katkı sağlamasının yanı sıra, yerleşimin konumu da anıtsal bir etki yaratmaktadır. İç kısmında birden fazla mekâna ait duvar hatları ve giriş kapıları yer almaktadır. Ancak, Doğu Roma Dönemi kullanımları ve doğal tahribatlar nedeniyle bu yapılar büyük ölçüde yıkılmış durumdadır **(Lev. 147: 1-2).**

6.10. ALAZEYTİN'DEKİ YÖNETİCİ BİNASI

Halikarnassos Yarımadası'nın güneydoğusundaki Kaletepe, denizden 3.5 km uzaklıkta yer almaktadır. Surlarla çevrili olan kalenin batı bölümü dışında kalan kısmı sağlam kulelerle güçlendirilmiştir[676]. Kaleye güneydeki ana kapıdan dar bir koridorla ulaşılmakta olup, bu koridor bir koruma odası ile derin bir ön odaya sahiptir. Alazeytin iç kalesinde bulunan ve Radt'ın planında 53-65 olarak gösterilen Arkaik Dönem'e ait yapı grubu "Bey Evi" olarak adlandırılmaktadır[677]. Bey Evi, iç ve dış surlardan izole bir şekilde, yerleşimin merkezinde kendi çevre duvarı ile ayrılmış güvenlikli bir girişe sahiptir. Girişin iki yanında güvenlik odaları ve ön kısmında bir avlu yer almaktadır. Arka bölümde ise birden fazla odadan oluşan sivil konutlar bulunmaktadır[678]. Plan açısından Pedasa Dipyrgon'una benzemektedir. Benzer bir yapı örneği Çilek Kale'nin merkezinde yer alan ve ön avlu ile üç odadan oluşan yapı grubunda da görülmektedir[679]. Avşar Tepesi'nin iç kalesinde de yöneticiye ait bir yapı kompleksi bulunmaktadır. Benzer bir örnek, Leleg Yerleşimi olan Kocadağ'da da görülmektedir. Yerleşimin güvenliğini ve sürekliliğini sağlamak için kentin çevresine sur duvarları ve içine Dipyrgon eklenmiştir **(Lev. 148-149: 1-2).**

6.11. LORYMA

Loryma'nın yönetici binası, yerleşimin merkezinde, agora'da yer almaktadır. Yapı 15.50 x 12.60 metre ölçülerinde olup, giriş kapısı kuzeyde agora meydanına

---

[676] Kuleler, kyklopik ve düzensiz çokgen taş işçiliğiyle inşa edilmiştir.
[677] Radt 1970, 17 n. 3, Beil. 1. Radt kaleyi MÖ 7-4 yüzyıl arasındaki bir tarihi önermektedir.
[678] Diler-Gümüş 2023, 6; Bey Kalesi'nin kuzey dış köşesinde, girişin yakınında, Mausollos Dönemi'nde inşa edilmiş 10.85x7.95 metre boyutlarında bağımsız bir kule bulunmaktadır. Geleneksel mimariden farklı olarak, bu kule hafif kaba bosajlı taşlarla inşa edilmiştir ve köşeleri dikey silmelerle vurgulanmıştır.
[679] Radt 1970, 89, Beil. 4, yapı 16-18a.

bakmaktadır. Giriş bölümünde bir avlu bulunmaktadır. Bu yapı hem resmi bir yapı hem de özel bir ev olarak yöneticilere Arkaik ve Klasik Dönemler'de hizmet etmiştir. Benzer bir konak, Alazeytin Kalesi'nde de bulunmaktadır[680] **(Lev. 150:1-2 ile Lev. 151: 1).**

[680] Held 2005, 89-90.

DİPYRGONLAR VE TETRAPYRGONLAR			
Adı	**Ölçüleri**	**Tarih/Dönem**	**Referans**
Pedasa Dipyrgon'u	40x18 m	MÖ 425-4000	
Pidasa Dipyrgon'u	120x40 m	Klasik Dönem?	
Demir Kapu	150x80 m	MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına	Ferrara 2020b, 374; Sarakinski 2022, 359
Theangela Tetrapyrgon'u	31x24 m	MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreği	Diler vd. 2015, 432.
Latmos/Herakleia Tetrapyrgon'u	Kuzey: 30x25 m. İç: 55x24 m.	MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreği	Peschlow 1994, 155; Debord 1994,56-57.
Halikarnassos Tetrapyrgon'u	81x70	MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreği	Briese-Pedersen, 2003, 260; Diler-Gümüş, 2023, 12
Kodopa Tetrapyrgon'u	-	Klasik Dönem?	-
Koloneis Tetrapyrgon'u	30x30 m.	Klasik Dönem?	Debord, 1994, 58.
Labraunda Tetrapyrgon'u	25x14 m.	MÖ. 4. yüzyıl	Hellström 2007, 139-141
Kuyruklu Kale Tetrapyrgon'u	30x25 m.	Geç Klasik Dönem	Radt 1969, 170; Bean 2000, 42-43.
Prinias Tetrapyrgon'u	47x46 m.	MÖ 4. yüzyılın ikinci	Ferrara 2020a, 211-225.
Ikaria Tetrapyrgon'u	-	MÖ 4. yüzyılın Sonu	Callot 1989.
Seuthopolis Tetrapyrgon'u	-	MÖ 313-310	Nankov 2008, 45.
Malathrea Tetrapyrgon'u	15x15 m.	MÖ 3-2. yüzyılları	Morris-Papadopoulos 2005, 155-225.
Demetrias Tetrapyrgon'u	61x60 m.	MÖ. 221-197	Ferrara 2020a, 28.
Antonia Kalasi Tetrapyrgon'u	-	MÖ. 37 Yılı	Çelebi 2023, 139.
Eski Hisar Tetrapyrgon'u	35x35 m.	MÖ. 197 yılı	Bajenaru 2010, 59.

YEDİNCİ BÖLÜM

LELEG YERLEŞİMLERİNDE YÖNETİCİ YAPILARI VE İÇ KALELER: DİPYRGON ÖZELİNDE GİRİŞ DÜZENLEMELERİ VE MİMARİ ÖZELLİKLER

7.1. İÇ KALELER, GİRİŞ DÜZENLEMLERİ VE YÖNETİCİ YAPILARI

Halikarnassos Yarımadası'nda yoğunlaşan Leleg yerleşimleri, kıyıdan uzak, iç kesimlerde topografyanın yüksek olduğu tepe zirvelerinde yer almaktadırlar ve Erken Demir Çağı'ndan Maussollos Dönemi'ne kadar varlık göstermişlerdir[681]. Leleglere ait yerleşimler ise daha çok kırsal alanlarda yoğunlaşmıştır[682] **(Lev. 151: 2).** Leleg yerleşimleri, topografik yapıya bağlı olarak genellikle halka veya eğrisel plana sahiptir ve iç kısımlardaki yapılaşma radyal düzenlemeyle oluşturulmuştur. Çevirme ya da sur hattı içerisindeki yapılaşma ise genellikle sur bedenine bitişik, küçük boyutlu meskenler şeklindedir. Ancak Kaplandağ (Syangela), Girel Kalesi ve Ören Avlusu gibi yerleşim birimleri, sur hattından biraz uzakta, merkezi bir alanda yoğunlaşmıştır. Bu meskenler zamanla doğal bir şekilde genişleyerek sokaklar ve avluların oluşmasını sağlamıştır[683]. Leleg yerleşimlerindeki sur ve savunma yapılarının, etnik bir kimlikten ziyade yaşama geleneği ve sosyal yapıyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Aristoteles'in aktardığına göre, akropolis oligarşiye ve monarşiye, düzlük alan ise demokrasiye uygundur[684]. Aristoteles'in görüşünü destekleyen iki önemli yerel hanedan beyi, Syangela'da Pigres ve Termera'da Tymnes'i olarak yönetimlerde görülmektedir. Tiranlar, dış tehditlerin yanı sıra iç tehditlere karşı da kendilerini akropolis veya iç kale gibi korunaklı bölgelerde savunabilmişlerdir. Ancak, MÖ 6. yüzyıldan önceki süreçte Leleg yaşam geleneği hakkında bilgi sahibi olmamıza rağmen, siyasi yapı hakkında somut veriler mevcut değildir. Yerleşim yapı analizleri, her tepe yerleşiminin kendi yerel beyi olduğunu göstermektedir. Büyük yerleşimlerin

---

[681] Leleg yerleşimleri, yüksek konumları ve modern yerleşim alanlarından uzak olmaları nedeniyle günümüze kadar iyi korunmuştur. Deniz kıyısında kurulan Leleg kentleri arasında ise Myndos ve Kissebükü öne çıkmaktadır.

[682] Bugüne kadar hiçbir Leleg Yerleşmesi'nde Maussollos öncesi dönemlere ait bir yazıt bulunamamıştır.

[683] Diler-Gümüş 2023, 19.

[684] Aristoteles, Politika, 7.10.4.

ortaya çıkışı ve siyasi ortak örgütlenmelerin MÖ 6. yüzyılda Pers tehdidi ile başlamış olması muhtemeldir. Hanedan ve bey isimlerinin ortaya çıkması ve bazı kentlerin vergi listelerinde yer alması, bu dönemin siyasi yapısının diğer şekilde yorumlanmasını zorlaştırmaktadır.

Yerleşimlerindeki bey kaleleri veya sarayları, daha çok yerel karakterlere sahip olup, bulundukları topografya ve malzeme imkanları doğrultusunda güvenliklerini gözeterek inşa edilmiştir. Surlu büyük yerleşimlerin yanı sıra, kırsal alanlarda bulunan ve genellikle "sığınma kaleleri" olarak adlandırılan küçük yerleşimler de mevcuttur. Bu yerleşimler, genellikle kentlerin toprakları içinde ve giriş-çıkış yollarına yakın bölgelerde bulunur ve halkın bir saldırı anında ilk sığındığı kalelerdir. Dağlık bölgelerde ve dağınık bir şekilde yaşayan, genellikle tarım veya hayvancılıkla uğraşan Leleg halkının sığınma kalelerine ihtiyacı vardı. Sığınma kalelerinin dışında, basit çevre duvarlarıyla çevrili ve birkaç konut içeren yerleşimler de bulunmakta idi. Bu yerleşimlerin çevre duvarları, düşmana karşı değil, doğadaki vahşi hayvanlara karşı koruma amacıyla inşa edilmiş olmalıdır[685].

Leleg yerleşimlerinin, yerel beyler tarafından yönetildiği bilinmektedir ve beyler, sur duvarlarıyla çevrili yerleşim birimlerinin merkezinde yer almaktaydı[686]. Yerel beyler başlangıçta, akropolisin iç kısmında ekstra bir güvenlik önlemi olmadan, birkaç odadan oluşan basit yapılarda yaşamaktaydılar. Ancak Pers tehdidi ortaya çıktığında, iç kalelerin iç kısımlarına, kule ve sur duvarlarıyla desteklenen daha küçük boyutlu kaleler eklenmiştir. Ayrıca, kentlerin mevcut savunma sistemlerine ek olarak, dış sur hatları ve kuleler eklenerek, savunma hatları güçlendirilmiştir. Pedasa Dipyrgon da oluşumun güzel örneklerinden biridir.

Dipyrgon'un giriş düzenlemesi, kuleleri, sur duvarları ve iç düzenlemesi, diğer Leleg kentleriyle karşılaştırmalı bir anlatım için baz alınmıştır. Özellikle giriş bölümündeki tahkimat sistemleri, savunma düzenlemelerine ayrı bir önem verildiğini göstermektedir[687]. Sur hattının iç kısmında anıtsal girişler ve özel yapılar bulunması, idari bir gücün etkili olduğunun ve bir otoritenin varlığının en somut simgesidir. Leleg

[685] Radt 1970,104 vd.
[686] Pimouguet-Pedarros 2000, 822. MÖ 6. yüzyılda Pers tehdidi ile başlayan süreçte, hanedan ve bey isimlerinin ortaya çıkması ve bazı kentlerin vergi listelerinde yer alması, dönemin siyasi yapısının başka türlü yorumlanmasını güçleştirmektedir.
[687] Baran 2017, 122.

Yarımadası, yerel beyler tarafından yönetilen birden çok küçük yerleşimin tek merkezi otorite yönetimi altında birleştiği, bu küçük yerleşimlerin ana yerleşmenin çevresinde stratejik noktalarda yer aldığı bir bölgedir. Yerleşimler dışında, Leleg Yarımadası'na özgün olan çiftlik evleri, bütün tepe ve yamaçlarda alana hakim konumlarda inşa edilmiştir. Bu çiftlik evleri, kendi içinde korunaklı ve ana kent içinde bir kule işlevi görecek şekilde konumlandırılmıştır. Leleg yerleşimlerinin kırsal kimliğinin önemli gelir kaynağı hayvancılık ve tarım olduğu göz önünde bulundurulduğunda, çiftlik yapıları yerleşimler için büyük önem taşımaktadır ve bu nedenle özenli bir plana ve konuma sahiptir. Aynı zamanda bu çiftlik evleri, bulundukları arazinin korunması ve işlenmesi konusunda da önemli bir rol oynamaktadır. Sığınma Kaleleri territoriumları içerisinde, giriş-çıkış güzergahlarına yakın alanlarda konumlandırılmış ve kırsal yerleşimdeki halkın saldırı anında sığındığı ilk kalelerdir. Dağlık kesimlerde ve dağınık şekilde yaşayan, genellikle tarım veya hayvancılıkla uğraşan Leleg halkı, sığınma kalelerine her daim ihtiyaç duymuştur.

Leleg Yarımadası'nda MÖ 6. yüzyılda baş gösteren Pers tehdidiyle birlikte, küçük ve dağınık kırsal yerleşim birimleri büyük kentlerle birleşmiş ve kentlerin çevresinde surlar inşa edilerek daha güçlü bir savunma hattı oluşturulmuştur[688]. Yerel beyler tarafından yönetilen Leleg yerleşimleri, savunma sistemlerine surların iç kısmında korunaklı küçük kaleleri olarak inşa etmiştir. İç kalelerin, sadece dış saldırılara karşı değil aynı zamanda iç tehdit ve isyanlara karşı da işlev görmesi amaçlanmıştır. Bu dönemle birlikte yerel beyler daha ön plana çıkarak, mimaride kendilerini göstermeye başlamışlardır. Öncesinde basit konutlarda yaşarken, oluşan tehditler ve birleşen kentlerle birlikte daha güçlü konuma gelen beyler, savunmaya öncelik vermiş olmalıdır. Yönetimdeki varlıklarının somut delilleri olarak mimaride kendilerini göstermişlerdir. Bunun en güzel örneği Pedasa *Dipyrgon*'dur.

Dipyrgon'un daha iyi anlaşılabilmesi için Leleg yerleşimleri içerisinde surlu ve iç kaleye sahip kentlerin savunma sistemlerine detaylı bir şekilde bakmak gerekmektedir. Leleg Yarımadası'nın güneybatısında yer alan Termera, iç kale ve dış savunma hattına sahip güçlü bir kenttir **(Lev. 152: 1-2).** Mandra/Asarlık Mahallesi'nde yer alan kentin, 3 km güneyinde Aspat (Strabilos) limanı bulunmaktadır. Kent

[688] Diler-Topaloğlu 2021, 261.

yerleşimi yüksek bir tepenin çevresinde, iç ve dış surlarla oluşturulmuş bir tahkimat sistemine sahiptir ve yerleşim ağırlıklı olarak güney yamaçta teraslar üzerine konumlandırılmıştır[689]. Yerleşimin en yüksek noktasında, topografyaya uygun inşa edilen iç kale, sur hattı dört yönde de izlenebilmektedir[690]. Erken Leleg yerleşimlerinde olduğu gibi, kentin iç ve dış sur hattında herhangi bir kule veya bastion gözlemlenmemiştir. İç kalede, su ihtiyacını karşılamak amacıyla 19x6 m ölçülerinde kayaya oyulmuş bir sarnıç yapısı yer almaktadır. Sarnıcın çevresindeki kaçak kazı çukurlarında Arkaik Döneme ait seramikler bulunmuş olması, akropolun tarihi konusunda bilgi vermektedir[691]. Benzer bir örnek, Pedasa Akropolisi'nin zirvesindeki Dipyrgon yapısının iç kısmında yer almaktadır. Pedasa ve Termera'nın ortak yönü, Geometrik ve Arkaik Dönemler arasındaki zaman diliminde küçük yerleşimlerin güçlü merkezler etrafında birleşerek iç ve dış kale olmak üzere daha büyük tahkimatlı yerleşimlere dönüşmüş olmalarıdır[692].

Termera da yerleşimin güney yönünde eğimin daha az olması sebebiyle tahkimat sistemleri bu alanda yoğunluk gösterirken, diğer bölümler doğal savunma hatlarına sahip olduğu için savunma sistemine daha az önem verilmiştir. Zirvedeki iç surların güneydoğu köşesinde in-situ olarak bulunan eşik bloğu, girişin bu yönde olduğunu göstermektedir. Ayrıca kentteki ana girişin bu yönde olması bu düşünceyi destekler niteliktedir. Güney bölümdeki doğu-batı yönünde uzanan surlar, topografik yapıya uygun olarak yer yer dirsekler yaparak devam etmektedir. Yerleşimin alt yamacında, güneybatı ve kuzeybatı bölümünde iç surlarla çağdaş, geniş alanları çeviren bir dış sur hattı da bulunmaktadır ve ağırlıklı olarak güney yamaçta temel seviyesinde izlenmektedir[693]. Ancak tepenin kuzey bölümünde eğimin dik olması ve yoğun bitki örtüsü sebebiyle sur hattı izlenememiştir. Dış sur hattında savunma sisteminde dikkat çekici düzenleme, kentin güneydoğusunda 5 metre yüksekliğinde korunmuş anıtsal ana giriş kapısıdır **(Lev. 153: 1).** Bu kapı, yerleşimin akropol ve tarım alanları ile güneye denize bağlanan ulaşım aksı üzerindedir. Kentin toplam üç

[689] Pimouguet-Pedarros 2000, 144.
[690] Diler vd. 2019, 369.
[691] Diler 2015, 2; Diler vd. 2019, 369. Sarnıç, Geç Antik Çağ'da kullanılmaya devam etmiş olup, ihtiyaca bağlı olarak duvar eklentileriyle genişletilmiştir. Yapının iç yüzeyleri, su geçirimsizliği sağlamak amacıyla kireç harç ile sıvanmıştır.
[692] Diler-Gümüş 2023, 43.
[693] Tepe'nin kuzeyi hariç, dış surun uzunluğu yaklaşık 745 metredir.

adet girişinin bulunması, savunmanın üst seviyede tutulduğunu göstermektedir[694]. Özellikle ana girişi oluşturan kapı, bindirme tekniğiyle üçgen bir alınlığa sahip olup girişte kullanılan taşlar 2 ile 2.80 metre uzunluğundaki ölçülere sahiptir ve Myken Dönemi kyklopik duvarları anımsatmaktadır. Kapıdaki duvar kalınlığı 1.75 metre ölçülerindedir, taş yüzeyleri kabaca işlenmiştir ve çok köşeli erken örneklere benzemektedir[695]. Ana girişe anıtsal bir görünüm kazandırmak için sur hatlarından daha farklı teknikte ve farklı boyutta bloklar kullanılarak inşa edilmiştir[696]. Sur duvarları alanda sıkça görülen andezit bloklar kullanılarak inşa edilmiş ve sur duvarı küçük boyutlu polygonal, bazen de yer yer düzensiz rektagonal biçimli moloz taşlarla örülmüştür. Anıtsal dış kapısı, dış ve iç sur ile iç stadele sahip olması ile Termera, Pedasa yerleşim planına benzemektedir. Hem antik belgelerden hem de sikkelerden yola çıkarak, Klasik Dönem'de Termera'nın Tymnes adında bir yerel yönetici tarafından yönetildiği bilinmektedir.

Myndos, Leleg Yarımadası'nın batı ucunda, Bodrum'un Gümüşlük beldesindedir[697]. M. Şahin'e göre eski Myndos, Gümüşlük'teki Kocadağ üzerinde yer alıyordu ve bu alandaki kyklopik sur duvarının Leleglere ait olduğu, Maussollos surlarının ise bu sura paralel olarak inşa edildiği ifade edilmektedir[698]. Kocadağ'da bulunan kiklopik duvar örgüsüne sahip kulesiz iç kalesi ile Geç Tunç-Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmektedir[699]. Sur hattı güney bölümde topografyanın en yüksek olduğu noktada yer almakta ve yamacı tamamen çevirmektedir. Yerleşimin kuzeyinde deniz seviyesine uzanan düzlükte "L" formunda büyük bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Erken örneklerde olduğu gibi kapı girişi kulesizdir ve savunma amaçlı "L" planlı olarak tasarlanmış ve doğudan gelen sur duvar uzantısının kavis yapmasıyla

---

694 İç kalede kademeli 2 giriş bulunmaktadır.

695 Diler- Gümüş 2023, 29.

696 Diler 2003, 14.

697 Paton-Myres 1896, 204. Mausollos'un synoikismos politikası sonrasında, Eski Myndos'un yeri hakkında çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Paton ve Myres, Eski Myndos'un Gümüşlük dışında aranması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu görüşü destekleyen Bean ve Cook ise, ilk Leleg yerleşiminin Gümüşlük'ün 3 km güneydoğusundaki Kadıkalesi mevkiindeki Bozdağ'ın zirvesinde olabileceğini ifade etmişlerdir (Bean-Cook 1955, 145; Bean 1971, 203). Ayrıca, Gümüşlük'te yer alan Myndos'un Klasik Dönem öncesi izlerinin bulunmadığını ileri sürmüşlerdir

698 Şahin 2007, 296-298; Diler-Gümüş 2023, 28. Sur duvarlarının az korunmuş olmasının nedeni, surlara yakın bölgelerde yapılmış Doğu Roma Dönemi'nde kireç ocaklarının taşları eritmiş olmasıdır.

699 Şahin 2007, 297; Şahin 2009, 503. Pausanias, Troizen kralı Aetios'un sülalesinden gelenler tarafından kurulmuş olduğunu aktarmaktadır (II. 30, 9).

oluşturulmuştur[700] **(Lev. 153: 2).** Stratejik bir tasarım olan bu düzenleme, kapı açıklığının uzaktan fark edilememesini sağlamaktadır[701]. Sur duvarları 2.75 m kalınlığında büyük ve şekilsiz rektagonal ve polygonal bloklar kullanılarak örülmüş ve bu bloklar arasına örgüyü güçlendirmek amacıyla küçük taşlar yerleştirilmiştir. Sur hattı, doğal toprak üzerinde temelsiz olarak yükselmiş hem iç hem de dış yüzeyleri aynı teknik ve boyutta taşlarla inşa edilmiştir. Sur duvarlarında kullanılan taş işçiliğinin benzer örneğini MÖ 2. binin ikinci yarısına tarihlenen Tiryns kentindeki sur duvarlarında görmek mümkündür **(Lev. 154: 1).** Myndos'ta bulunan Myken Dönemi seramik buluntuları ve sur duvarları, Maussollos öncesi yerleşimin var olduğunu göstermektedir[702]. Sur hattının kuzey bölümünün dışında çok az korunmuş olmasının en büyük sebebi, sur hattıyla aynı doğrultuda inşa edilen kireç ocaklarıdır[703]. Kent, Maussollos'un synoikismos politikası kapsamında Halikarnassos'a bağlanmak yerine, kıyıda yeni bir kent olarak Hellen tarzında yeniden planlanmıştır[704]. Bu yeni kent, başkent Halikarnassos'a batıdan gelebilecek düşman saldırılarına karşı önemli bir savunma hattı şeklinde konumlandırılmıştır. Güçlü surları sayesinde kenti kuşatan Büyük İskender kenti alamamış, ancak İskender'in komutanlarından Orontobades tarafından bir yıl sonra kent ele geçirilmiştir[705]. Yeni kent yerleşimi, geniş sur duvarlarıyla çevrelenmiş[706] ve Maussollos tarafından kurulan kent, yaklaşık 5 km uzunluğunda daire tipi bir sur hattı ile çevrelenmiştir. Ayrıca iç ile dış liman olmak üzere iki limanı bulunmaktadır[707]. Şehir surları, limanları da koruyacak şekilde inşa edilmiştir. Sur içinde kalan kent bir çanak şeklindedir. Sur duvarlarındaki bloklar rektagonal ve derzler ince yönü, orta kısım ise nispeten kaba ve bosajlı olarak bırakılmıştır. Güney sur duvarları, kentin en kolay hücuma maruz kalacağı kısım olduğu için dörtgen kulelerle desteklenmiştir[708]. Eğimin az olduğu güney bölümde

[700] Kentin Kapısıyla ilgili detay bilgi için Bkz. Şahin 2007, 297-298.
[701] Diler-Gümüş 2023, 43.
[702] Şahin 2006, 178.
[703] Şahin 2007, 296-297; Şahin 2009, 503-510.
[704] Hornblower 1982, 97-98;Tırpan 1988, 167.
[705] Tırpan 1988, 168.
[706] Myndos'ta araştırma yapan C.T. Newton limandaki kıyı düzlüğünde bir tapınak, büyük bir kilise ve hamamlardan bahsetmektedir (Newton 1887, 660).
[707] Tırpan 1988, 168.
[708] Bean-Cook 1955, 109.

kentin ana kapısı bulunmaktadır[709]. Myndos'un surlarında düzensiz trapezoidal örgü ile düzensiz rektagonal duvar örgüsü de bulunmaktadır.

Leleg Yarımadası'nın doğu sınırında, Etrim'in güneyinde yer alan Kaledağ üzerinde lokalize edilen Theangela, Maussollos'un synoikismos politikası doğrultusunda yeniden inşa edilmiştir[710]. Maussollos Dönemi öncesinde küçük ölçekli bir yerleşim iken, bu politika sayesinde genişlemiş ve güçlendirilmiştir[711]. Topografyanın doğal yapısına uygun şekilde inşa edilen yaklaşık 3-4 kilometre uzunluğundaki surlar ve eklenen kuleler, kentin savunma kapasitesini artırmıştır[712] **(Lev. 154: 2).**

Theangela'nın topografyası, üç ayrı tepeden oluşan bir yapı sergilemektedir ve bu tepeler, birer iç kale gibi kademeli savunma hatları oluşturmuştur[713]. Kent, perde duvarlar (*diateikhisma*) ile üç bölüme ayrılmıştır[714]. Özellikle savunma açısından zayıf olan güney bölümü, sık kuleler ve ek *diateikhisma*lar ile güçlendirilmiştir. Bu alanda sivil mimari unsurların yoğunlaştığı gözlenmiştir[715]. Keskin dönüşler sergileyen sur duvarlarında bastionlar yer almakta, ayrıca topografyanın savunma zafiyeti barındıran noktalarına kuleler eklenerek sur hattının direnci artırılmıştır[716]. Sur duvarları 2,70 metre kalınlığında olup kaba bosajlı izodomik teknikle inşa edilmiş; iki duvar arasında moloz taş dolgusu ile desteklenmiştir.

Güney sur duvarında yer alan ana girişin iç kısmında iki dikdörtgen kule bulunmakta olup, girişin güvenliğini artırmak amacıyla surun dış kısmında girişi gizleyen bir duvar hattı inşa edilmiş ve yanlara ek girişler açılmıştır[717]. Bu düzenleme, ana kapının daha korunaklı hale gelmesini sağlamış ve girişin uzun, dolambaçlı bir

---

[709] Tırpan 1988, 169.
[710] Diler-Gümüş 2023, 12. Geç Protogeometrik ve Arkaik dönem buluntularına sahip olan yerleşim, MÖ 370-360 yılları arasında surlarla ile tahkim edilmiştir. MÖ 315 yılında ise Eupolomos tarafından yenileme ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir.
[711] Akarca 1987, 177-178.
[712] Debord 1994,56-57. Yerel geleneklere göre inşa edilen kentlerde, kule sayısı genellikle azdı; ancak MÖ 4. yüzyıldan itibaren sur hattında kulelerin sıklığı artırılmıştır. Kulelerin bulunmadığı bölümlerde ise, savunma hattındaki eksiklikleri gidermek amacıyla dirsekli yapılar oluşturulmuştur. Benzer bir uygulama, Pedasa'nın güney dış duvarında da gözlemlenmektedir.
[713] Tırpan 1987, 173; Pimouguet-Pedarros 2000, 235-240.
[714] Pimouguet-Pedarros 2000, 29.
[715] Paksoy 2019, 221; Diler-Gümüş 2023, 11.
[716] Diler vd. 2016b, 157-158. Tetrapyrgon'dan doğuya doğru ilerleyen sur hattında toplam 10 kule tespit edilmiştir. Doğu surlarında ise üç adet kule bulunmakta olup, bu kulelerin boyutları 7-8 x 5-5.50 metre arasında değişmektedir ve küçük boyutlu olarak sınıflandırılmaktadır.
[717] Akarca 1987, 178.

koridorla güçlendirilmesine olanak tanımıştır. Saldırganların içeri girmesi durumunda, iç kısımda yer alan karşılıklı kuleler sayesinde hızlı bir şekilde müdahale edilebilmiştir[718] **(Lev. 155: 1-2).**

Kuzeydoğuda bulunan kapı açıklıkları, bu bölgede bir girişin varlığını göstermektedir[719]. Bu alandaki kapılardan birinin üçgen alınlığa sahip olduğu tespit edilmiştir. Güney surlarında yer alan bastionlar, kaba işlenmiş, köşeleri profilsiz iri kiklopik bloklardan inşa edilmiştir. Yerleşimin batı ucunda, stratejik bir noktada, dört büyük kule ile çevrili bir tetrapyrgon bulunmaktadır[720]. Maussollos Dönemi'nde inşa edilen bu yapı, güçlü savunma sistemi ve konumu itibarıyla yönetsel bir işlev üstlendiğini düşündürmektedir. Bağımsız bir kale görünümü sergileyen tetrapyrgon, giriş düzenlemesindeki güvenlik önlemleri açısından Dipyrgon ile benzerlik taşımaktadır. Ancak, Dipyrgon bu tür yapıların erken örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Syangela (Kaplandağ), synoikismos politikası çerçevesinde Theangela ile birleşen bir yerleşimdir. Yüksek konumu nedeniyle iyi korunmuş olup sonrasında herhangi bir yerleşime ev sahipliği yapmamış olması nedeniyle de bozulmadan kalmış özgün bir Leleg yerleşimidir[721]. Radt'a göre, Pers egemenliği sırasında Syangela sakinleri, daha güvenli ve savunma açısından elverişli olan Theangela'ya taşınmışlardır[722]. Yerleşim, üç ayrı tepe düzlüğü üzerine yayılmış olup en yoğun yerleşim güney bölümdeki Yıkıklı Tepe üzerinde yer almaktadır **(Lev. 156: 1-2).** Yıkıklı Tepe'yi çevreleyen sur hattı, ana yerleşimin bu bölgede yer aldığına işaret etmektedir. Ancak, sadece doğu bölümdeki yüksek kayalıklar nedeniyle bu alanda sur izine rastlanmamıştır; bu bölümde doğal savunma hattından faydalanılmıştır[723]. Tahkimat sistemi, topografik yapıya göre güneyden kuzeye doğru genişlemekte ve

[718] Tırpan 1987, 173; Pimouguet-Pedarros 2000, 235-240.
[719] Termera ve yarımadanın doğusun mezar ve kent kapılarında 5. yüzyıldan itibaren yaygın yaygınlaşan bu türden kapı modelleri için Bkz: Diler 2019, 518; Diler 2010,193; Diler-Gümüş 2023, 13.
[720] Bean-Cook 1955, 113. Tetrapyrgon'un bulunduğu alan, günümüzde inşa edilen yangın gözetleme kulesi nedeniyle büyük oranda tahrip olmuştur ve sadece temel seviyesinde korunabilmiştir. Ancak, yapının planı hala anlaşılabilir durumdadır.
[721] Kent, Maussollos Dönemi sonrasında yerleşim sahnesi olmaması ve synoikismos'un uygulandığı en iyi örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir. Maussollos sonrası döneme ait mimari ve buluntu verilerine ulaşılamamıştır (Diler-Gümüş 2023).
[722] Radt 1970, 107, 162, 224; Hornblower 1982, 98; Pemouguet-Pédarros 2000, 153.
[723] Diler vd. 2012, 258; Diler-Gümüş 2023, 2.

doğu ile batının doğal savunma konusunda elverişli olması nedeniyle bu bölümlerde yerleşim yoğunlaşmıştır[724]. Topografik yapının biraz daha düz olduğu ve savunma konusunda zayıf olan kuzey bölümde, 50 m aralıkla ikinci bir savunma duvarı inşa edilmiştir ve bu dış savunma duvarının doğu-batı ucu, iç surla birleşerek yay şeklinde bir plan sergilemektedir. Dış savunmanın orta bölümündeki giriş, bastionlarla desteklenerek güvenlik üst seviyeye çıkarılmıştır[725]. Bastionun iç kısmındaki bölme duvarları, yapının iki odalı olduğunu göstermektedir. Ayrıca kalenin güney bölümünde basamaklarla oluşturulmuş küçük bir giriş bulunmaktadır ve bu bölümde kule veya bastiona gereksinim duyulmamış çünkü topografik yapı yüksektir. İç kalenin ikinci girişi kuzey bölümde, dış sur hattındaki girişle aynı aks üzerindedir. İç giriş, daha görkemli bir şekilde basamaklarla ulaşılmaktadır[726]. Bu girişin benzer bir örneği Pedasa Dipyrgon'un girişinde görülmektedir.

Ana girişin kuzey bölümde yer almasının sebebi kuzey bölümde 1 km yakın düzlükte meskenler, çiftlik evleri ve nekropol alanlarının bulunmasıdır. Yapılar herhangi bir saldırı esnasında, sur hattı dışında yaşayan halkın daha kolay sığınmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca kuzey bölümde düzlüğün bittiği noktada, doğu-batı yönünde inşa edilmiş 360 m uzunluğunda, bir savunma duvar hattı bulunmaktadır. Savunma hattı, yaklaşık iki metre kalınlığında ve 1.5-2 m yüksekliğinde korunmuştur ve kentin kuzey bölümü bir nebze olsa da bu savunma hattıyla güvenlik altına alınmıştır. Bu savunma duvar hattının batı ucunun akropole doğru uzantısı tespit edilmemiştir. Savunmanın zayıf olduğu kuzey bölüm ek savunma hatlarının yanı sıra sur duvarına bir duvar daha eklenerek kalınlaştırılmıştır[727]. Dış ve iç surlarda kullanılan teknik, akropolisin iç kısmındaki mekânlarda kullanılan taş işçiliği benzerlik göstermektedir. Akropolisin yaklaşık 1 km doğusundaki Zeytinli Tepe ile Kuzey Tepesi yerleşmeleri, küçük boyutlu olmalarına rağmen çevrelerini saran nitelikte bir sur hattına sahiptir. Bu iki tepe arasında bir vadi bulunmakta olup, yerleşimler kentin kuzeydoğu yönündeki giriş güzergahı üzerinde yer almaktadır[728].

[724] Diler vd. 2016b, 156.
[725] Diler-Gümüş 2023, 2-4.
[726] Diler vd. 2019, 371. Kuzey girişin önündeki basamaklar 3-4 m uzunluğunda ve 0.85 m genişliğine sahiptir.
[727] Diler-Gümüş 2023, 4. Bu bariyer duvarın amacı, bu alanda bulunan çiftlik evlerini ve nekropol alanını korumak olmalıdır.
[728] Diler vd. 2016b, 156.

Kademeli savunma sistemine sahip olan yerleşimlerin, güçlü bir topografya üzerinde kurulmuş olmaları ve anıtsal tümülüsleri barındırmaları sebebiyle bir bey tarafından yönetildiği söylenebilir.

Madnasa Yerleşimi, Leleg Yarımadası'nın batısında, modern Gölköy'ün yukarısındaki Kaleyıkığı üzerinde konumlanmıştır[729]. Yerleşim, topografik yapıya uygun olarak kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda yer almaktadır ve 257 m rakıma sahiptir. Batı bölümünde kayalık dışında, üç tarafı sur hattıyla çevrilidir[730] **(Lev. 157: 1-2).** Yerleşimin savunma düzenlemeleri, teras surlarla yapılmıştır ve meskenler bu teraslar üzerinde yer almaktadır[731]. Yerleşim, kuzey ve doğuya doğru yayılım göstermekle birlikte küçük bir iç kale ve bir dış sur hattından oluşmaktadır. Sur hattında kule ve bastion yerine, yer yer testere dişi tekniğinde, girintili sur hatları da görülmektedir[732]; bu durumun benzer örneği Kissebükü'nde de bulunmaktadır. Madnasa sur duvarları, kaba işçilikli iri andezit taşlarla yapılmış olup dikdörtgen ve düzensiz polygonal örgü tekniğine sahiptir. Sur hattının kuzey bölümünde düzgün rektagonal bloklardan inşa edilmiş kapı açıklığı bulunur ve girişi nekropol alanına, denize bakan yöndedir[733]. Diğer Leleg kentlerinde olduğu gibi bu girişin yanında, iki yanında kapı odası bulunmaktadır ve kapı açıklığı Pedasa ve Örendağ gibi yerleşimlerde olduğu gibi parapet duvarıyla küçültülmüştür. Yerleşimin akropolü olarak tanımlanabilecek güneydoğu bölümünde, teras-sur hattında doğuya bakan ikinci bir giriş tespit edilmiştir. Yerleşimin zirvesinde 11.50x6.50 m ölçülerinde, iki bölümden oluşan gözetleme ve kontrol kulesi bulunmaktadır. Diğer bazı Leleg kentlerinde olduğu gibi geleneksel mimariden farklı olarak, bu kuleler bosajlı izodomik örgü tekniğinde yapılmış ve Maussollos Dönemi'nde inşa edilmiş olmalıdır[734].

Yerleşmenin kuzeybatı köşesine yakın, sur hattı ile birleşen yerde ise ikinci bir kule konumlandırılmıştır[735]. Kule teknik olarak, güney kuleden duvarı oluşturan taşların polygonal teknikle yapılmış olmasıyla farklılık göstermektedir. Kule, kentin

[729] Paton-Myers 1896, 204-205; Bean-Cook, 1955, 155; Hornblower 1982, 96.
[730] Üç yönde de tahrip olan surların toplam uzun 525 m kadardır.
[731] Diler vd. 2013, 429.
[732] Diler-Gümüş 2023, 25.
[733] Strabon, XIII-1,59; Bean-Cook 1955,12; Bean 2009, 121.
[734] Diler-Gümüş 2023, 26.
[735] Bean-Cook 1955, 121.

sur hattıyla eş zamanlı olarak inşa edilmiş olup, kronolojik olarak sur hattıyla aynı döneme tarihlendirilmelidir. Kent yapıları, topografyaya bağlı olarak teraslar üzerine inşa edilmiştir[736]. Yerleşimin nekropol alanında Pedasa ve Termera'da görülen platform mezarların benzer örneklerini bulunmuş olması, kentin iç ve dış sur hattına sahip olması, güçlü bir yerel hanedan tarafından yönetildiğini göstermektedir. Ayrıca kentin girişinde Pedasa da olduğu gibi güçlü kuleler yer almaktadır.

Çilek Kalesi, Leleg Yarımadası'nın doğu bölümünde, modern Kızılağaç Mahallesi'nde alana hakim konumda yer alan tipik bir Leleg kentidir. Çilek Kalesi'nin yerleşim planı, tahkimat ve yerleşim yapısı topografyaya uygun bir şekilde doğu-batı aksında uzanmakta ve yerleşim kuzeybatı bölümünde yoğunlaşmaktadır. Yerleşim, tipik Leleg kent savunma sistemiyle iç ve dış sur hatlarına sahiptir **(Lev. 158: 1-2).** Dış sur hattı, yerleşimin dört tarafını saracak şekilde inşa edilmiş olup, yer yer 3 metre yüksekliğinde korunmuştur. Ancak, topografyanın yüksek olduğu ve doğal savunma hattına sahip kuzey bölümde, sur hattı ince ve küçük taşlardan inşa edilmiştir. Benzer bir durum Dipyrgon'un doğu bölümünde de görülmektedir. Çilek Kalesi, doğal yapısının etkisiyle sur hattında yer yer testere dişini andıran çıkıntılar oluşturmaktadır.

Yerleşimin güney ve doğu bölümlerinde, sur duvarından daha ince bir çevirme duvarı ile iç kale yaratılmaya çalışılmıştır. Bu görünümüyle dipyrgon gibi ayrıcalıklı bir alan yaratılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Stadelin kuzeybatı iç kısmında, diğer yapılardan bağımsız bir şekilde inşa edilmiş ve alana hakim konumda olan yönetici sınıfına ait yapı grubu bulunmaktadır[737]. Yerleşim alanında doğu, batı ve güney olmak üzere üç adet giriş yer almaktadır. Batı girişi bastionlarla desteklenmiş olup girişin hemen önünde kuzey-güney yönünde 20 m kadar uzunluğunda bir ön savunma hattı oluşturulmuştur ve bu hattın orta bölümünde giriş bulunmaktadır[738]. Giriş uzun bir koridor şeklinde tasarlanmış ve kuzeyinde bir kapı kulesi ile karşısında dış sura dayandırılmış bir kule ile ana girişne güvenlik üst seviyeye çıkarılmıştır. Bu kule sayesinde giriş çıkışlar kaleden rahat bir şekilde kontrol edilmekte ve kapıya yaklaşan saldırganlara rahat müdahale etme imkanı tanımaktadır. Bu ön savunma hattının benzer örneğini Kaplandağ (Syangela) yerleşmesinde görülmektedir. Çilek Kalesi'nin

[736] Diler vd. 2014, 429 vd.
[737] Radt 1970 Bei, 4 nos 16-18a.
[738] Diler-Gümüş 2023, 8.

batı girişinin hemen 10 m kadar kuzeyinde, bağımsız bir şekilde inşa edilmiş bir kule yapısı yer almaktadır. Bu sayede giriş ile kuzey sur duvarının köşe bölümü güvenlik altına alınmıştır. Yerleşimin kuzeydoğu köşesinde yer alan 1,50 metre genişliğindeki kapı açıklığı, 3 metre kalınlığındaki sur hattıyla desteklenerek tahkimat sistemi güçlendirilmiştir. Ancak son kullanım evresinde bu kapı kapatılmış ve ön kısmına küçük boyutta bir bastion/kule eklenmiştir. Çilek Kalesi'nin özgün yapısı göz önüne alındığında, girişlerin kapatılması ve güçlendirilmesi durumu Pedasa savunma sisteminde de görülmektedir. Bu önlemler, bölgeyi tehdit eden durumlara karşı alınmıştır. Çilek Kalesi'nin üçüncü girişi, güney tarafta, bastionun bulunduğu alanda inşa edilmiştir[739]. Güney sur duvar hattı boyunca düzenli sıralanmış odalar, Radt tarafından kazamat olarak değerlendirilmiştir. Radt'a göre, bu kazamatlar Maussollos'un *synoikismos* tarihinden önceki bir döneme ait olmalıdır[740]. Çilek Kalesi plansal kurgusu ve işlevsel özelliği bakımından Pedasa akropolisi ile benzerlik göstermektedir ve dönemsel olarak da aynı sürece aittir. İç kalede Radt'ın planında gösterilen 16-18 numaralı odalar, alandaki yapıların duvar işçiliği daha kaliteli, oldukça düzenli ve büyük bloklarla inşa edilmiştir. Dikdörtgen plana sahip yapı grubunun iç dolgusundan anlaşıldığı üzere yapı iki katlı olup, alandaki diğer binalardan daha ön plandadır[741]. Planda 18a ön avlu, 17 kabul odası ve 16 ise kabul odası olarak tanımlanmıştır ve bu yapı yöneticinin temsili yapısı olmalıdır. Bu yapı kompleksi, Alazeytin Kalesi'ndeki avlulu evlere benzemektedir. Bu sebeple Carstens, bu yapı kompleksinin bir saray olabileceğini ifade etmektedir[742].

Alazeytin Kalesi Leleg Yarımadası'nın güneydoğusunda, Kaletepe üzerinde konumlandırılmış olup, 130x120 m ölçülerindeki alana sahip, dış sur hattı ile çevrilidir[743]. Radyal planlı dış sur hattının zayıf bölgeleri kule ve bastionlarla güçlendirilmiştir. Güney bölümde ana girişin kenarında kule ve koridorlu bir ön avlu

[739] Diler-Gümüş 2023, 8.
[740] Radt 1970, 91.
[741] Duvar hatlarının kalın inşa edilmiş olması ve iç dolgusunun yoğun miktarda taş ile doldurulmuş olması, yapının ikinci bir kata sahip olduğunu ve katlar arasında ahşap merdivenlerle geçiş yapıldığını göstermektedir. Benzer bir örnek, Alazeytin'de de görülmektedir (Radt 1970, 89).
[742] Carstens 2009, 106.
[743] Yapılan araştırmalar, kentin MÖ. 7. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar yerleşim gördüğünü göstermektedir (Radt 1970, 17).

yer almaktadır[744]. Girişin dolambaçlı ve çıkıntılı bir şekilde yapılması, güvenliğin üst seviyede tutulduğunu göstermektedir. Dış sur hattı üzerindeki güneyde kentin ana kapısı yanda bekçi odası ve anta gibi derin bir gir ön odaya sahiptir. Dış sur hattı üzerinde doğuda ve güney taraftaki girişlerden doğudaki olanı yarı yuvarlak diğeri ise dikdörtgen bastionlarla güçlendirilmiştir. Bu özelliğiyle Pedasa savunma sistemine benzemektedir. Doğu bölümde giriş uzun, dar bir koridorla sağlanmakta ve girişin güney bölümünde yarım daire şeklinde bir bastion bulunurken, kuzey bölümünde dikdörtgen bir bastion yer almaktadır[745]. Her iki giriş de yerleşimin yoğun olduğu bölgelerde bulunmaktadır[746]. Ayrıca Dipyrgon'da olduğu gibi iç kalede de bir sarnıç bulunmaktadır. Bu kalenin girişi iki kule tarafından korunmaktadır[747]. İç kale, topografyanın yüksek olduğu bölümde yer almakta ve gözetleme kuleleri[748] ile bastionlarla desteklenmektir[749]. Özel güvenlikli bu iç kale bey veya yöneticiye ait olmalıdır[750]. Radt'a göre, iç kaledeki 59-65 numaralı odalar yönetici evidir[751] .

Bir avlu çevresinde sıralanmış olan konutların avludan girişleri bulunmaktadır. Ayrıca avluda bulunan merdivenler sayesinde ikinci katların da varlığı bilinmektedir. İç kalenin kuzey ve doğu bölümünde sıralanan odalar, Carstens'a göre saray kompleksine ait odalar olmalıdır[752] (Radt'ın planında 53 ile 65 numaralı odalar). Orta bölümdeki ana avludan odalara ulaşılmaktadır ve 56 numaralı oda ana toplanma odasıdır[753]. 53-58 numaralı odalar sarayın resmi odaları olup, kabul, toplantı, misafir ve hizmetçilerin odaları olmalıdır. Bu odalar, giriş kapısına yakın olması sebebiyle misafirlere ayrılmış resmi odalardır. 59-65 numaralı odalar ise evin özel bölümlerini oluşturmaktadır ve bu odalar misafirlerin erişimine kapalıdır. Misafir odaları ile özel odalar arasında 57 numaralı avlu bulunmaktadır. 61 ile 62 numaralı ana odalar,

[744] Sur duvarlarının işçiliği ve yapım tekniği, Pedasa surlarına benzemektedir. Ancak, Alazeytin Kalesi'ndeki surlar homojen bir yapıya sahip olmayıp, yer yer kiklop kaba bloklar kullanılmıştır (Pimouguet-Pedarros 2000, 141).
[745] Pimouguet-Pedarros 2000, 140-141.
[746] Bean 2000,129.
[747] Bean 2000,125.
[748] Leleg yerleşimlerinde gözlemlenen kesme taşlardan yapılmış, köşelerinde dikey silmeler bulunan ve Maussollos Dönemi'nde inşa edilen kulelerin benzer bir örneği, yerleşimin doğu bölümünde bulunmaktadır. Bu kule 10.85 x 7.95 m boyutlarında olup, duvar kalınlığı 1.35 m'dir.
[749] Pimouguet-Pedarros 2000, 141.
[750] Pimouguet-Pedarros 2000, 141.
[751] Radt 1970, 31.
[752] Carstens 2009, 106.
[753] Carstens 2009, 106.

yöneticiye ait ve iki katlı olarak inşa edilmiş olup[754], alt bölümler genellikle depolama amaçlıdır[755]. Ana odalarda bulunan Arkaik Döneme ait çatı kiremitlerinden yola çıkılarak, odaların üst kısmının örtülü olduğu ve çatı sularının orta bölümde yer alan sarnıca doğru akıtıldığı düşünülmektedir. İç kalede sarnıcın varlığı, Pedasa Dipyrgon örneğine benzemektedir. Su, her dönemde hayati bir öneme sahip olduğundan özellikle iç kalelerde yöneticilerin su ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla açık veya kapalı su biriktirme alanları inşa edilmiştir. Suyun güvenliği ve kolay erişbilirliği içinde iç kalelerde depolanmıştır. İç kalede 52 ile 66-67 numaralı odalar, kapıyı koruyan kuleler olarak işlev görmektedir ve 66-67 numaralı odalar dışarıya doğru çıkıntılı bir şekilde inşa edilerek, kapının diğer yanındaki kuleyi ve önünü korumaya almıştır. Çıkıntılı şekilde inşa edilerek savunma konusunda tedbir alındığı ve kapıya doğru gelen kişilere daha rahat fark edilme ve müdahale imkanı yaratıldığı anlaşılmaktadır[756]. 68 numaralı kule ise tamamen iç kalenin dışında inşa edilerek, kalenin sur önünü korumayı amaçlamıştır. Ayrıca, Alazeytin akropolisi içinde yer alan ve 3 numaralı yapı olarak isimlendirilen 6.30 m ölçülerindeki yapının, diğer yapılarından bağımsız olması ve iki pencereye sahip olması nedeniyle kamu yapısı olabileceği düşünülmektedir **(Lev. 147-148: 1).**

Ancak Alazeytin'de küçük bir alanı çevirmesi ve konut sayısının azlığı sebebiyle, yaşam alanından ziyade, yönetim ve kült ağırlıklı bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir[757]. Ancak Pimouguet-Pedarros çalışmalarında alanın ayrıntılı analizini yaparak, alanın küçüklüğü ve yapı gruplarından yola çıkarak birkaç ailenin ikametgah ettiğini ifade etmektedir[758]. Sur duvarları Arkaik Dönem özelliklerini göstermekle birlikte çember şeklinde bir savunma sistemine sahiptir. MÖ 7. ve 6. yüzyıllara ait konutları bir tümel tasarıma sahip olmayıp, "kümelenmiş ev" geleneği yansıtmaktadır[759]. Bu alanda yer alan yönetici kompleksi bu dönemlere ait olmalıdır.

[754] Diğer ana odaların çevresinde yer alan tek katlı odaların, muhtemelen hizmetçi odaları ve depolama birimleri olarak işlev gördüğü düşünülmektedir.
[755] Radt 1970, 25.
[756] Radt 1970, 25-26.
[757] Kolb 1996, 149.
[758] Pimouguet-Pedarros 2000, 141; Radt 1970 pl. 3a
[759] Radt 1970, 31.

Alazeytin kalesinin tarihi için W. Radt MÖ 7- 4. yüzyıl aralığını tarihini vermektedir[760].

Girel Kalesi, Leleg Yarımadası'nın batısında, Karadağ üzerinde konumlanmıştır ve güney bölümü hariç diğer kısımları sur duvarlarıyla çevrilidir. Erken Demir Çağı yerleşimlerine benzer şekilde, kalenin dış sur hattında bastion ya da kule gibi ek savunma yapıları bulunmamaktadır. Ancak sur hattının iç kısmında, yan yana sıralanan meskenler aracılığıyla ikinci bir kapalı savunma hattı oluşturulmuştur. Bu kapalı kompleksin güneyinde, kulelerle desteklenmiş bir giriş bulunmaktadır. Güney sur hattında üç kule ya da bastion yer alırken, güneybatı yönünde bir adet kule ya da bastion bulunmaktadır. Güneybatıdaki kulenin dış surla ilişkisi karmaşık görünse de, bu yapının yerleşimin ilk savunma planı doğrultusunda inşa edildiği düşünülmektedir. İç savunma hattındaki meskenlerin dış duvarlarının dirseklerle dışa taşması, savunma sistemini güçlendiren bir düzenleme olarak dikkat çekmektedir. Leleg Yerleşimleri'nde sıklıkla görülen, meskenlerin birleşmesi ve dışa taşırılması yoluyla uygulanan bu savunma sistemi, iç kalede yer alan kule ve bastionlarla desteklenmiş; meskenler arasındaki kapatılan duvarlarla birlikte dış sur içinde etkili bir savunma hattı oluşturulmuştur[761] (**Lev. 159: 1**).

Girel Kalesi'ndeki yapı grupları, merkeze doğru bir yayılım göstermekte olup, bu yerleşim düzeninde yönetsel odak noktası her zaman merkezde yer almıştır. Bu durum, diğer Leleg yerleşimlerinde de gözlemlenmiştir. Kale içinde, diğer yapılardan izole edilmiş, konum ve işçilik açısından farklılık gösteren birkaç özel yapı birimi bulunmaktadır. Bu yapılar, "Bey Evi" olarak tanımlanmaktadır[762]. İç kalede yer alan bu yapı kompleksi, çevreleme duvarları ve kulelerle desteklenmiş bir şekilde, diğer yapılardan bağımsızlaştırılmıştır. Konum itibarıyla, kalenin güney bölümünde, yüksek kayalıklarla çevrili doğal bir savunma hattına sahip, oldukça korunaklı bir noktada yer almaktadır. Pedasa Dipyrgon'unda olduğu gibi, Bey Evi'nin ön kısmında yerleşim alanı bulunurken, arka ve yan bölümleri doğal kayalık alanlarla çevrilidir. Bu yapıya dar bir girişten ve geniş bir avludan geçilerek ulaşılmaktadır. Girişin ardından, kabul salonuna ulaşılmakta; sol tarafta ise üç oda yer almaktadır[763]. Radt, bu yapı

[760] Radt 1970, 17.
[761] Diler-Gümüş 2023, 19.
[762] Diler 2015, 158-159.
[763] Carstens 2009, 106. Radt'ın planında 3-5 no'lu odalardır (Radt 1970, Beil. 2).

kompleksinin, kalenin en önemli bileşenlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır[764]. Yapılan araştırmalarda, Girel Kalesi'nde Klasik Dönem sonrasına ait herhangi bir yapı ya da kalıntıya rastlanmamıştır. Bu durum, kalenin özgün bir Leleg yerleşmesi olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Girel Kalesi'nde Maussollos Dönemi'ne ait hiçbir iz bulunmamış olması, yerleşimin bu dönemde bağımsız bir karakter taşıdığını göstermektedir.

Ören Avlu, yüksek bir tepenin üzerinde yer almakta olup, 150x140 m ölçülerinde bir alana sahiptir ve Leleg halkı tarafından Erken Demir Çağ'ında kurulmuş katıksız bir Leleg yerleşimidir **(Lev. 159: 2)**. Kent, kuzey ve batı bölgelerinde yüksek kayalıklara sahip olduğu için savunma duvarları inşa edilmemiştir. Savunma amacıyla doğu bölümünde ise iç ve dış surlar arasında yerleşim alanı olarak bulunmaktadır[765]. Küçük ölçekli yaşama mekânları arasında boyutları ile öne çıkan yönetsel yapılar, sur içindeki diğer Leleg yapılarında gördüğümüz gibi doğal yayılım şeklindedir **(Lev. 160: 1).**

Doğal savunma hatlarından faydalanan yerleşim, eğimin az olduğu ve savunmaya açık olan doğu ile güney bölümlerinde 3 metre kalınlığında bir sur hattına sahiptir. Özellikle surun doğu bölümü, savunmayı güçlendirmek için ek duvarlarla kalınlaştırılmıştır. Bu bölgede girişin yer alması nedeniyle savunma burada daha fazla önem taşır ve bu alan bir duvarla kapatılmıştır, Çilek Kalesi gibi[766], Koca Dağ'ın ikinci bir girişi, eğimin az ve ulaşımın kolay olduğu güneybatı bölümünde, sur ile anakayanın birleştiği kesimde koridor planlı olarak inşa edilmiştir. Her iki ana giriş, dışa ve içe doğru dirsek yaparak koridorlu olarak yapılmıştır. Ortalama 1.50 m kalınlığındaki dış sur hattının zayıf bölümü, kuzey kapıya yakın bölümüdür. Bu bölüm, iki ve kapıya yakın bölümde üç ayrı kabuk eklenti ile 3 metreye ulaşmıştır. Yerleşimin kuzeydoğu tepesinde 0.90-1.20m kalınlığında bir iç kaleyi çevreleyen ve nispeten dış surlardan zayıf olan ek bir savunma hattı bulunmaktadır. Bu sayede, Leleg yerleşimlerinde gördüğümüz yukarı kale/iç kale olgusu oluşturulmaya çalışılmıştır. İç kalenin girişi güneybatıda, koridor şeklinde iki yapı arasından sağlanmaktadır[767]. Yerleşimin kuzeybatısında, diğer yapılarından izole olarak inşa edilmiş olan üç büyük

[764] Radt 1970, 78.
[765] Diler vd. 2019, 371.
[766] Radt 1970, 82
[767] Radt 1970, 82.

odadan oluşan bir yapı kompleksi mevcuttur. Bu kompleks, diğer odalardan daha büyük ve özel bir yapı olarak nitelendirilmektedir[768].

Sandıma, Bodrum Yalıkavak'ın doğusunda, bir tepe üzerinde konumlanmış bir yerleşim birimidir. Yerleşim, dört yönden topografik yapıya bağlı olarak surlarla çevrilmiştir. Kuzey-güney yönünde ağırlık kazanan yerleşim, doğu yönünde giderek yükselen Karakuzu ve Sivritaş tepeleri ile sınırlanırken, batı yönde denize bakan bölüm geniş bir görüş açısına sahiptir **(Lev. 160: 2).** Yerleşimin zirvesi 40x30 m ölçülerindeki bir alanı kapsamaktadır ve sur duvarları 3 metre yüksekliğinde, 2.20 m genişliğindedir. Batı surlar Kyklopik teknikte inşa edilirken, güney surları ise küçük taşların kullanılmadığı düzensiz kaba polygonal teknikte inşa edilmiştir[769]. Surlarda farklı tekniklerin ve onarımların yapılmış olduğu gözlemlenmiştir **(Lev. 161: 1).** Yerleşimin güneye doğru eğiminin azalması sebebiyle bu alana ek bir sur hattı daha eklenerek iç ve dış sur oluşturulmuş ve tahkimat sistemi kuvvetlendirilmiştir. Doğu ve batı yönde iki ana girişe sahip yerleşimin, doğu girişin güney bölümünde üçgen planlı bastion ve kule yapısı bulunmaktadır. Batı kapısında onarımlar ve güvenlik amaçlı değişiklikler gözlemlenmiştir. İç surların kuzey bölümünde, kalenin su ihtiyacını karşılamak amacıyla bir sarnıç bulunmaktadır. Bu durumun benzer bir örneği Pedasa dipyrgon yapısında da görülmektedir. Ayrıca zirvenin güney bölümünde tek nefli Doğu Roma Dönemi'ne ait şapel bulunmaktadır. Tepe düzlüğünü çeviren surlarda bastion ve kule türü savunma yapılarının kullanılmamış olması dikkat çekicidir.

Halikarnassos Yarımadası'nın güneydoğusundaki Kissebükü'nde yer alan akropolde yerleşimin çevresini saran dış sur hattı ve iç kısımdaki tepeyi çeviren bir özel iç kaleye sahiptir. Sur yerleşimi, Anadolu'nun Tunç Çağı savunma sistemleri gibi dişli bir forma sahiptir ve düzensiz/kaba çokgen kiklopik taşlardan oluşturulmuştur[770]. Bu sur duvarları teknik ve işçilik bakımından Arkaik veya öncesi bir döneme ait olmalıdır. Yerleşmenin merkezinde Arkaik/Klasik Döneme ait bir mezar bulunmaktadır[771] ve bu mezar Termera, Theangela ve Alazeytinde görülen sülale

[768] Carstens 2009, 106.
[769] Yüzey araştırmalarında bulunan saman katkılı kaba seramikler, yerleşimin tarihinin Bronz Çağ'a kadar uzandığını desteklemektedir (Diler-Gümüş 2023, 33).
[770] Bu tür duvar tekniği Gürece, Dirmil, Alazeytin, Myndos ve Termera'da görülmektedir. Diler-Gümüş 2023, 8.
[771] Diler 2019, 517-518.

mezarlarına benzer bir düşünceyle inşa edilmiştir. Bu yerleşimde güçlü bir hanedanın varlığını göstermektedir.

Savunma sisteminin en zayıf noktalarını oluşturan kapılar, giriş çıkışları kontrol altında tutma gibi işlevlere sahiptirler ve her dönemde farklı uygulamalarla kapılar güçlendirilmeye çalışılmıştır. Özellikle girişlere kule veya bastionlar eklenerek hem giriş çıkışlar kontrol edilmiş hem de kapı görevlilerin barınmasına olanak sağlanmıştır. Bu yapı elemanları, olası saldırılara karşı girişleri koruma işlevini de artırmaktadır[772]. Giriş kapıları, kent ile dış dünya arasında ulaşımı ve iletişimi sağlasa da, aslında güçlü ve ihtişamlı savunma sisteminin en zayıf halkasını oluşturur. Ayrıca ilk saldırı noktaları olan kapılar, farklı stratejiler geliştirilerek mimariye uygulanmıştır. Kentlerin en önemli unsurlarından biri kapılardır ve ihtiyaca göre tasarlanmış ve çeşitlendirilmiştir. Giriş çıkışları kontrol edebilmek için kapılardaki mimari farklılaşarak, girişler kulelerle, koridorlarla, rampalarla ve ek mimari uygulamalarla güçlendirilmiştir[773].

Leleg yerleşimlerinde giriş kapıları savunma odaklı olarak düzenlenmiştir **(Lev. 161: 2).** Bu yerleşimlerin erken örneklerinde, çevirmelerin girişlerine küçük bekçi odaları eklenerek birimler oluşturulmuştur. Sur duvarına bitişik inşa edilen bu dizgiler ise savunma ve kontrol amaçlı olarak yapılmış olmalıdır. Girişlerin koridor veya dolambaçlı şeklinde uzun tutulması ve içe doğru daralarak devam etmesiyle, az sayıda saldırganın girişte toplanması ve zayıf bırakılması hedeflenmiştir[774]. Bu sayede, koridorda biriken saldırganlara kulelerden veya surun üstündeki mazgallardan yapılacak savunma ile kolaylıkla müdahale edilebilir. Koridorlu girişler, özellikle MÖ 5. yüzyılda yaygınlaşmıştır[775]. Koridorlu girişler genellikle içe doğru daralmakta ve iç kısımda çift kanatlı büyük ahşap kapılar bulunmaktadır[776]. Koridorlu giriş ile tasarım özellikleri bakımından kalelerin askeri kimliğinin de ön plana çıkartılması amaçlanmıştır. Bronz Çağı'ndan beri girişlerin yanlarına kuleler inşa edilerek giriş

[772] Jansen 2016, 118-122.
[773] Akarca 1987, 151.
[774] Winter 1971, 205-233. Arkaik Dönem'den MÖ 6. yüzyıla kadar, avlulu veya koridorlu geçitler ile üst üste bindirilmiş iki duvar arasındaki koridorlu geçitler sıkça kullanılmaktaydı.
[775] Baran 2017, 121.
[776] Lawrence 1979, 251-252.

çıkışlar kontrollü hale getirilmiştir[777]. Benzer uygulamanın erken örneklerini Hitit ve Myken yerleşmelerinde görmek mümkündür[778].

Vitrivius'un kule ve girişler hakkında verdiği bilgiler bu çalışma için önem arz etmektedir. *"Kuleler duvar çizgisinden ileride yer almalıdır ki, saldırı sırasında duvara yaklaşmak isteyen düşmanın korumasız tarafı sağdaki ve soldaki kulelerden yapılan atışlara hedef olabilsin. Surlarda kolayca baskın düzenlenebilecek noktaların bulunmamasına özen gösterilmelidir. Yollar, sarp noktalarda güçlendirilmeli ve kapılara yaklaşırken düz olarak değil, sağdan sola doğru planlanmalıdır; bunun sonucunda, saldırıların kalkanla korunmayan sağ tarafları duvara açık olacaktır. Kentler, düşmanı değişik noktalardan izleyebilmek için ne tam bir kare, ne de belirgin açılarla değil, daire biçiminde yapılmalıdır. Belirgin açıların bulunduğu yerlerde, açılar kent halkından çok düşmanı koruduklarında savunma zordur."* [779]

Leleg yerleşimleri girişleri Radt tarafından tipolojik olarak değerlendirilmiştir[780] . Pedasa'nın iç sur hattındaki girişler, güney ve batı yönlerinde yer almakta olup, koridor planlı şekilde tasarlanmıştır. Benzer düzenlemelere Alazeytin, Çilek Kalesi ve Girel Kalesi gibi Leleg yerleşimlerinde rastlanmaktadır[781]. Dipyrgon'un girişi, topografyanın elverişli ve ulaşımın kolay olduğu batı bölümde konumlandırılmıştır ve iç kalenin içine merdivenli bir rampa ile iki büyük kule arasından geçerek sağlanmaktadır[782]. Giriş bölümünün dolambaçlı şekilde yapılması, askeri kimliğini ön planda tutarak kente saldıran askerlerin gücünü kırmakta önemli bir rol oynamaktadır[783]. Bu giriş, güvenlik amacıyla "L" şeklinde bir plan sergilemektedir[784]. Benzer bir örnek Myndos'taki Kocadağ üzerindeki sur yapısının

[777] Baran 2017, 122.
[778] Winter 1971, 203. Kuleler, topoğrafik yapıya bağlı olarak farklı şekillerde tercih edilmiştir. Hitit kentleri genellikle düz alanlarda yer aldığı için, bu kentlerde belirli aralıklarla kulelerin inşası gerekli görülmüştür. Öte yandan, Myken yerleşimleri dağlık bölgelerde ve tepe düzlüklerinde bulunduğundan, bu yerleşimlerde stratejik açıdan zayıf noktalarda ve giriş kapılarında kuleler kullanılmıştır. Her iki uygarlıkta da giriş bölümleri rampalı ve koridorlu olarak tasarlanmıştır. Myken sitadellerinde görülen bindirme kemer teknolojisi ise Hititlerden esinlenilmiştir (Niemeier 2002, 522).
[779] Vitr. 5. 2.
[780] Radt 1970, 34, Abb. 14.
[781] Baran 2017, 122.
[782] Saldırganların girişini engellemek veya zayıflatmak amacıyla, girişler uzun tutulmuş ve ek kapılarla takviye edilmiştir.
[783] Bean-Cook 1957, 89; Tetrapyrgon kulelerinin bazı örneklerinde, iç duvarlarla küçük birimlere ayrılmıştır
[784] Diler-Adıgüzel 2015, 89.

kuzey bölümünde görülmektedir. Myndos'taki kapının iki yanında kule bulunmaması sebebiyle savunma amaçlı "L" planlı olarak tasarlanmıştır ve bu tasarım, doğudan gelen sur duvar uzantısının kavis yapılmasıyla oluşturulmuştur[785] **(Lev. 162: 1)**. Bu teknikle kale girişi, sur duvarları arasında gizlenmiştir. Bu mimari sistem, Myken sitadellerinde de görülmektedir[786]. Theangela'daki tetrapyrgon yapısının giriş düzenlemesi de "L" şeklinde, koridorlu bir savunma sistemine sahiptir. 1970'lerde Bean tarafından çizilen tetrapyrgon planında, giriş "L" şeklinde bir koridor ile girecek şekilde ve 1.15 m ölçülerinde kapı açıklığına sahiptir[787]. Bu kapının üst bölümü, yalancı kemer taşlarının birbirine doğru eğimli bir şekilde örülmesiyle oluşturulmuştur[788]. Tunç Çağı'ndan beri kapıların savunulması için "L" şeklinde dolambaçlı uzun girişler tercih edilmiştir. Bu sayede, koridor şeklindeki alanda biriken saldırganlara hem kulelerden hem de sur hattından kolayca müdahale etme olanağı oluşturmuştur[789]. Ayrıca bu plan sayesinde düşmanın doğrudan içeri girmesi de engellemiştir. Theangela'da bir diğer önemli giriş, güney sur hattındaki ana kapıdır **(Lev 162: 2).** Dolambaçlı bir yapıya sahip olan giriş, Dipyrgon da olduğu gibi iki yanında kule ile desteklenmiş ve ön kısmında kapıyı gizlemek amacıyla bariyer duvarı inşa edilmiştir. Leleg yerleşimleri için gelenekselleşmiş bir uygulama olan girişlerin ön kısmında bariyer duvarlarının inşa edilmesi, olası saldırılarda girişe direk müdahaleyi engellemektedir. Girişlerin hemen ön kısmında inşa edilen *proteikhismata* özelliğindeki bariyer duvarları, ön savunmayı güçlendirmek ve kapıyı gizlemek amacı taşımaktadır. Benzer bir uygulama, Çilek Kalesi'nin kuzeybatısında, dış surun 10 metre kadar aşağısında bağımsız bir bariyer bedeni şeklinde inşa edilmiştir ve saldırganların ilk aşması gereken bir tahkimattır **(Lev. 163: 1).** Bu ön bariyerin kuzey bölümünde kapı odası inşa edilmişken, güney bölümü içe doğru uzatılarak bir koridor yaratılmıştır. Çilek Kalesi'nin iç karşı tarafında, sur bedenine bağlı 4.80x2.66 m ölçülerinde bir bastion bulunmaktadır ve bu sayede kaleden de giriş güvenlik altına alınmıştır **(Lev. 163: 2).** Girişlerin ön kısmında bariyer şeklinde düzenlemelerin bir örneği Kaplandağ (Syangela) da, kuzey girişin yakın bir bölümünde 250 m

[785] Şahin 2007, 297-298. Kocadağ üzerindeki sur hattı, kiklopik duvar örgüsüne sahip ve kulesiz bir sitadel olarak Geç Tunç ve Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmektedir.
[786] Şahin 2009, 514.
[787] Bean-Cook 1957, 91-92; Tırpan 1987, 176.
[788] Bean-Cook 1955, 113; Akarca1987, 172.
[789] Akarca 1987, 151.

uzunluğunda, doğu batı yönünde inşa edilmiş bir savunma duvar hattında görülmektedir. Savunma hattı yaklaşık iki metre kalınlığında ve 1.5-2 m yüksekliğinde korunmuştur ve kentin kuzey bölümü bu savunma hattıyla güvenlik altına alınmıştır[790]. Savunma duvar hattının batı ucu akropole doğru uzanmaktadır. Savunmanın zayıf olduğu kuzey bölümde ek savunma hatlarının yanı sıra sur duvarına bir duvar daha eklenerek kalınlaştırılmıştır[791].

Genel olarak dar dolambaçlı girişler, kapıya saldıran askerlerin sayısını düşürmekte ve düşmana müdahale olanağını artırmaktadır. Ayrıca merdivenli rampalar inşa edilmiş olması, saldırganların rampadan çıkmasını ve saldırı silahlarının taşımasını zorlaştırmaktadır. Leleg yerleşimleri içerisinden Kaplandağ'ın güney bölümünde basamaklarla oluşturulmuş olan küçük bir giriş bulunmaktadır ve girişte kule veya bastiona gereksinim duyulmamıştır, çünkü topografik yapı bu bölümde yüksektir. İç kalenin ikinci girişi, kuzey bölümde dış sur hattındaki girişle aynı aksta yer almaktadır. Bu girişte basmaklar bulunmakta ve bu şekilde girişe daha anıtsal bir görünüm kazandırılmak istenmiştir[792]. Çilek Kalesi'nin batı girişi, bastionlarla desteklenmiş olup, girişin hemen önünde kuzey-güney yönünde yaklaşık 20 metre uzunluğunda bir ön savunma hattı bulunmaktadır. Bu savunma hattının orta bölümünde yer alan giriş, uzun bir koridor şeklinde tasarlanmıştır. Koridorun kuzeyinde bir kapı kulesi, karşısında ise dış sura dayandırılmış bir kule yer almaktadır. Bu düzenleme, ana girişin güvenliğini en üst düzeye çıkarmayı amaçlamıştır. Söz konusu kule, kaleye giriş ve çıkışların etkili bir şekilde kontrol edilmesine olanak tanımış, ayrıca kapıya yaklaşan saldırganlara müdahale edilmesini kolaylaştırmıştır. Bu şekilde, hem fiziksel savunma hem de saldırılara karşı operasyonel bir avantaj sağlanmıştır[793].

Alazeytin'in güney bölümündeki ana girişin kenarında kule ve koridorlu bir ön avlu bulunmaktadır[794]. Girişin dolambaçlı ve çıkıntılı bir şekilde yapılmış olması

---

[790] Diler-Gümüş 2023, 2-3.
[791] Diler vd. 2016b, 156.
[792] Diler vd. 2019, 371. Kuzey girişin önündeki basamaklar 3-4 m uzunluğunda, 0.85 m genişliğine sahiptir.
[793] Diler-Gümüş 2023, 40-41.
[794] Leleg Yarımadası'nın güneydoğusunda, Kaletepe üzerinde konumlandırılmış olan sur hattı, radyal bir planlamaya sahiptir ve zayıf bölgeleri kuleler ve bastionlarla güçlendirilmiştir. Yapılan araştırmalar, kentin MÖ 7. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar yerleşime ev sahipliği yaptığını göstermektedir (Radt 1970, 17).

güvenliğin üst seviyede tutulduğunu göstermektedir. Doğu bölümde yer alan giriş, uzun dar bir koridor ile sağlanmakta ve girişin güney bölümünde yarım daire şeklinde bastion bulunurken, kuzey bölümünde dikdörtgen bir bastion yer almaktadır.

Kocadağ'ın üzerinde yer alan yerleşimin giriş düzenlemesi, eğimin az olduğu güney bölümde, sur hattı içene doğru dirsek yaparak koridorlu plan ortaya çıkacak şekilde tasarlanmıştır. Koridorun yanı sıra, girişin bağlı olduğu sur hattına ek duvarlar eklenerek kalınlaştırılmış ve giriş daha dayanıklı hale getirilmiştir[795].

Kovukçal yerleşiminin güneydoğusunda, ana girişe yakın bir konumda yer alan ve iki bölümden oluşan bağımsız bir yapının, girişin güvenliğini sağlamak amacıyla inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir[796]. Giriş kapısından sonra ulaşılan dar bir avlu ve buradan geçilerek varılan daha geniş bir avlu, dört bir yandan çevrelenen mekân duvarlarıyla kompakt bir savunma bariyeri oluşturmaktadır. Bu düzenlemenin, yerleşim içerisine erişimi zorlaştırdığı anlaşılmaktadır.

Kapının hemen arkasında, aynı aks üzerinde konumlanan ve yalnızca avludan girişe izin veren iki eğrisel planlı oda yer almaktadır. Bu odaların düz örtüyle tasarlanmış yapısı, herhangi bir saldırı durumunda, tıpkı bir bastion ya da perde duvarı gibi, hem dışarıdan gelen düşmana hem de avluya girmeyi başaran saldırganlara karşı etkili bir aktif savunma imkânı sunmaktadır.

Çilek Kalesi, üç ana girişe sahiptir: kuzeydoğuda bir ve güneyde iki kapı yer almaktadır. Güney bölümdeki giriş kapısının doğu sur bedeni dirsek yaparak giriş güvenliğini artırmış ve bu girişten iç bölümde geniş boş bir alana ulaşılmaktadır. Dış surlar 2- 3 metre arasında değişen bir kalınlığa sahip iken, iç sur hattı daha ince yapılmıştır. Ancak iç kalenin giriş bölümündeki sur hattı biraz daha kalın yapılmış olup, bu girişin güvenlik altında olduğunu göstermektedir. Dış girişin hemen karşısında iç stadel girişi bulunmakta ve bu iç girişi içerde biri küçük diğeri büyük iki kapı odası takip etmektedir. Bu giriş de ön kısmında, dış girişte olduğu gibi bir ön avluya açılmaktadır. Kapı odaları sur bedeninden yüksek yapılmış olmalı ki, ön ve arka avluda biriken saldırganlara daha rahat müdahale edilebilsin[797]. Diğer bir giriş,

[795] Radt 1970, 82.
[796] Radt 1970, 191-193; Diler-Gümüş 2023, 42.
[797] Radt 1970, 86 f Bei.11 nr. 2K

yerleşimin kuzeybatısında, dış sur bedeninin 10 metre kadar aşağısında bağımsız bir bariyer bedeni şeklinde inşa edilmiştir ve saldırganların ilk aşması gereken bir tahkimattır. Bu ön bariyerin kuzey bölümüne kapı odası inşa edilmişken, güney bölümü içe doğru uzatılarak bir koridor yaratılmıştır. Girişin iç karşı tarafında, sur bedenine bağlı 4.80x2.66 m ölçülerinde bir bastion bulunmaktadır ve bu sayede kaleden de giriş güvenliği sağlanmıştır. Yerleşimin kuzeydoğusundaki üçüncü girişe, doğudan ulaşım sağlanmaktadır ve girişin sur duvarı 3 metre kalınlığıyla diğer duvarlardan daha kalın yapılmıştır. Giriş güvenliği için yapılmış olan diğer Leleg yerleşimlerinde olduğu gibi, girişin kenarlarında sıralanan oda grupları bulunmaktadır. 1.50 m genişliğindeki kapı, bir duvarla kapatılarak işlevi sonlandırılmıştır.

Pedasa'nın dış güney surundaki giriş kapısının sağında yer alan bastion, savunma stratejileri açısından düşmana karşı etkili bir müdahale olanağı sunmaktadır. Leleg yerleşimlerinin genelinde olduğu gibi, MÖ 5. yüzyılın sonlarına doğru Pedasa'daki giriş kapılarının ya tamamen kapatıldığı ya da küçültüldüğü tespit edilmektedir. Bu düzenlemelerin, yerleşimin güvenliğini artırmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Pedasa'nın aşağı şehrinin güney girişinde, taş döşemeli yolun üzerine bir kule inşa edilmiş ve bu alan, daha küçük bir açıklık bırakılarak sınırlandırılmıştır. Güvenliği sağlamak amacıyla bu açıklık, dar ve uzun bir formda tasarlanmıştır. Koridorlu giriş düzenlemelerinin tercih edilmesi, düşmanın kapıyı doğrudan hedef almasını zorlaştırmaya yönelik bir önlem olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, Pedasa iç kalenin güney girişinde de geç bir evrede önemli bir daraltma gerçekleştirilmiştir. Giriş, 1.10 metre genişliğinde ve 6 metre uzunluğunda bir koridor haline getirilmiştir. Bu koridorun tasarımı, surların her iki yandan dik açılarla dönerek birleşmesiyle oluşturulmuş olup, savunma kapasitesini artıran bir mimari çözüm niteliği taşımaktadır. Girişin güvenliği içinde surun dış kısımda girişi gizleyecek şekilde bir duvar hattı ile iki yanında girişler yapılmıştır. Bu sayede kapı koruma altına alınmış ve koridorlu bir alan yaratarak giriş uzun ve dolambaçlı hale getirilmiştir. Ayrıca, saldırganlar içeri girseler bile iç kısımda inşa edilmiş olan karşılıklı kuleler sayesinde hemen etkisiz hale getirilebilirlerdi.

SONUÇ

Bu çalışma, Leleg Yarımadası'nda yer alan ve Leleg yerleşimleri içerisinde stratejik bir konuma sahip olan Pedasa Akropolü'ndeki Dipyrgon (Bey Kalesi) üzerine yoğunlaşmıştır. Dipyrgon, akropolün doğusundaki yüksek kaya kütlesi üzerine inşa edilmiş olup, kentin territoriumuna hâkim bir noktada yer almaktadır. İki büyük kule ile korunan bu yapı, iç kalenin içinde ikinci bir iç kale konumundadır ve Leleg Yarımadası'nda bilinen benzer bir örneğe sahip olmamasıyla dikkat çekmektedir. Kazı çalışmaları sonucunda Dipyrgon hakkında önemli veriler elde edilmesine rağmen, yapının işlevi ve tarihsel süreçteki değişim ve dönüşümleri gibi konular yeterince incelenmemiştir. Özellikle, bu iç kalenin neden inşa edildiği, hangi dönem ve siyasi gelişmelerle bağlantılı olduğu, bu kadar güçlü bir savunma sistemine neden ihtiyaç duyulduğu gibi sorular yanıtsız kalmaktaydı. Ayrıca, yapının kullanım sürekliliği, mimari evreleri ve işlev değişiklikleri gibi konular da araştırılması gereken önemli hususlar arasında yer almaktaydı. Leleg yerleşimleri içinde benzer bir örneğinin bulunmaması, Dipyrgon'un özgün bir savunma stratejisine veya özel bir siyasi ve askeri duruma hizmet etmiş olabileceğini düşündürmekteydi. Bu bağlamda, benzer yapılar ile karşılaştırmalı analizler gerçekleştirilerek, Pedasa'daki bu iç kalenin mimari ve işlevsel açıdan diğer antik savunma yapılarıyla ilişkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, yapının inşa edildiği dönemde Pedasa'nın ekonomik ve siyasi gücü, Pers etkisinin varlığı ve Atina ile Sparta arasındaki Peloponnesos Savaşları'nın olası etkileri de önemli araştırma konuları arasında yer almaktaydı. Tüm bu sorulara yanıt aramak ve Dipyrgon'un Leleg savunma mimarisi içindeki yerini belirlemek amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, araştırmanın kapsamı, amacı ve yöntemi çerçevesinde genel bir çerçeve sunulmuştur. Öncelikle, tezin konu alanı tanımlanarak, çalışmanın hangi mekânsal ve kronolojik sınırlar içinde ele alındığı ortaya konmuştur. Araştırmanın temel amacı, ele aldığı konular ve bu kapsamda yanıt aradığı sorular detaylandırılarak, çalışmanın bilimsel bağlamı oluşturulmuştur. Ayrıca, araştırma sürecinde izlenen yöntemler ve kullanılan analiz teknikleri açıklanmış, veri toplama ve değerlendirme süreçleriyle ilgili yöntemsel yaklaşım ortaya konmuştur. Böylece, çalışmanın bilimsel yöntemi ve araştırma tasarımı belirlenerek, izlenen yol haritası sistematik bir şekilde aktarılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Pedasa ve Leleglere yönelik detaylı analizler gerçekleştirilmiş, özellikle kentin coğrafi konumu, topografyası, yerleşim düzeni ve savunma sistemleri ele alınmıştır. Pedasa'nın antik kaynaklardaki yeri, lokalizasyonu ve günümüz araştırmacıları tarafından yapılan değerlendirmeler ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, kazı sonuçları doğrultusunda kentin yapısal gelişimi üzerine önemli bulgular elde edilmiştir. Pedasa'nın yöneticilerinin topografik olarak hangi sınırları kontrol ettiği, çiftlik evleri ve anıtsal tümülüs mezarların dağılımı, kent ekonomisi ve siyasi gücüyle bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Özellikle, Atina Vergi Listeleri'nde Pedasa'nın ödediği miktarların yüksek oluşu, kentin ekonomik gücünü açıkça ortaya koymaktadır. Çiftlik evlerinin geniş bir alana yayılmış olması, anıtsal tümülüslerin varlığı ve ihraç ürünlerine dair bulgular da Pedasa'nın ekonomik açıdan önemli bir merkez olduğunu desteklemektedir.

Pedasa ve Lelegler hakkında antik kaynaklardan elde edilen veriler derlenmiş ve kentin tarihi süreç içindeki yeri analiz edilmiştir. Pedasa'nın araştırma tarihi kapsamlı bir şekilde ele alınarak, literatürdeki yeri ve kazı çalışmaları ışığında kentin gelişimi değerlendirilmiştir. Özellikle, kentte yürütülen kazılar sonucunda ortaya çıkan savunma sistemlerine ait veriler, Dipyrgon (Bey Kalesi) ile eş zamanlı inşa edilen dış sur kuleleri ve iç akropol sur duvarlarının inşa teknikleri açısından önemli karşılaştırmalı sonuçlar sunmuştur. Araştırmalar sonucunda Dipyrgon'un, Pedasa'daki savunma sistemlerinin bir parçası olarak iç kaleye sonradan eklenmiş olduğu tespit edilmiştir. İç kalenin güney ana girişinde gerçekleştirilen daraltma işlemi ve ek savunma önlemleri, Dipyrgon'un bu süreçle eş zamanlı olarak inşa edildiğini ve kentin savunma stratejisinin bu dönemde güçlendirildiğini göstermektedir. Akropolün iç surları ve kulelerinde belirlenen inşa teknikleri, Dipyrgon ile önemli yapısal benzerlikler taşımakta olup, tüm bu veriler Dipyrgon'un Mausollos Dönemi öncesine ait Pedasa Akropolü'nde inşa edilmiş son yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca kazı ve araştırmalar sonucunda Dipyrgon inşa edilmeden önce yöneticilerin iç kalenin merkezinde yer alan megaron planlı yapı içinde ikamet ettiği anlaşılmıştır. Bu yapının, yöneticilere ait bir yönetim binası işlevi gördüğü ve savunma stratejilerinin gelişim sürecinde Dipyrgon'un Yönetici Binası'nın yerine ikame edildiği söylenebilir. Tüm bu veriler doğrultusunda, Dipyrgon'un yalnızca bir savunma yapısı değil, aynı zamanda yöneticilere ait bir stratejik kontrol merkezi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu

çalışma, Pedasa ve Leleg savunma mimarisi üzerine gerçekleştirilen araştırmalar kapsamında Dipyrgon'un işlevi, konumu ve inşa süreci hakkında yeni veriler sunmuş olup, Pedasa'nın bölgesel tarih içindeki askeri ve yönetsel yapısının anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

Üçüncü bölümde, Pedasa Dipyrgon'un konumu, mimari özellikleri ve kullanım evreleri kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Yapının konumu, sahip olduğu stratejik önem ve savunma sistemi nedeniyle araştırmanın temel sorularına yanıt sağlayacak niteliktedir. Bu bağlamda, detaylı belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiş, yapının fotogrametrik modellemeleri oluşturulmuş ve plan, cephe ile kesit çizimleri hazırlanarak kullanım verileri ortaya konmuştur. Pedasa Dipyrgon'u, akropolün en yüksek noktasında konumlanmış olup, güçlü bir savunma sistemi ve özenli duvar işçiliği ile dikkat çekmektedir. Belgeleme çalışmaları sırasında, kule ve surların doğrudan birbiriyle bağlantılı olmadığı ve kulelerin sur duvarlarından yaklaşık 0,20 m dışarıya taşkın şekilde inşa edildiği anlaşılmıştır. Bu durumun, kullanım evrelerinden daha çok, inşaat tekniği ile ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Özellikle güney sur hattı ile iç kaleye ait sur duvarlarının aynı teknik ve işçilikle inşa edilmiş olması, Dipyrgon'un güney sur duvarlarıyla çağdaş olduğu yönünde bir değerlendirme yapmayı mümkün kılmıştır. Gelişim süreci içerisinde savunma sistemnine kuzey sur hattı ve büyük kule eklenerek, Dipyrgon'un son halini almasını sağlamıştır.

Dipyrgon'un giriş düzenlemesi, yapının en karakteristik unsurlarından biridir. Teras duvarı ve rampalı merdiven düzenlemesiyle giriş "L" planlı olarak tasarlanmış, böylelikle anıtsal bir görünüm kazanmış ve savunma açısından güçlendirilmiştir. Alanda yürütülen kazı ve temizlik çalışmaları sonucunda, giriş merdivenlerinin belirli bir bölümü açığa çıkarılmıştır. Güney sur hattının orta kısmında tespit edilen bir açıklığın, olası bir saldırı anında kullanılan bir kaçış kapısı olduğu değerlendirilmiş ve bu konuda detaylı belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Benzer örneklerle karşılaştırıldığında, bu kapının savunma stratejileri doğrultusunda planlanmış olduğu görülmektedir. Dipyrgon'un iç mekânları üzerinde gerçekleştirilen belgeleme çalışmaları, kullanım evreleri, işçilik özellikleri ve yapısal bağlantılar açısından kapsamlı veriler sunmuştur. Yapıda ele geçen seramik buluntuların analizine dayanarak, alanın Geometrik Dönem'den Doğu Roma Dönemi'ne kadar kesintisiz bir yerleşim sürecine sahne olduğu anlaşılmıştır. Bu seramikler, Dipyrgon'un

tarihlendirilmesine de katkı sağlamış ve böylelikle yapının MÖ 5. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmesi önerilmiştir. Mekânların mimari özellikleri incelendiğinde, Mekân 1 ve Mekân 2'nin Dipyrgon'un ilk inşa evresine ait olduğu ve kaliteli bir işçiliğe sahip bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Doğu Roma Dönemi'nde yapılan eklemeler ve daha erken dönem mekânlarının yeniden kullanımı üzerine yapılan analizler, alandaki yapılaşmanın kronolojik sürekliğini anlamaya katkı sunmuştur. Kazı sonrası gerçekleştirilen bu değerlendirmeler, Pedasa Dipyrgon'un mimari ve işlevsel evrelerini ortaya koymuş, savunma stratejileri ile kent içindeki rolüne dair önemli sonuçlar sağlamıştır. Yapının konumu, inşa teknikleri ve kullanım özellikleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Dipyrgon'un yalnızca bir savunma yapısı olmanın ötesinde, kentin idari ve stratejik yapısıyla doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmanın dördüncü bölümde, iç kalelerin savunma, yönetim ve işlevlerini kapsamlı bir şekilde ele alarak, ilgili coğrafi bölgeler ve dönemler açısından karşılaştırmalı bir analiz sunmaktadır. Bu bölüm, iç kalelerin ortaya çıkış sebeplerini, savunma sistemlerindeki öncül gelişmeleri, çağdaşlarıyla ve sonraki örnekleriyle olan ilişkilerini ele alırken, ayrıca bu yapıların biçimlenmesinde etkili olan sosyo-ekonomik faktörleri de tasarım açısından karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışma kapsamında, özellikle Anadolu ve Yunanistan'daki Klasik Dönem öncesi yerleşimlerinde iç kalelere sahip kentlerin genel savunma sistemleri ve bu yapıların işlevleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, Dipyrgon'un, bir iç kale olarak yönetici sınıfa hizmet ettiği dikkate alınarak ele alınmıştır. Dipyrgon'un plan özellikleri ve işlevsel yönleri, literatürdeki benzer örneklerle karşılaştırılarak, Anadolu'daki Demir Çağı öncesi örnekleri belirlenmiş ve gelişimleri dönemsel olarak analiz edilmiştir. Dönemsel ve mimari farklılıklar gözlemlense de, yöneticilerin korunma ve barınma gereksinimleri değişmez bir olgu olarak varlığını sürdürmüştür. Güçlü surlarla çevrili iç kaleler, diğer yapılardan büyük ve anıtsal mimarileriyle ayrışmakta ve kentsel dokuda baskın bir konuma sahip olduğu anlaşılmıştır. Pedasa da, böyle bir mimari yönetim organizasyonunun çağdaş ve öncesi kültürel süreçler karşılaştırması açısından önemli bir veri sunmaktadır.

İç kaleler, kentlerin son savunma hattını oluşturmalarının yanı sıra, iktidarın merkezi olmaları nedeniyle prestij unsuru taşımış, ideolojik iletişim aracı olarak işlev görmüş ve aynı zamanda kentin cazibe noktası haline geldiği anlaşılmıştır. Bu yapılar,

yalnızca askeri savunma amaçlı değil, aynı zamanda yöneticilerin iktidarlarını simgeleyen anıtsal mekânlar olarak da inşa edilmiştir. Sıklıkla "yukarı kent" olarak adlandırılan iç kaleler, yöneticinin ve ailesinin yaşadığı, özel korunaklı yapı gruplarını içermektedir. Bu tür kaleler, düşman tarafından ele geçirildiğinde kentin tamamının düştüğünün bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda, gösterişli mimarileri aracılığıyla yöneticilerin güçlerini ve statülerini mekânsal olarak sergiledikleri alanlar olarak da işlev görmüşlerdir. Her yönetici yapısı, ait olduğu dönemde diğer yapılardan daha büyük ve kompleks bir mimariye sahip olacak şekilde inşa edilmiştir.

Tez çalışmasının dördüncü bölümünde, Dipyrgon ile çağdaş olan Lykia bey kaleleri de ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve bu yapıların karakteristik özellikleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Lykia hanedanlık yerleşimleri ve Leleg Yarımadası'ndaki yerleşimler, stratejik açıdan belirleyici olan dik tepelerin zirvelerine konumlandırılmıştır. Bu tür yüksek coğrafi konumlar, yerleşimlerin savunma açısından avantaj sağlamasını mümkün kılmış ve onları askeri anlamda güçlü kaleler hâline getirmiştir. Söz konusu yerleşimler, büyük ölçüde sağlam ve iyi tahkim edilmiş sur duvarlarıyla çevrelenmiş olup, bu surlar hem dış tehditlere karşı etkin bir koruma sağlamış hem de iç yönetimin kontrol mekanizmasını desteklemiştir. Bu yerleşimlerin en belirgin özelliklerinden biri, erişimlerinin son derece kısıtlı olmasıdır. Dik yamaçlar ve sarp kayalıklar üzerine inşa edilen bu kentlere ulaşım, antik dönemlerde oldukça sınırlıydı ve bu durum, yerleşimlerin askeri ve savunma açıdan stratejik önemini artırmaktaydı. Özellikle Arkaik ve Klasik Dönemlerde, Karia ve Lykia bölgeleri yerel beyler tarafından yönetilmekte olup, bu dönem literatürde sıklıkla "Beylikler Dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Bu süreçte şehirler, yerel beylerin idaresinde özerk bir yapıya sahip olmuş ve iç kaleler, yerel yönetimlerin güç merkezleri olarak öne çıkmıştır.

Çalışmanın beşinci bölümünde, pyrgonların tanımları, ayırt edici mimari ve işlevsel özellikleri, terminolojisi ve bilinen örnekleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Özellikle Dipyrgon ve Tetrapyrgon tiplerine yönelik yapılan analizler, bu yapıların savunma sistemleri, yönetsel işlevleri ve bölgesel yayılımları bağlamında ele alınmıştır. Genel olarak pyrgonlar, yerleşimlerin en yüksek noktalarında konumlanan, dış surlarla çevrili ve kulelerle desteklenmiş tahkimatlı yapılar olup, yöneticilerin ikamet ettiği, politik ve askeri gücün temsil ettiği kalelerdir. Bu yapılar, yalnızca

savunma işlevi görmekle kalmayıp, aynı zamanda yöneticilerin otoritesini ve statüsünü yansıtan anıtsal yapılardır. Pyrgonlar, kule sayısına göre "Dipyrgon" (iki kuleli), "Tripyrgon" (üç kuleli) ve "Tetrapyrgon" (dört kuleli) olarak sınıflandırılmıştır. Kulelerin sayısı genellikle topografik koşullara bağlı olarak belirlenirken, işlevsel olarak tüm pyrgonlar benzer amaçlara hizmet etmektedir. Her dönemde bu yapılar, savunma mekanizmalarının bir parçası olarak anıtsallık kazanmış ve güvenlik en üst seviyeye çıkarılmıştır. Pyrgonların inşa edildikleri alanlar, stratejik olarak en yüksek noktalardadır ve doğal savunma avantajlarından faydalanılarak titizlikle seçilmiştir. Leleg Yarımadası'nda, Klasik Dönem öncesine ait bazı yerleşimlerde kule içermeyen ancak benzer işlevleri taşıyan yapılar bulunmaktadır. Bu tür yapılara örnek olarak, Çilek Kalesi, Girel Kalesi ve Ören Avlu gösterilebilir. Bu tür yapıların pyrgon olarak değerlendirilebilmesi için, konumları, sınırları, içerdikleri mimari birimler ve ele geçen buluntular gibi kriterler dikkate alınmaktadır.

Pyrgonların ortaya çıkışı, merkezi otoritenin güçlenmesi ve ekonomik refahın artmasıyla doğrudan ilişkilidir. Üretim kapasitesindeki artışa bağlı olarak artı ürün miktarının çoğalması, toplumsal tabakalaşmanın derinleşmesine ve yönetici ile yönetilen sınıflar arasındaki farkların belirginleşmesine neden olmuştur. Bu süreç, yöneticilerin güvenliğini ve otoritesini pekiştirmek amacıyla pyrgonların inşasını teşvik etmiştir. Pyrgonlar öncesinde, yöneticilere ait yapılar daha sade, kule içermeyen ve yerleşim alanı içinde konumlanan, diğer konutlardan yalnızca boyut ve işçilik açısından ayrılan küçük yapılardan oluşuyordu. Bu tür bir yapıya güzel bir örnek olarak, Pedasa'daki yönetici binası verilebilir.

Pyrgonların gelişimiyle birlikte, yöneticiye ait mekânlar daha görkemli, savunma olanakları güçlendirilmiş ve bağımsız tahkimatlı yapılara dönüşmüştür. İlk pyrgon örnekleri arasında yer alan Dipyrgon, kelime anlamı itibarıyla iki kuleli kaleyi ifade etse de, bu tür yapılar genellikle yöneticilerin ikametgâhı olarak kullanılmış, aynı zamanda önemli toplantıların yapıldığı, ticari faaliyetlerin düzenlendiği ve resmi konukların ağırlandığı bir kompleks niteliği taşımıştır. Bunun yanı sıra, Dipyrgonlar yalnızca bir iktidar merkezi olarak değil, aynı zamanda şehirlerin savunma sistemlerinin ayrılmaz bir parçası olarak da işlev görmüştür. Çalışma kapsamında iki Dipyrgon örneği tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, literatürde Makedonya'nın kuzeyinde, Demir Kapı olarak bilinen bölgenin kuzeyinde, Koresnica köyünde yer

almaktadır. İkinci örnek ise tez kapsamında gerçekleştirilen alan araştırmalarında Milas sınırları içerisinde, Ilbır Dağı'nın doğu yamacında, Cerit Osman Kalesi'ndeki Pidasa'da saptanmıştır.

Tetrapyrgon'lar ise literatürde yeterince çalışılmamış olup, belirgin plan özelliklerinin eksikliği nedeniyle tanımlanmasında güçlük yaşanan yapılardır. Dipyrgonların daha gelişmiş bir formu olarak değerlendirilen Tetrapyrgon'lar, yerleşim alanlarındaki diğer yapılardan daha görkemli ve stratejik konumda inşa edilmiş olup, genellikle yönetici sınıfa atfedilmiştir. Savunma sistemleri oldukça güçlü olan bu yapılar, Klasik Dönem'de ortaya çıkmış ve Roma ile Doğu Roma Dönemleri'nde yaygınlaşmıştır. Tetrapyrgon'ların işlevi, arkeolojik bulgulara bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bilinen en erken örneklerden biri Theangela'da yer almaktadır. Karia Bölgesi'nde Hekatomnidler Dönemi ile birlikte yaygınlaşan Tetrapyrgon'lar, Hellenistik Dönem sonrası kule sayısındaki artışlarla farklı mimari formlar geliştirmiştir. Roma Dönemi ve sonrasında ise bu yapılar quadriburgium olarak adlandırılmış ve planlarında büyük değişiklikler ile eklemeler görülmüştür. Dipyrgon ve Tetrapyrgon tipolojileri üzerine yapılan bu değerlendirmeler, söz konusu yapıların bölgesel dağılımı, plan özellikleri ve işlevsel ayrımları hakkında daha bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır.

Çalışmanın yedinci bölümü, Karia Bölgesi'ndeki yönetici yapıları ile tetrapyrgon örneklerinin detaylı analizine odaklanmaktadır. Karia'daki yönetici yapıları, merkezi otoritenin bir yansıması olarak, yerleşim alanlarından soyutlanmış ve savunma açısından güçlendirilmiş özel yapılar olarak inşa edilmiştir. Özellikle Maussollos Dönemi ve sonrasında, bölgenin topografik yapısına uyum sağlayan tetrapyrgonların yaygın bir şekilde inşa edildiği gözlemlenmiştir. Literatürde Hekatomnidler Dönemi ve sonrasına tarihlenen tetrapyrgonlar ağırlıkta olmakla birlikte, yapılan araştırmalar sonucunda Kodopa ve Kuyruklu Kale örneklerinin mimari özellikleri ve yapım teknikleri bakımından, Mausollos Dönemi'nden önce muhtemelen Klasik Dönem öncesine aittir. Bu yapılar, topografyaya uyum sağlayacak şekilde inşa edilmiş olup simetrik bir plan şeması sergilememektedir. Buna karşılık, Maussollos Dönemi'ne ait tetrapyrgonlar, standardize edilmiş bir plan anlayışını en iyi şekilde yansıtmaktadır.

Karia Bölgesi'ndeki bey kaleleri veya saray yapıları, yalnızca yöneticilerin ikametgâhı olmanın ötesinde, kamusal toplantılar ve resmi kabul törenleri için de kullanılan yapılardır. Dolayısıyla, hem özel hem de kamusal işlevleri bir arada barındıran kompleksler olarak değerlendirilmelidir. Karia Bölgesi'nde, Erken Demir Çağı'ndan Klasik Dönem'e kadar yerel hanedan yönetimi altında kalmış ve bu yönetim sistemi, iç kale ve dış kale gibi çok katmanlı savunma sistemlerinin gelişmesine yol açmıştır. Karia'daki bu yönetici yapıları, hem iç tehditlere hem de dış saldırılara karşı üst düzeyde güvenlik önlemleriyle donatılmıştır. Bey konutları, üst ve alt hanedan mensuplarının statülerini yansıtan, boyut, konum ve yapısal donanım açısından farklılık gösteren yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dipyrgon'un bir yönetici yapısı olması nedeniyle, Karia Bölgesi'ndeki yöneticiler hakkında genel bilgiler verilmiş; bu bağlamda, başta Herodotos'un anlatıları ve Atina Vergi Listeleri olmak üzere, çeşitli kaynaklara dayalı olarak bilinen yöneticiler ele alınmıştır. Ancak Pedasa gibi büyük yerleşimlerde, yöneticilere dair doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Bu yerleşimlerdeki yöneticilerin varlığı, anıtsal konutlar, tümülüsler ve savunma sistemleri gibi yapılar aracılığıyla dolaylı olarak anlaşılmaktadır. Hekatomnidler Dönemi'nden önce, Dipyrgon'un Pedasa savunma sistemi içinde yerel hanedanların varlığını belgelenmesi açısından son derece önemlidir.

Karia Bölgesi'ndeki tetrapyrgonlara ilişkin literatürde bilinen Theangela, Latmos, Labraunda ve Koloneis örnekleri yanı sıra, yapılan saha çalışmaları sonucunda Kodopa ve Kuyruklu Kale örnekleri tespit edilmiş ve ayrıntılı analizleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Halikarnassos'taki kuzey kalenin bir tetrapyrgon olduğu ilk kez bu çalışma kapsamında ortaya konulmuştur. Bölgedeki çeşitli yerleşim alanlarında kapsamlı incelemeler yapılarak pyrgon özelliği taşıyan ya da yönetici yapısı olabilecek yapılar araştırılmış ve çalışmaya dâhil edilmiştir. Tetrapyrgonlarla ilgili detaylı bir karşılaştırmalı analiz tablosu hazırlanarak, yapıların mimari özellikleri, savunma sistemleri ve işlevsel yönleri bilimsel bir çerçevede ele alınmıştır. Bu çalışma, Karia Bölgesi'ndeki yönetici yapılarının gelişimi, işlevleri ve savunma stratejileri açısından önemli katkılar sunmakta olup, bölgedeki tetrapyrgonların planlama ve inşa teknikleri ile merkezi otorite arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik kapsamlı bir değerlendirme sağlamaktadır. Pedasa'nın bir Leleg yerleşimi olarak

statüsü ele alınarak, Leleg yerleşimlerindeki yönetici yapıları, iç kale düzenlemeleri ve giriş sistemleri detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Çalışma, Leleg yerleşimlerindeki sur ve savunma yapılarının yalnızca etnik kimliğin bir parçası olmaktan öte, yaşama geleneği ve sosyal yapıyla doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Leleg Yarımadası'ndaki siyasi değişimlerle birlikte, küçük ve dağınık yerleşim birimlerinin daha büyük merkezlere dönüştüğü ve yeni sur sistemleriyle savunma hattının güçlendirildiği gözlemlenmiştir. Yerel beyler tarafından yönetilen Leleg yerleşimlerinde, sur duvarlarının iç kısmında konumlanan küçük kaleler, yalnızca dış tehditlere karşı değil, aynı zamanda iç isyanlara karşı da kontrol mekanizması olarak işlev görmüştür. Bu gelişimin en somut örneklerinden biri Pedasa Dipyrgon yapısında izlenmektedir. Leleg yerleşimlerindeki giriş düzenlemeleri de savunma stratejilerinin ayrılmaz bir parçası olarak öne çıkmaktadır. Giriş noktalarının savunma odaklı tasarlandığı belirlenmiş olup, kuleler, koridorlar ve rampalar gibi ek yapısal unsurlarla desteklendikleri tespit edilmiştir. Leleg yerleşimlerinde, sur duvarlarına entegre edilmiş küçük bekçi odalarının bulunması, kontrol ve güvenlik mekanizmalarının önemini ortaya koymaktadır. Girişlerin uzun koridorlar veya dolambaçlı yollarla tasarlanması, sınırlı sayıda saldırganın giriş noktasında birikmesini sağlayarak, savunmacılara üstünlük kazandırmıştır.

Bu çalışma, Pedasa Dipyrgon'un giriş sisteminin diğer Leleg yerleşimleri ile benzerlik ve farklılıklarını ayrıntılı bir şekilde karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Ancak birebir aynı plana sahip bir örnek tespit edilememiştir. Bununla birlikte, işlevsel ve konumsal benzerlikler açısından belirgin ortak noktalar saptanmıştır. Giriş yapılarının savunma stratejileri ile paralel olarak geliştirildiği ve bu düzenlemelerin Leleg kent dokusunun ayrılmaz bir parçası olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Leleg yerleşimleri arasında en iyi korunmuş iç kale özelliğine sahip olan Dipyrgon, iki büyük kule ile desteklenmiş girişi sayesinde anıtsal bir görünüm kazanmıştır. Mekânlarında düzgün kesilmiş, yüksek kaliteli taş blokların kullanılmış olması, yapının prestijli ve önemli bir yönetim merkezi olarak inşa edildiğini göstermektedir. Bu mimari özellikler doğrultusunda Dipyrgon, kentin yöneticisine ait bir kale olarak değerlendirilmiştir. Kazı çalışmaları, Dipyrgon'un hem kulelerinde

hem de iç mekânlarında MÖ 5. yüzyıl sonuna tarihlenen seramik buluntularını ortaya çıkmıştır. Bu durum, yapının inşa sürecinin ve ilk kullanım evresinin bu döneme ait olduğunu desteklemektedir. MÖ 5. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler, Pedasa'nın savunma sistemlerinde yeni önlemler alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Peloponnesos Savaşları'nın özellikle MÖ 410-408 yıllarında Güneybatı Anadolu'ya sıçramış olması, bölgedeki kentlerin güvenlik tedbirlerini artırmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Pedasa'da yalnızca Dipyrgon'un inşasıyla sınırlı kalmayan geniş çaplı savunma düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir. Akropolün dış sur hattına kuleler eklenmiş, giriş yolu tahkim edilerek daraltılmış ve iç kalenin güney ana girişi güvenliği artıracak şekilde yeniden düzenlenmiştir.

Pedasa, Leleg kentleri içerisinde ulaşımı kolay, Halikarnassos'a yakın ve stratejik bir konumda yer almasının yanı sıra, önemli bir kutsal alana ve geniş, verimli bir territoriuma sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu unsurlar, kentin hem askeri hem de ekonomik açıdan güçlü bir konumda bulunduğunu ve bu nedenle güvenlik önlemlerinin en üst seviyeye çıkarıldığını göstermektedir. Dipyrgon'un inşası, bu güvenlik politikalarının ve bölgesel yönetim anlayışının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Pedasa Akropolü, Arkaik Dönem'de yalnızca basit bir iç kale ve zayıf bir savunma sistemine sahipti. İç kalenin merkezinde, diğer Leleg yerleşimlerinde olduğu gibi, Megaron planlı bir yönetici binası yer almaktaydı. Klasik Dönem'in sonlarında gelişen siyasi ve askeri olaylar, Pedasa yöneticilerini daha güvenli ve korunaklı bir iç kaleye ihtiyaç duyma noktasına getirmiştir. Bu bağlamda, Dipyrgon bir iç kale olarak inşa edilmesi, dönemin artan tehditlerine karşı alınan bir tedbir olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, ek güvenlik önlemleri kapsamında dış sur hattına kuleler eklenmiş ve bu şekilde savunma sisteminin kapsamı genişletilmiştir. Diğer yandan, önceki dönemin geniş ve savunma açısından zayıf olan giriş kapıları daraltılmış, bu sayede güvenlik önlemleri artırılmıştır. Dipyrgon, MÖ 5. yüzyılın sonlarına tarihlenen bir iç kale olarak, yerel hanedanların varlığını belgeleyen önemli bir yapıdır. Bu yapı, Pedasa'daki yönetim organizasyonunun ve toplumsal yapının gelişimine dair önemli veriler sunmaktadır. Dipyrgon, yalnızca askeri bir tahkimat değil, aynı zamanda Pedasa yöneticisinin otoritesini simgeleyen, politik ve idari işlevleri de içeren çok yönlü bir yapı olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Süreli yayın kısaltmaları için Alman Arkeoloji Enstitüsü kısaltma listesi temel alınmıştır.
https://www.dainst.org/documents/10180/70593/03_Liste+abzuk%C3%B,Crzender+Zeitschriften_quer.pdf/2646d351-8e5d-4e8b-8acd-54f3c272d3ff

(09.04.2023)

Adıgüzel-Yıldız 2017 G. Adıgüzel-S.Z. Yıldız, "Pedasa Güney Dış Sur 2016-2017: Ön Değerlendirme Raporu", *Tarih Okulu Dergisi, Yıl 10*, Sayı XXXII, (Aralık 2017), 901-926.

Adıgüzel-Yıldız 2023 G. Adıgüzel-S.Z.Yıldız, "Studies on the South-Outer Fortifications of Pedasa Acropolis", *International Symposium of the Fortifications of Western Asia Minor,* Kaunos Excavation House, (Muğla 11-15 September 2019), 2023.

Adiego-Blümel 1993 I.J. Adiego-W. Blümel, "Die Karische Inschrift von Kildara" *Kadmos 32,* (1993), 87-95.

Akarca 1959 A. Akarca, *Les monnaies grecques de Mylasa*, Paris 1959.

Akarca 1977 A. Akarca, *Neandreia, Kuzey Ege'de Arkaik ve Klasik Çağlara Ait Bir Şehir*, İstanbul 1977.

Akarca 1987 A. Akarca, *Şehir ve Savunması*, Ankara 1987.

Aksan 2007 M Aksan, *Karia Bölgesi Arkeolojisi Üzerine Bir Değerlendirme*, İstanbul 2007,

Aksan-Özden 2007 M Aksan-S.Özden, "Halikarnassos, Amynanda, Bargasa, Bargylia, Erine, Hydae, Iasos, Idyma, Karyanda, Kaunos, Keramos, Kildara, Kindya, Kyllandos, Latmos, Larymna, Madnasa, Mylasa, Parpariotai, Pasanda, Pyrnos, Syangela, Termera, Thasthara Tymnos", içinde: *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY)-7: Yunan- Roma Dönemi/ Pisidia ve Karia Bölgeleri,* Ege Yay, İstanbul 2007.

Aktüre 1997 S. Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, İstanbul, 1997.

Akürgal 2001	E. Akürgal, *The Hattian and Hittite Civilizations,* İzmir 2001.
Anderson 2013	W. Anderson, "Fortification and Landscape Transformation in Late Antigue Pessinus", *Journal of Mediterennean Archaeology volüme 26.1,* (2013), 75-79.
Ainian 1997	A. M. Ainian, *From Rulers'Dwellings to Temples Architecture, Religion and Society in Early İron Age Greece,* 1997.
Armin 2000	S. Armin, *Die Stadtmauern von Neandreia in der Troas. (Asia Minor Studien, 38),* 2000.
Aristoteles	Aristoteles, *Politika*, Çeviren: Mete Tuncay. İstanbul 2000.
Aslan-Rose 2016	C.C. Aslan-C.B. Rose, "Geç Tunç Çağından Roma Dönemi'ne Troya'da Şehir ve İçkale" (Ed.) S. Redford-N. Ergin, *Türkiye'de Şehirler ve İç Kaleler: Demir Çağından Selçuklulara,* (2016), 17-50.
Astin 2008	A.E. Astin, *Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, 2008, Cambridge.
Băjenaru 2010	C. Băjenaru, *Minor fortifications in the Balkan–Danubian area from Diocletian to Justinian***,** Cluj Napoca, Romania: Editura Mega 2010.
Baldoni vd. 2004	D. Baldoni, C. Franco, M Manara, P. Belli, F. Berti, *Karia'da Bir Liman Kenti İasos*, İstanbul 2004.
Baran 2001	A. Baran, "Lelegler" *İDOL (Arkeoloji ve Arkologlar Derneğinin Dergisi)* Sayı 11, (2001), 23-27.
Baran 2002	A. Baran, "Hekatomnidler Devri (İonia Rönesansı?), *İDOL (Arkeoloji ve Arkologlar Derneğinin Dergisi)* Sayı 14, (2002), 18-24.
Baran 2017	A. Baran, "Pedasa Akropolis Suru Koridorlu Güney Geçidi", *Cedrus V* (2017), 121- 129.
Bass 1963	G.F. Bass, "Mycenean and Protogeometric Tombs in the Halicarnassus Peninsula" *AJA 67,* (1963), 353-361.

Bean-Cook 1955 G. E. Bean-J.M Cook, “The Halicarnassus Peninsula”, *BSA 50,* (1955), 85-171.

Bean-Cook 1957 G. E. Bean-J.M Cook, “The Carian Coast III”, *BSA 52* ,(1957), 58–146.

Bean 1987 G. E. Bean, *Karia,* 1987.

Bean 2000 G.E. Bean, *Eskiçağda Menderes’in Ötesi*, İstanbul 2000.

Benter 2009 M. Benter, “Hydas, eine befestigte Hohensiedlung auf der Bozburun-Halbinsel”, (ed.) F. Rumscheid, *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium an der Freien Universitat Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005,* (Bonn 2009), 481–501

Bergin 2019 B. Bergin, “Herod the Great’s unique Jerusalem”, *Cultural and Religious Studies, 7* (12), (2019), 639-659.

Béquignon 1928 *Y. Béquignon* “*Les 'Pyrgoi'de Téos*”, *RA, 28,* (*1928), 185-208*

Biondi vd. 2005 G. Biondi, R. Gigli, D. Palermo, A. Pautasso, “Lo scavo del 2003 sulla Patella di Prinias. Relazione preliminare”, *Creta Antica 5,* (2004), 249–278.

Brasse-Müth 2016 C. Basse- S.Müth, “Mauerwerksformen und Mauerwerksteckniken”, *Ancient Fortification*, (eds). S. Müth, P.I. Schneider, P.D. Staebler, (2016), 75-100.

Bresson vd. 2005 A. Bresson, P. Brun, R. Descat, K. Koray, “Un Decret Honorifique Des Kodapeis (Carie du Sud)”, *REA 107*, (2005), 69-81.

Bresson 2019 A. Bresson, “Pidasa, Miletos, and The Karian Revolt”, *Karia Arkhaia La Carie, des Origines a la Periode pre-hekatomnide*, 14-16 Novembre 2013, (2019), 227-247.

Briese-Pedersen 2003 MB. Briese-P.Pedersen, “Report of the Turkish-Danish Investigations in Ancient Halikarnassos (Bodrum) in 2000 and 2001”, *AST 20*. Cilt 1, (2003), 257-272.

Bresson 2019 A. Bresson, “Pidasa, Miletos, and The Karian Revolt”, *Karia Arkhaia La Carie, des Origines a la Periode pre-hekatomnide,* 14-16 Novembre 2013, (2019), 227-247.

Bryce 1983 T.R. Bryce, “Political Unity in Lycia During the Dynastic Preiod”, *Journal of the Near Eastern Studies, Vol. 42, No. 1,* (1989), 31-42.

Bockisch 1969 G. Bockisch, “Die Karer und İhre Dynasten”, Kilo 51, (1969), 117-175.

Boehlau-Schefold 1940 J. Boehlau-K. Schefold, *Larisa am Hermos 1: DieBauten,* Berlin 1940

Borchhdart 1999 J. Borchhdart, *Limyra: Zemuri Taşları, Likya Bölgesi’nde Limyra Antik Kenti’nin Gizemli Sularında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999.

Boulter 1953 C. Boulter, “ Pottery of the Mid-Fifth Century from a Well in the Athenian Agora”, *Hesperia, Vol. 22, No. 2* (1953) 59-115.

Boysal 1964 Y. Boysal, “Milli Eğitim Bakanlığı Müsgebi Kazısı 1963 Yılı Kısa Rapor”, *TürkAD* 13/2, (1964), 81-85.

Boysal 1965 Y. Boysal, “1964 Müsgebi Kazıları Hakkında Kısa Rapor”, *TürkAD* 14, (1965), 123-126.

Boysal 1967 Y. Boysal, “Müsgebi Kazısı 1963 Kısa Raporu” *Belleten 31*, (1967), 67-83.

Boysal 1969 Y. Boysal, *Katalog der Vasen im Museum in Bodrum I Mykenisch-Protogeometrisch*, Ankara 1969.

Bulut 2013 H. Bulut, “Pedasa’da Bulunan Bir Kemik Heykelcik”, *Arkeoloji ve Sanat 142*, (2013), 125-132.

Bulut 2014 H. Bulut, “Early Iron Age Pottery from Halicarnassus Peninsula: Two New Amphora Fragments from Pedasa”, *OLBA 22*, (2014), 63-79.

Bulut 2018 H. Bulut, “Pedasa Athena Kutsal Alanı Arkaik Dönem Fayans Adak Sunuları” *TÜBA-AR 22*, (2018), 119-143.

Bulut 2019 H. Bulut, “Pedasa Athena Kutsal Alanı: Fenike Kökenli Kemik Oymalar ve Yakın Doğu Bağlantıları Üzerine Bazı Görüşler”, *PHASELİS V,* (2019), 101-124.

Büyüközer 2020 A. Büyüközer, “Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule?, *OLBA XXVIII,* (2020), 165-206.

Büyüközer 2023 A. Büyüközer, “Geländemauer, Lımen Kleıstos ve Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi Liman Kentlerinin Savunma Stratejisine Bir Bakış” *Anadolu Anatolia 49*, (2023), 31-56.

Callot 1989 O. Callot, “Failaka à l’époque hellénistique”, dans *L’Arabie pré-islamique et son environnement historique et culturel.* Actes du colloque de Strasbourg (1987), Leyde (1989), 127-143.

Caneva-Köroğlu 2010 I. Caneva-G. Köroğlu, *Yumuktepe Dokuzbin Yıllık Yolculuk,* İstanbul 2010.

Carpenter-Boyd 1977 J. Carpenter- D. Boyd, “Dragon-Hause: Euboia, Attika, Karia”, *American Journal of Archaeology, Vol. 81, No. 2,* (1977), 179-215.

Carstens 1999 A.M Carstens, *Death Matters, Funerary architecture on the Halikarnassos Peninsula*, Ph.d. dissertation Universty of Copenhagen 1999.

Carstens 2009 A.M Carstens, *Karia and The Hekatomnids: The Creation of a Dynsty*, (BAR International Series) 2009.

Chandler 1764 R. Chandler, *Travels in Asia Minor 1764-65,* London 1971.

Childe 2006 V.G. Childe, *Kendini Yaratan İnsan; İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi*, İstanbul 2006.

Clarke vd. 1902 J.T. Clarke, F. Bacon, R. Koldewey, *Investigations at Assos, Londra, Expedition of the Archaeological İnstitute of America*, 1902.

Cook 1961 J. M Cook, “Some Sites of the Milesian Territory”, *BSA 56,* (1961), 90-101.

Cook 1971 J.M Cook, “Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos by Wolfgang Radt Source: *AJA 75, No. 4,* (1971), 445-446.

Соколовска 2013 В. Соколовска, *Античка Демир Капија I,* Скопје 2013.

Corbett 1949 P. E. Corbett, “Attic Pottery of the Later Fifth Century from the Athenian Agora”, *Hesperia, vol. 18, no. 4,* (1949), 298-351.

Çaylı-Demirtaş 2016 P. Çaylı-I. Demirtaş, “Güvercinkayası’nda Özel Yapılar: Depolama Ünitelerinin Mimari Düzen ve Sosyal Yapıya Etkileri” *APAD 2,* (2016), 107-120.

Çelebi 2023 A. G. Çelebi, “Kral Herod Dönemi’nde Kudüs Kenti” *Social Science Development Journal Vol 8, Issue 38,* (2023), 135-145.

Çelik 2020 A. Çelik, “Likya Beyi Perikle ve Dönemi’ne (MÖ 390/380-360) İlişkin Bazı Önerileri”, *BELLETEN, Cilt LXXXIV-Sayı 299,* (2020), 1-20.

Çınaroğlu 2014 A. Çınaroğlu, “Hattiler”, *Aktüel Arkeoloji* 38, (2014), 58-75.

Cosmopoulos 1995 M.B. Cosmopoulos, “Social and Political Orgamization in the Early Bronze 2 Aegean” *Aegaum 12,* (1995), 23-34.

Çörtük-Gümüş 2019 F. Çörtük-Ş. Gümüş, “Pisye-Pladasa Koinonu Yüzey Araştırması 2018”, (2019), *AST 37,* Cilt 3, 479-500.

Çörtük 2021 U. Çörtük, “Harpasos (Akçay) Vadisi’nin Tarihsel Süreci Üzerine Notlar”, *Nazilli ve Çevresinin Arkeolojik Zenginlikleri,* (Edt). S. Akkurnaz- Y. Çorbacıoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, (2021), 55-72.

Çevik 2015 N. Çevik, *Lykia Kitabı*, İstanbul 2015.

Çondi 1984 D. Çondi, “Fortesa-vile ne Malathrea”, *Iliria 14,* (1984), 131–152.

Çur 2014 M Çur, Pedasa Karakol Binası, (MSKÜ, Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi) 2014.

Çur 2021 M Çur, "Karakol Binası, Pedasa Kazı ve Araştırmaları, *BİTİG Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 1/1*, (2021), 197-198.

Debord 1994 P. Debord, " Le vocabulaire des ouvrages de défense, occurrences littéraires et épigraphiques confrontées aux *Realia* archéologiques. In: *Revue des Études Anciennes*. (Eds.) P. Debord-R. Descat, Tome 96, 1994, n°1-2. Fortifications et défense du territoire en Asie Mineure occidentale et méridionale. Istanbul 20-27 mai 1993, (1994) 53-61.

Debord-Varinlioglu 2001 P. Debord-E. Varinlioglu, *Les hautes terres de Carie,* Bordeaux 2001.

Demir 2006 M. Demir, "Arkaik ve Klasik Dönemde Tymnes Adlı Karialılar Üzerine Yeni Düşünceler", (Eds.) S. Durugönül vd., *OLBA XIV,* (2006 Mersin), 1-22.

Demir-Doğan 2014 M. Demir- A. Doğan, "Atina Vergi Listeleri'ne Göre M.Ö. V. Yüzyılda Halikarnassos ve Çevresi", *3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu,* 30 Ekim-1Kasım 2013, Bildiriler 1, (İzmir 2014), 295-318.

Diler 2003 A. Diler, "Damlıboğaz/Hydia ve Leleg Yarımadası Araştırmaları 2001" *20. AST,* 2. Cilt, (2003), 11-22.

Diler 2004 A.Diler, "Bodrum Yarımadası Leleg Yerlesimleri, Mylasa/Damlıboğaz ve Çevresi Yüzey Arastırması-2002", *21. AST*, (2004), 143-154.

Diler 2006 A. Diler, "Pedasa Geç Protogeometrik Tümülüsü ve Leleglerde Ölü İnancı", (Ed.) Takaoğlu,T., *Anadolu Arkeolojisine Katkılar 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar,* (2006), 109-131.

Diler vd. 2009 A. Diler, B. Özer, Ö. D. Çakmaklı, S. Türkoğlu, "Pedasa 2007", *30. KST,* Cilt 3, (2009), 267-284.

Diler vd. 2009a A. Diler, S. Türkoğlu, U. Çörtük, Ş. Gümüş, "Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşmeleri, Pedasa, Aspat, Kissebükü (Anastasioupolis), Mylasa Sarıçay 1" Ovası-Damlıboğaz (Hydai) Pilavtepe, Kedreai (Sedir Adası) ve Moballa Yüzey Araştırmaları 2006-2007", *26. AST,* Cilt 3, (2009), 125-142.

Diler 2010 A. Diler, "Olive Oil and Wine Producation of the Halikarnassos Peninsula Karia" Eds. Ü. Aydınoğlu, A.K. Şenol, *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi*, Sempozyum Bildirileri 06-08 Kasım 2008, Mersin, (2010), 135-176.

Diler 2011 A. Diler, "Pedasa 2008-2009", *32. KST,* Cilt 4, (2011), 324-341.

Diler vd. 2012 A. Diler, B. Özer, H. Bulut, Ş. Gümüş, "Pedasa 2010", 33. *KST,* Cilt 4, (2012), 167-194.

Diler 2013 A. Diler, "Early Iron Age Termera (Asarlık); Some Notes on the Lelegian Settments and their Impacts on Karian Identity", (Eds). O. Henry-K. Konut, *Karia Arkhaia La Carie, des Origines a La Periode Pre-Hekatomnide*, (2013), 507-546.

Diler-Ünver 2013 A. Diler-G. Ünver, "Pedasa", *Muğla Kültür Envanteri III.1, Bodrum Yarımadası Arkeolojik ve Sanat Tarihi Kalıntıları*, 2013.

Diler vd. 2013 A.Diler- Ş.Gümüş- S.Eryılmaz- M.Çur, "Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri, Adalar, Aspat(Strobilos), Kissebükü (Anastasıoupolis), Damlıboğaz (Hydai), Sedir Adası (Kedrieaı) Yüzey Araştırmaları 2012", *31. AST,* Cilt 2, 419-436.

Diler vd. 2014 A. Diler, B. Özer, H. Bulut, Ş. Gümüş, G. Adıgüzel, Ö. Kasar, N. S. Eryılmaz, M Çur, "Pedasa 2011-2012", *35. KST,* Cilt 3,(2013), 530-548.

Diler 2015 A. Diler, “Genel Hatları ile Lykia ve Karia İlişkileri Üzerine Bazı Notlar”, Eds. F. Işık, H. İşkan, *Patara VII.1-Kum’dan Kent’e Patara Kazılarının 25 Yılı*, İstanbul (2015), 145-186.

Diler-Adıgüzel 2015 A. Diler-G. Adıgüzel, “Pedasa Akropolis Giriş Kapısında Kült Çanağı”, (Eds). E. Okan-C. Atilla, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit’e Armağan*, (2015), 89-102.

Diler vd. 2015 A. Diler, B. Özer, M Çur, A. Yaman, Pedasa 2013, *36. KST*, Cilt. 3, (2015), 339-360.

Diler 2016 A. Diler, “Stone Tumuli in Pedasa on the Lelegian Peninsula Proglems of Terminology and Origin” eds. O. Henry-U. Kelp, *Tumulus as Sema:Space, Politics, Culture and Religian in the Firstm Millenium BC.*, (2016), 455-473.

Diler vd. 2016 A. Diler, B. Özer, H. Bulut, Ş. Gümüş, S.Z. Oruç, G. Adıgüzel, M Çur, “Pedasa 2014”, *37. KST*, Cilt 3, (2016), 559-580.

Diler vd. 2016b A. Diler, Ş. Gümüş, Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri, Adalar, Aspat(Strobilos), Kissebükü (Anastasıoupolis), Damlıboğaz (Hydai), Pilavtepe, Sedir Adası (Kedrieaı) Yüzey Araştırmaları 2014, *33. AST*, Cilt 1, (2016), 147-170.

Diler 2017 A. Diler, “Bir Kültür Bölgesi Olarak KBİD/Kaunos ve Karia Kimliğindeki Yeri” (Eds.) A. Diler vd., *Basileus 50. Yılında Kaunos/kbid*, Ankara (2017), 136-154.

Diler 2019 A. Diler, “Early Iron Age Termera(Asarlık); Some Notes on the Lelegian Settlements and their Impacts on Karian Indentity”, *Karia Arkhaia La Carie, des Origines a la Periode pre-hekatomnide*, 14-16 Novembre 2013, (2019), 507-546.

Diler 2020 A. Diler, “Taşların Efendisi Leleg Halkının Ana Kenti Pedasa’da Geç Tunç- Erken Demir Çağı’nda Yaşam ve Ölüm”, (eds.), O.C. Henry ve A.B. Henry, *Karialılar Denizcilerden Kent Kuruculara*, (2020), 254-273.

Diler-Topaloğlu 2021 A. Diler-S. Topaloğlu, “Leleg Kenti Pedasa’da Arazi Kullanımı Üzerine Bazı Notar”, (Eds.) MA. Yılmaz-B. Can-M Işıklı,*Anadolu Arkeolojisyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu’na Armağan*, (2021), 261-290.

Diler vd. 2021 A. Diler vd., “Pedasa Kazı ve Araştırmaları”, *Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S.1, (2021), 182-267.

Diler vd. 2022 A. Diler, B. Özer, H. Bulut, Ş. Gümüş, G. Ayhan, Z. Demircan Aksoy, N. S. Eryılmaz, S. Topaloğlu, 2022. “Pedasa 2019-2020”. *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları* 1. Cilt, (2022), 35-58.

Diler-Gümüş 2023 A. Diler- Ş. Gümüş, “Preliminary Evaluation of the Fortification and Defence Structures of the Lelegian Peninsula in Karia”. In A. Diler ve S. Özen (Eds.), *Fortifications in Western Anatolia: Contributions to the International Colloquium in Kaunos 2019, (2023)*, 1-50.

Dimitrov-Čičikova 1978 D. P. Dimitrov, M. Čičikova, T*he Thracian City of Seuthopolis*, - BAR, International Series 38, Oxford 1978.

Doğer-Gezgin 1998 E. Doğer-İ. Gezgin, “Arkaik ve Klasik Dönemde Smyrna'nın Dış Savunması Üzerine Gözlemler”, II. Uluslararası İzmir Sempozyumu Nisan 1998, Ed.: N. Ülker, *Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi*, İzmir, (1998), 5-30.

Duru 1987a R. Duru, “İslahiye Bölgesinde MÖ 2. Binyılına Ait Önemli Bir Kent: Tilmen Höyük”, *Akurgal’a Armağan, Anadolu, XXI,* (1978-1980), 37-46.

Duru 1987b R. Duru, “Kuruçay Höyüğü Kazıları 1985 Çalışma Raporu”, Belleten, Sayı 199, Cilt 51, (1987), 305-314.

Duru 2008 R. Duru, *MÖ 8000’den MÖ 2000’e Burdur-Antalya Bölgesi’nin Altıbin Yılı*, Suna-inan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Müzesi, Antalya 2008.

Edwards 1975 G. R. Edwards “Corinthian Hellenistic Pottery”, *Corinth VII, III*. 1975.

Efe 2003 T. Efe, "Batı Anadolu Tunç Çağı Uygarlığının Doğuşu", *ArkeoAtlas 2*, (2003), 92-129.

Efe-Fidan 2008 T. Efe-E. Fidan, “Complex II In the Early Bronze II Upper Town of Küllüoba Near Eskişehir”, *Anatolica XXXIV*, (2008), 67-102.

Ercan vd. 1984 T. Ercan, E. Güney, A. Türkecan, “Bodrum Yarımadası’ndaki Magmatik Kayaçların Petrolojisi ve Kökensel Yorumu”, *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, (1984), 85-98.

Ferrara 2020a F.M Ferrara, *Basileus e Basileia. Forme e luoghi della regalita macedone Thiasos, Monografie 14,* Roma 2020.

Ferrara 2020b F.M Ferrara, **“**Il palazzo fortificato, il tetrapyrgion e il tetragonon schema: fortificazioni ed urbanistica nella tradizione antico macedone. In Fortificazioni e societa nel Mediterraneo occidentale Albania e Grecia settentrionale”, Atti del Convegno di Archeologia, organizzato dall’Universita *di Catania, dal Politecnico di Bari e dalla University of Manchester*, Catania-Siracusa 14-16 febbraio 2019, (2020), 371-403.

Fidan 2012 E. Fidan, “Küllüoba İlk Tunç Çağı Mimarisi”, Küllüoba Kazıları ve Batı Anadolu Tunç Çağları Üzerine Yapılan Araştırmalar, *MASROP E-DERGİ*, Sayı 7, (Mayıs 2012) 1-44.

Fidan 2015 E. Fidan, “Batı Anadolu’da Sosyal Sınıf Farklılıklarının Ortaya Çıkışı: Aşağı ve Yukarı Yerleşme Sistemi”, (Ed). A. Baysal,*İletişim Ağları ve Sosyal Organizasyon*, (2015), 175-184

Fidan 2017 E. Fidan, “Batı Anadolu’nun İlk İdari Yapıları”, *Arkeoloji Dergisi*, S.58, (2017), 106-115.

Fields 2004 N. Fields, *Mycenaean Citadels c. 1350-1200 BC,* 2004.

Frangipane 1996 M Frangipane, “Doğu Anadolu’da Kentleşme Modelleri”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme,* (1996), 60-69

Frangipane 2017 M Frangipane, “A 4th-Millennium Temple/Palace Complex at Arslantepe-Malatya North-South Relations and the Formation of Early State Societies in the Northern Regions of Greater Mesopotamia”, *Paléorient Vol. 23,* (1997), 45-73.

Erkanal-Artzy 2002 H. Erkanal-M Artzy, “2000 Yılı Liman Tepe Kazıları”, KST 23, 379.

Erkanal-Şahoğlu 2012 H. Erkanal-V. Şahoğlu, “Liman Tepe (1992-)”, (Ed.) O. Bingöl, A. Özkan, H. Taşkıran, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011),* (2012), 220-226.

Gauthier 2001 P. Gauthier, “Les Pidaseens Entrent en Sympolitie Avec les Milesiens”, (Ed.) A. Bresson, R. Descat, *Les cites d’Asie Mineure Occidentale au IIeme Siecle a. C,* (2001), 117-127.

Gorman 2001 V. B. Gorman, Miletos, the Ornament of İonia A History of the City to 400 B.C.E., University of Michigan Press, 2001.

Görkay 1999 K. Görkay, “Attic Black-Figure Pottery From Daskyleion”, *Asia Minor Studien 34*, (1999), 1-100.

Guidi 1921 G. Guidi, “Viaggio di Esplorazione in Caria”, *ASAtene* IV-V, (1921-1922), 345-396.

Gauthier 2001 P. Gauthier “Les Pidaséens entrent en sympolitie avec les Milésiens : la procédure et les modalités institutionnelles”, I*n Les cités d’Asie mineure occidentale au iie siècle a.C,* édité par Alain Bresson et Raymond Descat. Pessac: Ausonius Éditions, (2001), 117-127.

Gülçur-Sağır 2003 S. Gülçur-G. Sağır, “Güvercinkayası 2001 Yılı Kazısı”, *24. KST,* Cilt 1, (2002), 49-58.

Gümüş 2013 Ş. Gümüş, *Pedasa Leleg Tümülüsleri*, (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Aydın 2013.

Harmanşah 2015 Ö. Harmanşah, *Eski Yakındoğu'da Kent, Bellek, Anıt*, İstanbul 2015.

Head 1887 B. V. Head, *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics*, Oxford 1887.

Held 2005 W. Held, "Loryma ve Karia Chersonesos'unun Yerleşim Sistemi" *OLBA XII*, (2005), 85-100,

Hellström 2007 P. Hellström, *Labraunda. A Guide to the Karian Sanctuary of Zeus Labraundos*, İstanbul 2007.

Henry 2010 O. Henry, "Karia, Karialılar ve Labraunda", (Eds.) M Ural, F. Kuzucu, *Mylasa Labraunda, Milas Çomakdağ Güneybatı E ge de Arkeoloji Tarih ve Kırsal Mimari,* (2010), 64-66.

Herda 2013 A. Herda, "Greek (And our) Views on the Karians", (Eds.) A. Mouton, I. Rutherford, I. Yakubovich, *Luwian Identities Culture, Language and Religion Between Anatolia and the Aegean*, (2013), 421-508.

Herda 2020 A. Herda, "Dağlık Amyzon'daki (Bağarcık Kale) Zeus Akraios ve Thea Akre Tapınağı", (eds.), O. C. Henry ve A. B. Henry *Karialılar Denizcilerden Kent Kuruculara*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (2020), 156-171.

Herodotos Herodotos, *Herodot Tarihi* (Çev. M. Ökmen), İstanbul 1991.

Homeros Homeros, *İlyada,* (Çev. A. Erhat- A. Kadir) 1998.

Hornblower 1982 S. Hornblower, *Mausolus*, Oxford, 1982.

Hunt 1947 D.W. S. Hunt, "Feudal Survivals in Ionia", *JHS 67*, (1947), 68-76.

Hülden 2000 O. Hülden, "Pleistarchos und die Befestigungsanlagen von Herakleia am Latmos", *Klio 2*, 82, (2000), 382-408.

Işık 2010 — F. Işık, "Anadolu-Lykia Uygarlığı Lykia'nın "Helenleşmesi" Görüşüne Eleştirel Bir Yaklaşım" *Anadolu/Anatolia 36*, (2010), 65-125.

Işık-Işın 2009 — F. Işık-G. Işın, "Patara 2007", *30. KST*, Cilt 4, (2009), 337-355.

Jansen 2016 — B. Jansen, "Defensive Funktionen", (eds.) S. Müth, P.I. Schneider, P.D. Staebler, *Ancient Fortification,* (2016), 101-125.

Josephus — Flavius Josephus, *The Jewish Antiquities*, Çeviren: William Whiston.

Judeich 1887 — W. Judeich, "Pedasa", *AthMitt. 12*, (1887), 331–346.

Karlsson 1994 — L. Karlsson "Thoughts about fortifications in Caria from Maussollos to Demetrios Poliorketes". *Revue des Études Anciennes. Tome 96, 1994, n°1-2. Fortifications et défense du territoire en Asie Mineure occidentale et méridionale. Table ronde CNRS*, İstanbul 20-27 mai 1993, (1994), 141-153.

Karlsson 2010 — L. Karlsson, "Labraunda 2009. A preliminary report on the Swedish excavations with contributions, by Jesper Blid-Olivier Henry", *Opuscula 3,* (2010), 61-104.

Keeley vd. 2007 — L.H. Keeley-M Fontana-R. Quick, "Baffles and bastions: the universal features of forfications": *Journal of Archeological Research 15,* (2007), 55-95.

Keen 1993 — A. G. Keen, "Athenian Campaigns in Karia and Lykia during the Peloponnesian War", *The Journal of Hellenic Studies,* (1993), 152-157.

Keen 1998 — A.G. Keen, *"Dynastic Lycia. A political History of The Lycains and Their Relations with Foreign Powers, c. 545-362*", Leiden 1998.

Kızıl vd. 2015 A. Kızıl, P. Brun, L. Capdetrey, R. Descat, P. Fröhlich, K. Konut, "Pidasa et Asandros: Ene Nouvelle İnscription(321/0)" *Revue Des Etudes Anciennes TOME 117*, (2015), 371-409.

Kırca 2015 E. D. O. Kırca, "Karya Khersonesosu'unda (PERA) İki Tip Kale/Kale Yerleşimi, *TÜBA-AR 18*, (2015), 125-141.

Klinkott 2002 H. Klinkott, "Zur politischen Akkulturation unter den Achaimeniden. Der Testfall Karien", (Eds.) H. Blum et al., *Brückenland Anatolien? Tagung Tubingen 2000*, (Tubingen 2002), 173-204.

Kolb 1992 F. Kolb, "Bericht Über Feldforschungen in Kyaneia und Umgebung im Sommer 1990", *11. AST*, (1992), 21-46.

Kolb 1996 F. Kolb, "Antik Çağ'ın Büyük Anadolu Yerleşmelerinde Konutun Rolü," (ed.) Yıldız Şey, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, (1996), 146–154.

Kolb 1998 F. Kolb, "Hanedanlık Yerleşiminden Otonom Kente Gelişme: Klasik Çağ'da Likya'da Akültürasyon" *ADALYA III*, (1998), 37-62.

Korfmann 1983 M Korfmann, *Demircihüyük Die Ergebnisse Der Ausgrabungen 1975-1978 Band I, Architektur, Stragraphie und Befunde, Mainz* 1983.

Korfmann 2002 M Korfmann, "En Alttan Üste Doğru Troia'nın On Kenti" (Ed.) M Korfmann *Trioa: Düş ve Gerçek*, (2002), 347-354.

Kortanoğlu 2020 MS. Kortanoğlu, "Tilmen Höyük Orta Tunç Çağı Mimarisi ve Sunumu", *Akademik Sosyal Araştırma Dergisi,* Yıl: 8, Sayı 109, (Ekim 2020), 158-179.

Konuk 2005 vd. K. Konuk, "Un décret honorifique des "Kodapeis" (Carie du sud)", *Revue des études anciennes*, 107, (2005), 69-82.

Konut 2012 K. Konuk. "Quelques monnaies inédites ou mal attribuées de la péninsule d'Halicarnasse", *Stephanèphoros. De l'économie*

antique à l'Asie Mineure. Hommages à Raymond Descat, Ausonius Editions, (2012), 341-354,

Kural 2010 — N. Kural, "Tarih Öncesi Anadolu'da Savunma ve Çevirme Sistemleri", (Ed.) D. Yavaş, *Savunma Hatlarından Yaşam Alanlarına Kaleler*, (Eylül 2010), 22-33.

Lamb 1936 — W. Lamb, *Excavations at Thermi in Lesbos, Cambridge The University Press*, Athens 1936.

Lang 1996 — F. Lang, *Archaische Siedlungen in Griechenland. Struktur und Entwicklung*, Berlin 1996.

Laumonier 1958 — A. Laumonier, *Les Cultes İndigenes En Caria*, Rome 1958.

Lawrence 1979 — A. W. Lawrence, *Greek Aims in Fortification*. Oxford1979.

Lawrence 1983 — A. W. Lawrence, "A Skeletal History of Byzantine Fortification", *BSA 78,* (1983), 171-227.

Leick 1988 — G. Leick, *A Dictionari of Ancient Near East Architecture*. London 1988.

Lloyd-Mellaart 1965 — S. Lloyd ve J.Mellaart, *Beycesultan Vol. II, Middle Bronze Age Architecture and Pottery*, The British Institute of Archaeology at Ankara, London, 1965.

Liddell-Scott 2007 — H.G. Liddell- R. Scott, *Greek-English*, 2007

Lilcik 2008 — V. Lilcik, Three Fortresses of the Macedonian Kings at Demir Kapija, in Macedonian heritage, *Skopje,* (2008), 3-26.

Ma 2000 — J. Ma, "The Epigraphy of Hellenistic Asia Minor: A Survey of Recent Research (1992-1999)" *AJA* Vol. 104 No 1 January, (2000), 95-12.

Macqueen 2018 — J.G. Macqueen, Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, Ankara 2018.

Magie 1950 — D. Magie, *To The End of The Third Century After Christ*, Oxford University Press, 1950.

Margueron 1997 J.C. Margueron, “palace”, (Ed.) E.M Meyers et al. *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East Vol. 4,* (New York 1997), 197-200.

Mellink 1965 M. J. Mellink, “Archaeology in Asia Miıor”, *AJA* 69. 2, (1965), 133-149.

Maiuri 1921-1922 A. Mauri, Viaggio di esplorazione in Caria (Part I, II e III), *ASAtene* 4-5 (1921-1922), 345-488.

McNicoll 1997 A.W. McNicall, *Hellenistik Fortifications from Aegean to the Euphrates*, Oxford 1997.

Mellaart 1959 J. Mellaart, “Notes on the Architectural Remains of Troy I and II” *Anatolian Studies V:9,* (1959), 131-162.

Meyers 1997 E.M Meyers, *The Oxford Encyclopedia of in the Near East*, Vol: I-V., New York 1997.

Meritt vd. 1939 B.D. Meritt- H.T. Wade Gery- M. F. Mcgregor, *ATL Volume I*, Harward University Press, 1939.

Migeotte 2001 L. Migeotte, “Le Traite entre Milet et Pidasa (Delphinion 149) les Clauses Financieres", (Ed.) A. Bresson, R. Descat, *Les cites d’Asie Mineure Occidentale au IIeme Siecle a. C*, (2001), 129-135.

Mitchell-McNicoll 1978 S. Mitchell- A.W. McNicoll, “Archaeology in western and southern Asia Minor 1971-78”, *Archaeological Reports*, (1978-1979), 25, 59-90.

Morgan 2004 C. Morgan, *Attic Fine Pottery of the Archaic to Hellenistic Periods in Phanagoria, Phanagoria Studies 1*, Leiden– Boston 2004.

Morris-Papadopoulos 2005 S. P. Morris and J. K. Papadopoulos, “Greek Towers and Slaves: An Archaeology of Exploitation”, *American Journal of Archaeology,* Vol. 109, No. 2 (2005), 155-225.

Müth 2016 S. Müth, “Urbanistic Functions and Aspects”, *Ancient Fortification*, (Eds.) S. Müth, P.I. Schneider, P.D. Staebler, (2016), 159-172.

Nankov 2008 E. Nankov, “The fortifications of the Early Hellenistic Thracian City of Seuthopolis”, *Breaking the Mold, in Archaeologia Bulgarica* 12.3, (2008), 15-56.

Naumann 1991 R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı,* (Çeviren. B. Medra), Ankara 1991.

Naumann 2007 R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, Ankara 2007.

Newton 1862 C.T. Newton, *A History of Discoveries at Halicarnassus Cnidus and Branchidae,* London 1862-1863.

Newton 1887 C.T. Newton, *The Journal of Hellenic Studies 8,* 1887.

Nowicka 1975 M Nowicka, *Les maisons a tour dans le monde grec*, Wrocław 1975.

Nossow 2009 K.S. Nossow, *Greek Fortifications of Asia Minor 500-130 BC,* 2009.

Owens 2000 E. J. Owens, *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, İstanbul 2000.

Özdoğru 2013 Ş. Özdoğru, “Arkaik Dönem’den Bir Likya Dynast Mezarı Üzerindeki “Aslan Öldürme” Sahnesi: Anlamı ve Kökeni Üzerine Değerlendirmeler”, *Anadolu 39,* (2013), 69-86.

Özer 2013 B. Özer, “Orientalizing Style Pottery From Pedasa: İonian İmports”, (Eds.), O. Henry-K. Konut, *Karia Arkhaia La Carie, des Origines a La Periode Pre-Hekatomnide*, (2013), 547-578.

Özer 2015 B. Özer, “Kıyı Karia Arkaik Seramiği: Yerel Formlar, Kültürel Sınırlar”, E. Okan – C. Atilla (ed.), *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan,* (2015) 329-354.

Özer 2017 B. Özer, “ *Kıyı Karia Arkaik Seramiği*: *Karia Kaseleri ve Denizaşırı Dağılımları”, Arkeoloji ve Sanat 156,* (2017), 61-76.

Özer 2017 B. Özer, "Pedasa Athena Kutsal Alanı Arkaik Dönem Kıbrıs Mortarları ve Bölgeler Arası Ticari İlişkilerdeki Rolü", *AKMED 20*, (2017), 41-68.

Özer 2018 B. Özer, "Pedasa'dan Erken Demir Çağ Başlarına Ait Mezar Platformları ve Urne Pithoslar", *TÜBA-AR 22*, (2018), 35-55.

Özen-Kleine 2016 B. Özen-Kleine, "Das Befestigungssystem der lelego-karischen Stadt Pedasa", Frederiksen vd. (Eds.), *Focus on Fortifications New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East, Monographs of the Danish Institute at Athens, Volume 18*, (2016), 547-559.

Özen 2017 S. Özen, "Kaunos Surları", (Ed.) A. Diler- S. Özen- U. Çörtük, *50 Yılında Kaunos/Kbid. Festschrift Prof. Dr. C. Işık. Basileus Suppl. 1* (Ankara 2017) 71–93.

Özgüç 1999 T. Özgüç, *Kültepe-Kaniš/Neša Sarayları ve Mabetleri*, Ankara 1999.

Paksoy 2019 S. Paksoy, *Antik Dönemde 'Gelandemauer' (Hattı Bala) Tipi Kent Surlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), Muğla 2019.

Paton -Myers 1894 W. R. Paton - J. L. Myers – E. L. Hicks "Three Karian Sites" *JHS 14*,1894, 373-380.

Paton-Myres 1896 W. R. Paton- J. L. Myres "Karian Sites and Inscriptions" *BSA* 16, (1896), 188-271.

Pausanias Pausanias, *Graeciae Descriptio*- Pausanias, *Pausanias Description of Greece,* (Çeviren: W.H.S. Jones, Litt. D. ve H. A. Ormerod), Londra 1918.

Pedersen 1991 P. Pedersen, *The Maussolleion at Halikarnassos. Reportsof the Danish Archeological Expedition to Bodrum Vol. 3.:1 and 3: 2. The Maussolleion Terrace and Accessory Structure,* 1991.

Pedersen 1988 P. Pedersen, "Town Planning in Halikarnassus and Rhodes", *Archaeologiy in Dodecanese,* (Copenhagen 1988), 98-103.

Pedersen 1994a P. Pedersen, "The İonia Renaissance and some aspects of its origin within the field of architecture and Planning"*in Hekamtonid Caria and and İonian Renaissance* (Halicarnassian Studies) 1994.

Pedersen 1994b P. Pedersen, "The Fortifications of Halikarnassos", *REA 96,* (1994), 215-235.

Pedersen 2001 P. Pedersen, "Report of the Turkish-Danish İnvestigations at Ancient Halikarnassos (Bodrum) in 1999", *22. KST,* Cilt 2. (2001), 287-298.

Pedersen 2010 P. Pedersen, "City Wall of Halikarnassos" *Hellenistic Karia,* XXVIII, Bordeaux, (2010), 269-316.

Pedersen 2020 P. Pedersen, "The İonian Renaissance in the Architecture of Western Asia Minor", içinde: O. C. Henry ve A. B. Henry (eds.), *Karialılar Denizcilerden Kent Kuruculara*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (2020), 220-239.

Peschlow 1994 Peschlow 1994 A. Peschlow, Die Befestigungen Von Latmos. (Eds.) P. Debord – R. Descat, *Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occıdentale et Méridionale*. Bordeaux, 1994, 155-172.

Peschlow-Bindokat 1996 A. Peschlow-Bindokat, "Die Tetrapyrgia von Latmos", W. Hoepfner ve G. Brands (Eds.), *Basileia: die Palaste der hellenistischen Konige* (Mainz 1996), 170-175.

Pfaff 1999 C. A. Pfaff, "The Early Iron Age Pottery from the Sanctuary of Demeter and Kore at Corinth", Hesperia, Vol. 68, No. 1, (1999), 55-134.

Plinius — Plinius *Naturalis Historia*- Pliny the Elder, *The Natural History*, (İng. Çev. J. Bostock) London, 1855.

Plutarch. — Plutarch's Lives. with an English Translation by. Bernadotte Perrin. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1919. 8.

Pimouguet-Pedarros 2000 — İ. Pimouguet-Pedarros, *Archeologie de la Defense Histoire des Fortifications Antiques de Carie,* 2000.

Polybius — Polybius, *Histories,* Evelyn S. Shuckburgh. translator. London, New York 1889.

Radt 1969 — W. Radt, Kuyruklu Kalesi. Fluehtburg und Tyrannenfestung von Mylasa in Karien, *IstMitt 19/20,* (1969/70), 165-176.

Radt 1970 — W. Radt, "Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos unter besonderer Berucksichtigung der archaischen Epoche", *IstMitt Beiheft 3*, 1970.

Radt 1974 — W. Radt, "Pidasa bei Milet", *Istanbuler Mitteilungen Sayı 23/24*, (1974), 127-130.

Radt 1977 — W. Radt, "Ein Lelegischer Grobbau bei Iasos", *IstMıtt 27/28*, Tübingen (1977/78).

Radt 1992 — W. Radt, "Lelegische Compounds und Heutige Vermandte Anlagen" Ed. A. Schütte, Studien zum Antiken Kleinasien II, *AMS 8* (1992), 1-15.

Roaf 1996 — M. Roaf, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, London 1996.

Ruzicka 1992 — S. Ruzicka, *Politics of a Persian Dynasty, The Hecatomnids in the Fourth Century B.C.*, London.1992.

Ray 2009 — F. E. Ray, *Land Battles in 5th Century B.C. Greece, A History and Analysis of 173 Engagements*, London, 2009

Rizza 2005 G. Rizza, Osservazioni sulla fortezza di Prinias, in R. Gigli (a cura di), ΜΕΓΑΛΑΙ ΝΗ- ΣΟΙ: *Studi Dedicati a Giovanni Rizza per il suo Ottantesimo Compleanno,* (Catania 2005), 211-231.

Robert 1976 L. Robert-J. Robert, "Une İnscription grecque de Teos en Ionie, 1'Union de Teos et de Kyrbissos", *JS,* (1976), 153-235.

Robert 1978 L. Robert, "Documents d'Asie Mineur", *BCH 102,* (1978), 395-543.

Roos 1852 L. Ross, *Reisen nach Kos, Halicarnassus, Rhodos und der Insel Cypern,* Halle 1852.

Rostovtzeff 1911 M I. Rostovtzeff, Hellenistisch-rômische Architecturlandschaft. Rheinisches Museum für Philologie, 66 (2-3), (1911), 151-206.

Rumscheid 1996 F. Rumscheid, "Milas 1994" *13. AST, Cilt I,* (1996), 85-98.

Rumscheid 1998 F. Rumscheid, "Milas 1997" *16. AST, Cilt II, (*1998), 165-186.

Rumscheid 2009 F. Rumscheid, "Die Leleger: Karer oder Andere?", F. Rumscheid (ed.), *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin*, 13. bis 15. Oktober 2005, Bonn: (2009), 173-193.

Sancaktar-Sezgin 2020 H. Sancaktar-K. Sezgin, "Yozgat İli Geç DemirÇağından Geç Antik Çağ'a Kadar Kaleler ve Savunma Yapıları", *MASROP14.1-2* (2020), 47-91.

Sarakinski 2022 V. Sarakinski, *ПАЈОНЦИТЕ ВО ПИШАНИТЕ ИЗВОРИ ДО ВРЕМЕТО НА ФИЛИП II*, 2022.

Sarı 2012 D. Sarı, "İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadalu'un Kültürel ve Siyasal Gelişimi", *MASROP 7,* (2012), 112-129.

Seeher 2002 J. Seeher, "Büyük Kral'ın Sarayı-Resmi Yaşamın Odak Noktası; Hitit BaşkantiHattuşa'daki Saray Kompleksi/" *Hititler ve HititİmparatorluğU,* (Bonn 2002), 95-101/435-437.

Seeher 2006 J. Seeher, *Hattuşa Rehberi, Hitit Başkentinde Bir Gün*, İstanbul 2006.

Seeher 2010 J. Seeher, Hattuşa/Boğazköy'ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkılar: Büyükkaya Kazılarına Toplu Bir Bakış. *TÜBA-AR(3),* (2010), 15-34.

Sevin 2003 V. Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul 2003.

Schuler 1996 Ch. Schuler, Ländliche Siedlungen und Gemeinden im Hellenistischen und Römischen Kleinasien, *Vestigia 50* (1996).

Ščeglov 1987 A. N. Šceglov, "Un etablissement rural en Crimee: Panskoje I (fouilles de 1969–1985)", *DHA 13,* 1987, 239–273.

Shelton 2010 K. Shelton, "Mainland Greece" Ed. E.H. Cline, *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean,* (New York 2010), 139-148.

Suha 2021 M Suha, Late *Classical-Hellenistic Fortificatıons In Epirus Fourth To Second Century BC. (*Yayınlanmış Doktora Tezi) 2021.

Sokolicek 2010 A. Sokolicek, Grenzen und Mauern in der griechischen Stadt: Überlegungen zu Diateichisma, Temenos und Stadtmauern", J. Lorentzen, F. Pirson, P. Schneider-U. Wulf-Rheidt (eds.), *Aktuelle Forschungen zur Konstruktion, Funktion und Semantik antiker Stadtbefestigungen,* Kolloquium 9./10. Februar 2007 in Istanbul Byzas 10, (2010), 219-237.

Sparkes-Talcott 1970 B.A. Sparkes-L. Talcott, "Black and Plain Pottery of the 6th, 5th, and 4th Centuries B.C." *American School of Classical Studies at Athens,* 1970

Strabon Strabon *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Tür. Çev. A. Pekman), İstanbul 1993.

Strootman 2007 R. strootman, *The Hellenistic Royal Court. Court Culture, Ceremonial and Ideology in Greece, Egypt and the Near East, 336-30 BCE* [tesi dottorato], Utrecht 2007.

Şahin 1982 M. Şahin, *Die Inschriften von Stratonikeia, Teil 2, 1: Lagina, Stratonikeia und Umgebung, IK22,* 1 Bonn 1982.

Şahin 2001 N. Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültleri, Suna-inan Kıraç Akdeniz Medeniyet araştırma Enstitüsü Monografi Dizisi: 2*, İstanbul 2001.

Şahin 2005 M Şahin, "Myndos 2004 Yılı Yüzey Araştırması" *23. AST,* Cilt 1, (2005), 117-184.

Şahin 2006 M Şahin, "Myndos 2005 Yılı Yüzey Araştırması" *24. AST,* Cilt 1, (2006), 293-306.

Şahin 2007 M Şahin, "2006 Yılı Myndos Kazısı" *29. KST,* Cilt 1, (2007), 21-38.

Şahoğlu 2005 V. Şahoğlu, 2005. "The Anatolian Trade Network During the Early Bronze Age", *Oxford Journal of Archaeology* 24, (2005), 339–361.

Şahoğlu 2008 V. Şahoğlu, "Liman Tepe and Bakla Tepe: New Evidence for the Relations between the İzmir region, The Cyclades and the Greek Mainland during the Late Fourth and Third Millennia BC", Ed. H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu, R. Tuncel, *Proceedings of the International Symposium, The Aegaen in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age***,** 2008, 483-502.

Şare 2013 T. Şare, "The Sculptere of the Heroon of Prekle at Limyra: the Making of a Lycian King", *Anatolian Studies 63*, (2013), 55-74.

Tırpan 1990 A. A. Tırpan, "Stratonikeia Şehir ve Sur Planı", *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi 5*, (1990), 217-234.

Tırpan 1999 A. A. Tırpan, "Karya'da Bazı Dağ Kentleri: Amazon, Hydea, Kindya, Kildara", *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut, Uluslararası sempozyumu*, 5-7 Haziran 1996, (1999), 459-476.

Texier 1882 Ch. Texier, *Description de L'Asia Mineure*, Paris 1882.

Umar 1982 B. Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi,* İstanbul 1982.

Umurtak-Duru 2013 G. Umurtak-R. Duru, "Yeniden Hacılar. Hacılar Büyük Höyük Kazıları 2011-2012, *Arkeoloji ve Sanat 142*, (2013), 1-22.

Umurtak 2015 G. Umurtak, "Hacılar Büyük Höyük İlk Tunç Çağı Yerleşmesi'nde Bulunmuş Olan Bir Grup Mühür Üzerine Gözlemler", (Eds.) H. Metin vd., *Pisidia Yazıları Hacı Ali Ekinci Armağanı*. (İstanbul 2015), 147-156.

Umurtak 2020 G. Umurtak, "Some remarks on the Early Bronze Age I defence system at Hacılar Büyük Höyük (Burdur, Turkey),*Bulgarian e-Journal of Archaeology,* Vol. 10.1, (2020), 33-54.

Ünlüsoy 2006 S. Ünlüsoy, "Vom Reihenhaus zum Megaron-Troia I bis Troia III" Ed. M Korfmann, *Troia Archaologie Siedlungshügnels und Seiner Landschaft,* (2006), 133-144.

Üzel 2007 A. Üzel, *The Display of Hekatomnid Power in Karian Settlements Through Urban Imagery*, (ODTÜ Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007.

Varinlioğlu 1992 E. Varinlioğlu, "Lelegian Cities on the Halicarnassian Peninsula in the Athenian Tribute Lists, Studien Zum Antiken Kleinasien II", *Asia Minor Studien 8*, (1992), 17-22.

Varinlioğlu 1993 E. Varinlioğlu, "Pedasa(?)" *10. AST*, (1993), 213-218.

Varinlioğlu 1994a E. Varinlioğlu, "Le Site Fortifie Du Karamandağ" *REA 96*, (1994), 185-188.

Varinlioğlu 1994b E. Varinlioğlu, "Uranion Kenti ve Çevresi/Stratonikeia'da Dionysos Sunağı, *11. AST*, (1994), 99-104.

Varinlioğlu 2008 E. Varinlioğlu, "Karia'da 2006 Yılı Yüzey Araştırmaları", *25. AST*, Cilt 1, (2008), 171-174.

Varinlioğlu 2010 E. Varinlioğlu, "Kodopa and Kodopa" Ed. R.V Bremen-J.M Carbon, *Hellenistik Karia,* (2010), 207-216.

Vergnaud 2014 B. Vergnaus, “Quelques observations sur la forteresse de Labraunda” Eds. L. Karlsson-S. Carlsson-J. Blid, *LABRYS, Studies presented to Pontus Hellestrom (Boreas 35)*, (Uppsala 2014), 107-122.

Vergnaud 2016 B. Vergnaud, "Fortifications of Central Anatolia in the Early First Millennium BC.", S. M. Rune Frederiksen (ed.), *Focus on Fortifications, New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East, Fokus Fortifikation Studies: Volume II*, (Oxford 2016) 94-109.

Waage 1933 O. Waage, “The Roman and Byzantine Pottery” *Hesperia Vol. 2. The American Excavations in the Athneian Agora: First Report*, (1933), 279-328.

Warner 1994 J. L. Warner, *Elmalı-Karataş II, The Early Bronze Age Village of Karataş*, United State of America 1994.

Wörrle 2003 M. Wörrle ”pidasa du Grion et Héraclée du Latmos : deux cités sans Avenir”, *CRAI*, 147, (2003), 1361-1379.

Yaylalı 2007 S. Yaylalı, “Doğu Anadolu Erken Tunç Çağ Kültürü”, *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü armağanı : doğudan yükselen ışık arkeoloji yazıları*, (2007), 165-187.

LEVHALAR DİZİNİ

LEVHA 1

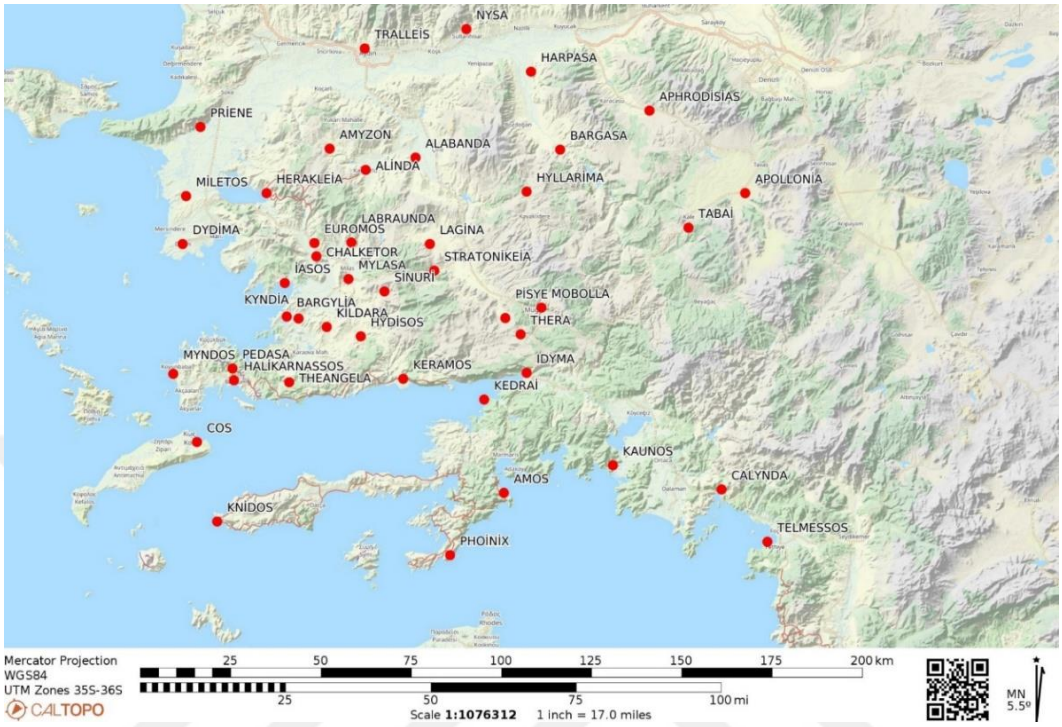

1: Karia Haritası.

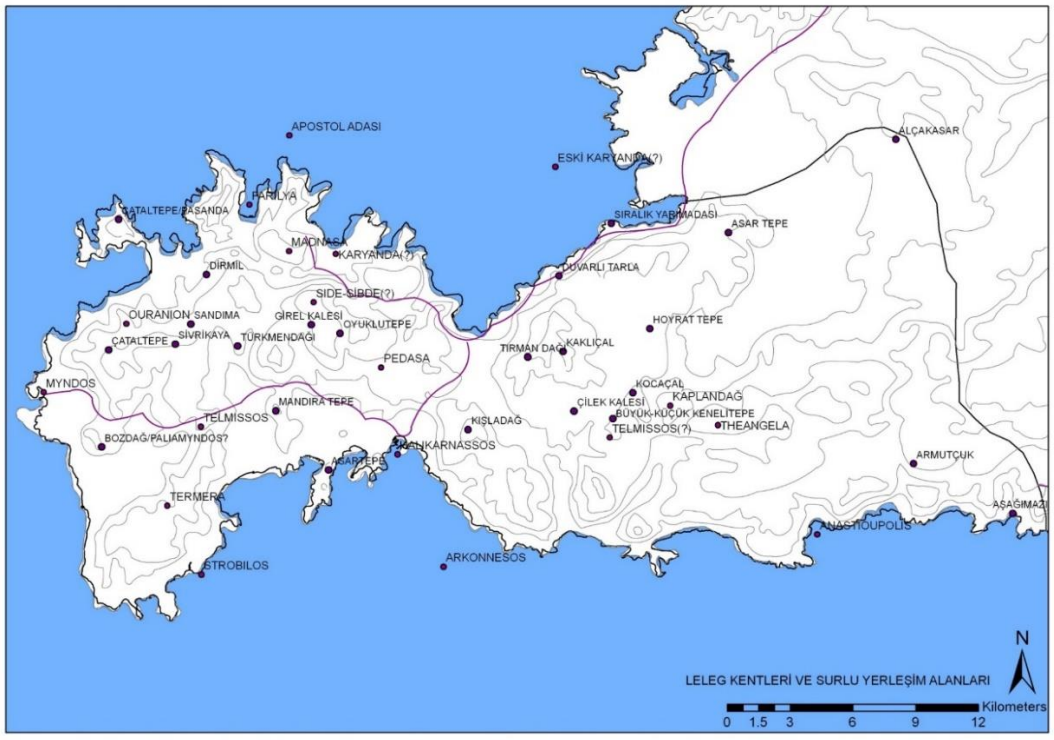

2: Leleg Yarımadası Haritası (KAUM).

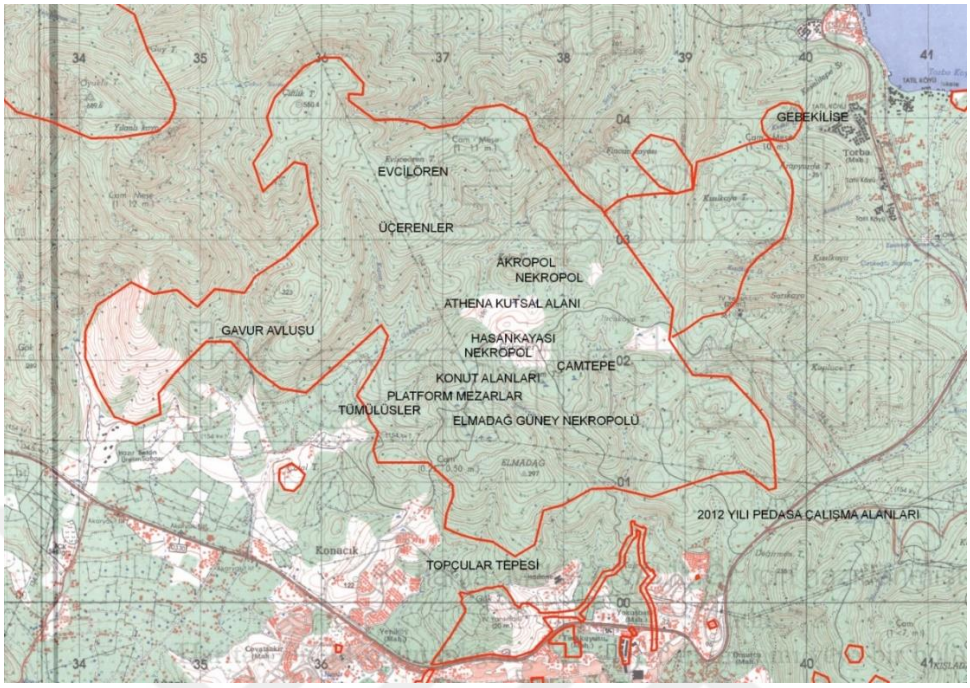

1: Pedasa Sit Haritası (KAUM).

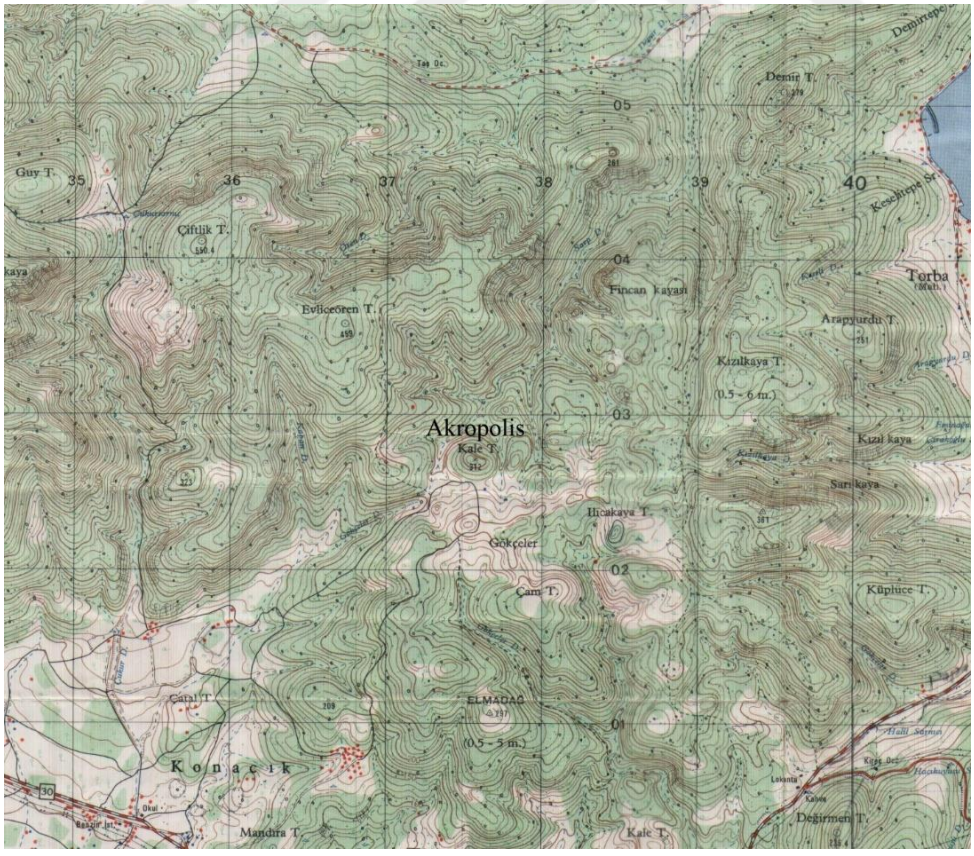

2: Pedasa'nın Topoğrafik Haritası.

LEVHA 3

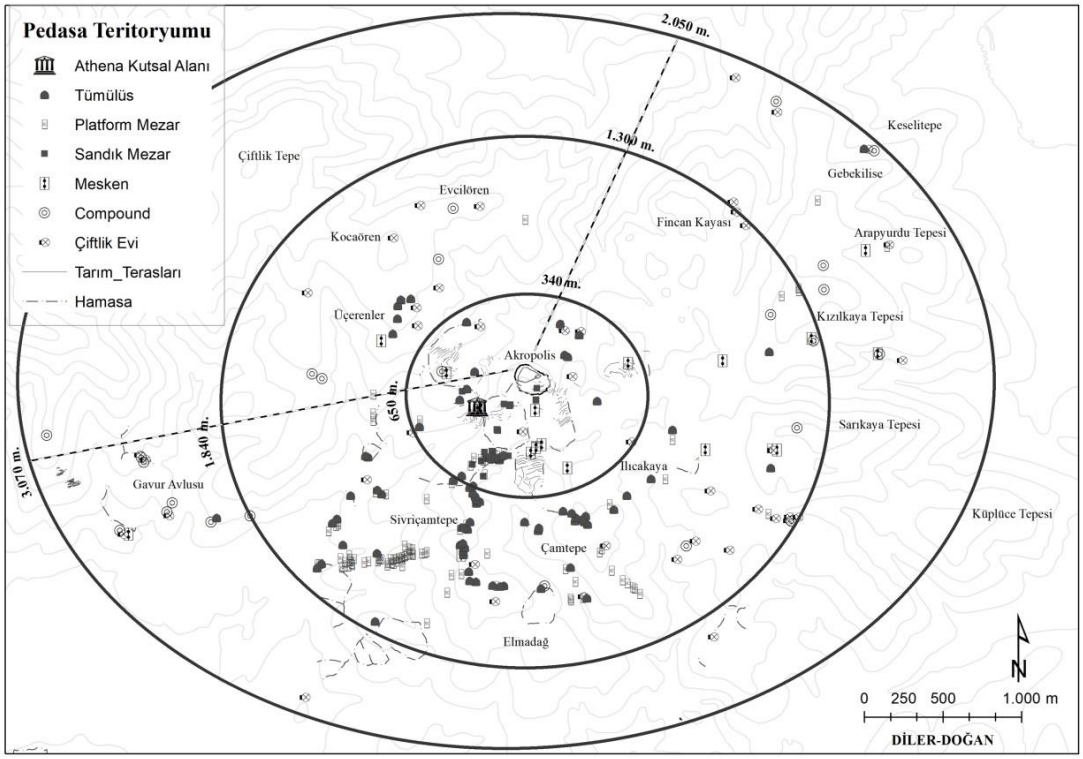

1: Pedasa Territoriumu (KAUM).

2: Pedasa Topografik Görünümü.

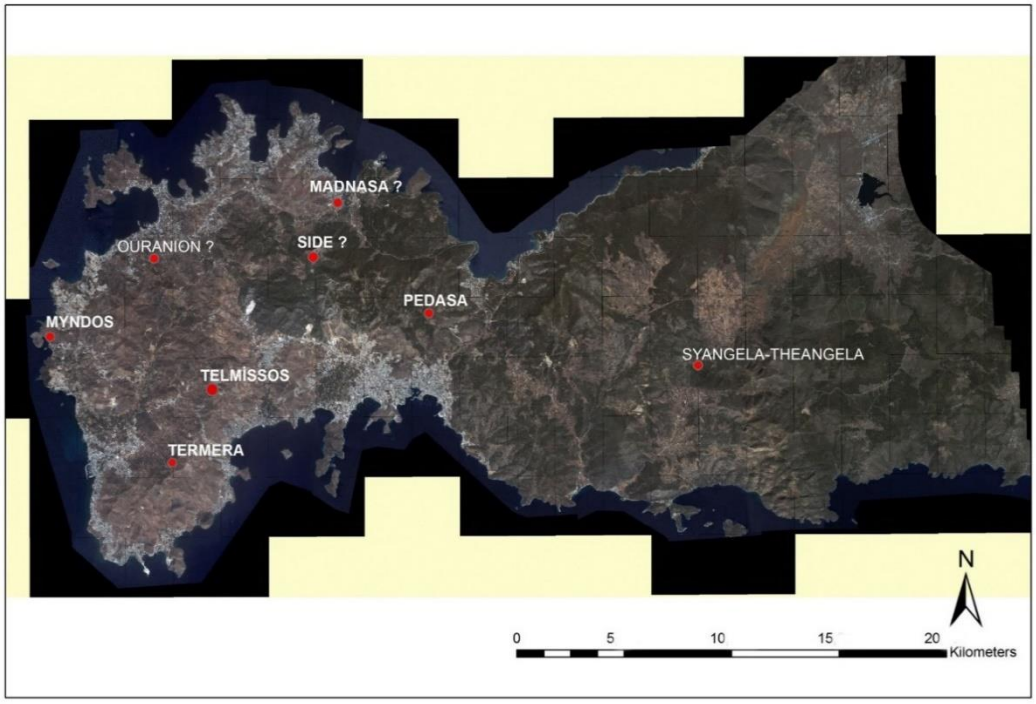

1: Leleg Yerleşimleri (KAUM).

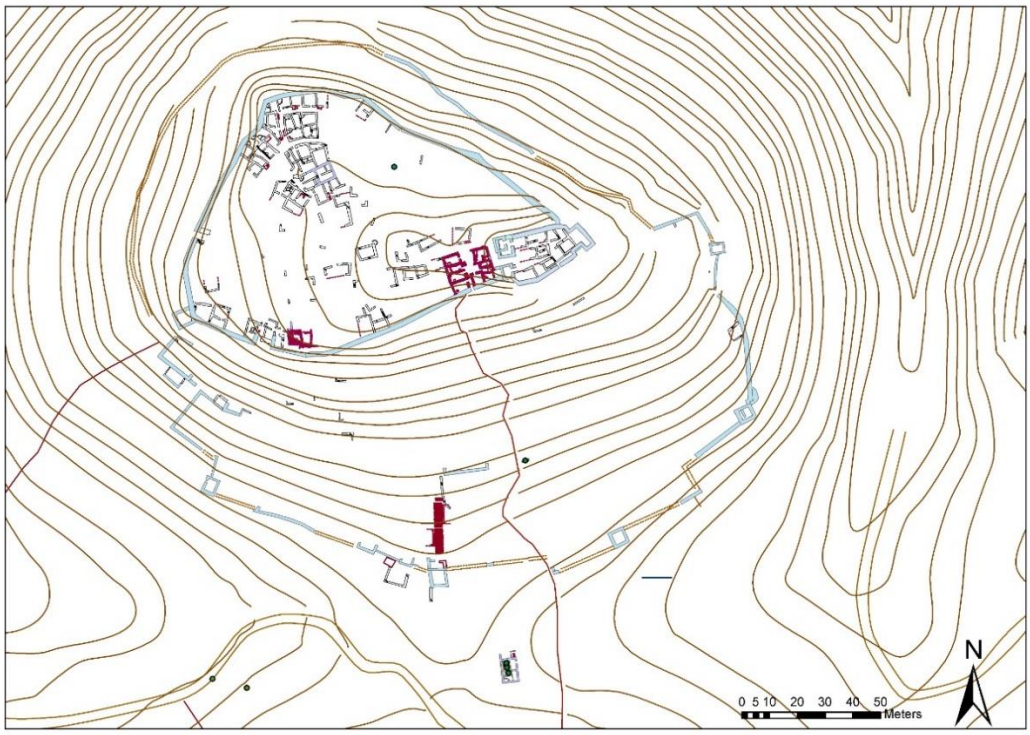

2: Pedasa Akropolis Kent Planı (KAUM).

1: Pedasa Akropolisi Havadan Görünümü (KAUM).

2: Pedasa Akropolisi İç Kale (KAUM).

1: Pedasa Akropolisindeki Mekanların Havadan Görünümleri (KAUM).

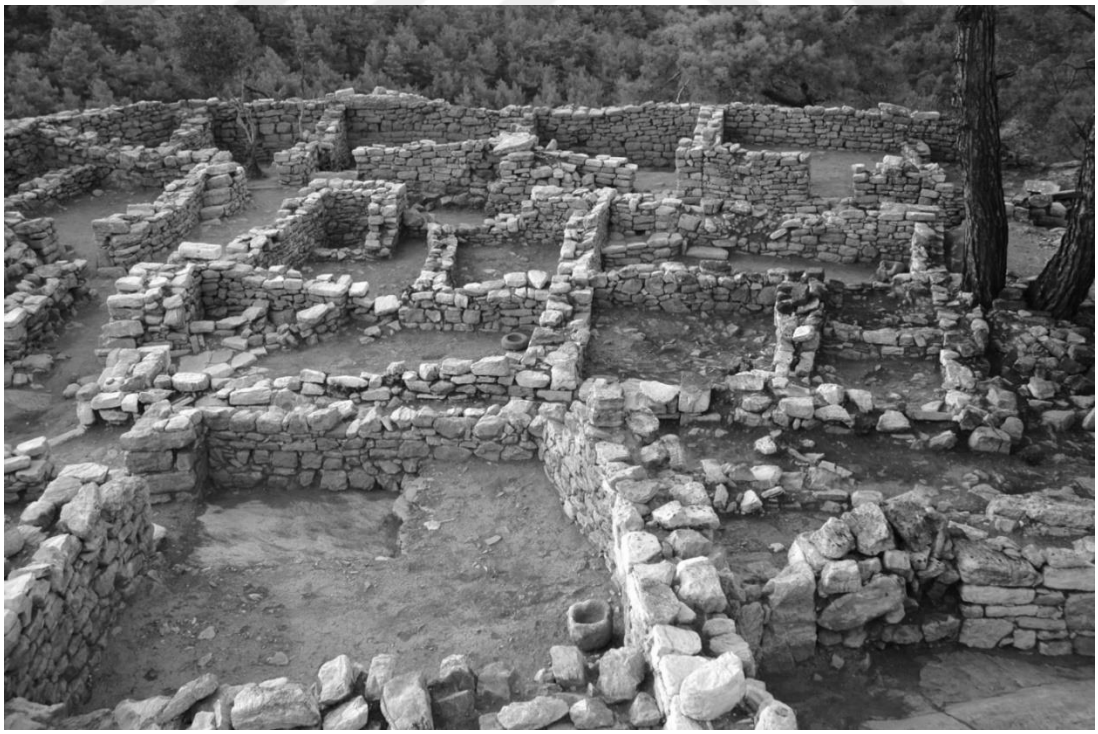

2: Pedasa Akropolisindeki Mekanların Genel Görünümleri.

1: Akropol İç Kalesi, Güney Bölüm Genel Görünüm.

2: İç Kale Güney Sur Duvarı.

LEVHA 8

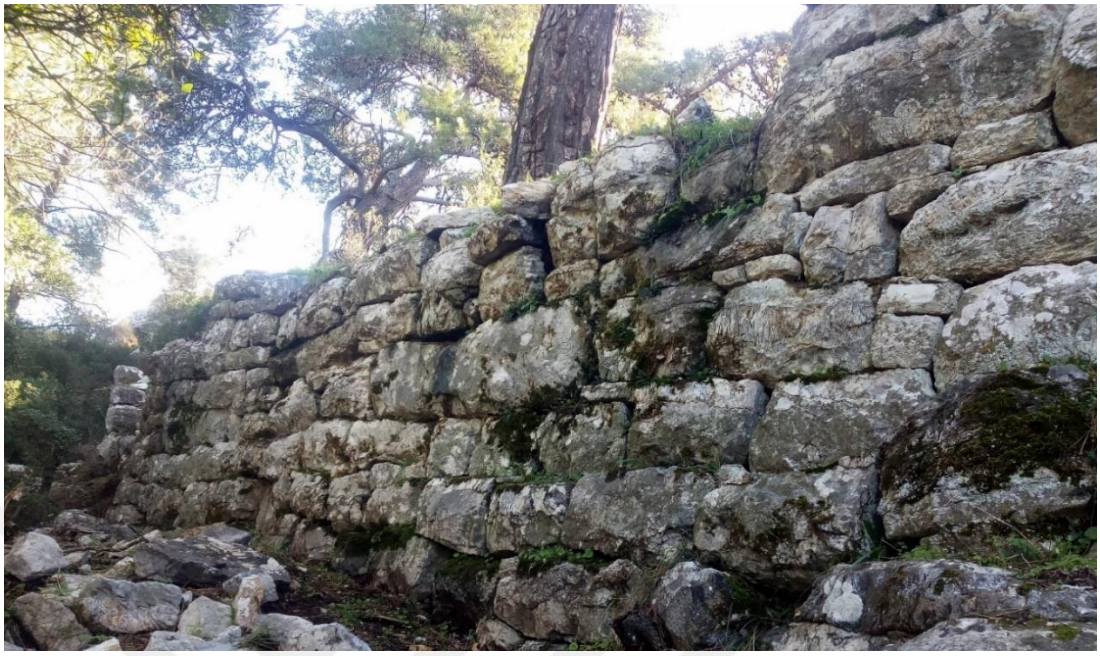

1: İç Kale Kuzey Sur Duvarı.

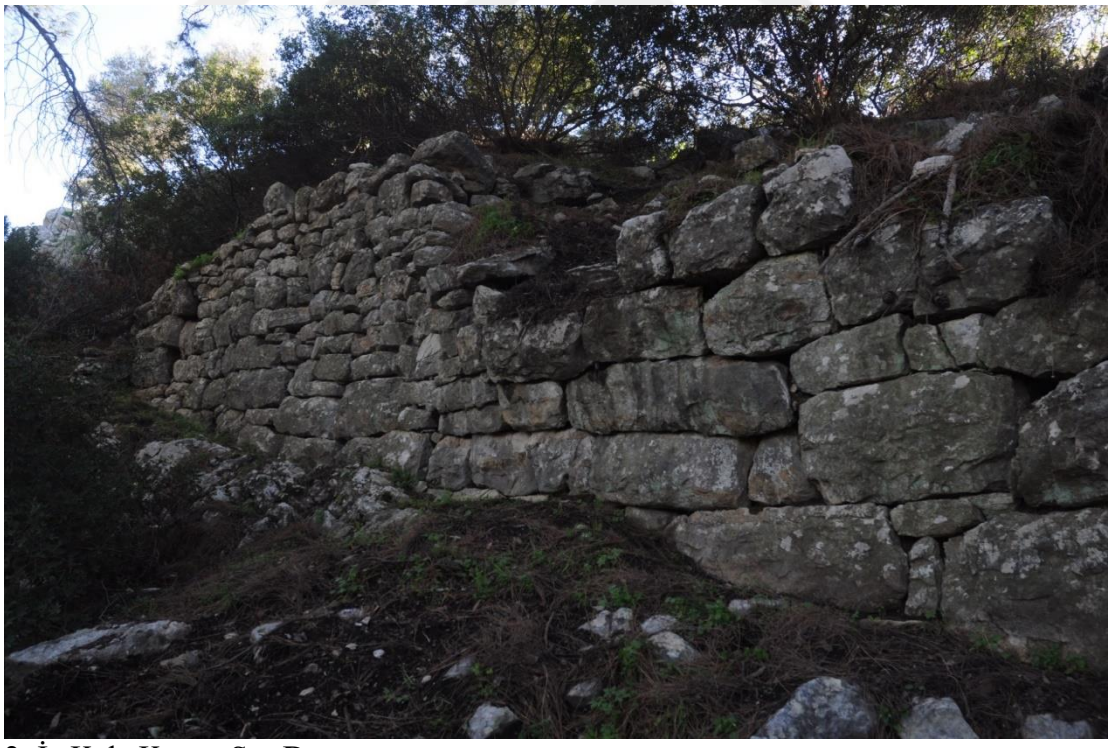

2: İç Kale Kuzey Sur Duvarı.

1: Güney Sur Hattı Duvar İşçiliği.

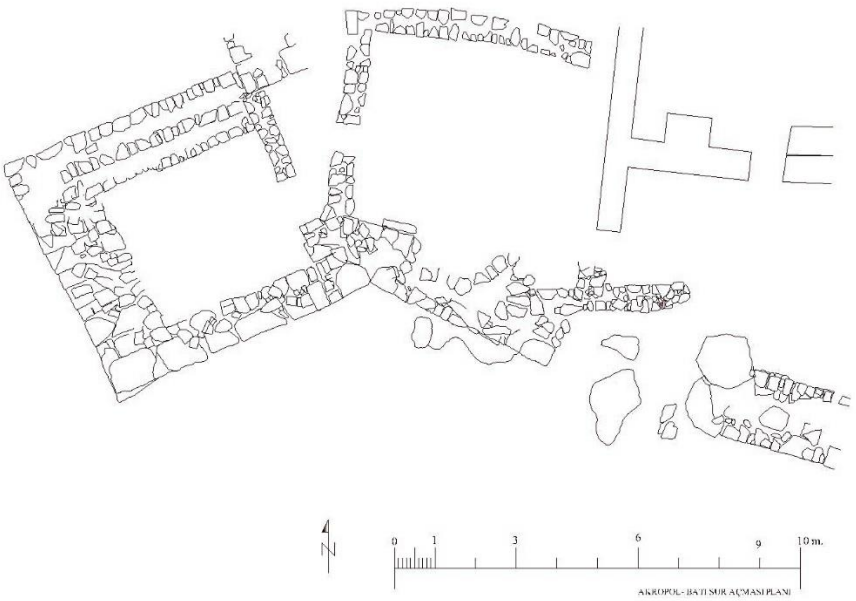

2: Akropoldeki Büyük Kule Plan Çizimi.

1: İç Kale Güneybatı Kulesi.

2: İç Kale Güneybatı Kulesi.

1: Güney Giriş Kapısındaki Kule.

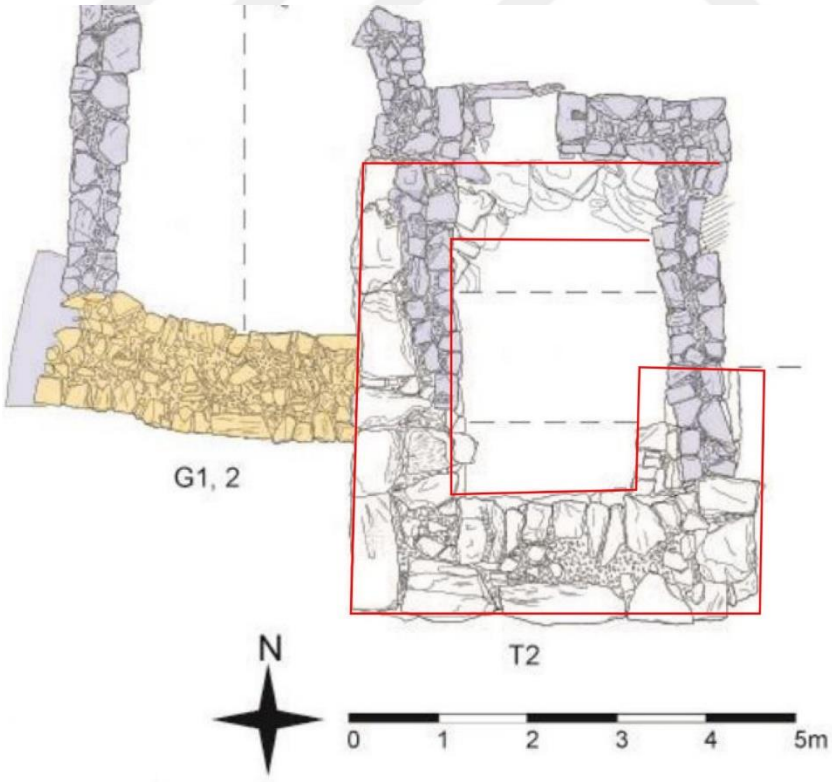

2: Güney Giriş Kapısındaki Kulenin Çizimi (KAUM)

LEVHA 12

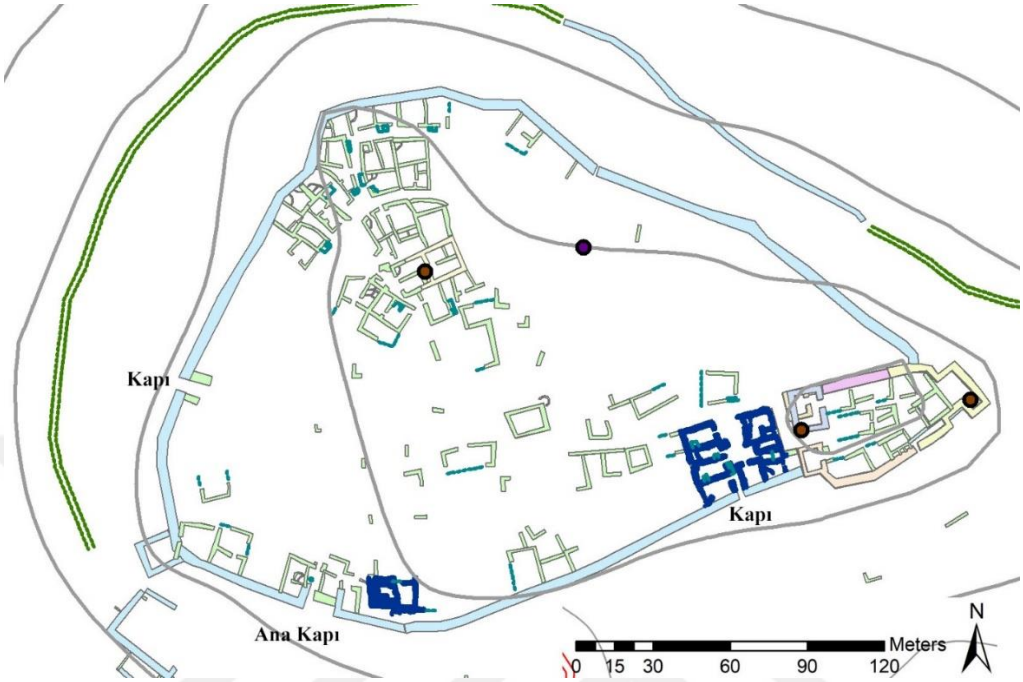

1: İç Kalesindeki Kapılar (KAUM).

2: İç Kale Güney Ana Kapısı.

1: İç Kale Güney Ana Kapı (KAUM).

2: İç Kale Güney Ana Kapı Planı (KAUM).

1: İç Kale Güney Ana Kapı Onarım ve Eklemeler.

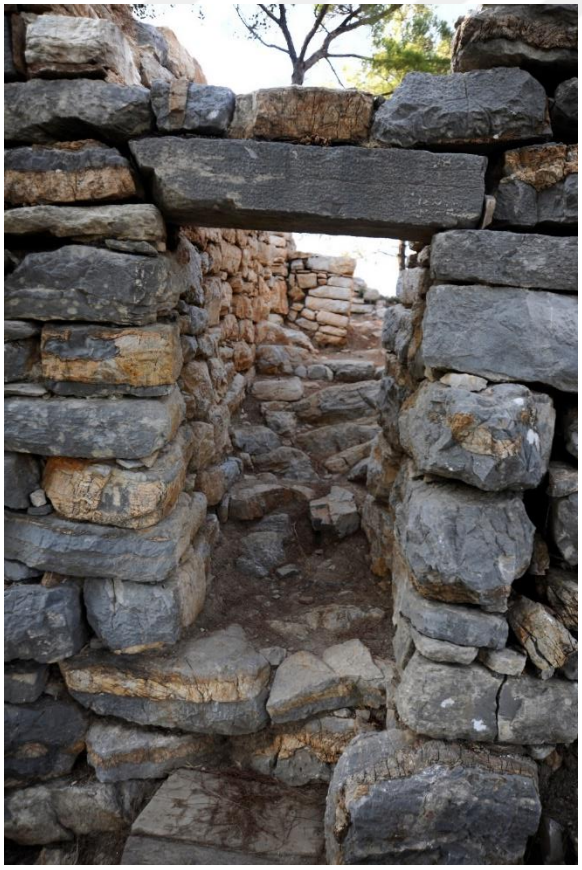

2: İç Kale Güney Kapı.

1: İç Kale Kuzey Kapısı.

2: Yönetici Binası Planı (KAUM).

1: Yönetici Binası Kuzey Duvarı.

2: Yönetici Binası Doğu Duvar.

1: Yönetici Binası İç Duvar.

2: İç Kale Konutlarının Genel Görünümü.

1: İç Kale konutları.

2: İç Kale konutları.

1: İç Kale Güney Sur Hattındaki Teras Duvarı.

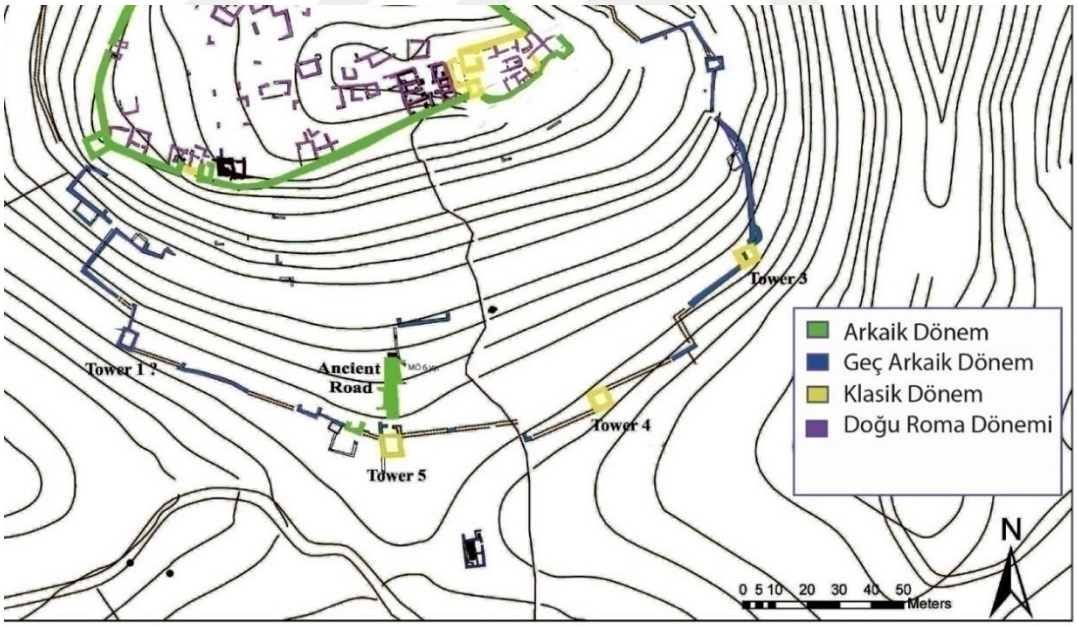

2: Akropol Dış Sur Hatının Planı ve Kullanım Evreleri.

1: Dış Sur Hattı, Duvar İşçiliği.

2: Dış Sur Hattındaki Kule.

1: Dış Sur Hattındaki Kule.

2: Dış Sur Hattındaki Giriş Düzenlemesi ve Kule 5 (KAUM).

1: Dış Sur Hattındaki Antik Yol.

2: Dipyrgon Havadan Genel Görünümü.

1: Dipyrgon Doğudan Genel Görünümü.

2: Dipyrgon Güneyden Genel Görünümü.

LEVHA 24

1: Dipyrgon’un Havadan Görünümü.

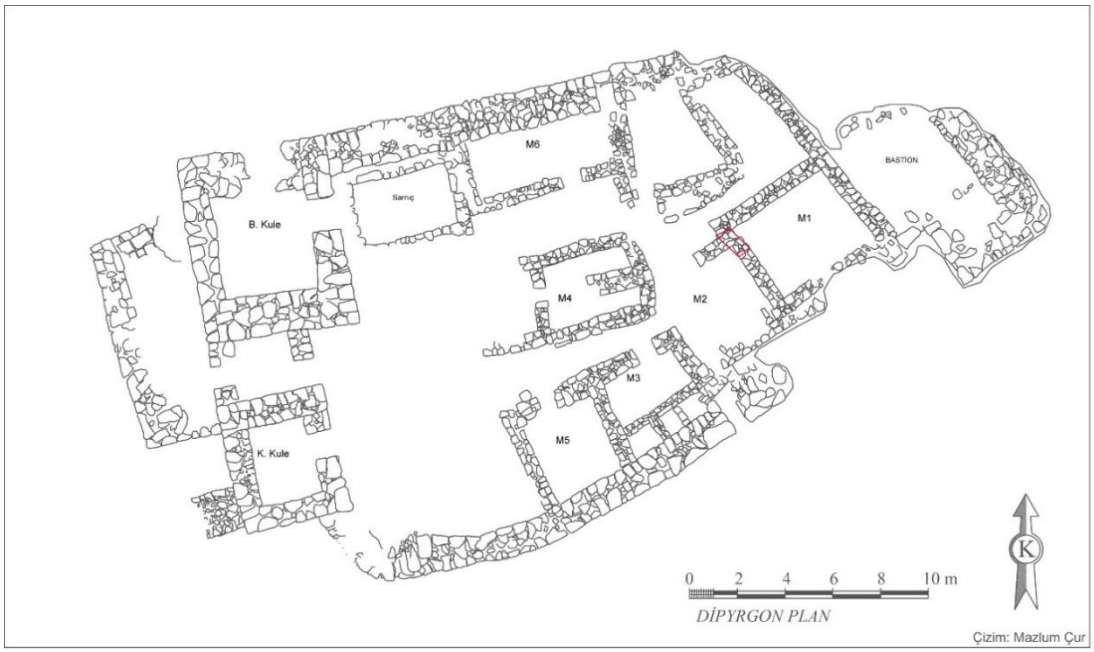

2: Dipyrgon’un Planı.

1: Dipyrgon Ortophotosu.

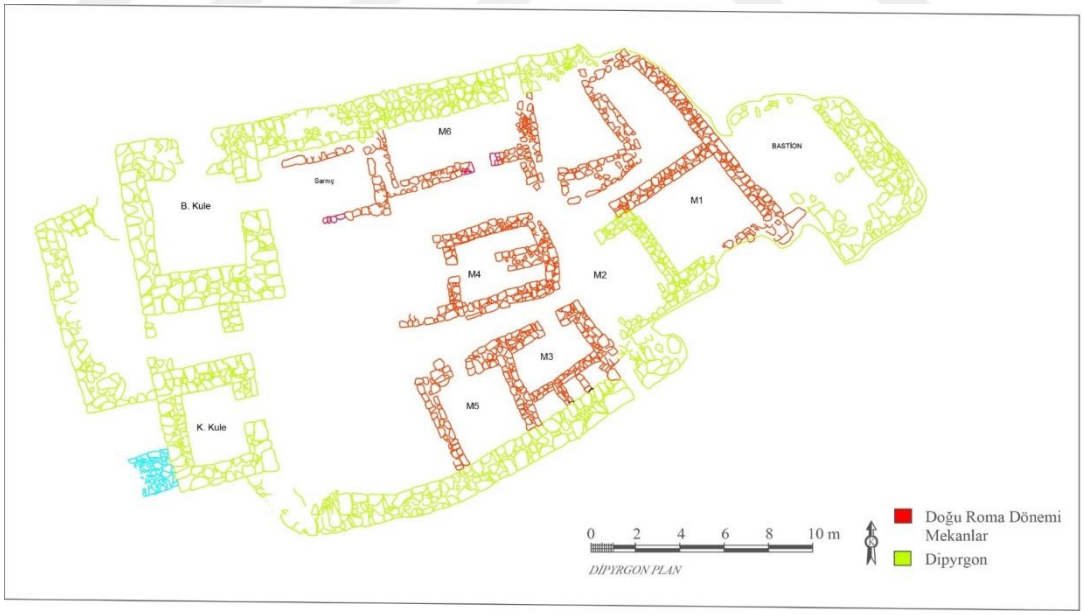

2: Dipyrgon Kullanım Evreleri

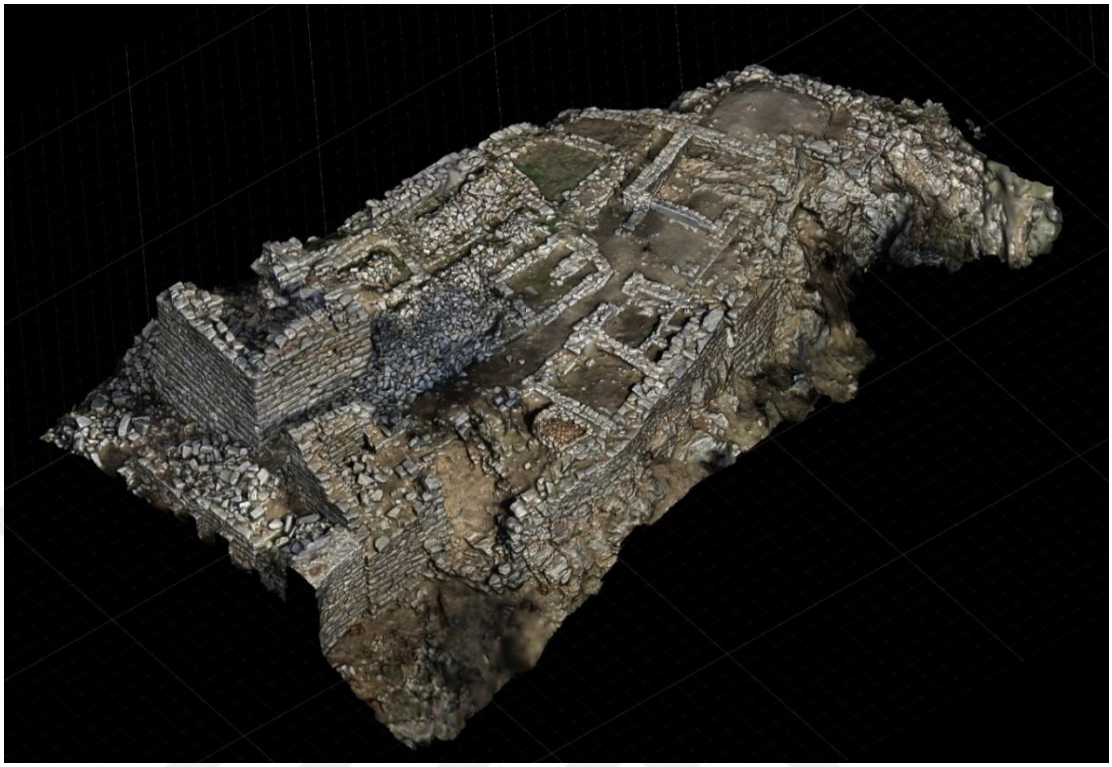

1: Dipyrgon Modelleme Çalışması.

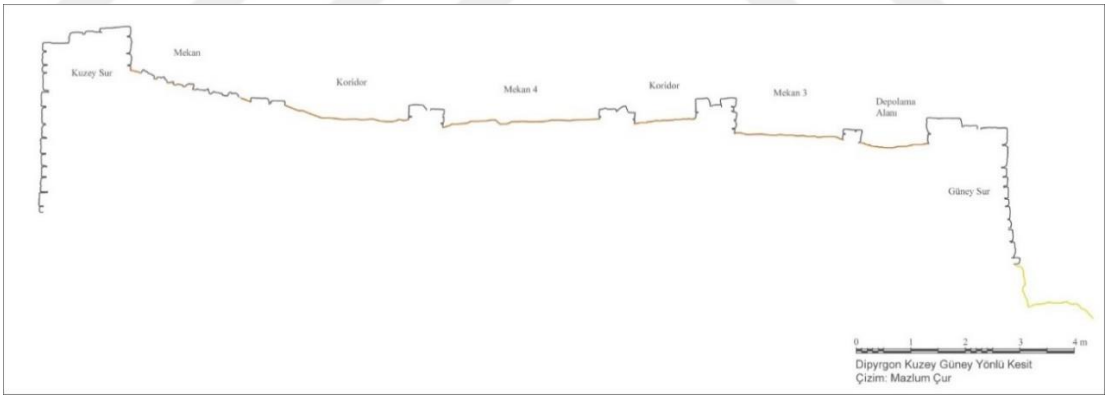

2: Dipyrgon Kuzey-Güney Doğrultulu Kesit.

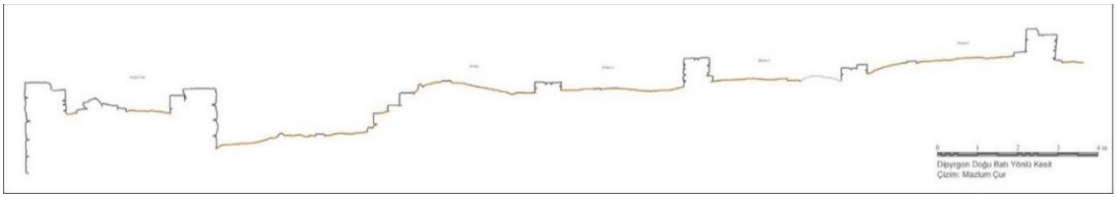

3: Dipyrgon Doğu-Batı Doğrultulu Kesit.

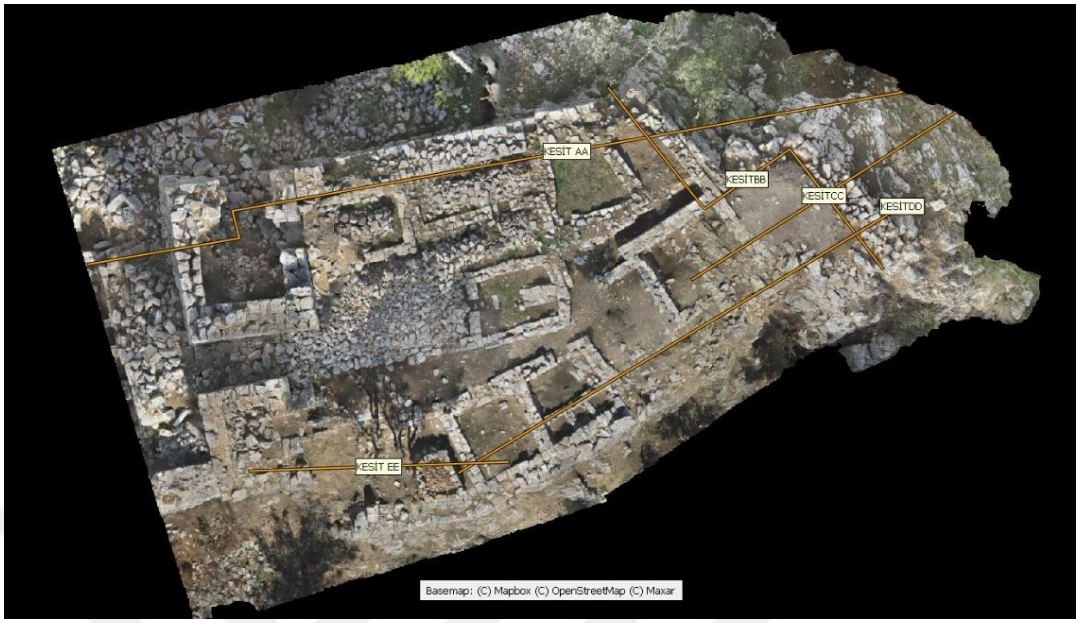

1: Dipyrgon Kesit Hatları.

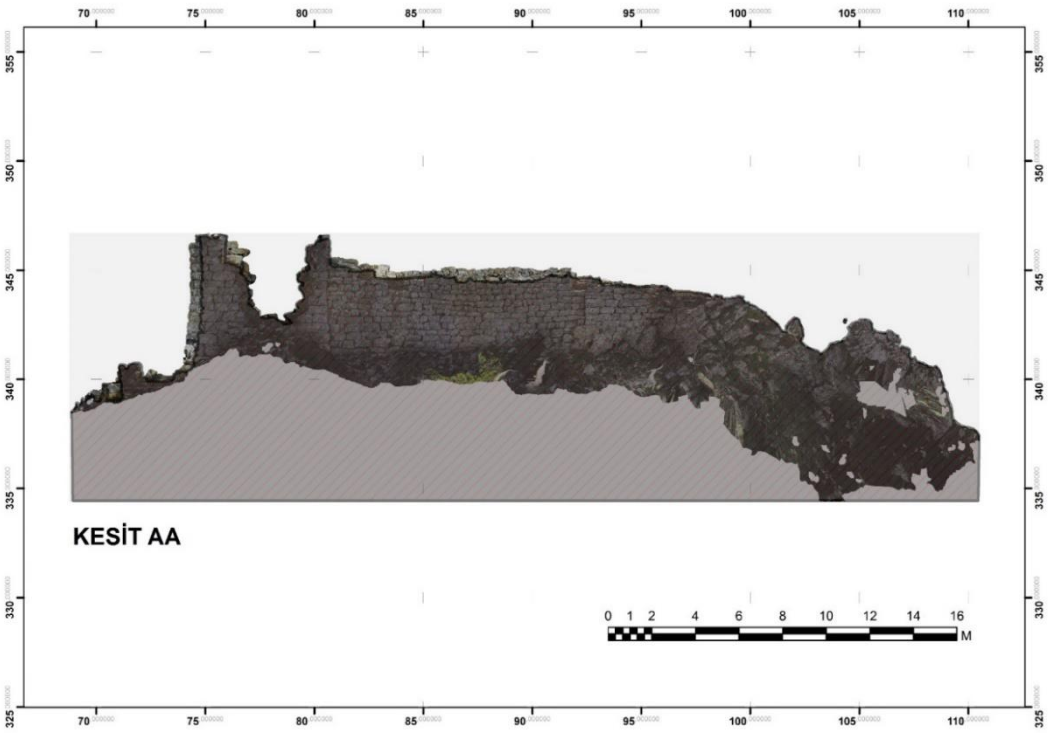

2: Dipyrgon AA Kesiti.

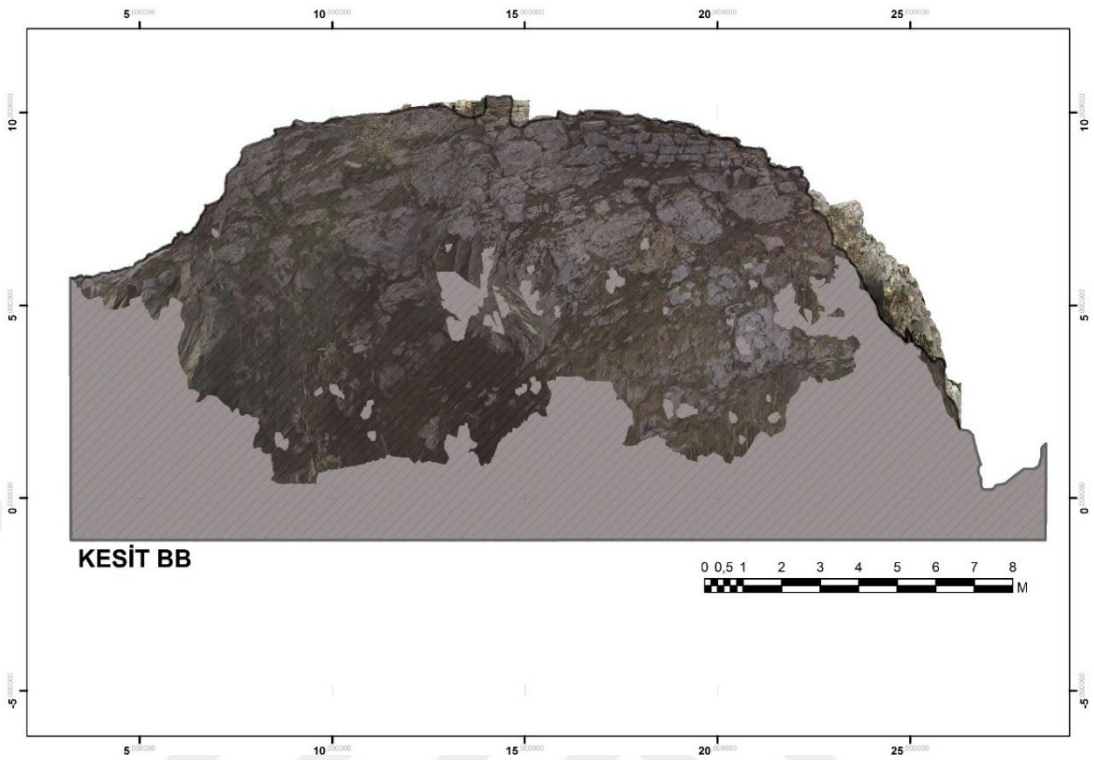

1: Dipyrgon BB Kesiti.

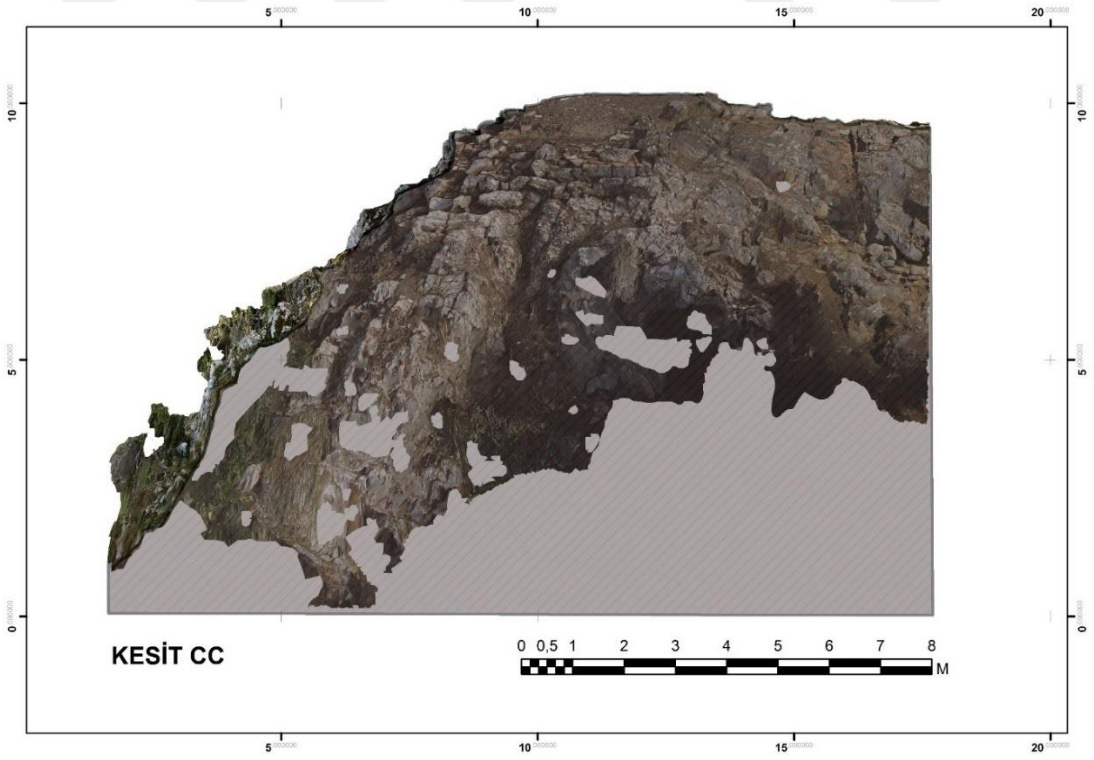

2: Dipyrgon CC Kesiti.

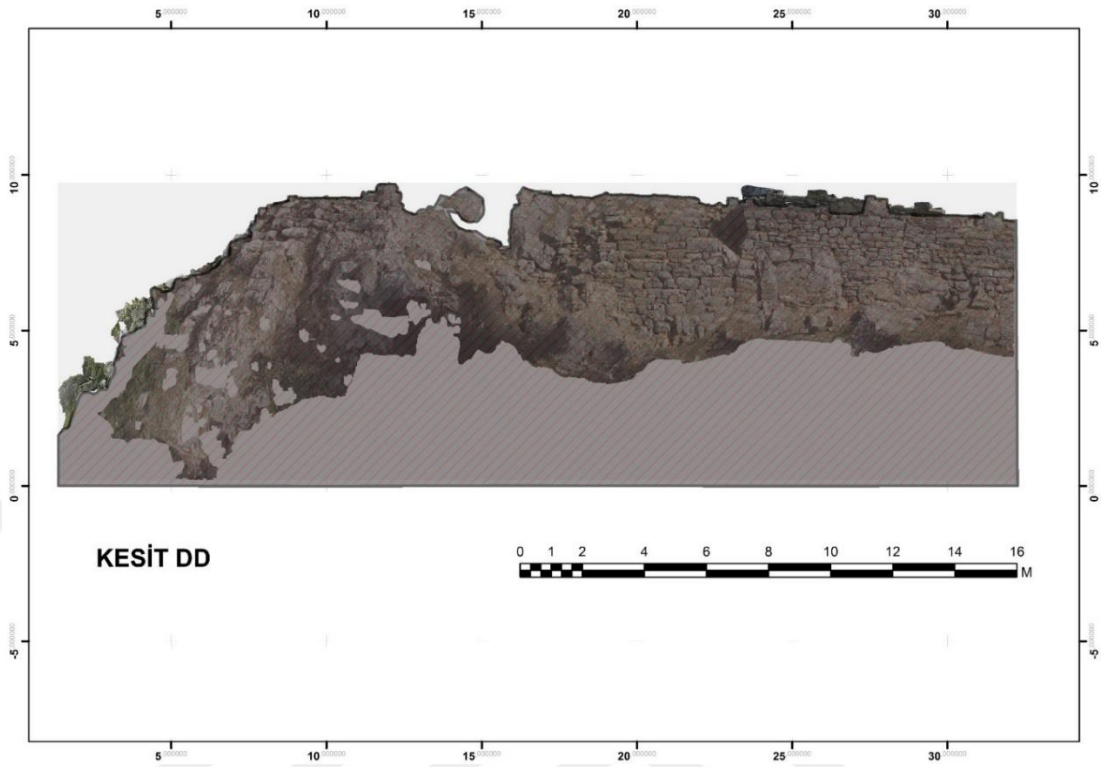

1: Dipyrgon DD Kesiti.

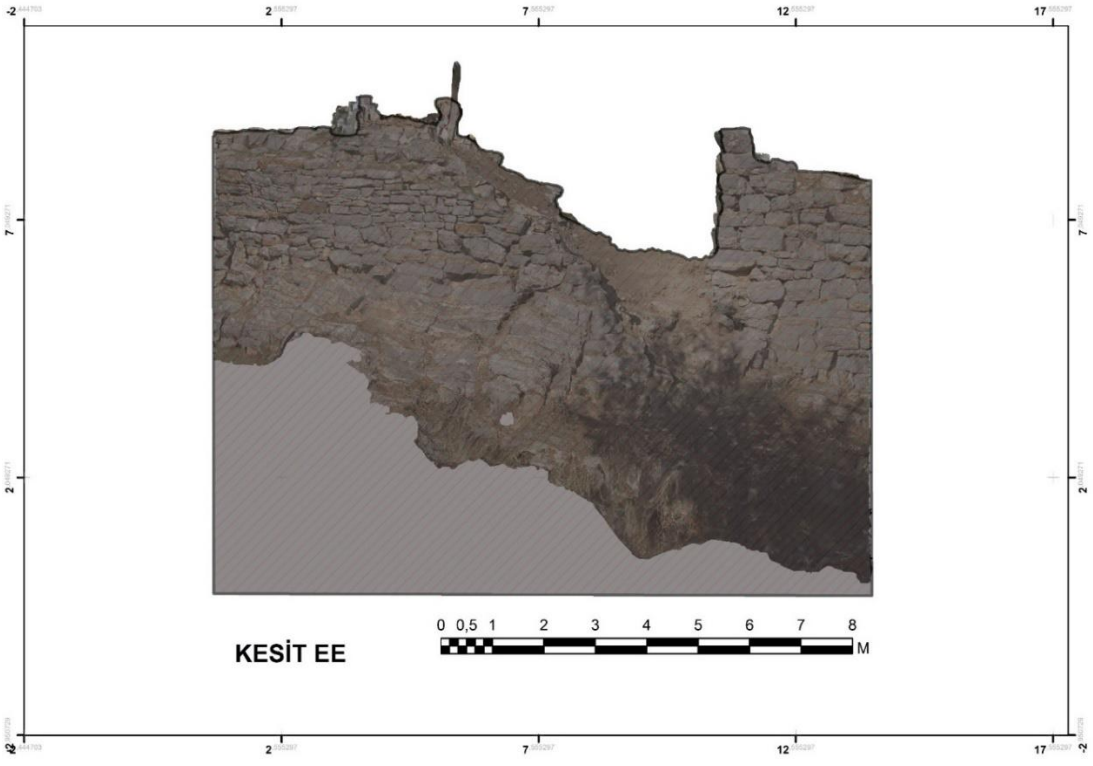

2: Dipyrgon EE Kesiti.

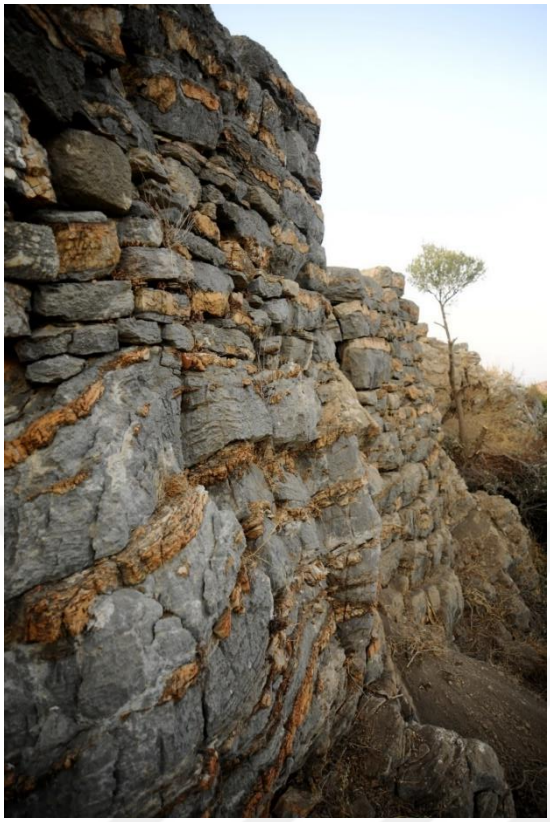

1: Anakaya ve Sur Duvarı.

2: Anakaya ve Sur Duvarı.

1: Kule ve Sur Duvarı İşçiliği.

2: Büyük Kule İç Dolgusu ve Duvar İşçiliği.

1: Mekan 1’in Duvar İşçiliği.

2: Doğu Roma Dönemi Duvar İşçiliği.

1: Dipyrgon Güney Sur Duvarı Genel Görünümü.

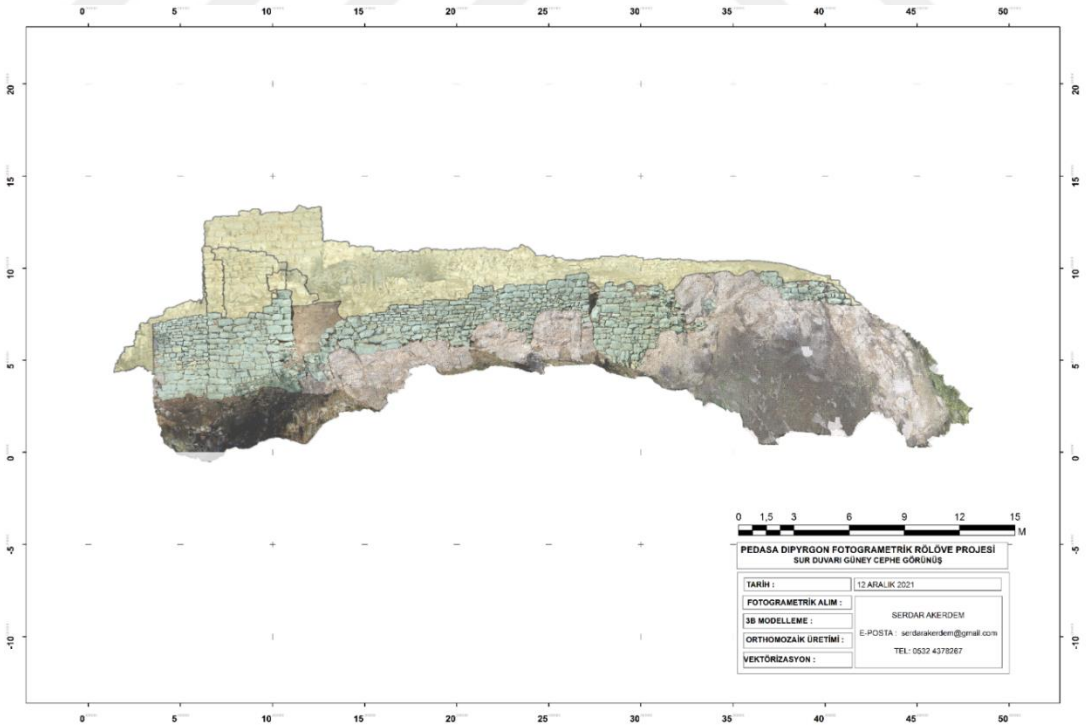

2: Dipyrgon Güney Sur Fotogrametrik Rölövesi.

1: Dipyrgon Güney Sur ile İç Kale Sur Duvarı Birleşim Bölümü.

2: Dipyrgon Güney Sur ile İç Kale Sur Duvarı Birleşim Bölümü.

1: Güney Sur Hattı ile Anakaya İlişkisi.

2: Güney Sur Hattı ile Anakaya İlişkisi.

1: Güney Sur Duvarının İşçiliği.

2: Güney Sur Duvarının İşçiliği.

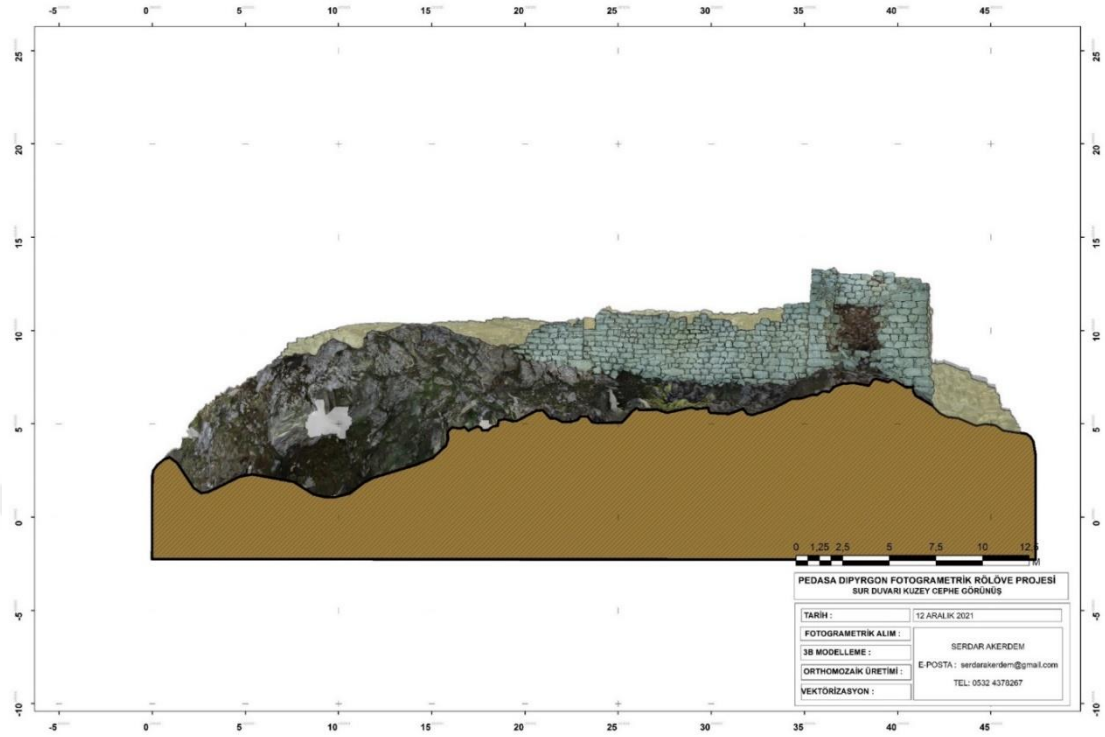

1: Dipyrgon Kuzey Sur Fotogrametrik Rölövesi.

2: Dipyrgon Kuzey Sur Hattı.

1: Kuzey Sur Hattı ile Büyük Kulenin Birleşim Köşesi.

2: Kuzey Sur Hattı ile Büyük Kulenin Birleşim Köşesi.

1: Kuzey Sur Hattı Duvar İşçiliği.

2: Kuzey Sur Hattı Duvar İşçiliği.

1: Kuzey Sur Hattının Üstten Görünümü.

2: Kuzey Sur Hattındaki Açıklık.

1: Dipyrgon Giriş Kuleleri.

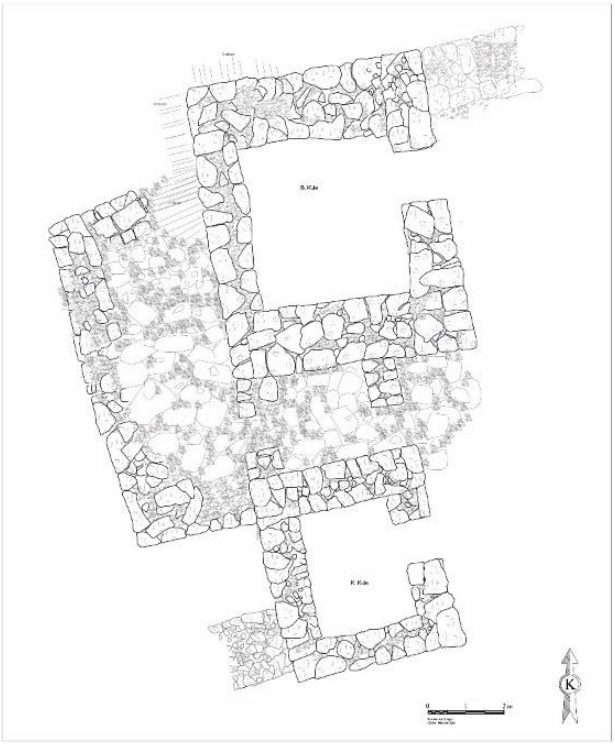

2: Dipyrgon Giriş Kulelerin Planı.

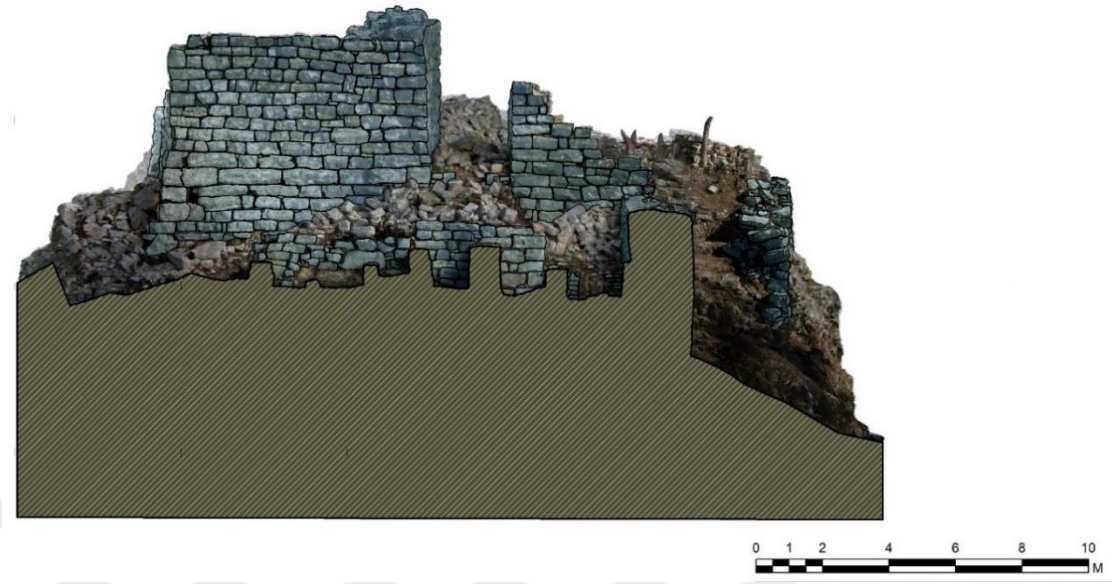

1: Dipyrgon Giriş Kuleleri.

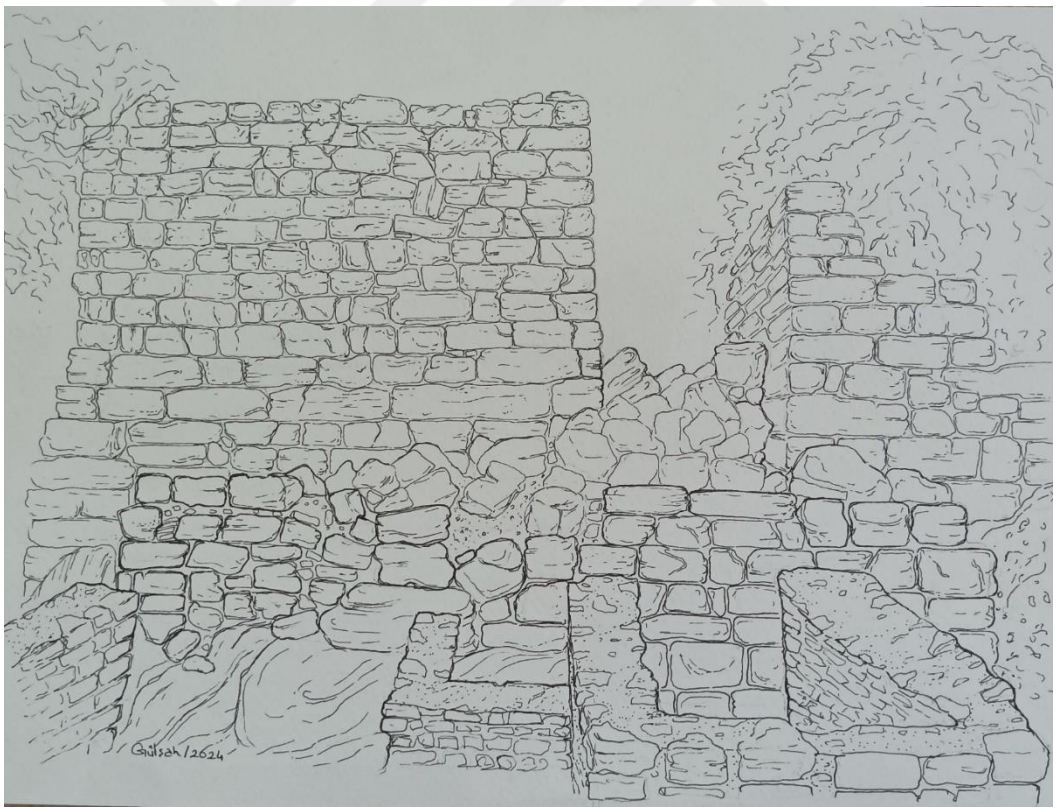

2: Dipyrgon Giriş Kullerinin Çizimi (Gülşah Putgül Kaçar).

1: Dipyrgon Büyük Kulesi.

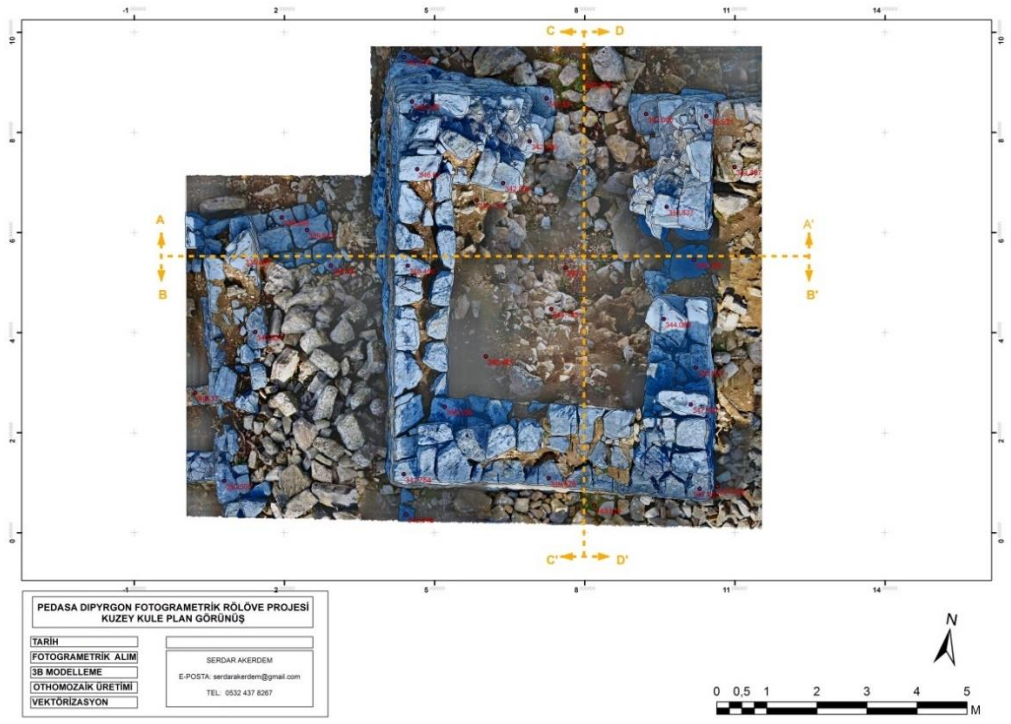

2: Dipyrgon Büyük Kulesinin Planı.

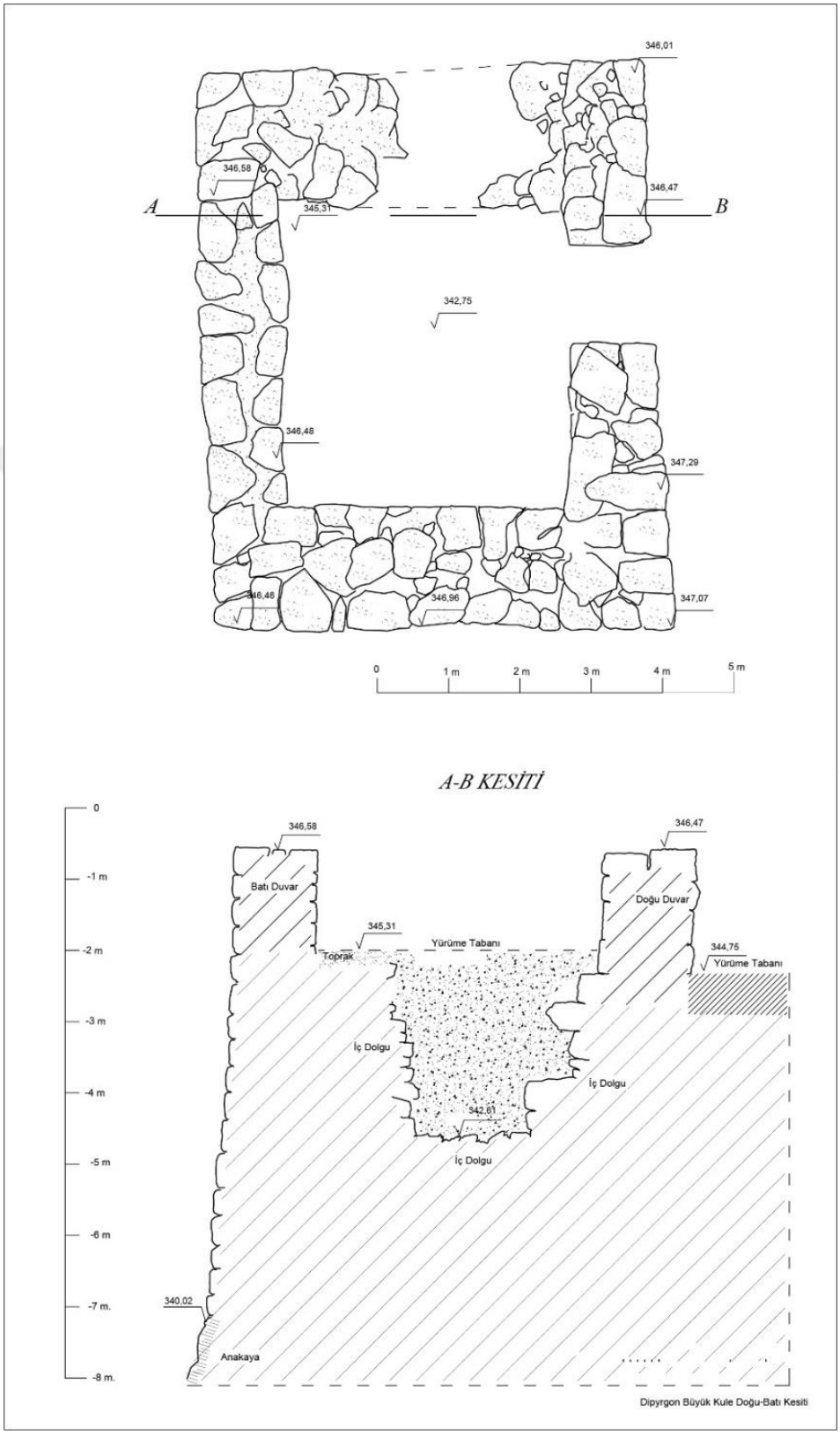

1: Dipyrgon Büyük Kule Plan ve Kesiti.

1: Büyük Kulenin Mimarisi.

2: Büyük Kulenin Mimarisi.

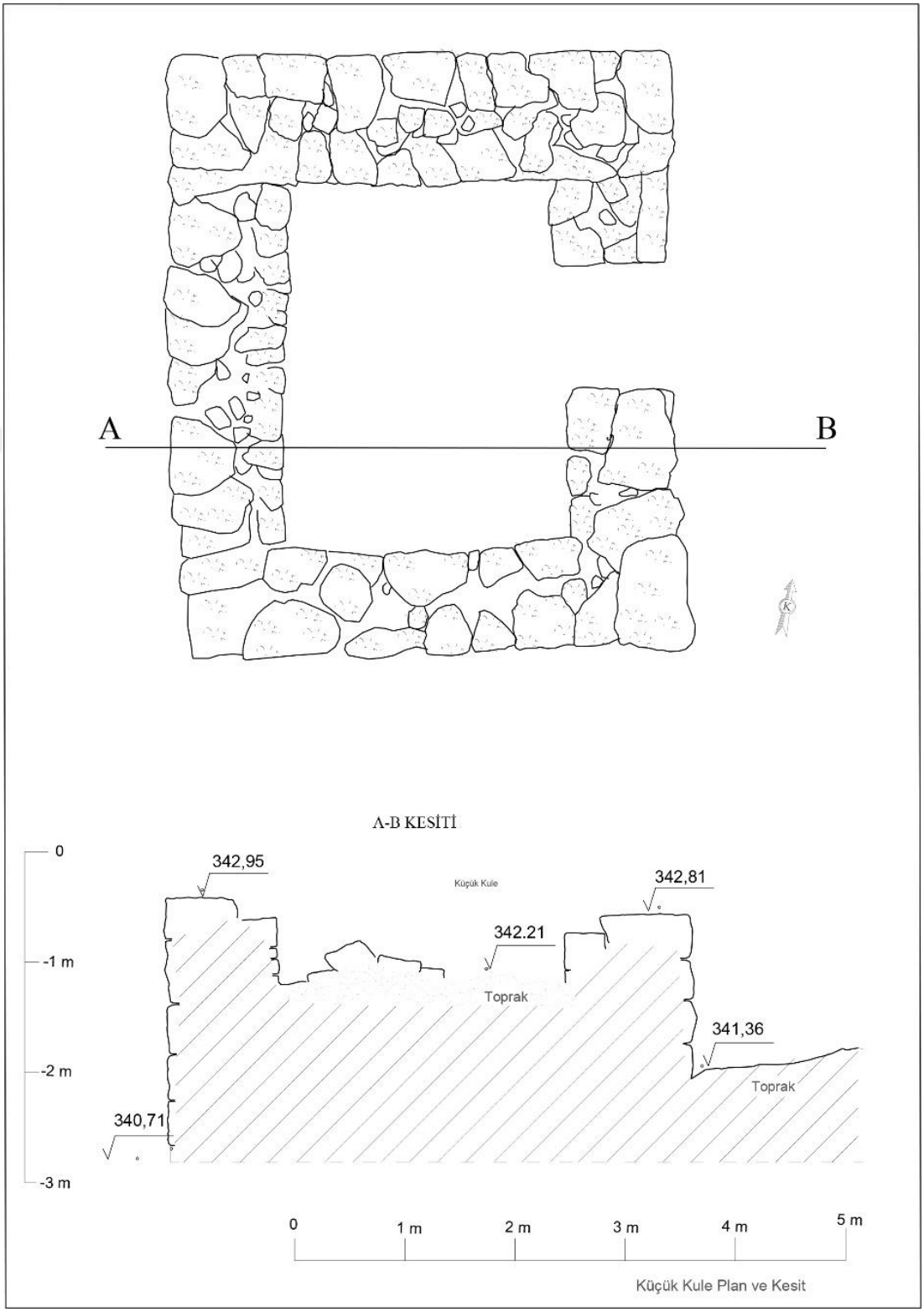

1: Büyük Kule, Doğu-Batı Yönlü Kesit.

1: Büyük Kulenin Doğu Cephesi ve Girişi.

2: Büyük Kule Doğu Cephe ve Giriş Düzenlemesi.

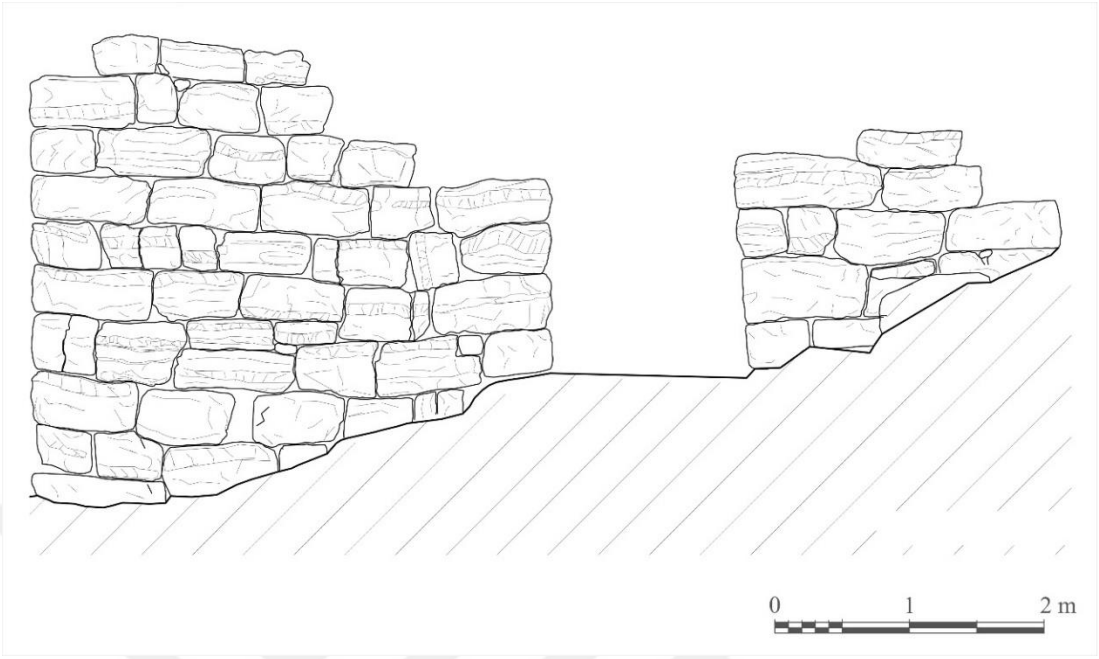

1: Büyük Kule Dış Doğu Cephe ve Giriş Düzenlemesinin Çizimi.

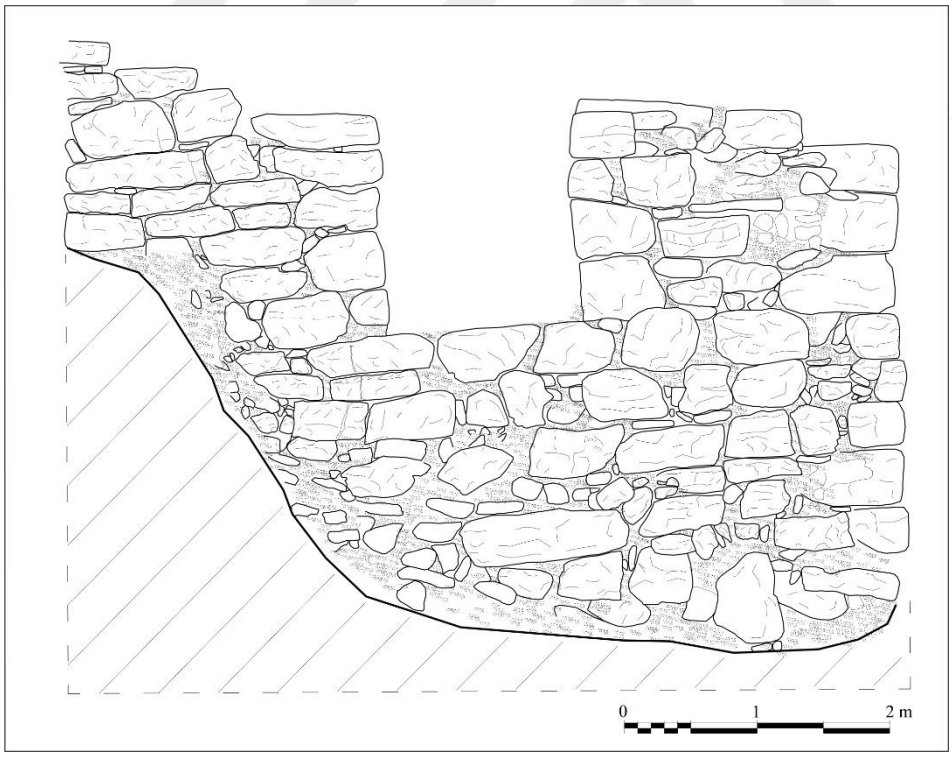

2: Büyük Kule Doğu İç Cephesi ve Giriş Düzenlemesinin Çizimi.

1: Büyük Kule Kuzey Cephesi.

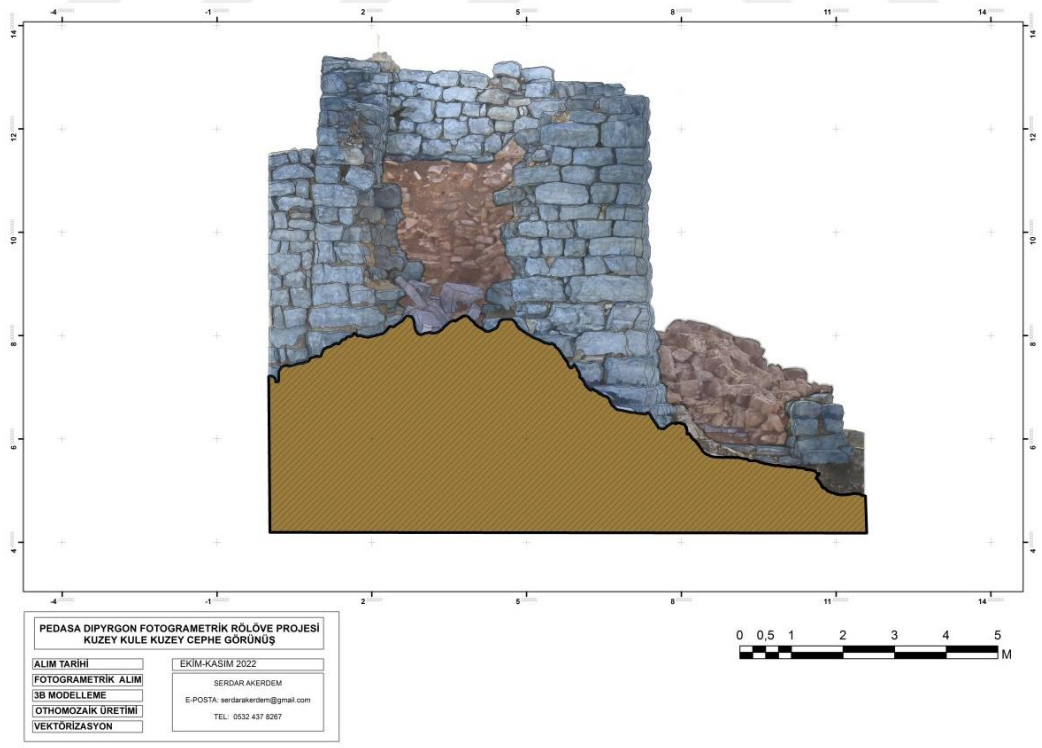

2: Dipyrgon Büyük Kule, Kuzey Cephesi Fotogrametrik Rölöve.

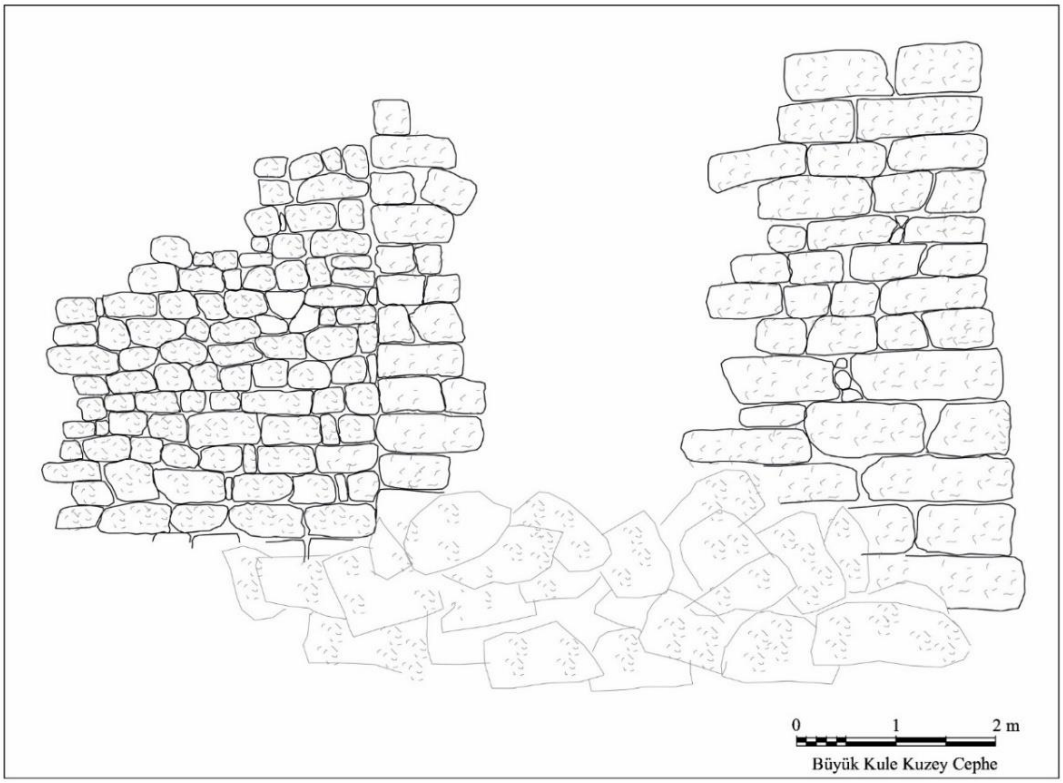

1: Dipyrgon Büyük Kule Kuzey Cephesi.

2: Dipyrgon Büyük Kule, Kuzey Cephesindeki Tahribat.

1: Büyük Kule Batı İç Cephe.

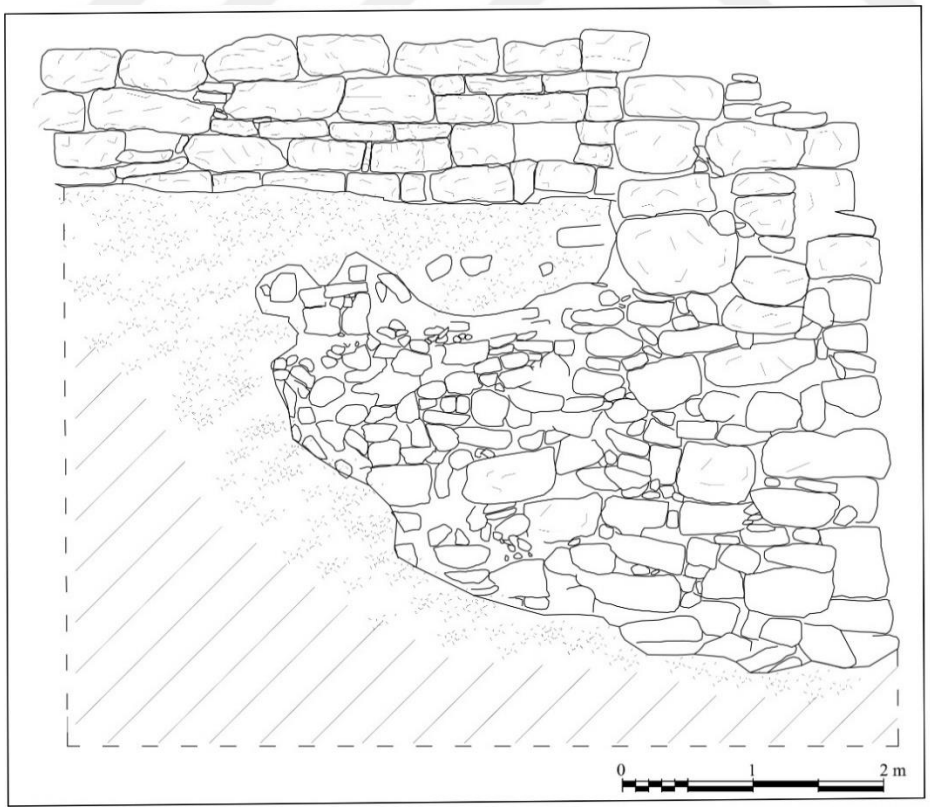

2: Büyük Kule Batı İç Cephe Çizimi.

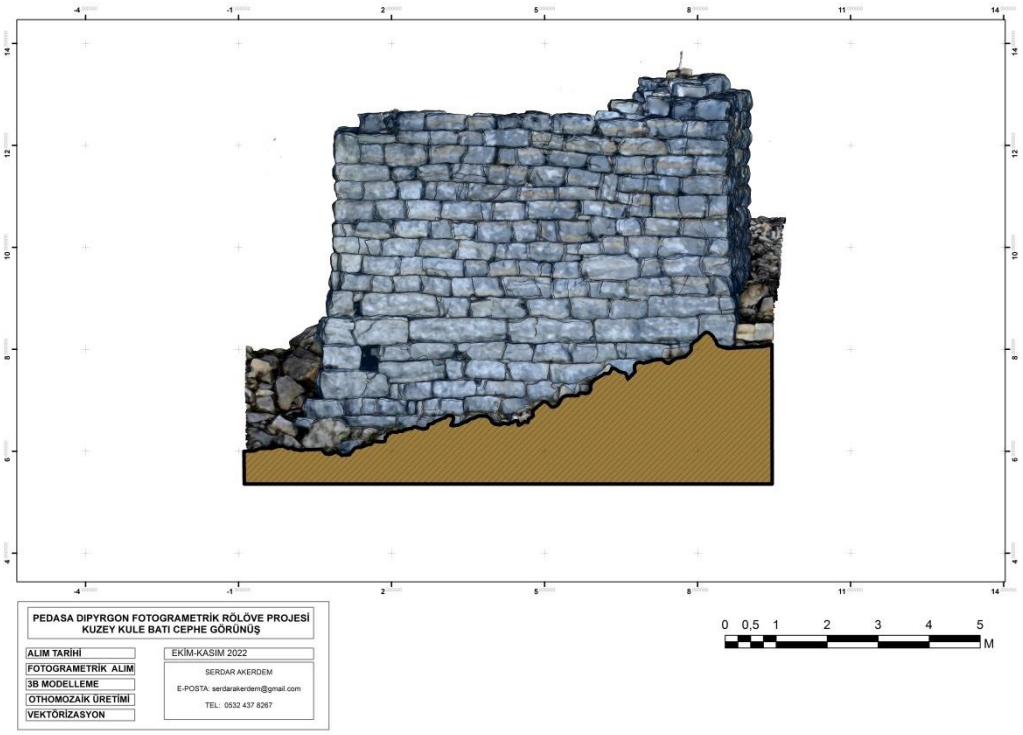

1: Büyük Kule Batı Cephe Fotogrametik Rölövesi.

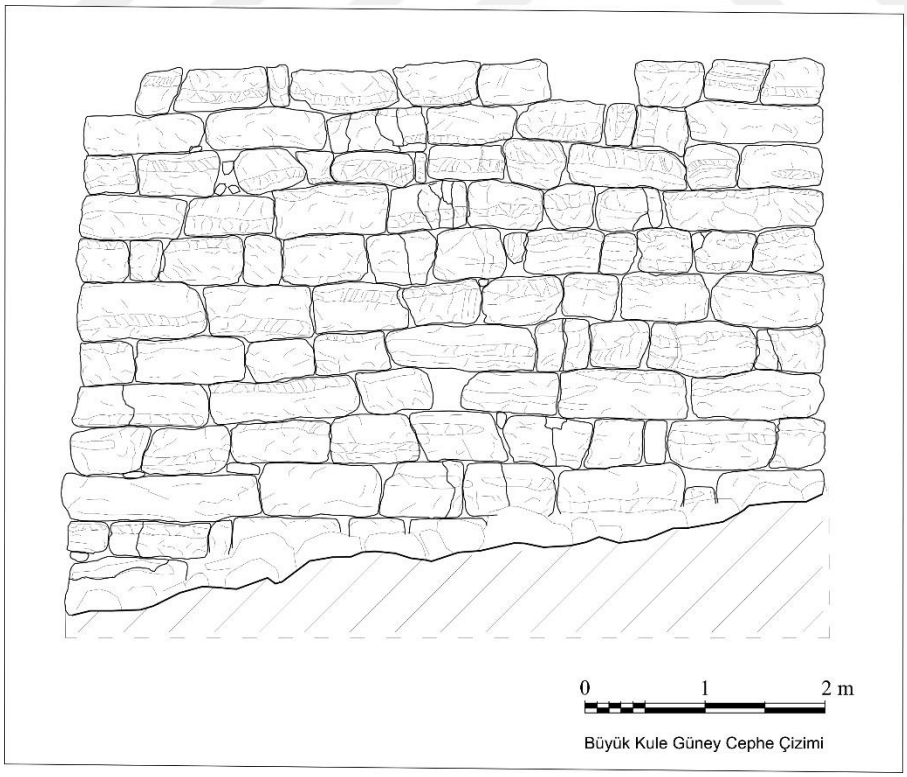

2: Büyük Kule Güney Dış Cephe Çizimi.

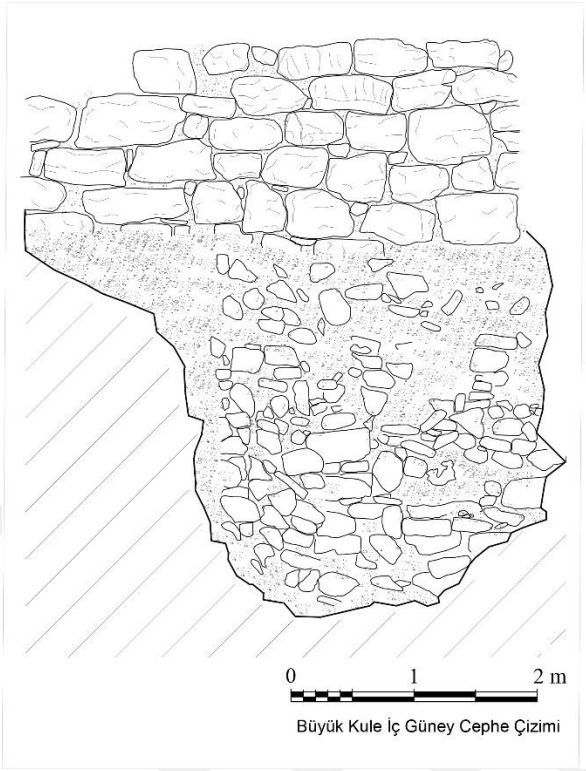

1: Büyük Kule Güney İç Cephe Çizimi.

2: Büyük Kule Kuzey Cephesi Restorasyon Sonrası.

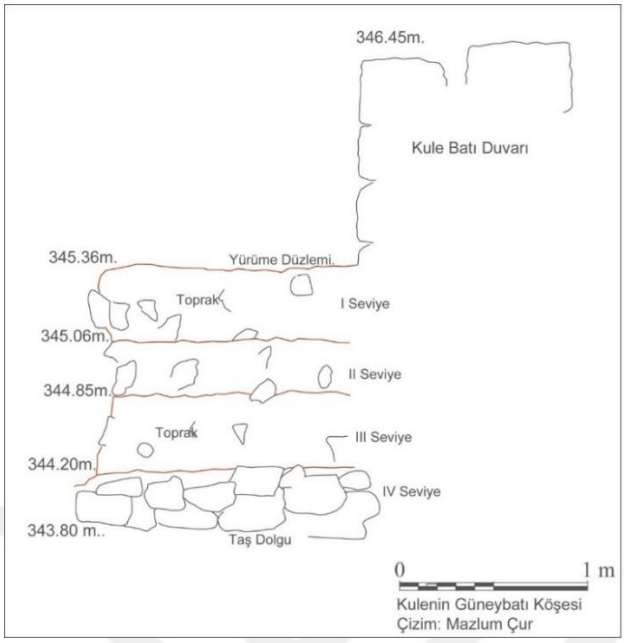

1: Büyük Kule Güneybatı Köşe Dolgu Kesiti.

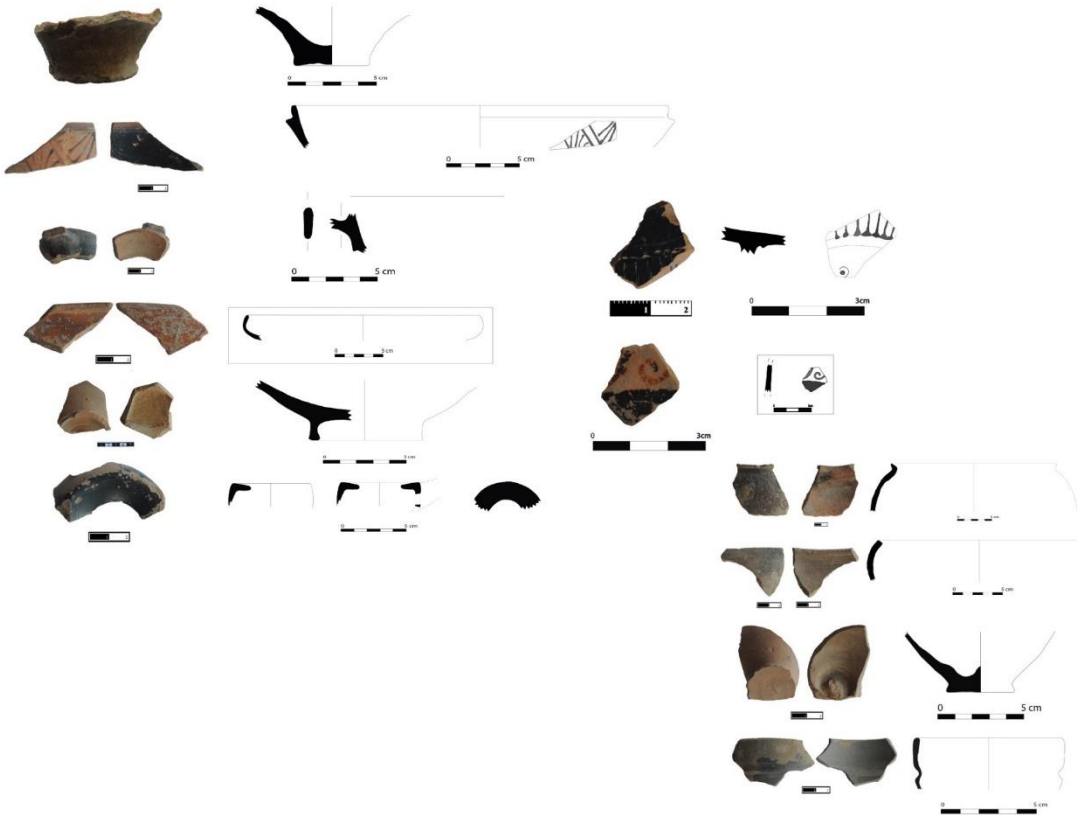

2: Büyük Kule Seramik Parçaları.

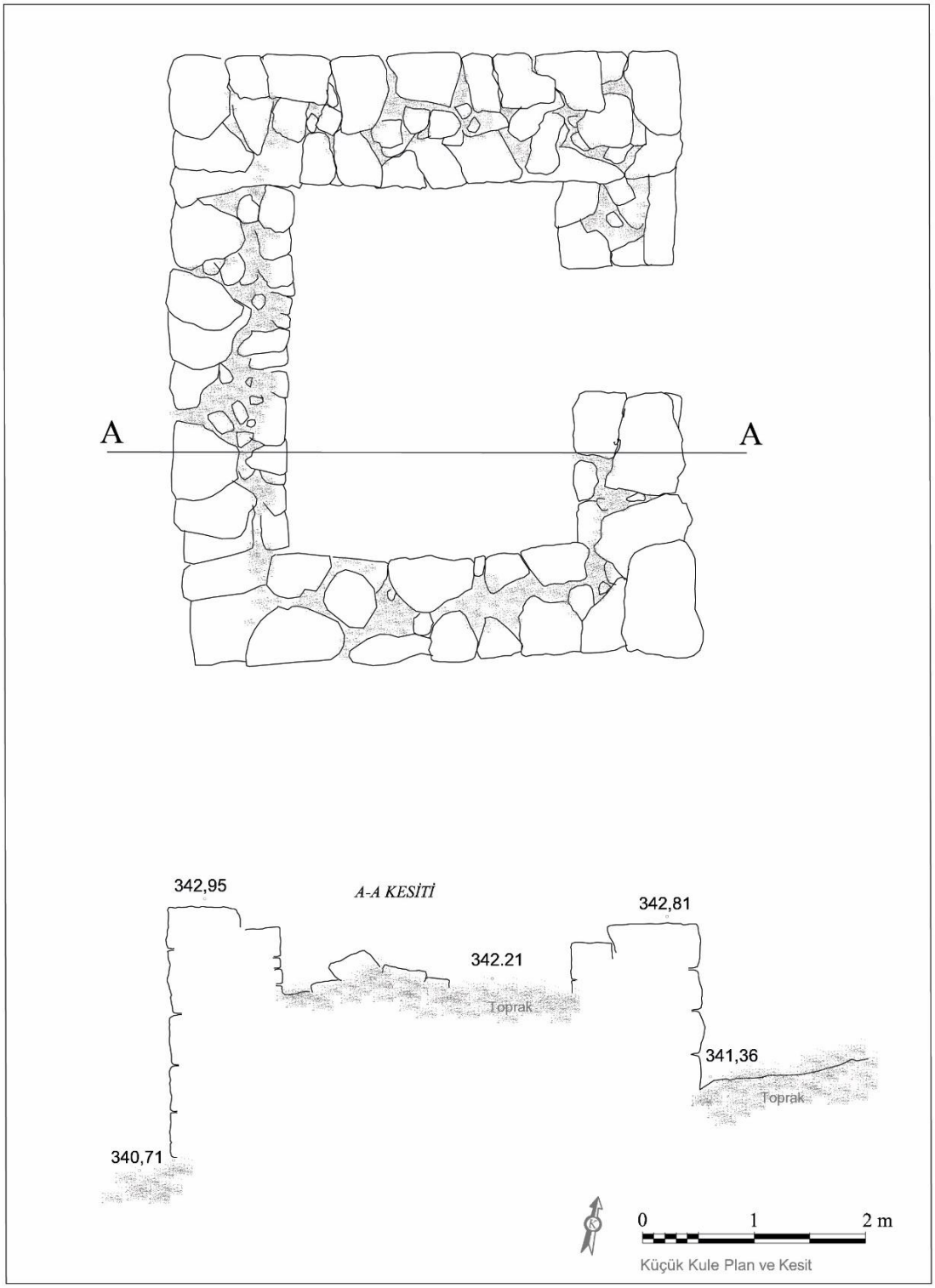

1: Küçük Kule Plan ve Kesiti.

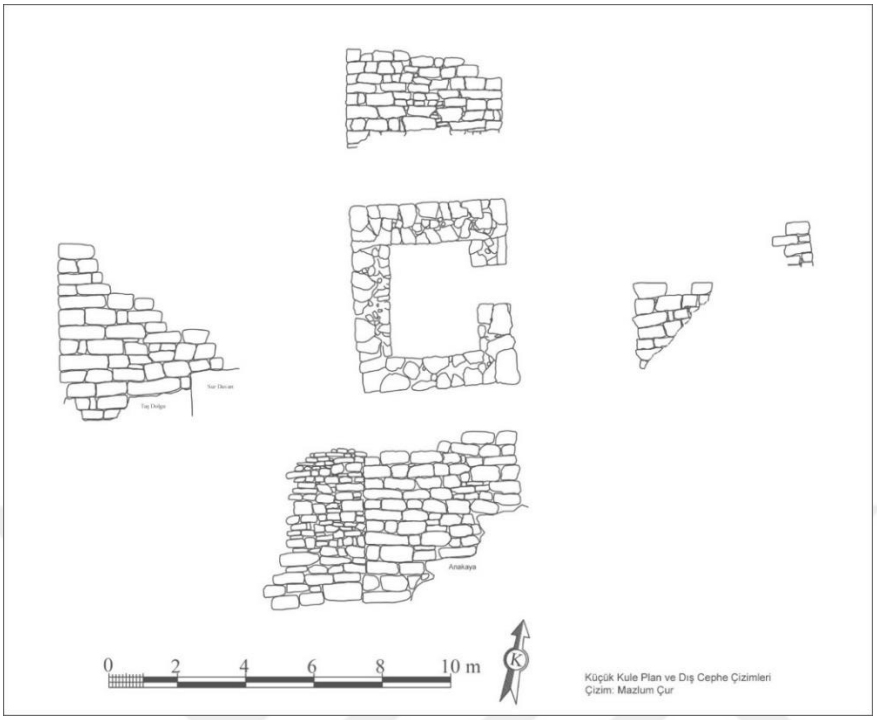

1: Küçük Kule Plan ve Dış Cephe Çizimleri.

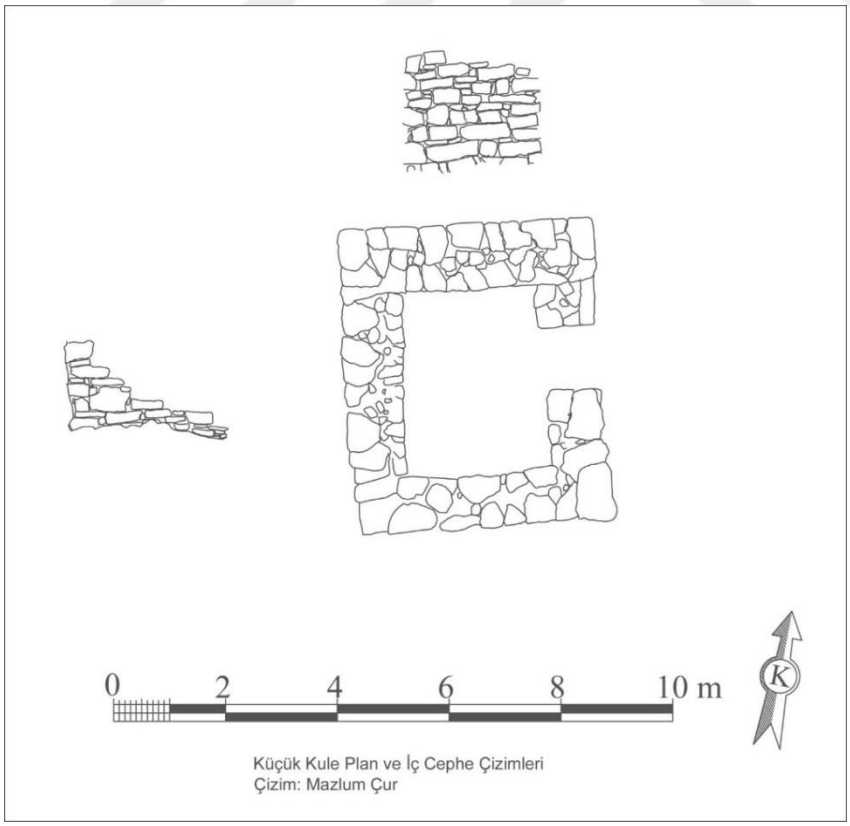

2: Küçük Kule Plan ve İç Cephe Çizimleri.

1: Küçük Kule Havadan Görünümü.

2: Küçük Kule Güney Cephe ile Sur Hattının Birleşim Bölümü.

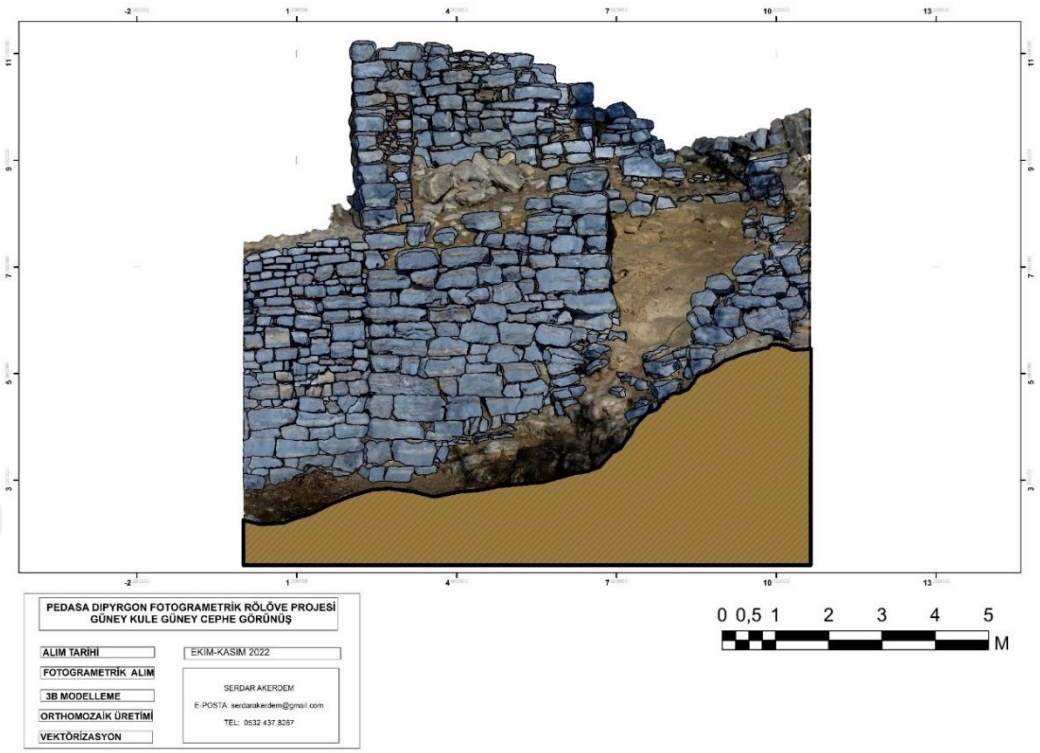

1: Küçük Kule Güney Cephesinin Fotogrametrik Çalışması.

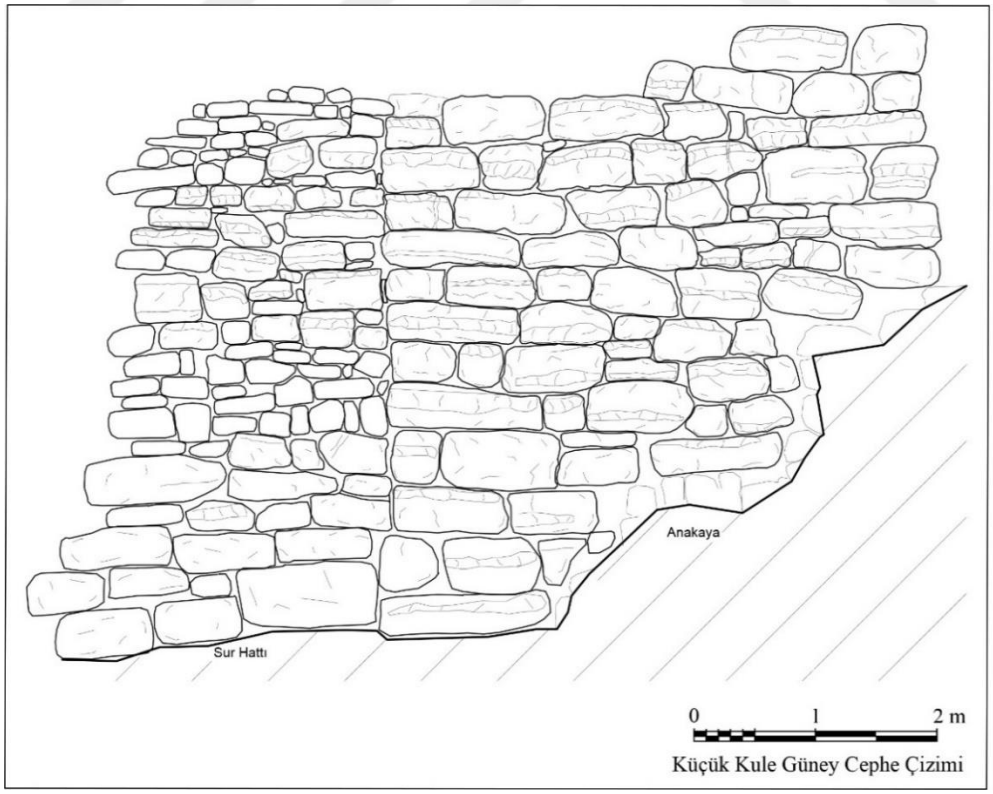

2: Küçük Kule Güney Sur Hattı İle Birleşimi.

1: Küçük Kule Doğu Duvarı ve Giriş Kapısı.

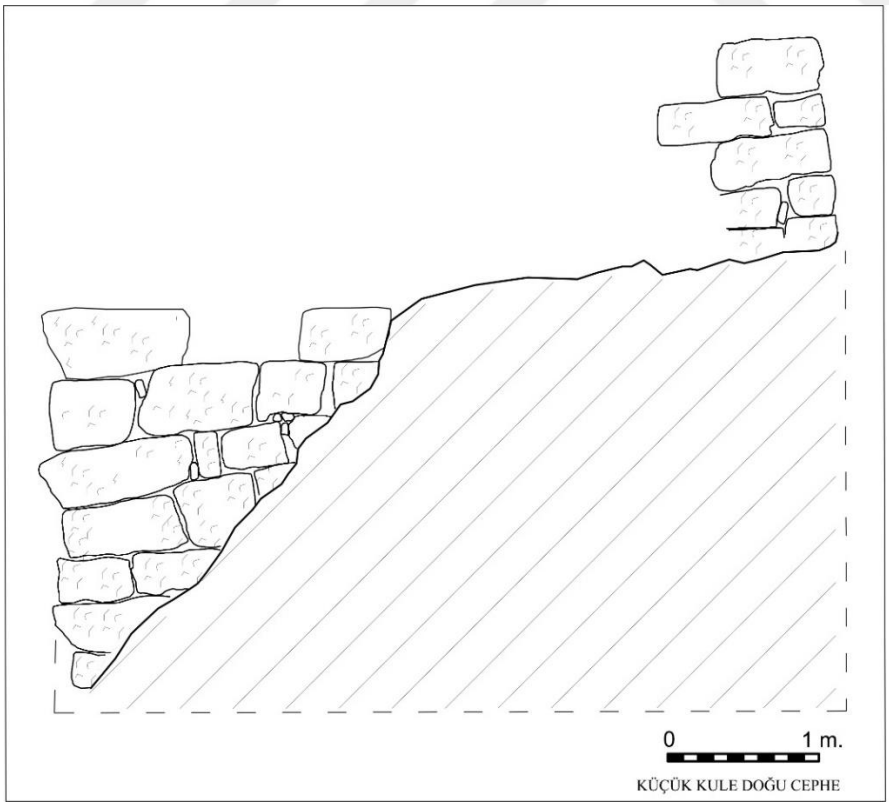

2: Küçük Kule Doğu Duvarı ve Giriş Kapısı Çizimi.

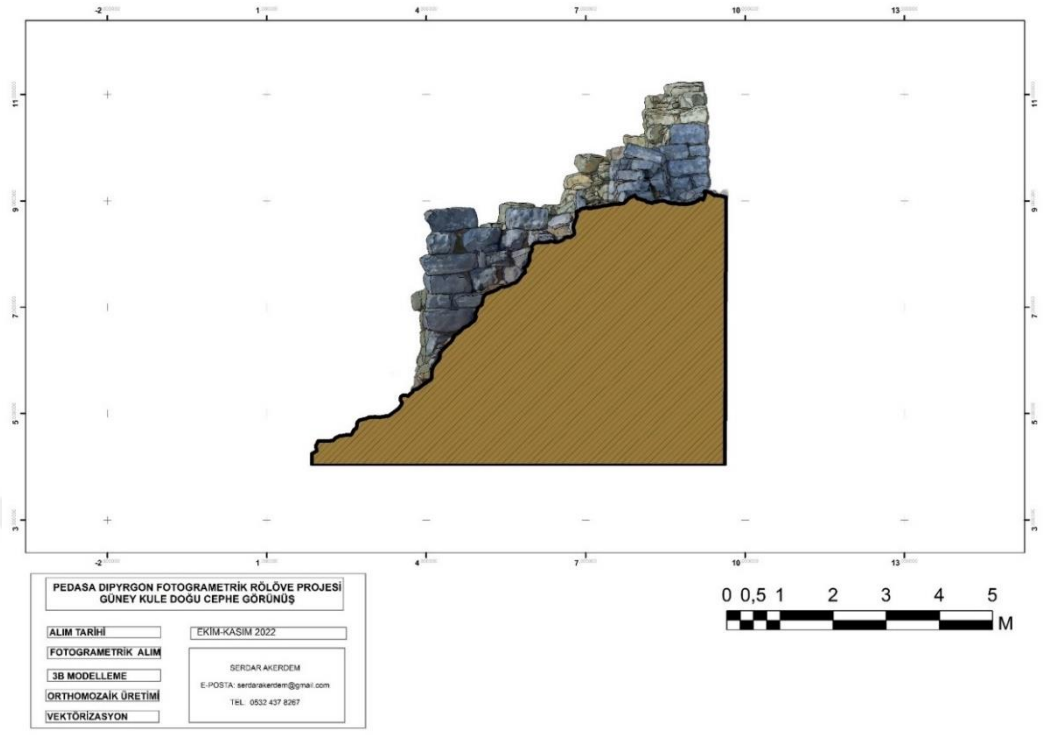

1: Küçük Kule Doğu Duvarının Fotogrametik Çalışması.

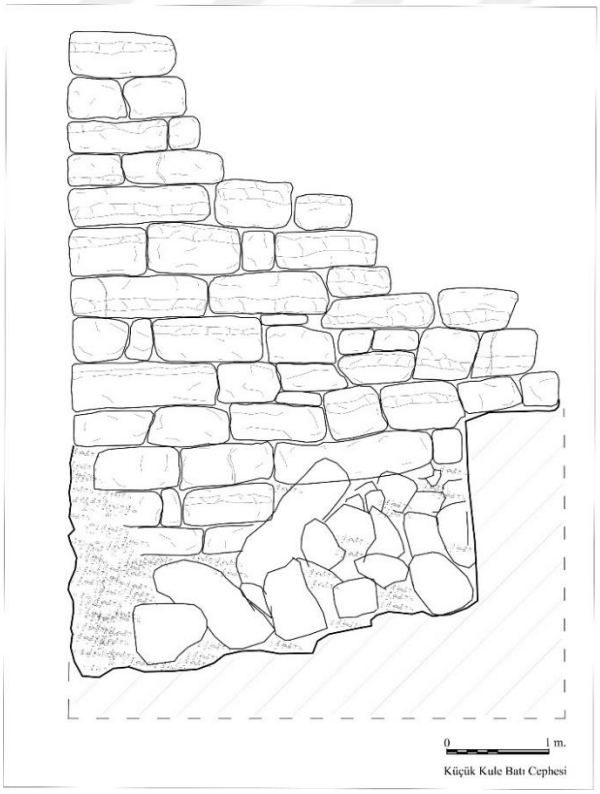

2: Küçük Kule Batı Duvarının Dış Cephe Çizimi.

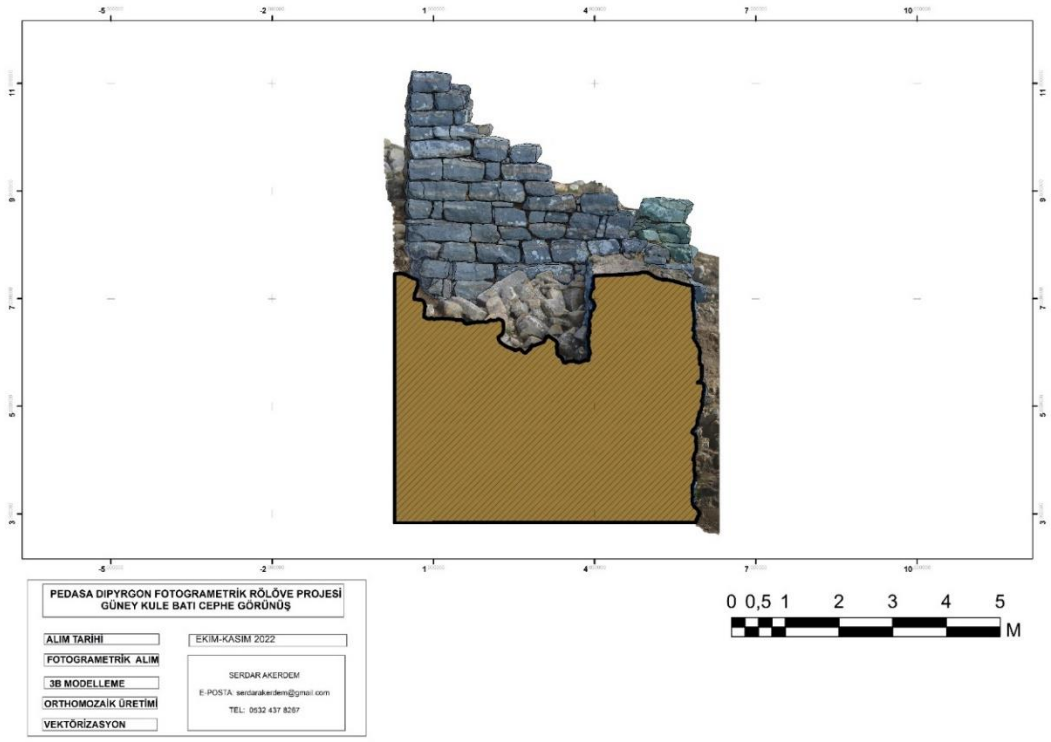

1: Küçük Kule Batı Duvarının Dış Cephe Fotogrametik Çalışması.

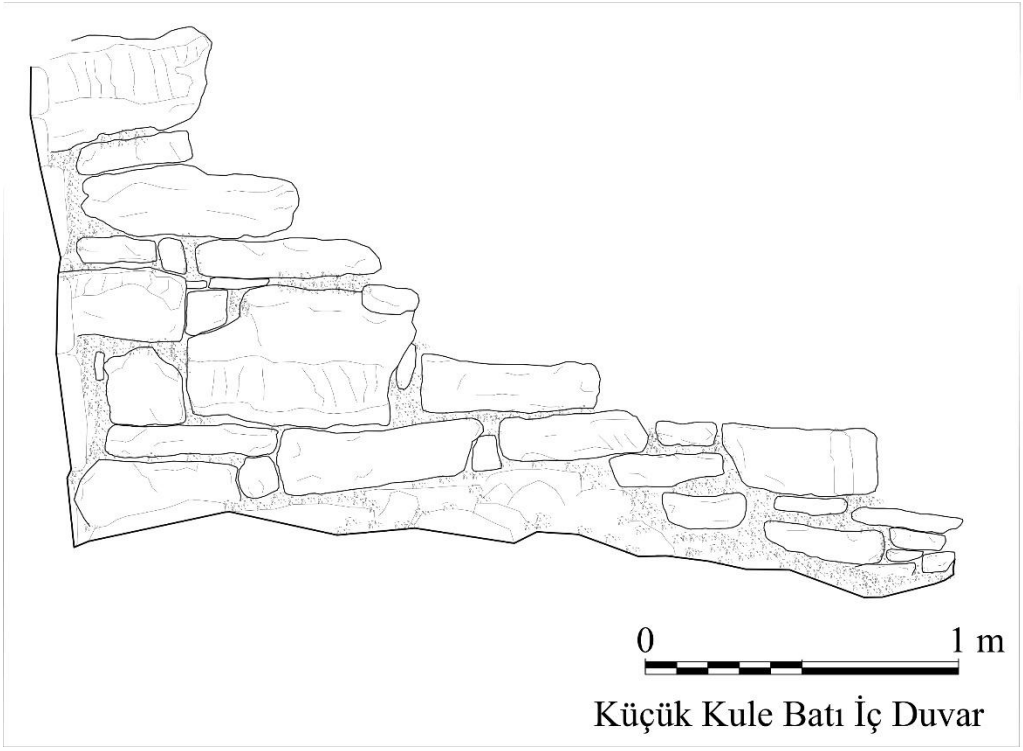

2. Küçük Kule Batı Duvarının İç Cephesi.

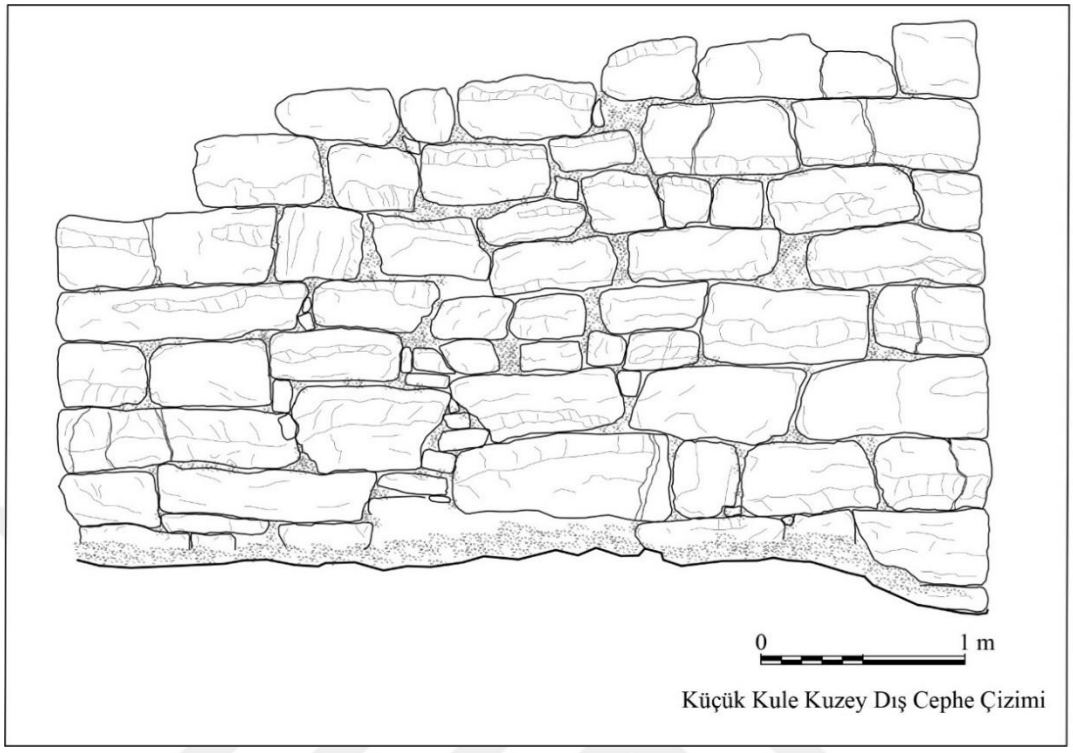

1: Küçük Kule Kuzey Dış Cephe Çizimi.

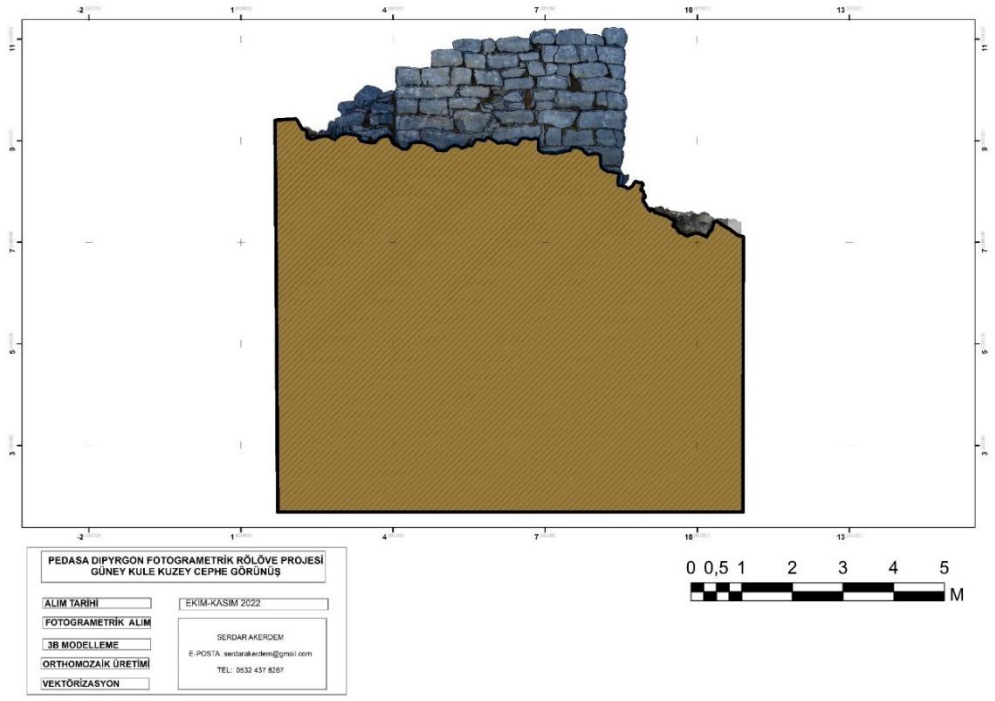

2: Küçük Kule Batı Duvarının Dış Cephe Fotogrametik Çalışması.

1: Bastion Doğudan Görünümü.

2: Bastion Genel Görünümü.

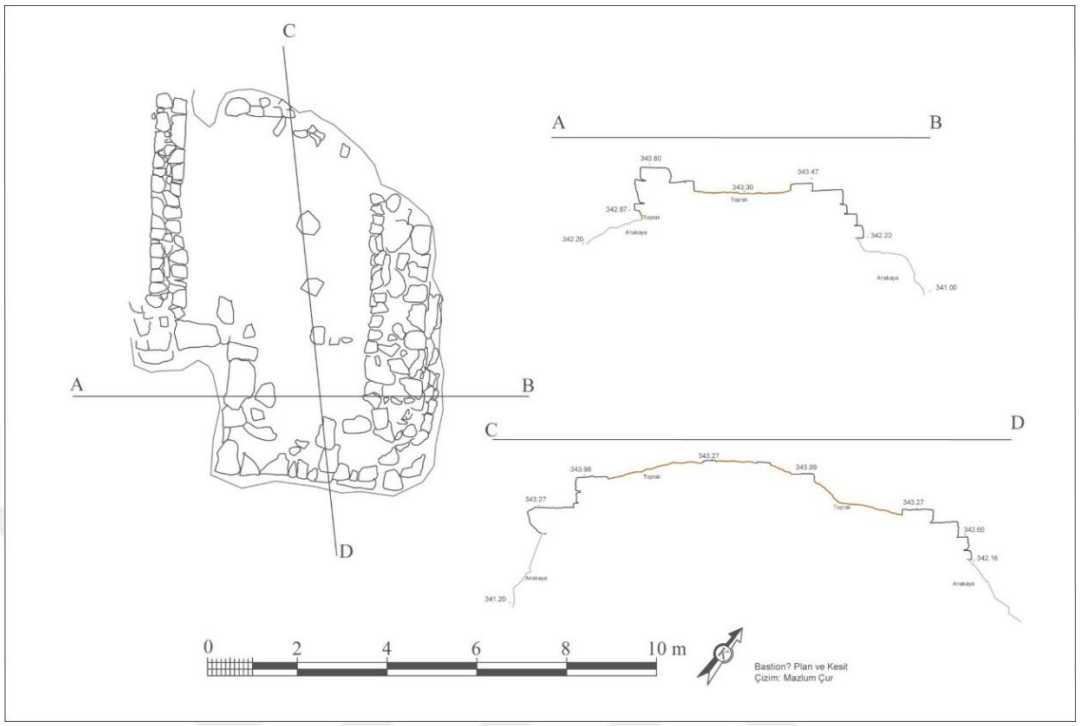

1: Bastion Plan ve Kesit Çizimleri.

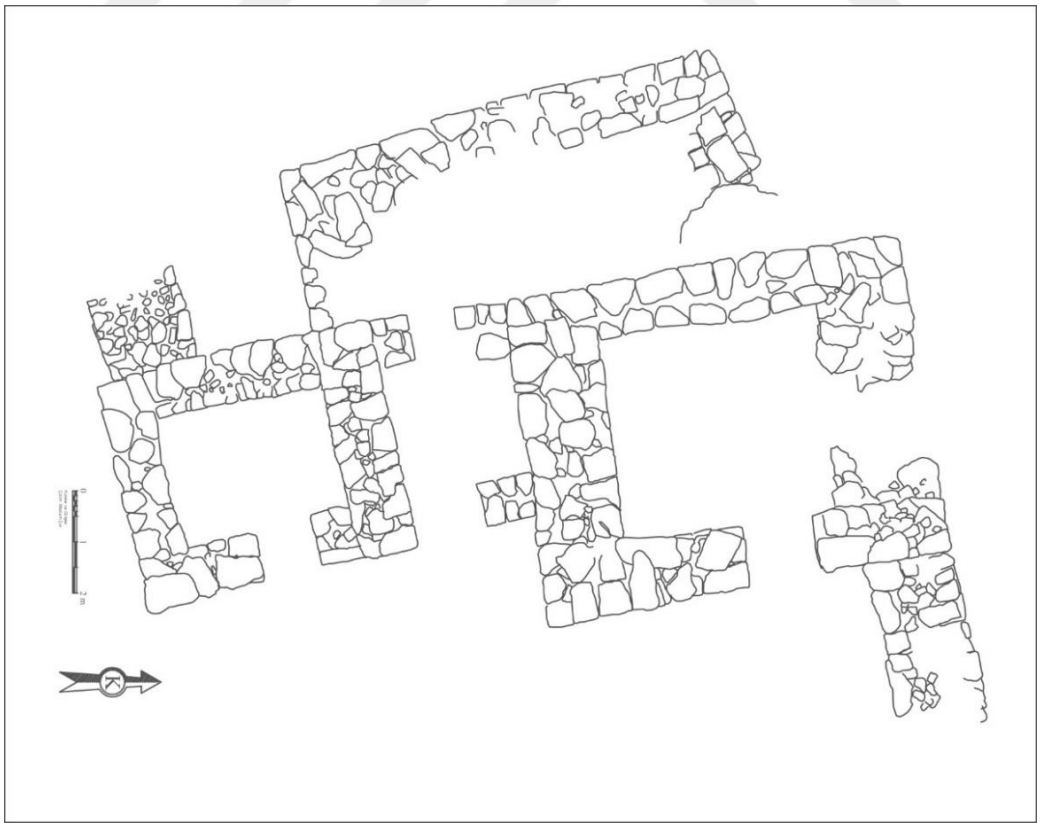

2: Dipyrgon Giriş Düzenlemesinin Planı.

1: Dipyrgon Giriş Düzenlemesi.

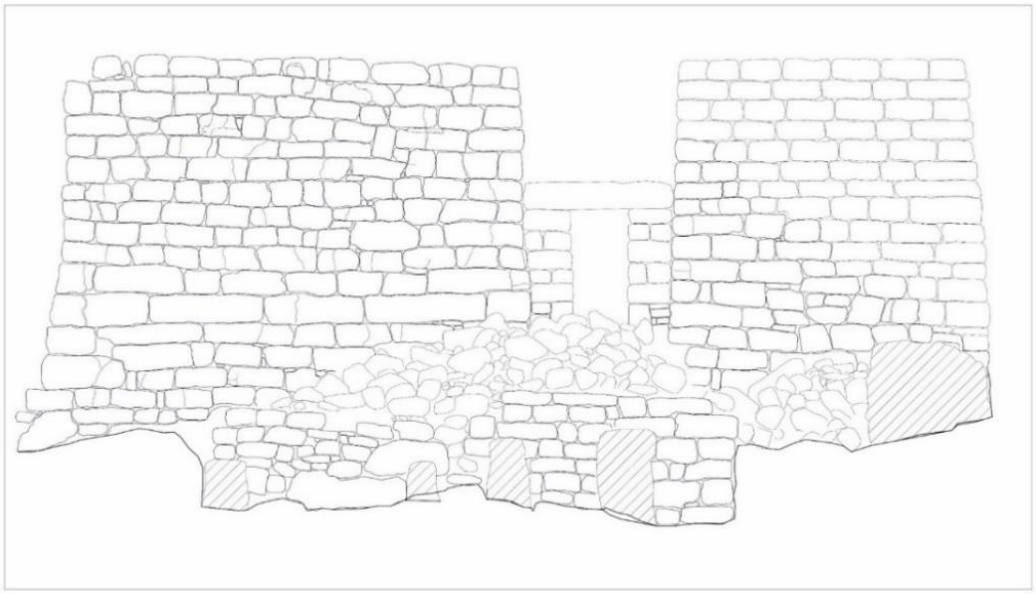

2: Dipyrgon Girişinin Rekonstrüksiyonu

1: Giriş Düzenlemesine Ait Teras Duvarı.

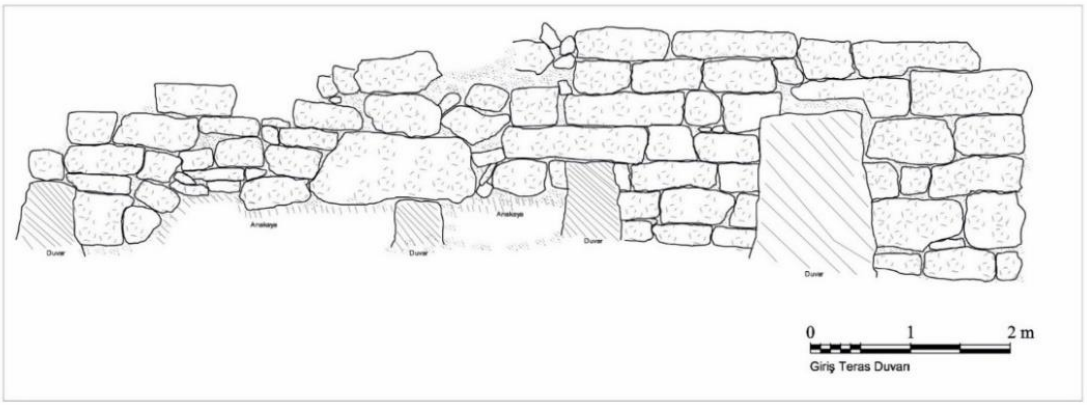

2: Giriş Düzenlemesine Ait Teras Duvarının Cephe Çizimi.

1: Giriş Düzenlemesine Ait Basamaklar.

2: Giriş Düzenlemesine Ait Basamaklar.

1: Girişin Ön Kısmındaki Kapı Açıklığı.

2: Girişin Orta Bölümündeki Kapı Açıklığı.

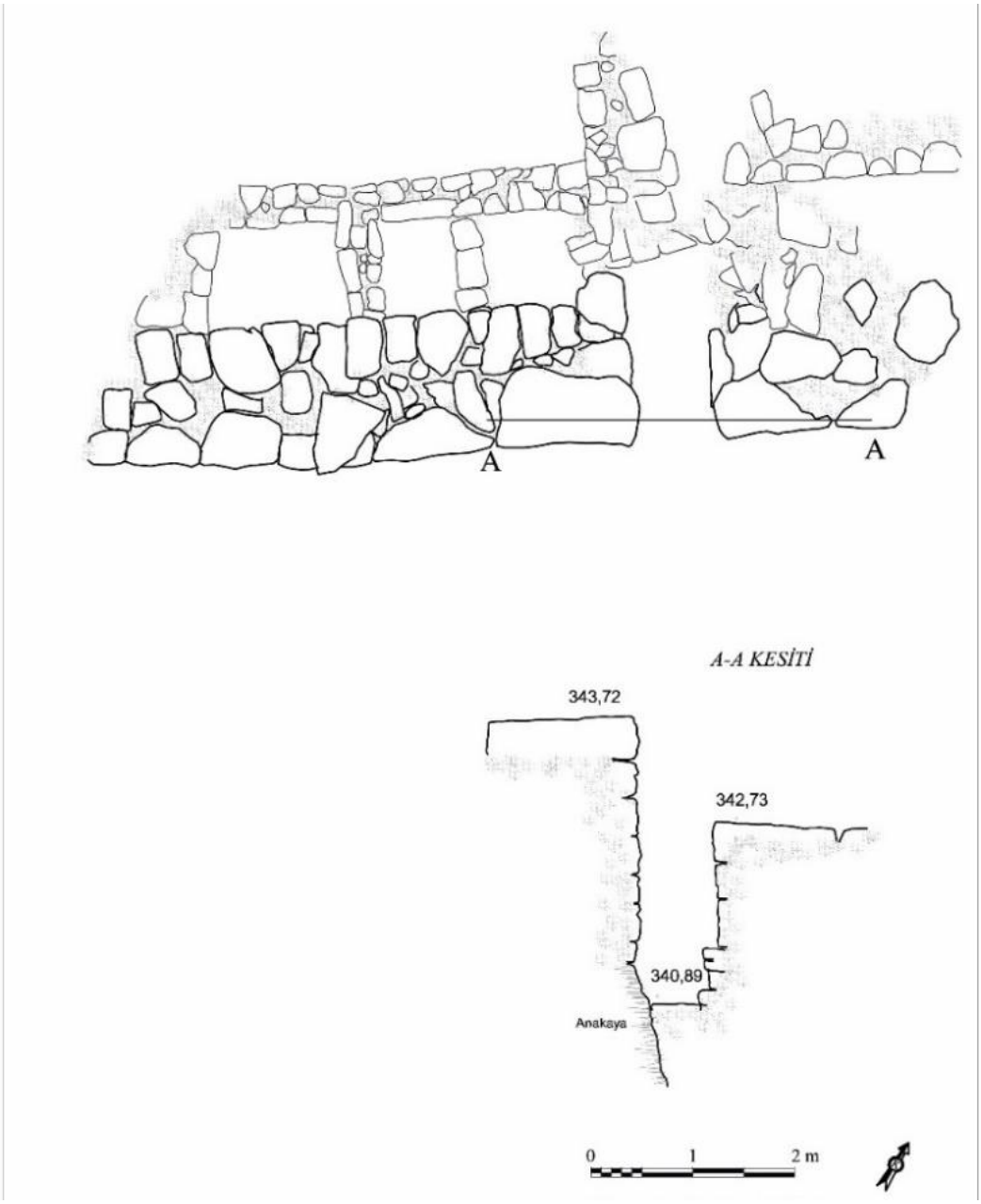

1: Güney Sur Hattındaki Gizli Geçitin Çizimi.

1: Güney Sur Hattındaki Gizli Geçit.

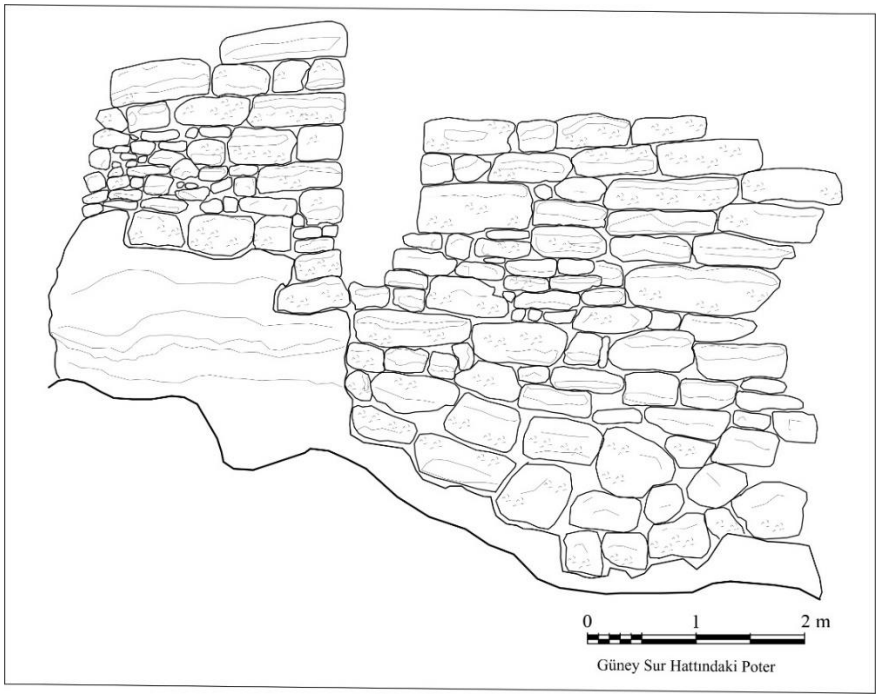

2: Güney Sur Hattındaki Gizli Geçitin Cephe Çizimi.

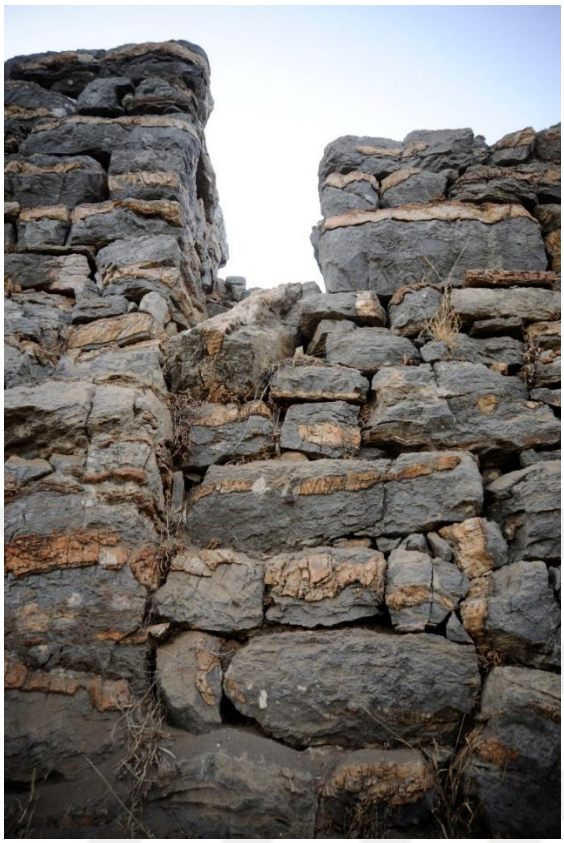

1: Güney Sur Hattındaki Gizli Geçit.

2: Güney Sur Hattındaki Gizli Geçit.

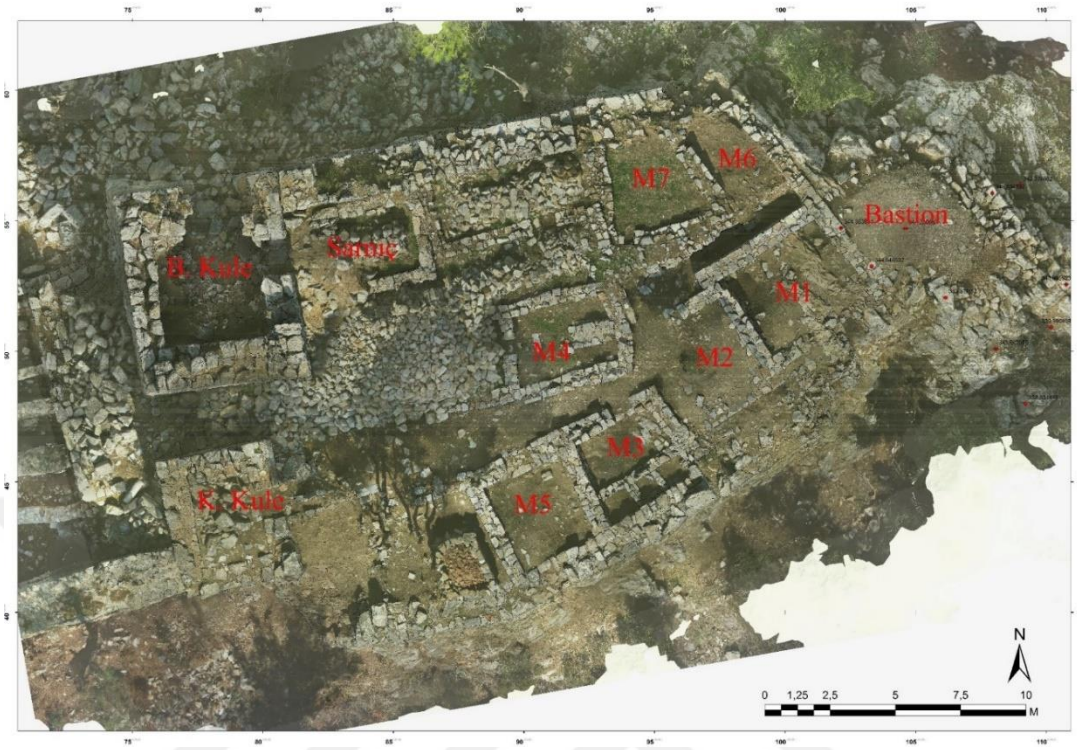

1: Dipyrgon’un Mekanları.

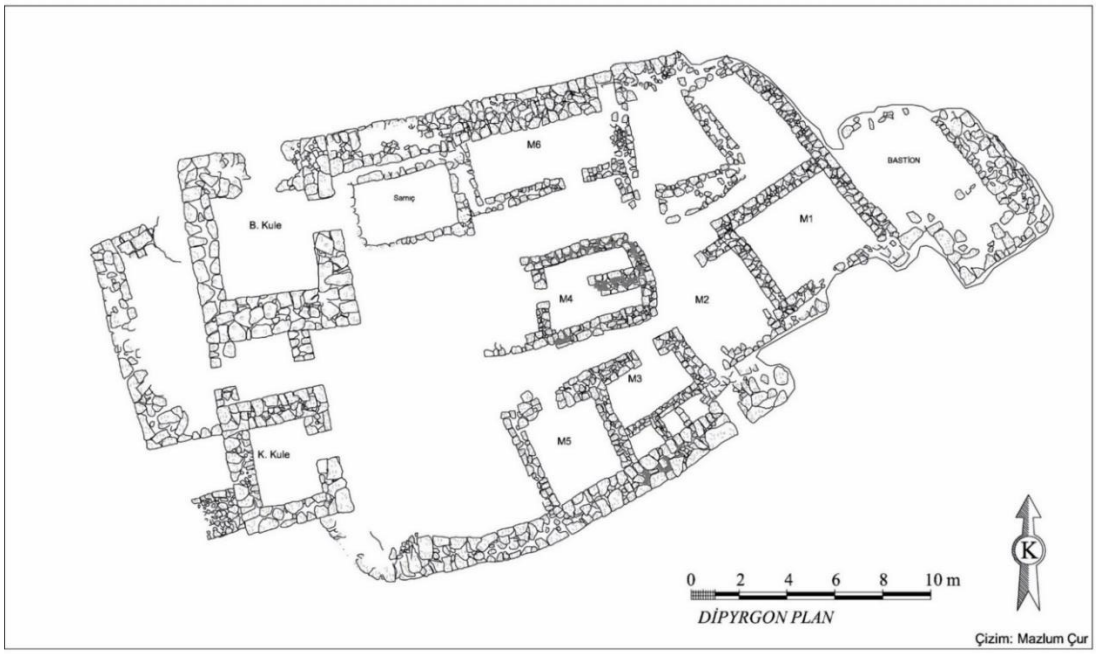

2: Dipyrgon’un Mekan Planları.

1: Mekanların Genel Görünümü.

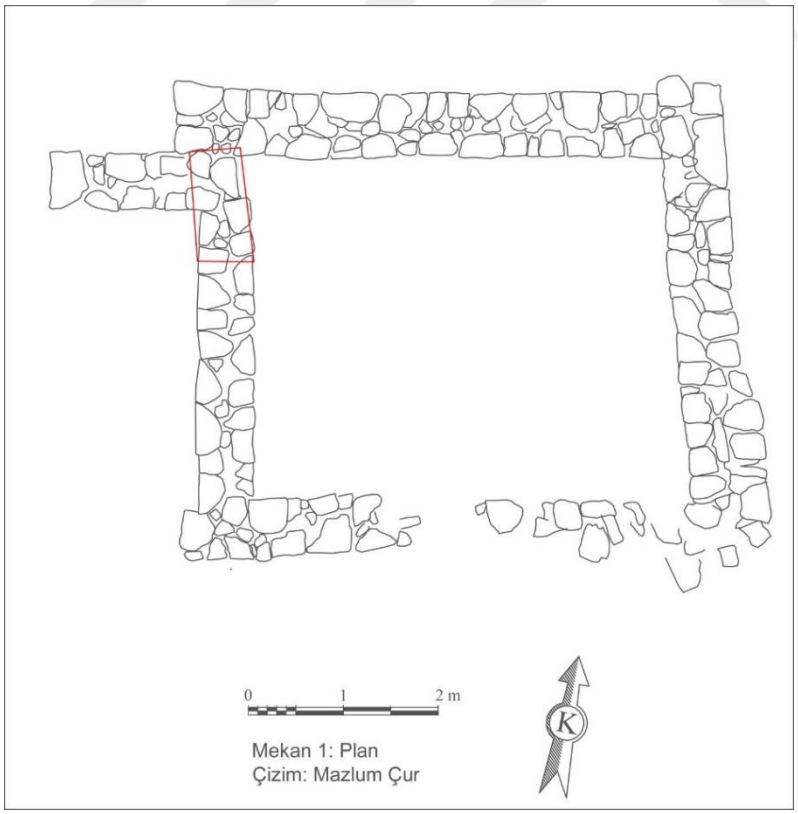

2: Mekan 1'in Genel Planı.

1: Mekan 1, Doğudan Genel Görünüm.

2: Mekan 1, Kuzeyden Genel Görünüm.

1: Mekan 1'in Batı Duvarı.

2: Athena Tapınağı'nın pronaos Duvarı (KAUM).

1: Mekan 1’in Giriş Kapısı Eşik Bloğu.

2: Mekan 1’in Kuzey Duvarı.

1: Mekan 1’in Doğu Duvarın İç Cephesi.

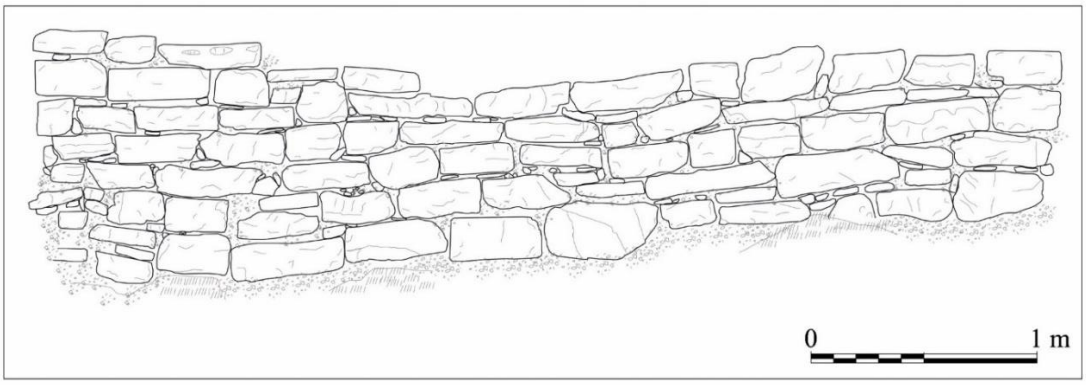

2: Mekan 1’in Doğu Duvarın İç Cephe Çizimi.

1: Mekan 1’in Doğu Duvarın İç Cephesi.

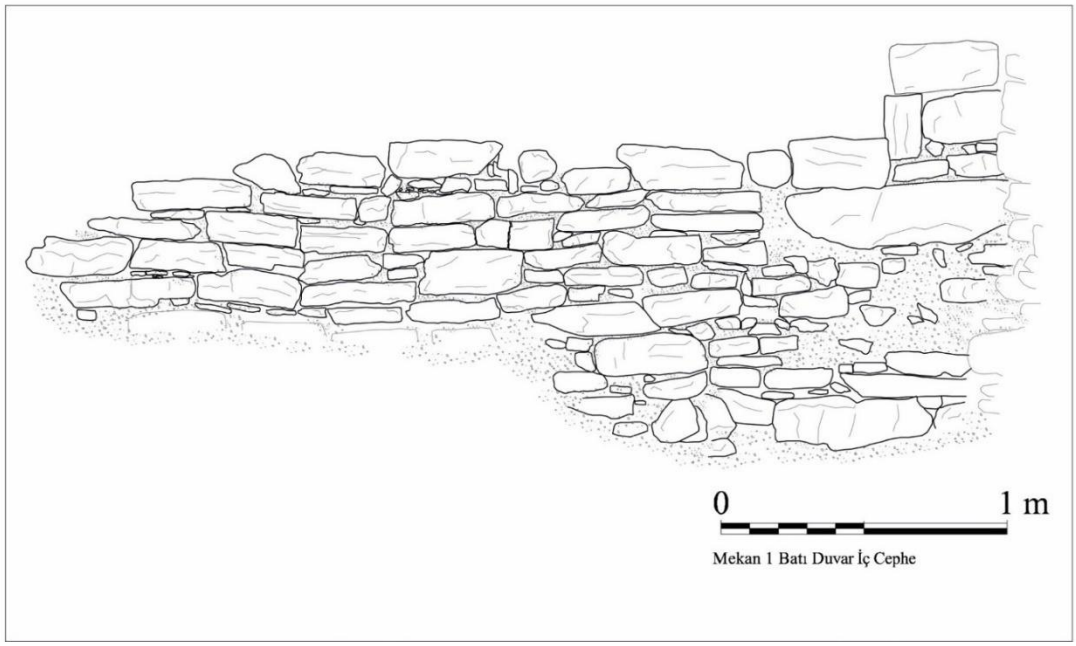

2: Mekan 1’in Doğu Duvarın İç Cephe Çizimi.

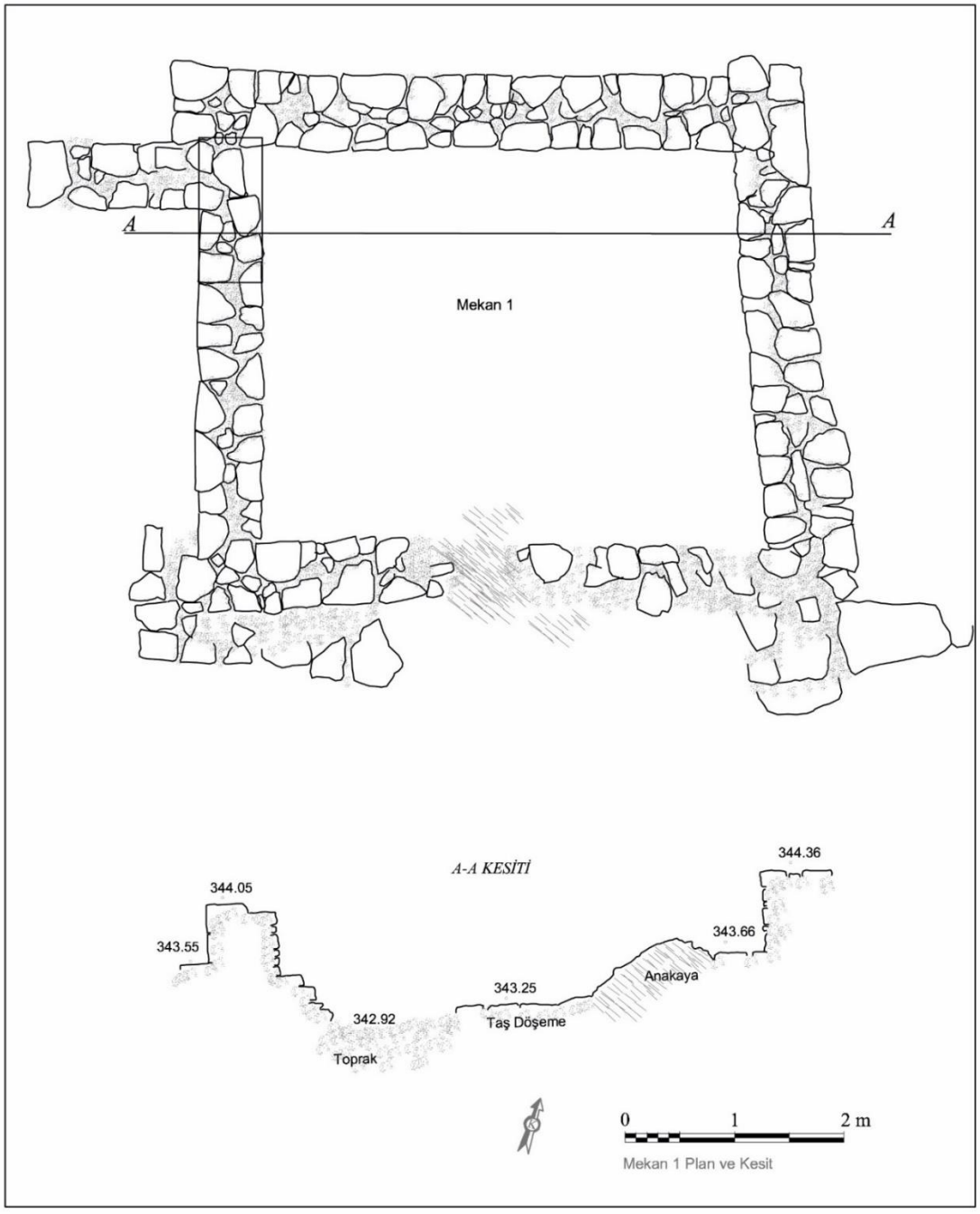

1: Mekan 1, Plan ve Doğu-Batı Kesiti.

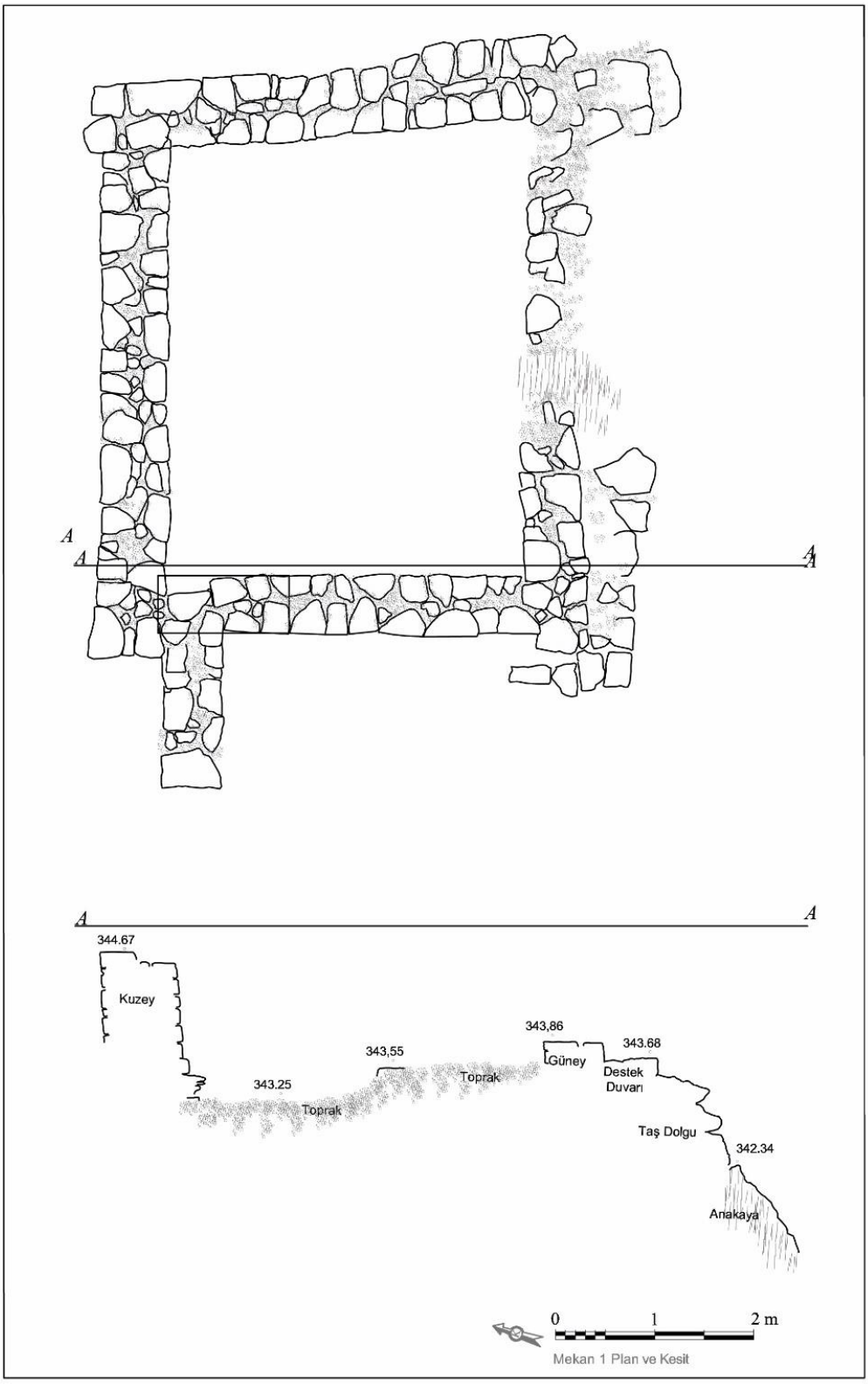

1: Mekan 1, Plan ve Kuzey-Güney Kesiti.

1: Mekan 2 Genel Görünümü.

2: Mekan 2’nin Güney Duvarı.

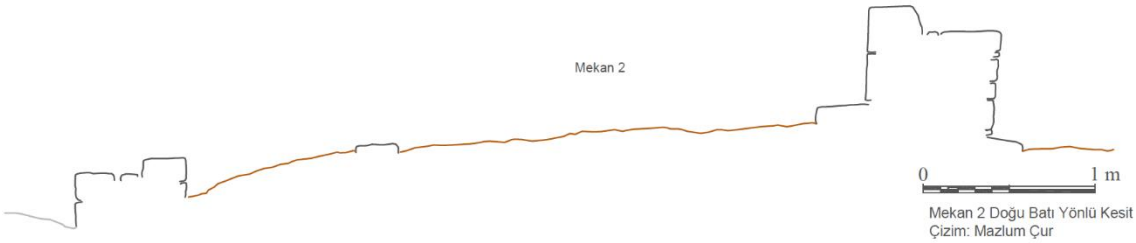

1: Mekan 2'in Doğu Batı Kesiti.

2: Mekan 2'in Seramik Buluntuları.

1: Mekan 3’ün Genel Görünümü.

2: Mekan 3’ün Genel Görünümü.

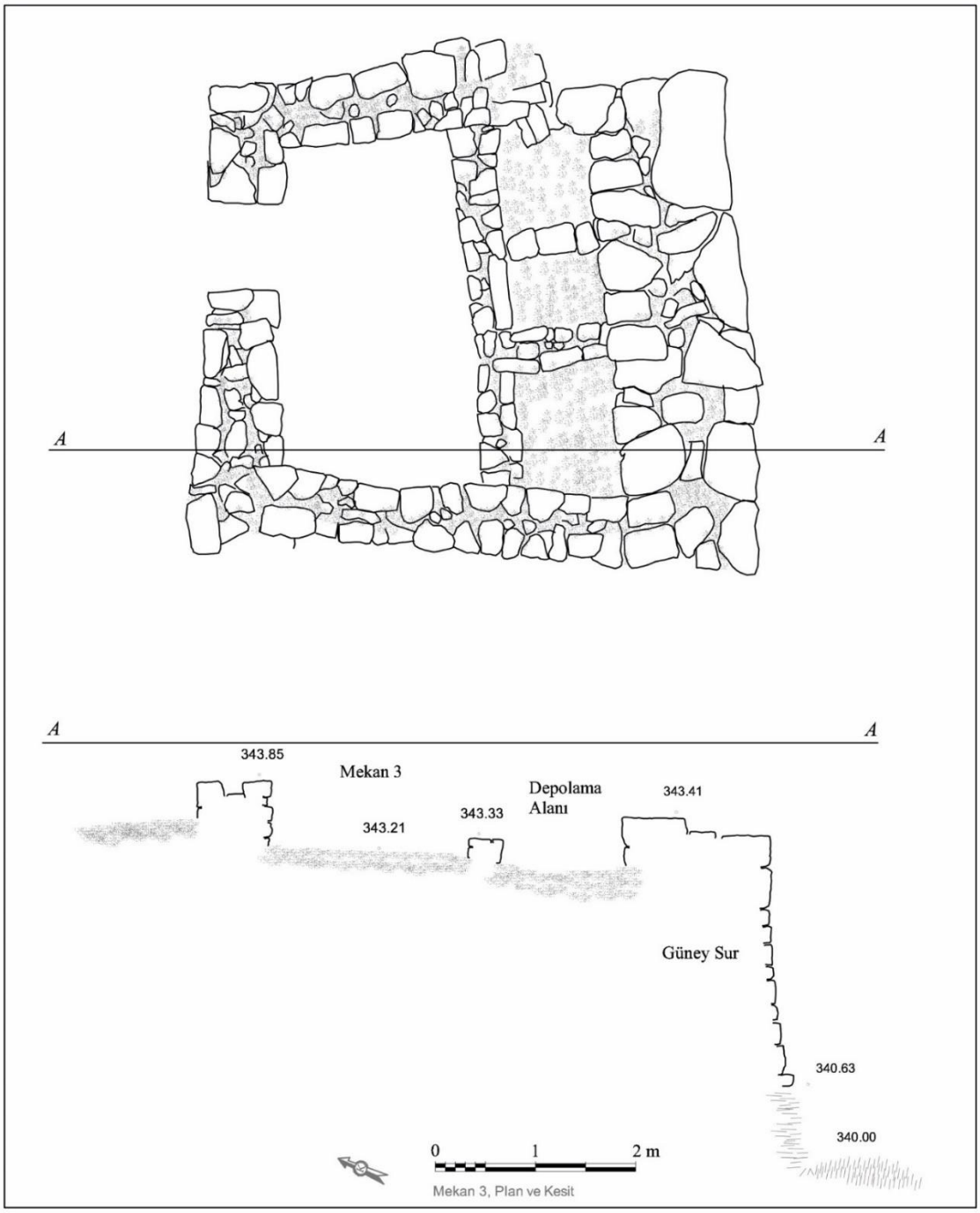

1: Mekan 3’ün Plan ve Kuzey-Güney Kesiti.

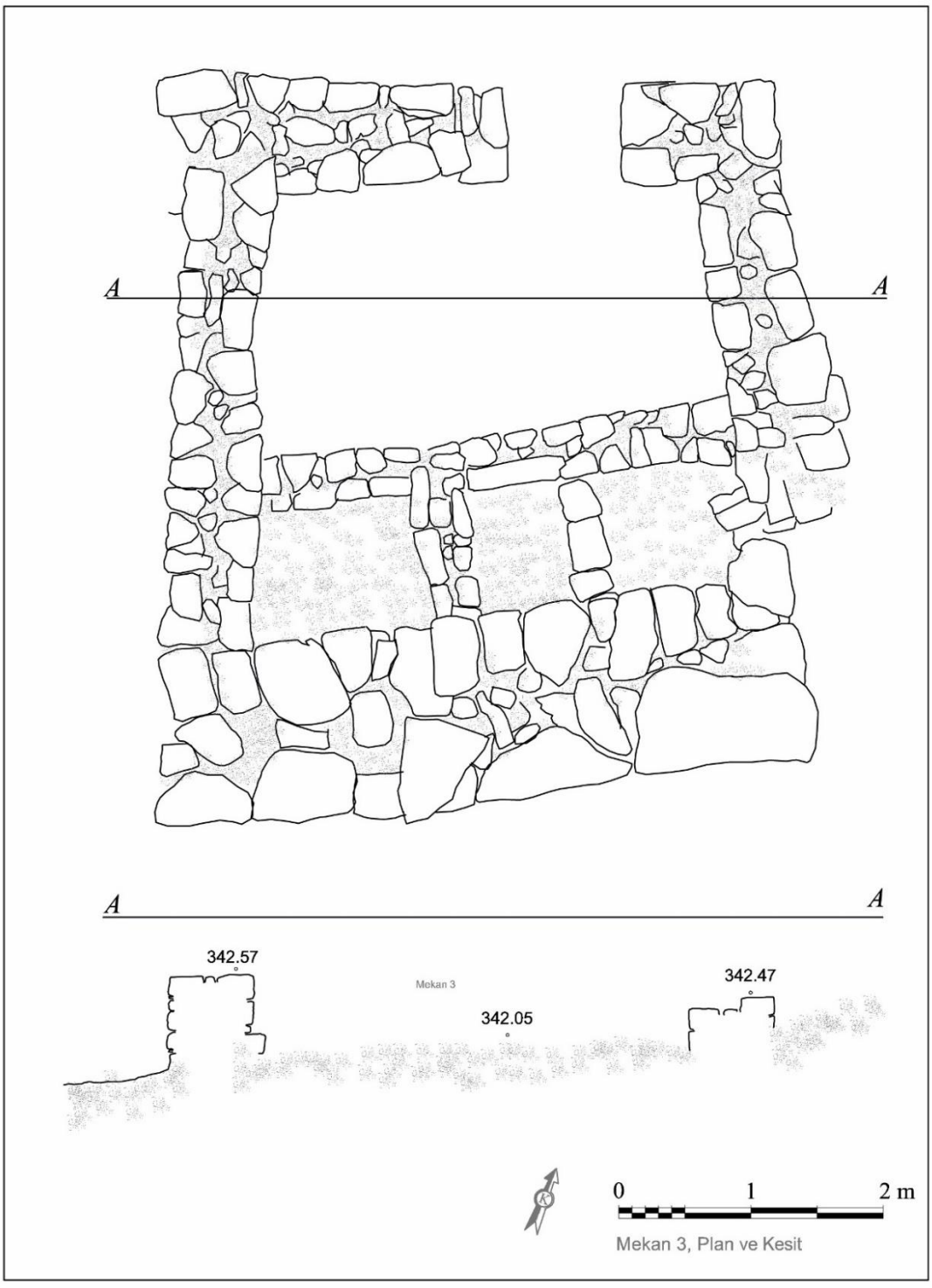

1: Mekan 3’ün Plan ve Doğu-Batı Kesiti.

1: Mekan 3’ün Depolama Birimleri.

2: Mekan 3’ün Giriş Düzenlemesi.

1: Mekan 3’ün Seramikleri.

1: Mekan 4’ün Genel Görünümü.

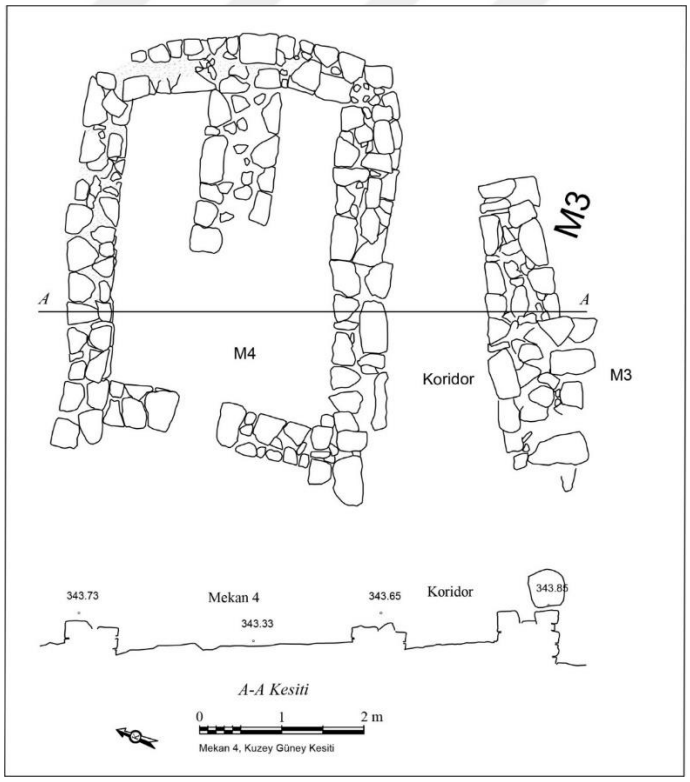

2: Mekan 4’ün Plan ve Kesit.

1: Mekan 4’ün Seramikleri.

2: Mekan 5’in Genel Görünümü.

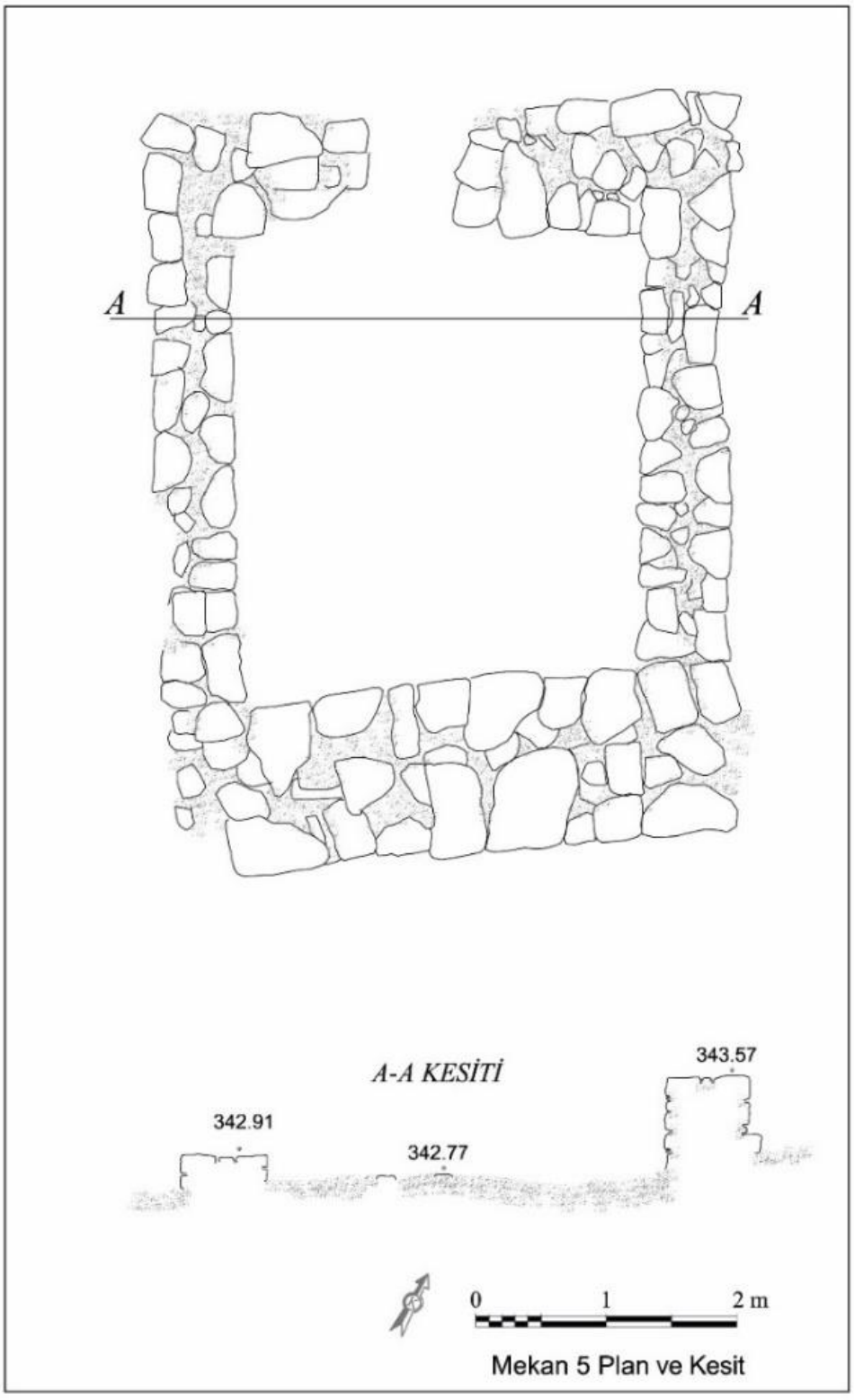

2: Mekan 5'in Plan ve Kesiti.

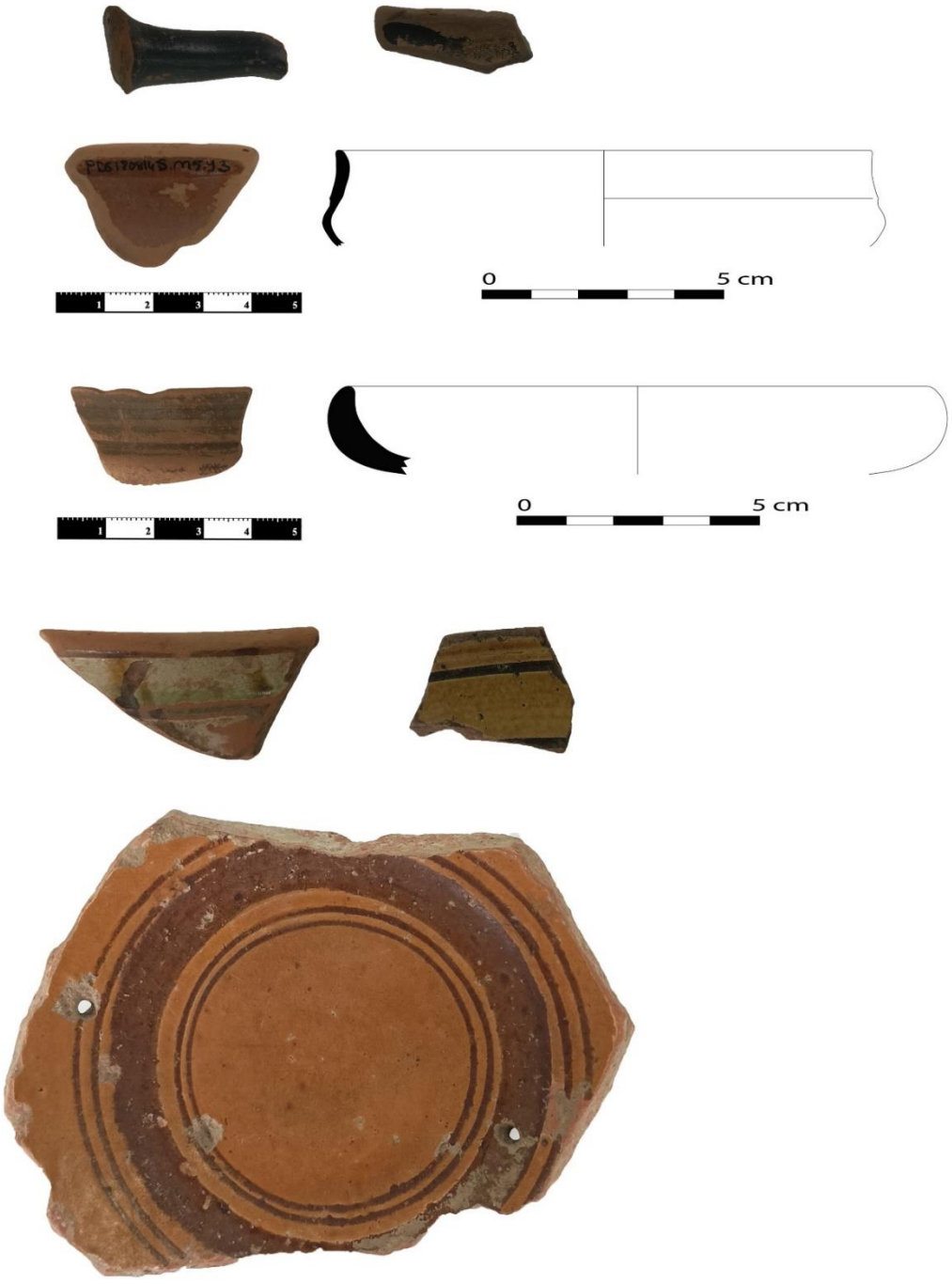

1: Mekan 5’in Seramik Parçaları.

1: Dipyrgon’un Kuzey Bölümdeki Mekanların Genel Görünümü.

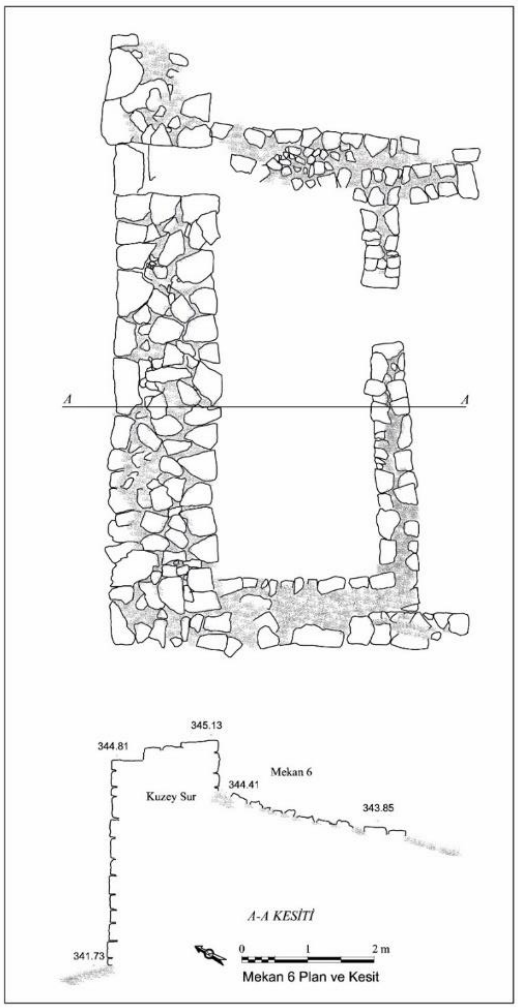

2: Mekan 6’nın Plan ve Kuzey-Güney Kesiti.

1: Sarnıç’ın Genel Görünümü.

2: Sarnıç’ın Genel Görünümü.

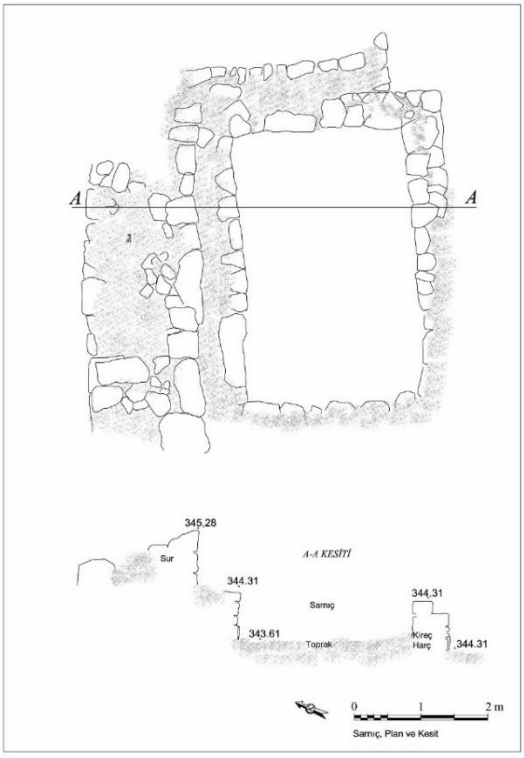

1: Sarnıç'ın Planı ve Kuzey-Güney Kesiti.

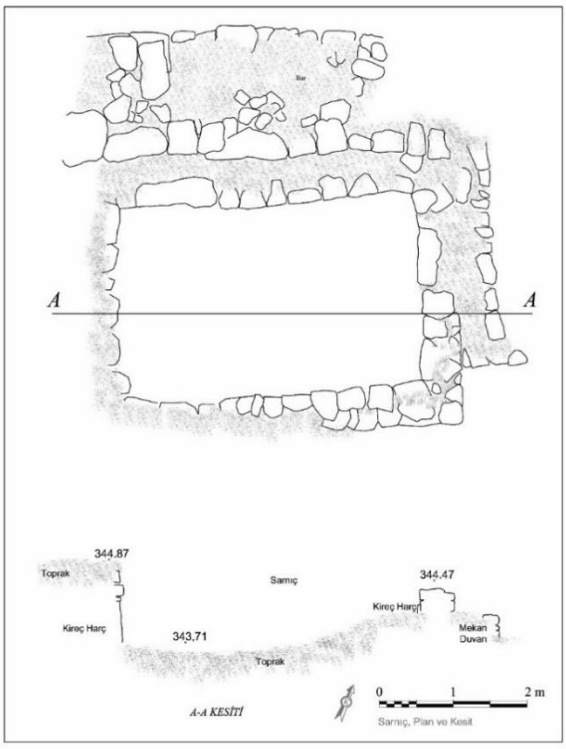

2: Sarnıç'ın Planı ve Doğu-Batı Kesiti.

1: Hacılar Höyük (Umurtak 2013, Res.1).

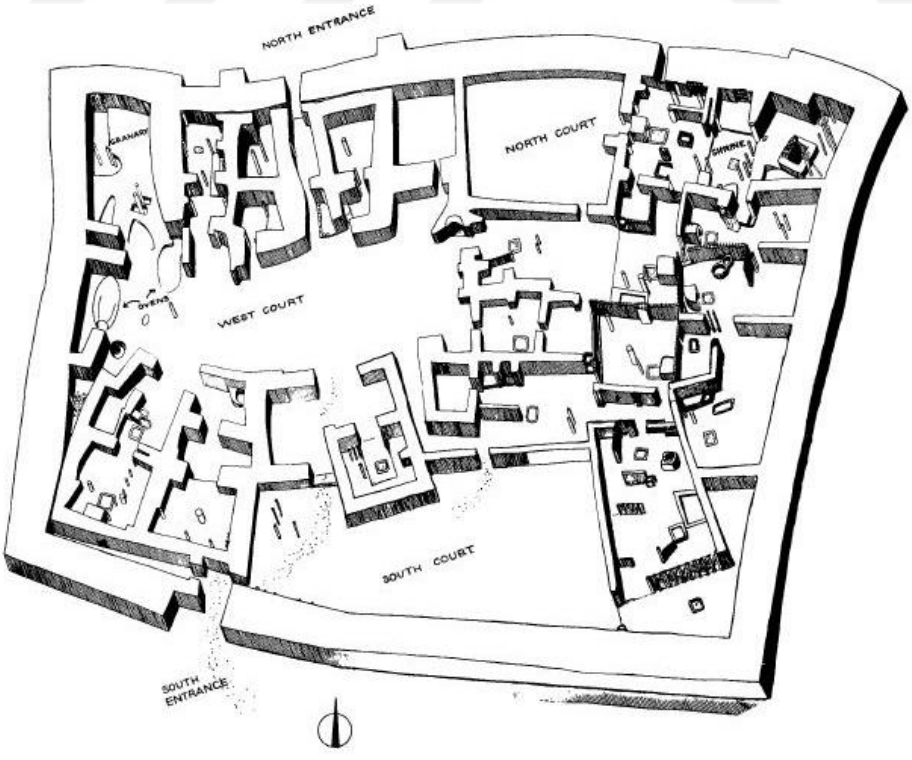

2: Hacılar Höyük Yönetici Yapısı.

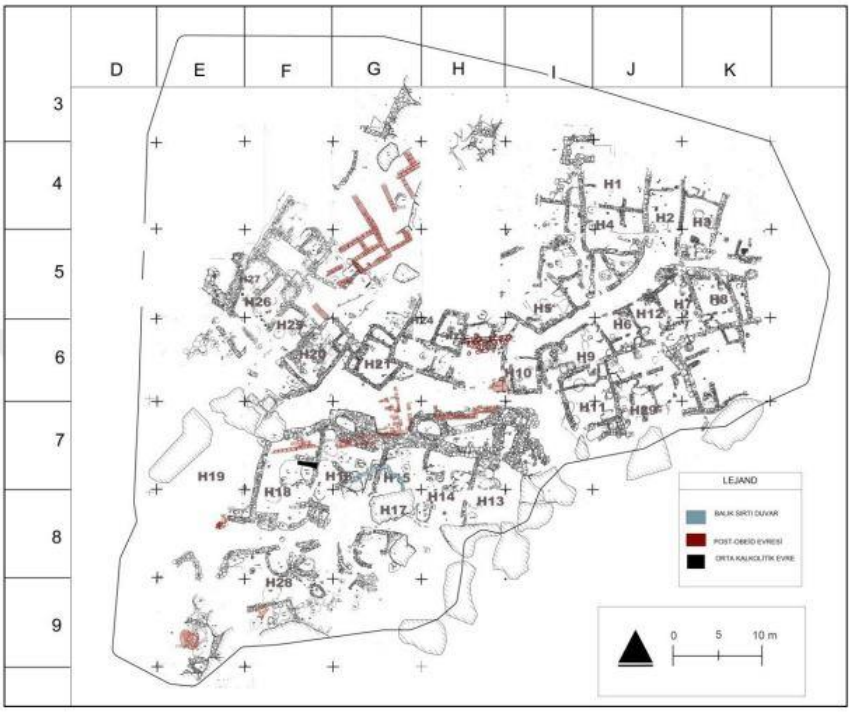

1: Güvercinkayası Genel Plan Görünümü.

2: Güvercinkayası İç Kale Havadan Görünümü.

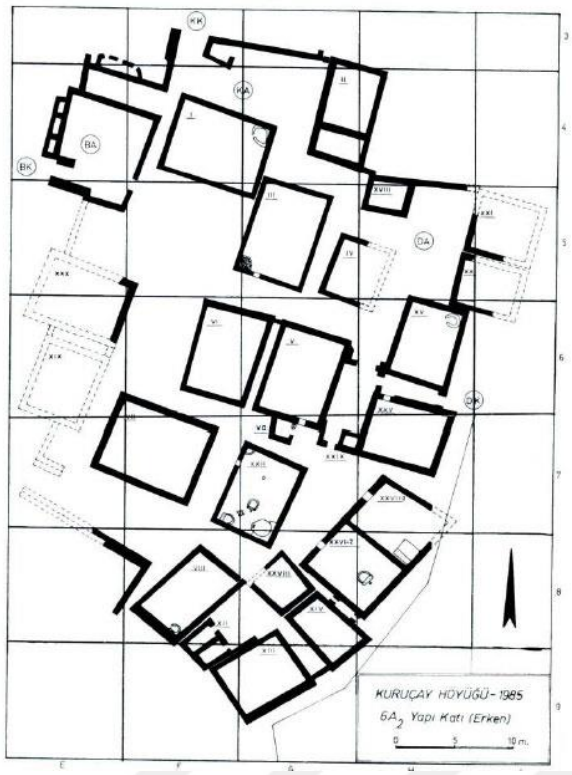

1: Kuruçay Höyüğü Yönetici Yapıları (Duru 1987b, Res. 9).

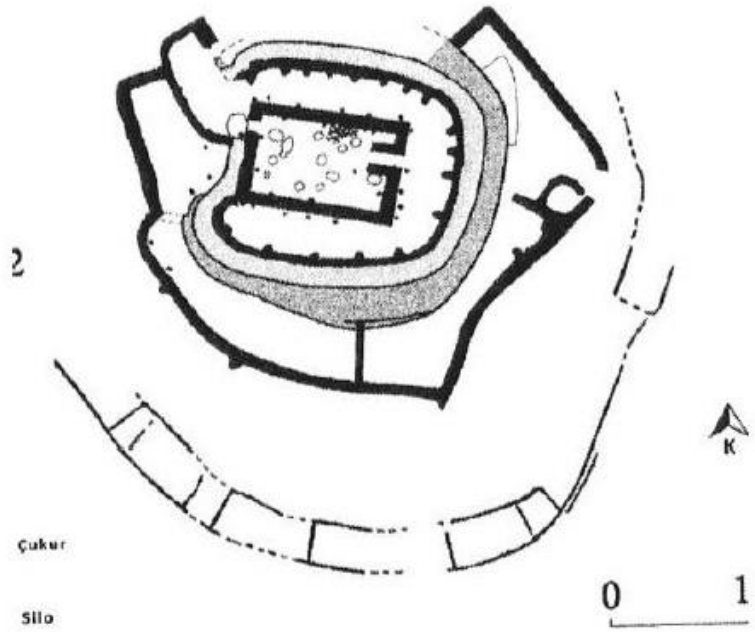

2: Karataş-Semayük Yerleşim Planı (Sagona-Zimansky 2015, 152)

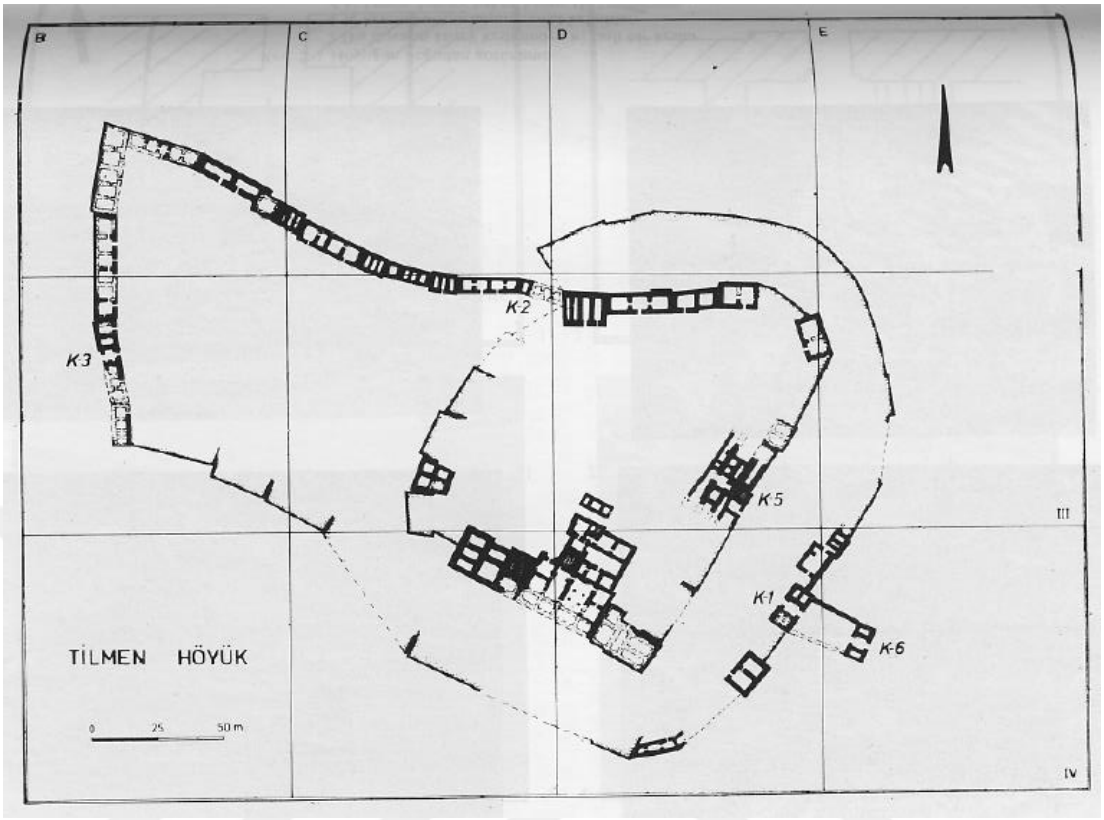

1: Tilmen Höyük Genel Planı (Duru 1987a, Res. 1).

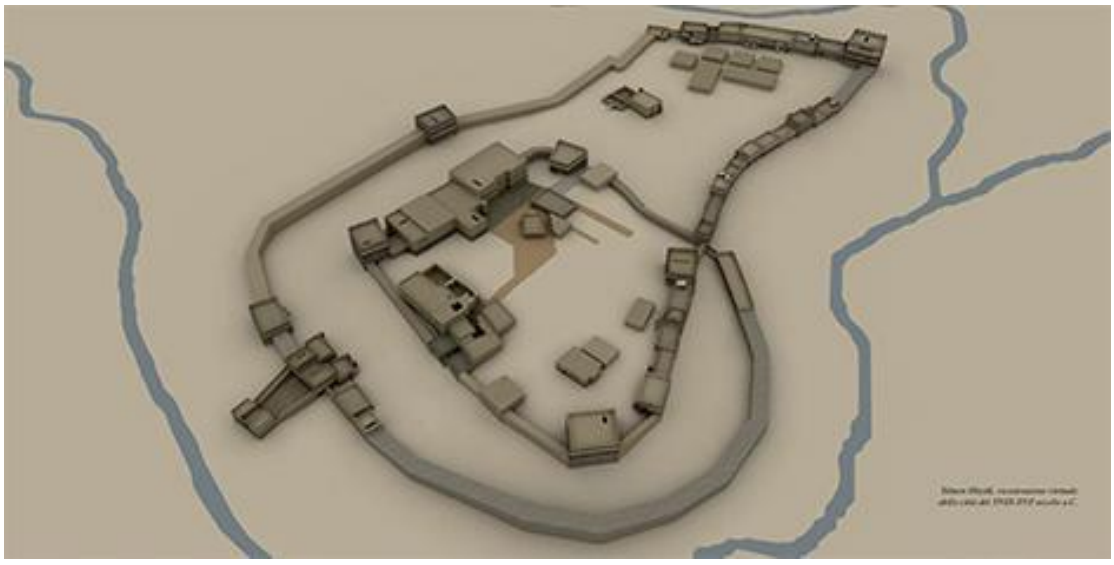

2: Tilmen Höyük.

Resim 21: Küllüoba İTÇ II Dönemi genel yerleşim planı (IV B-C-D-E-F Evreleri)

1: Küllüoba Yerleşim Planı.

2: Kültepe Havadan Görünümü (Kulakoğlu 2010, Res. 6).

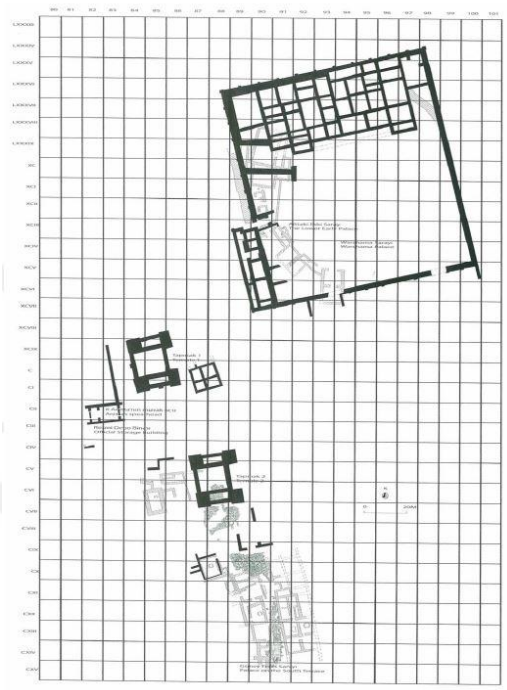

1: Kültepe Eski Saray Planı (Kulakoğlu 2001, 40).

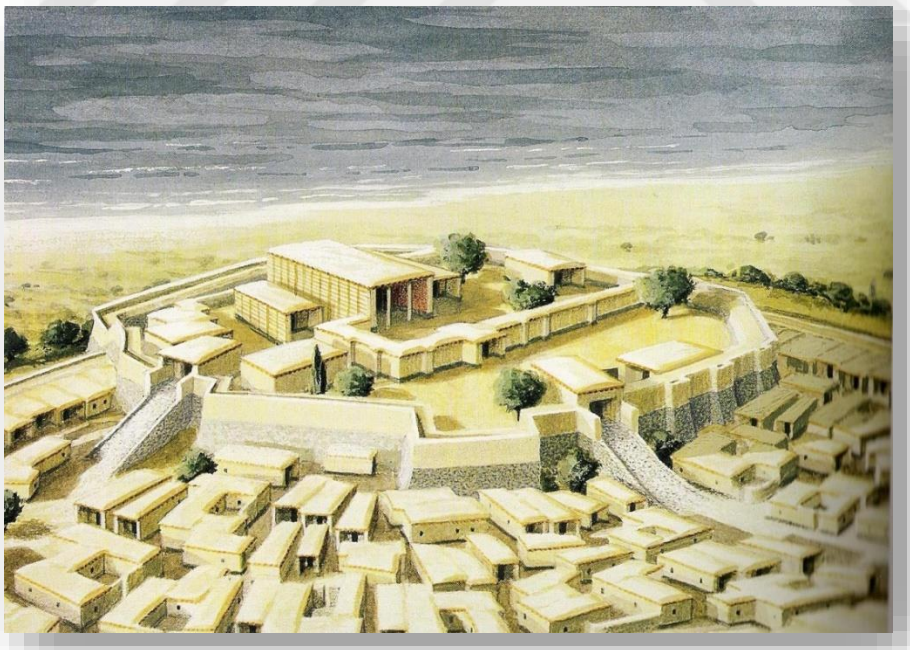

2: Troia Yönetici Yapısı (Korfmann 2001, Res. 388).

1: Troia Kent planı ve Katmanları (Korfmann 2001, Res. 372).

2: Beycesultan Höyük Genel Görünümü (https://denizli.ktb.gov.tr/EN-251416/excavated-tumulus.html).

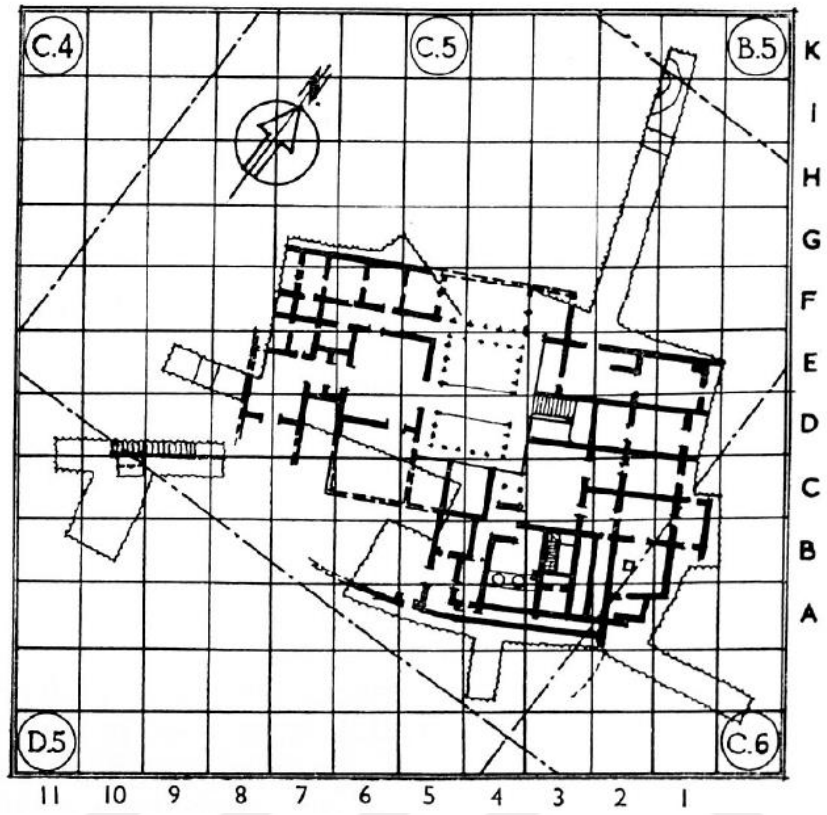

1: Beycesultan Saray Kompleksi Planı (Lloyd ve Mellaart 1965, Fig. 2).

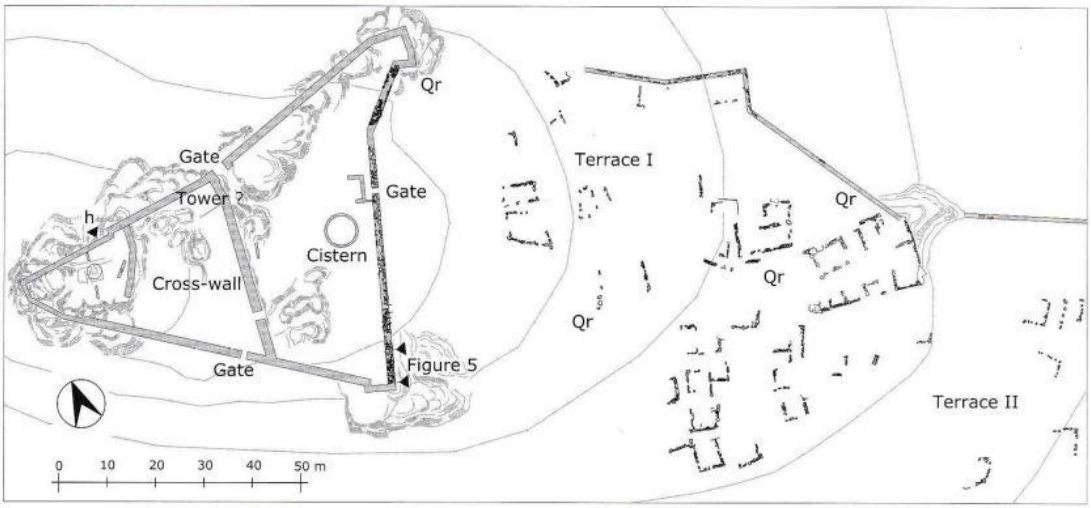

2: Larissa Kent Planı (Adam 1992, Fig. 3).

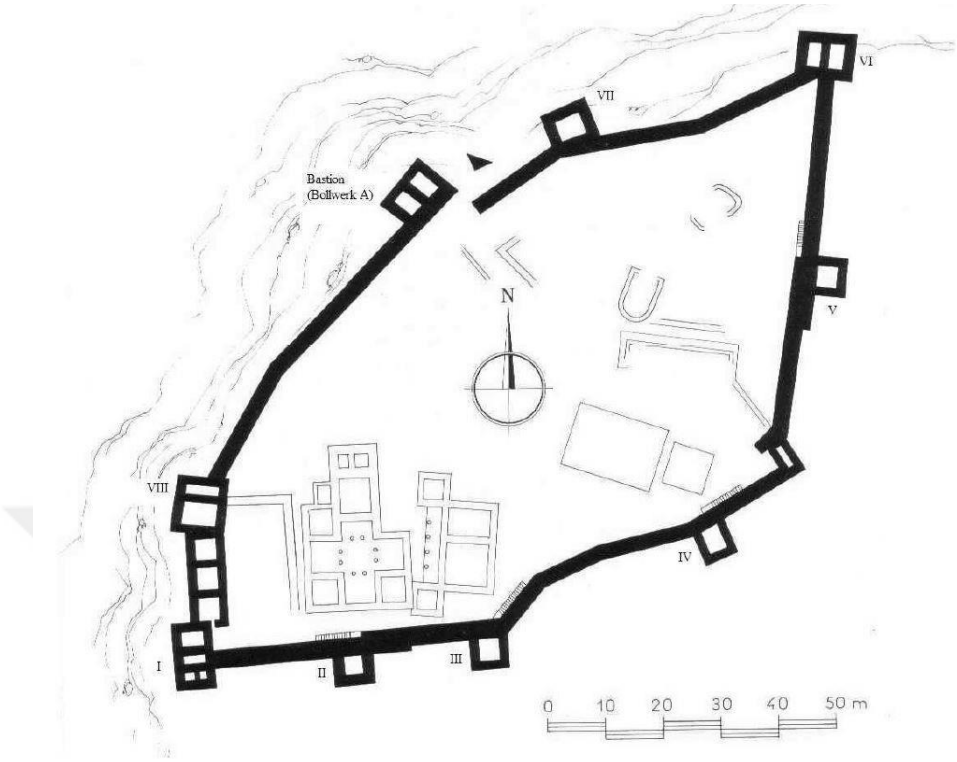

1: Larissa İç Kale Planı (Adam 1992, Fig. 4).

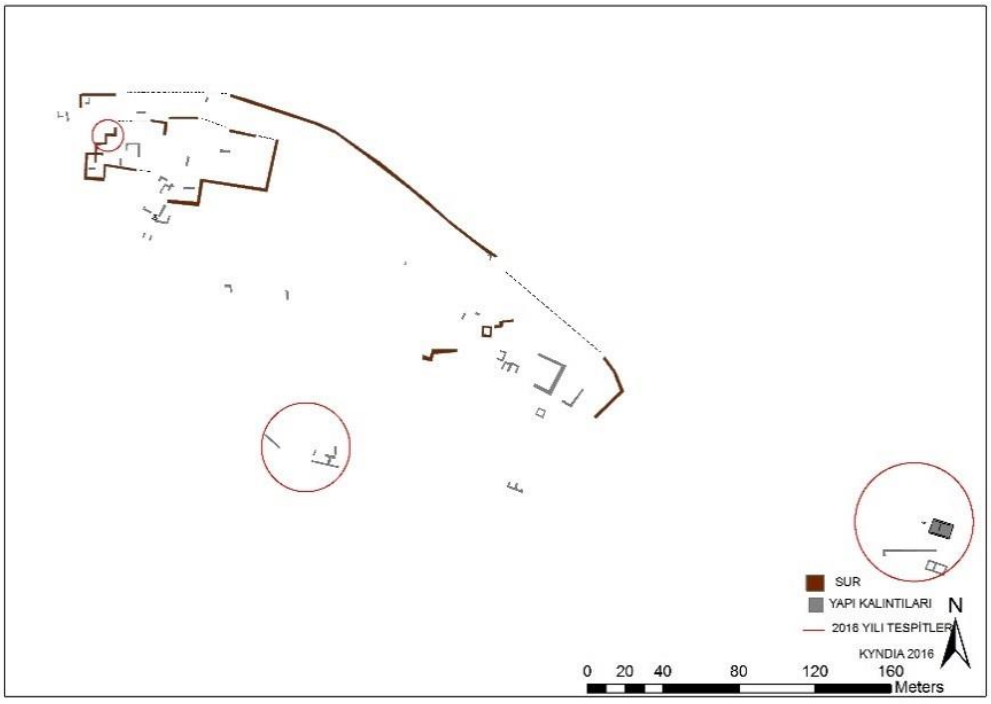

2: Kindya Kent Planı (KAUM).

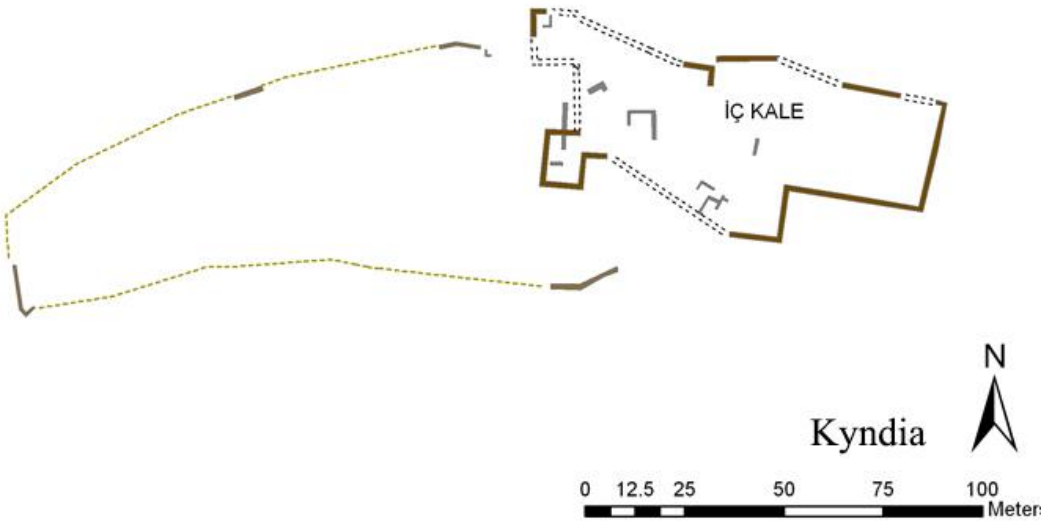

1: Kindya İç Kale Planı (KAUM).

2: Kindya İç Kale Sur Duvarı.

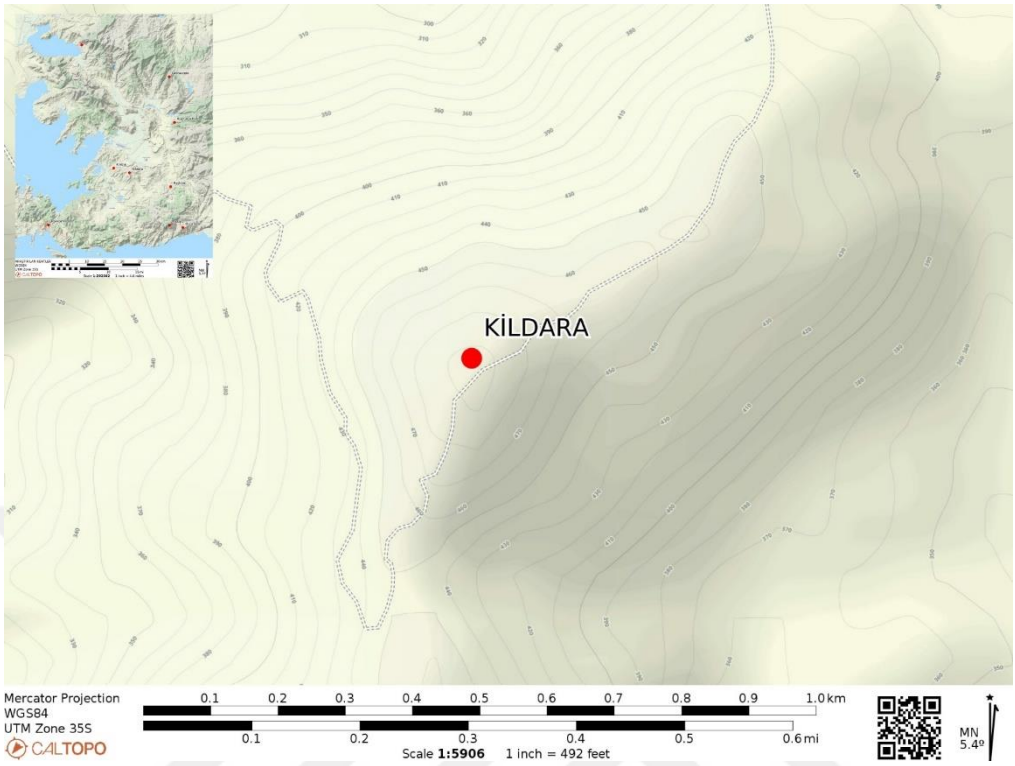

1: Kildara Konumu.

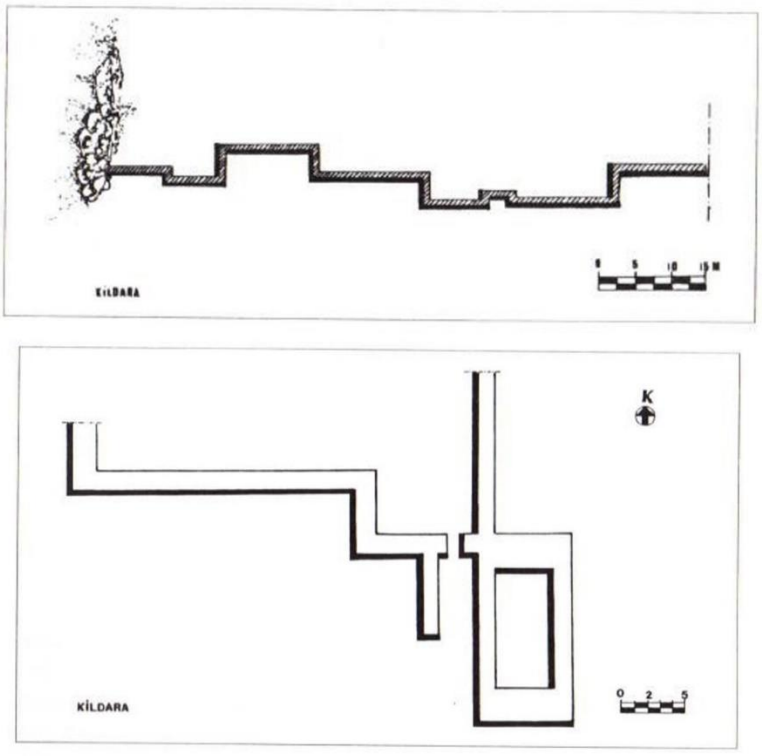

2: Kildara Sur Hattı ve Giriş Düzenlemesi (Tırpan 1999).

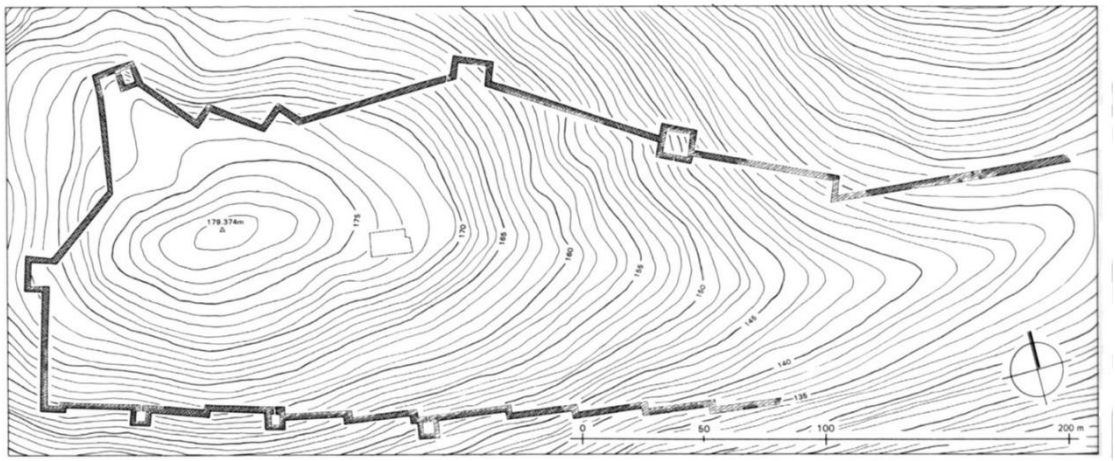

1: Hıdırlık Tepe Savunma Sistemi.

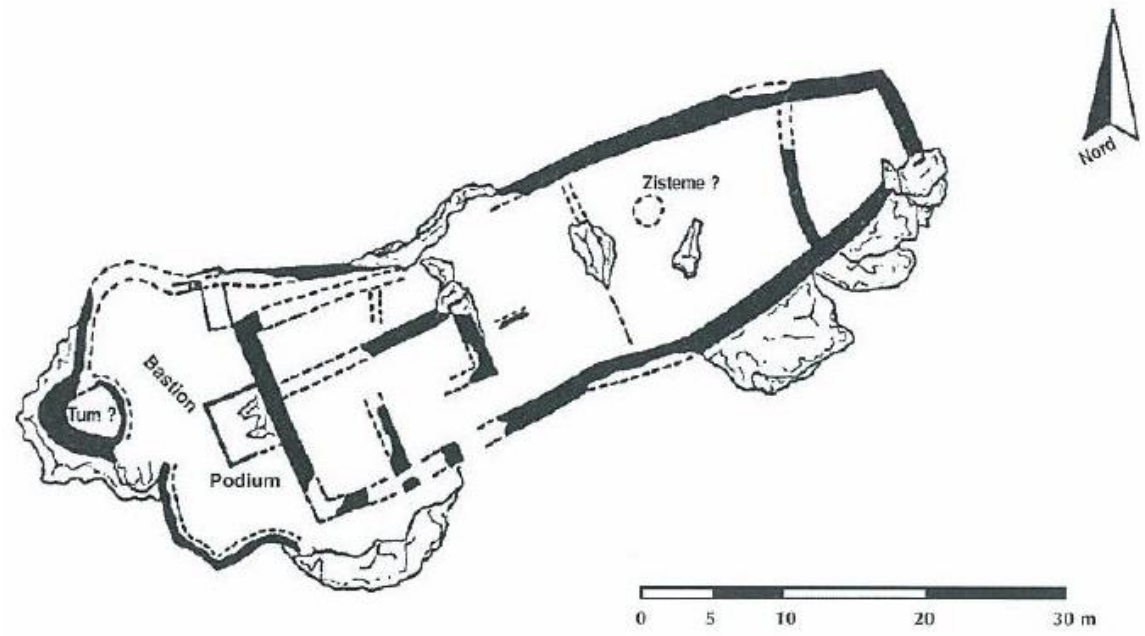

2: Avşar Tepe Stadel (Kolb 1998, Res. 27).

1: Pınara Kent Planı (Çelik 2015, 235).

2: Korba Yerleşim Planı (Çevik 2015, 306).

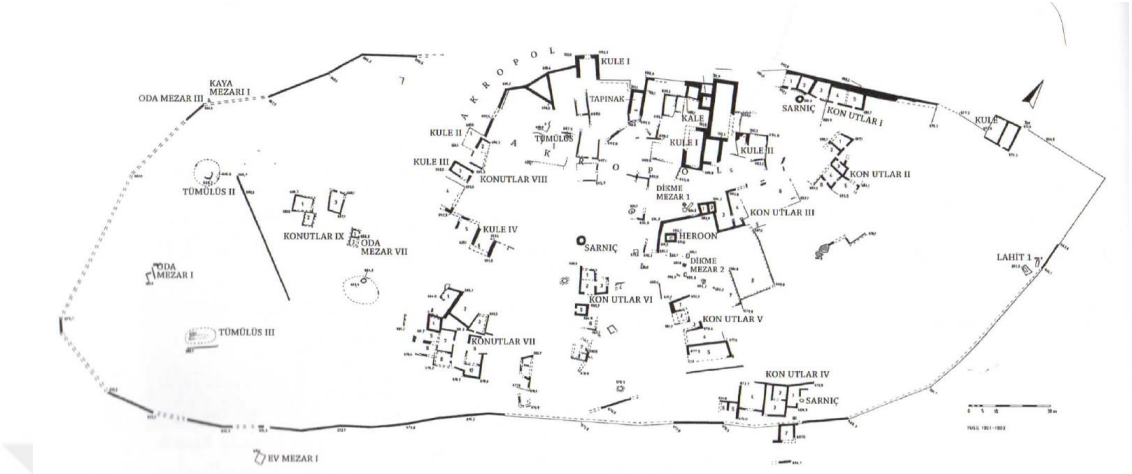

1: Tüse Yerleşim Planı (Çevik 2015, 306).

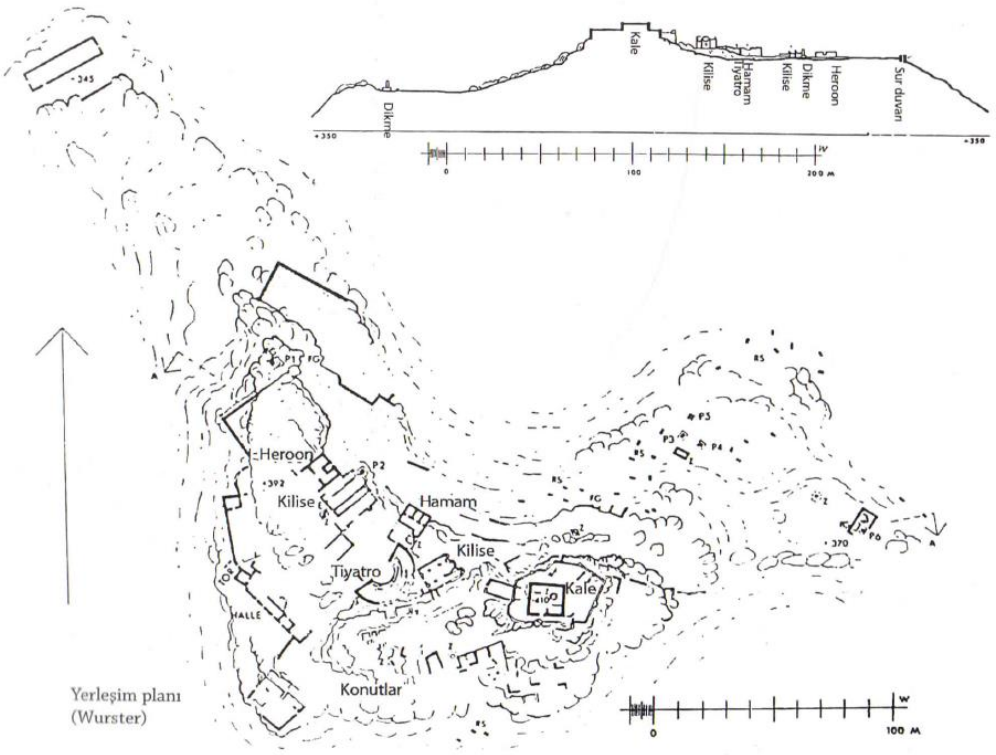

2: Apollonia Yerleşim Planı (Çevik 2015, 322).

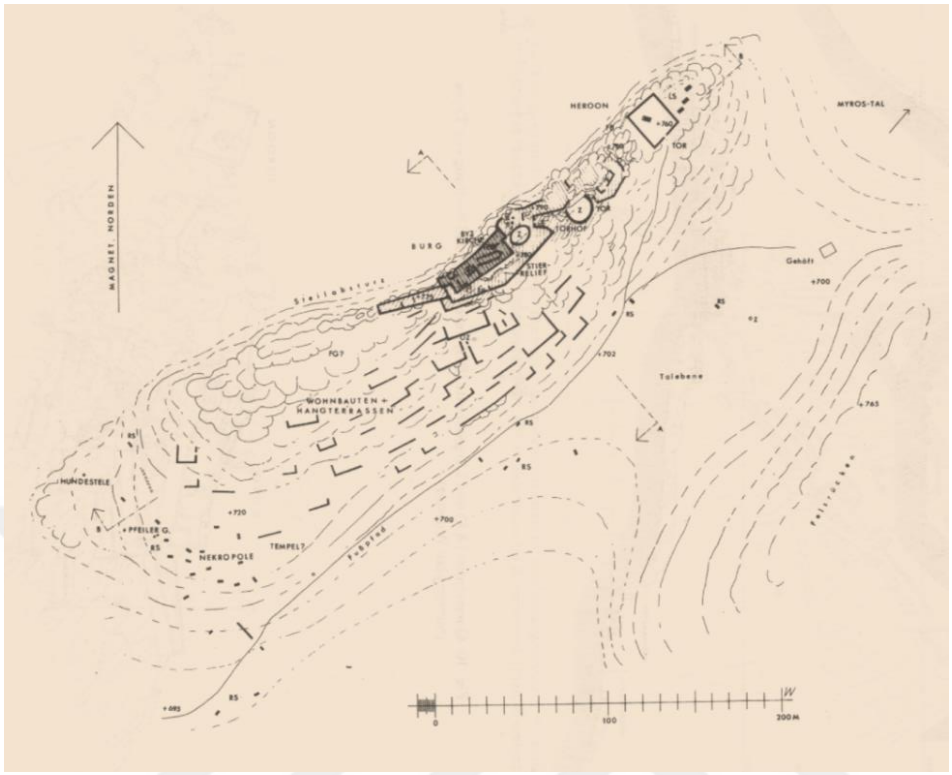

1: Trysa-Gölbaşı Tepesi Yerleşim Planı (Wurster , Fig. 9).

2: Myra Akropolu Genel Görünümü.

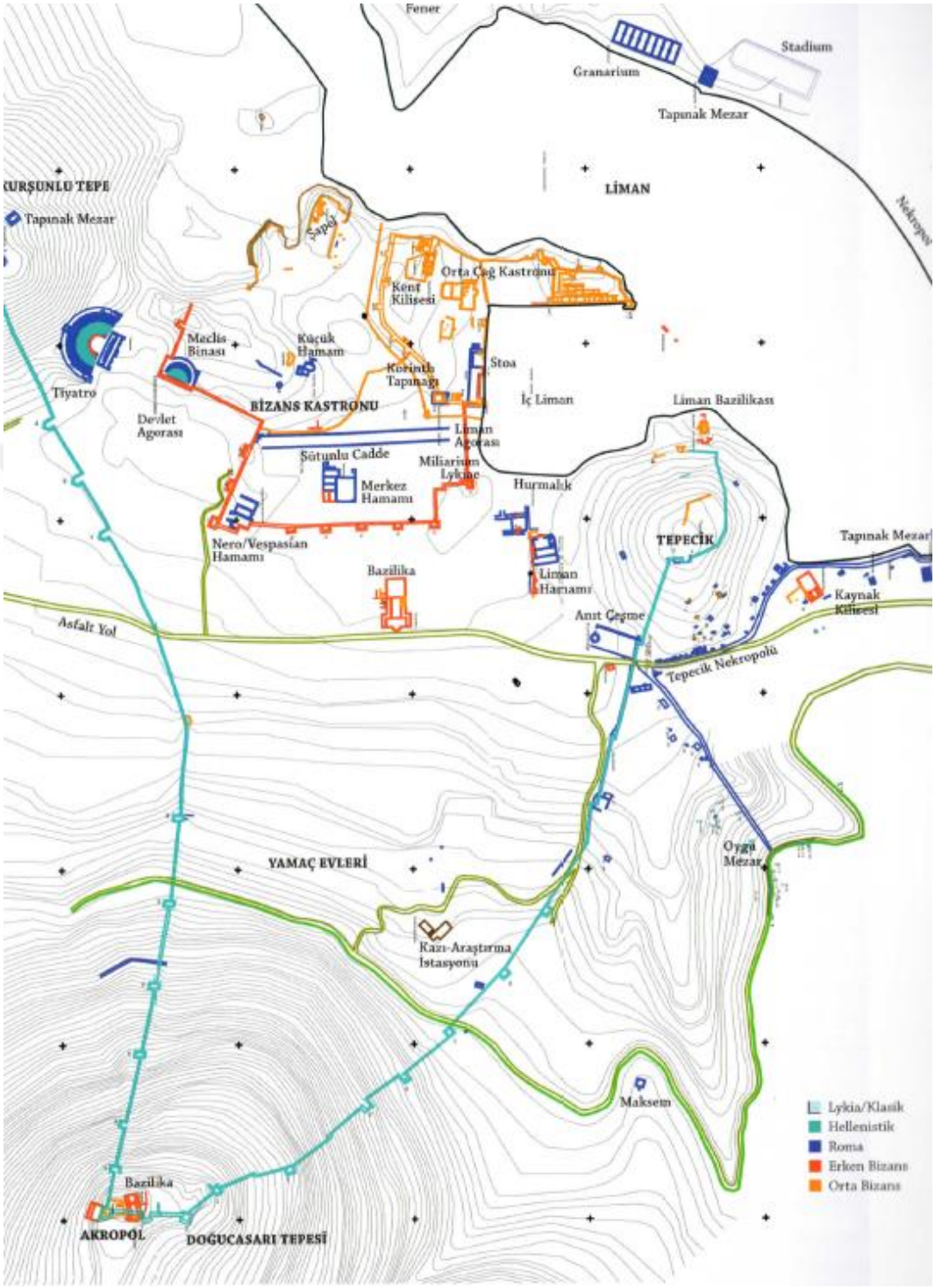

1: Patara Yerleşim planı.

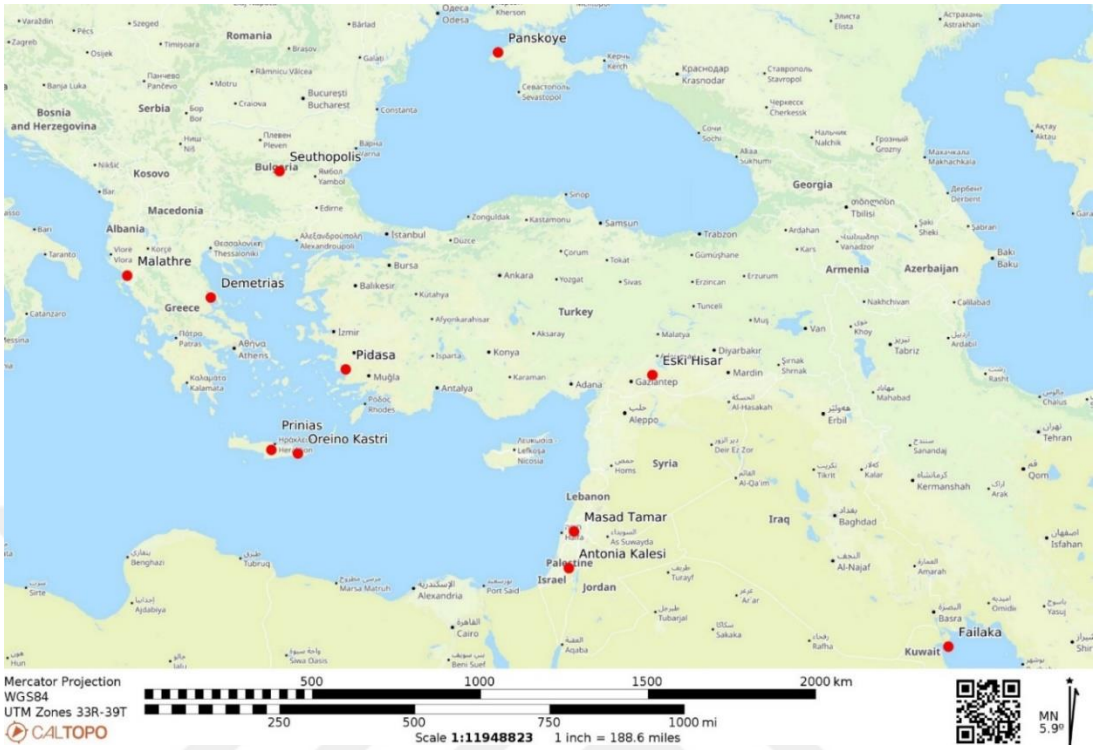

1: Tetrapyrgonların Dağılım Haritası.

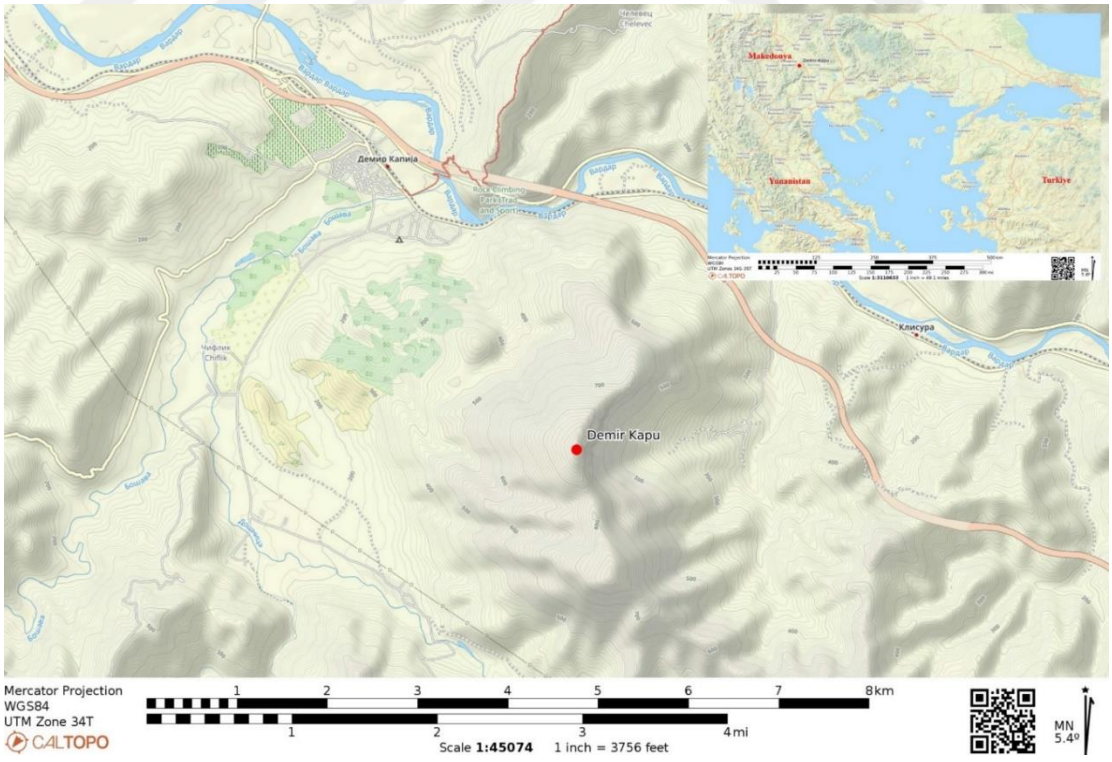

2: Demir Kapu Dipyrgon'un Konumu.

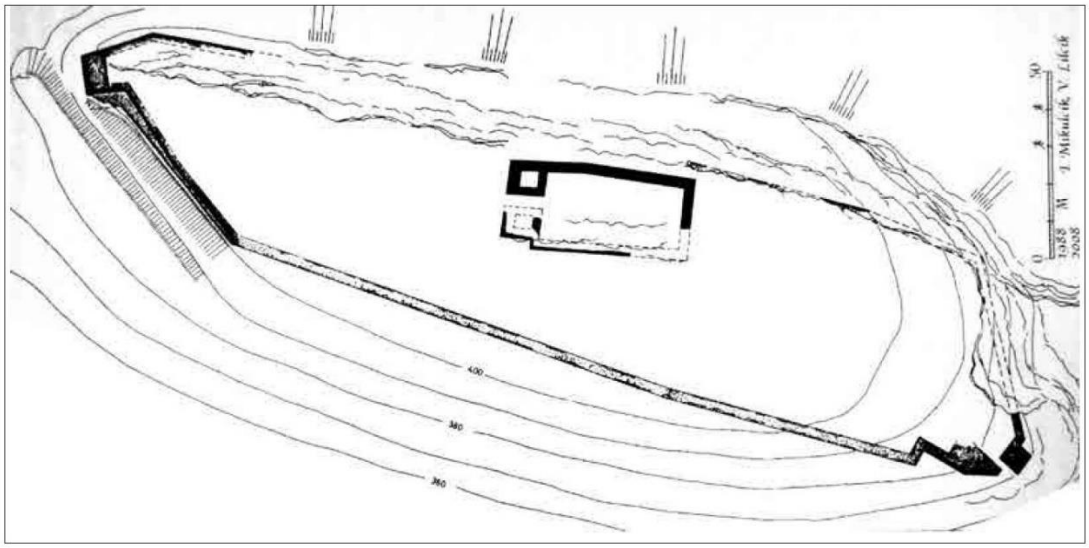

1: Demir Kapu Dipyrgon'un Planı (Lilcik 2008, Fig. 56).

2: Demir Kapu Dipyrgonu.

1: Demir Kapu Dipyrgon Kulesi.

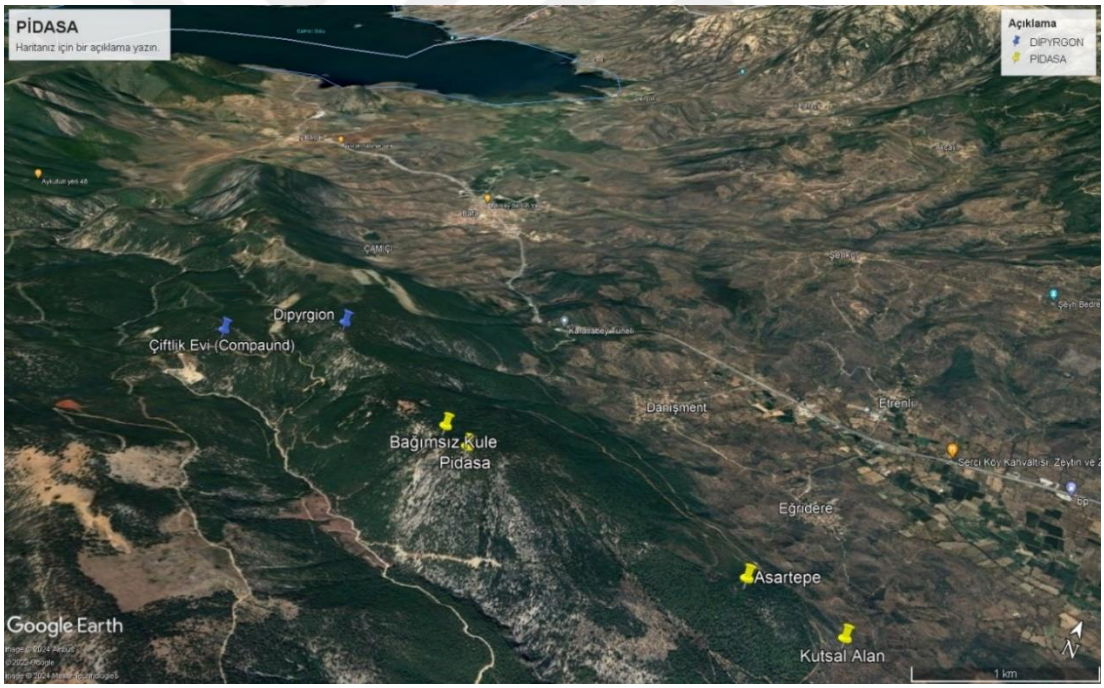

2: Pidasa Dipyrgon'un Google Earth Üzerinden Konumu.

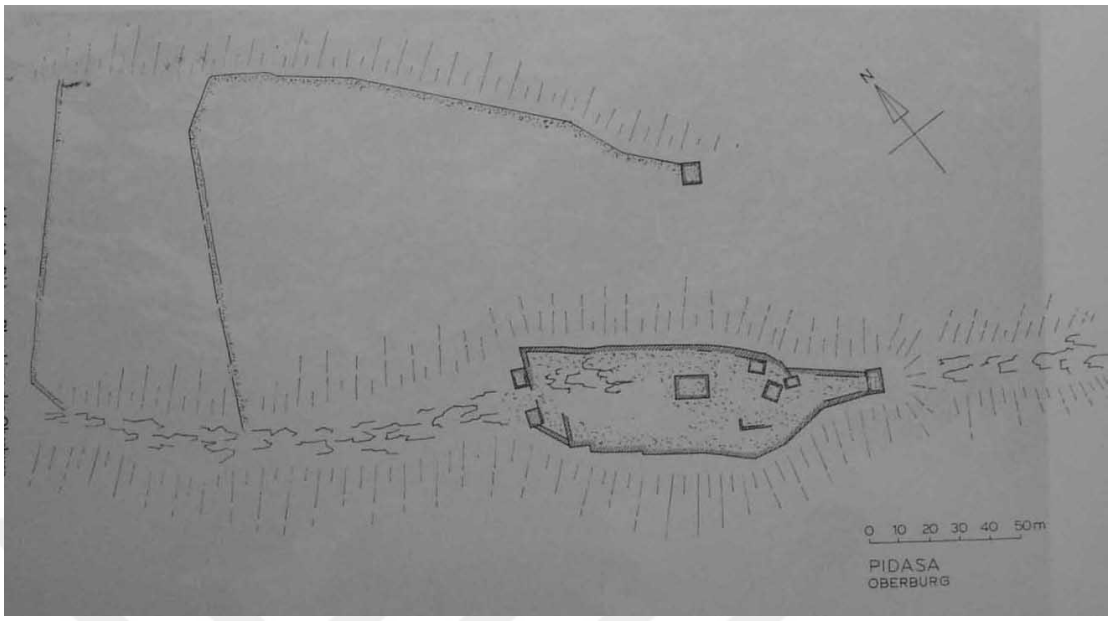

1: Pidasa Dipyrgon Planı (Peschlow-Bindokat 1989, Fig. 12).

2: Dipyrgon Büyük Kulesi.

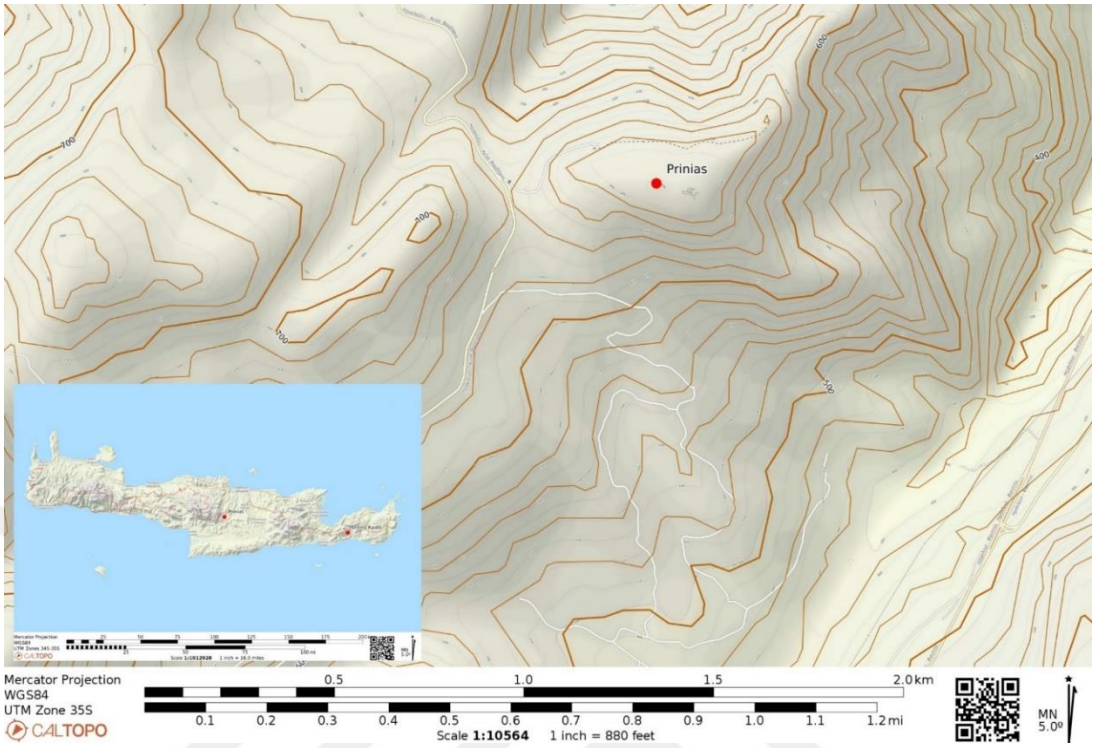

1: Prinias Tetrapyrgon'un Konumu.

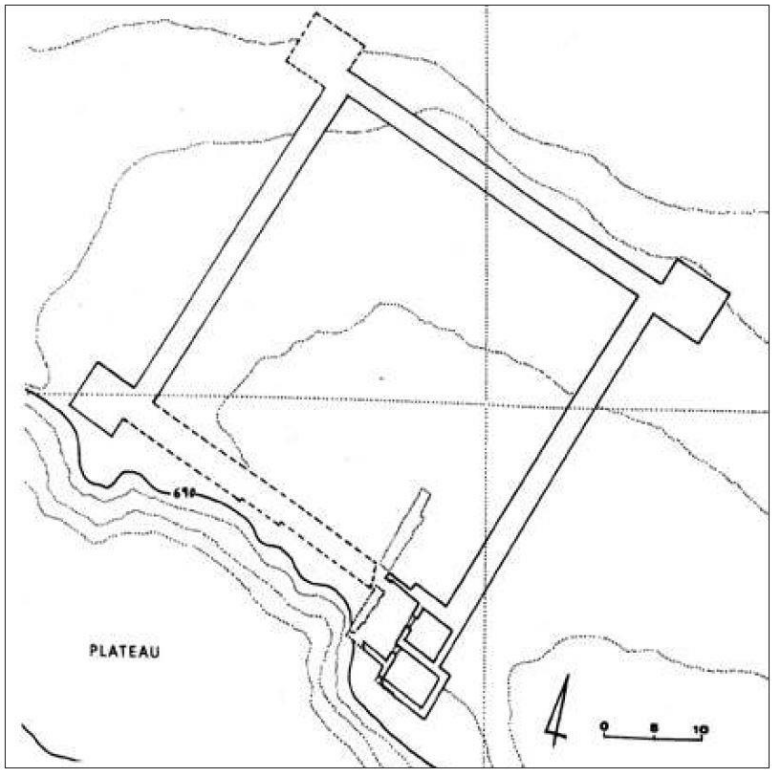

2: Prinias Tetrapyrgon'un Planı (Rizza 2005, Fig. 1)

1: Panskoye Tetrapyrgon'un Konumu.

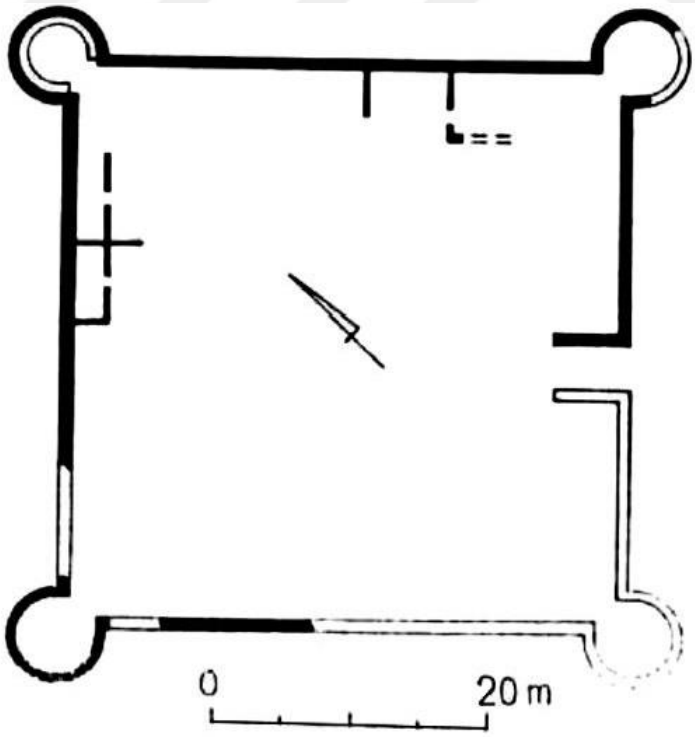

2: Panskoye Tetrapyrgon'un Planı (Bajenaru 2010, Fig. 63).

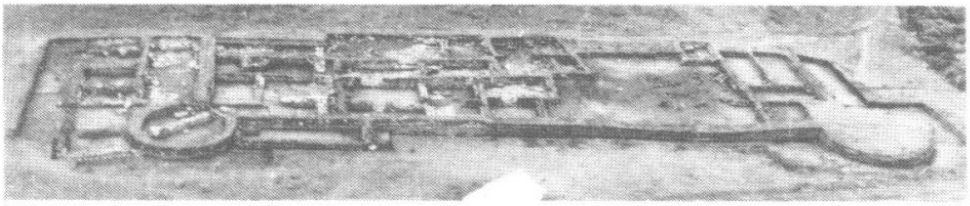

Fig. 9

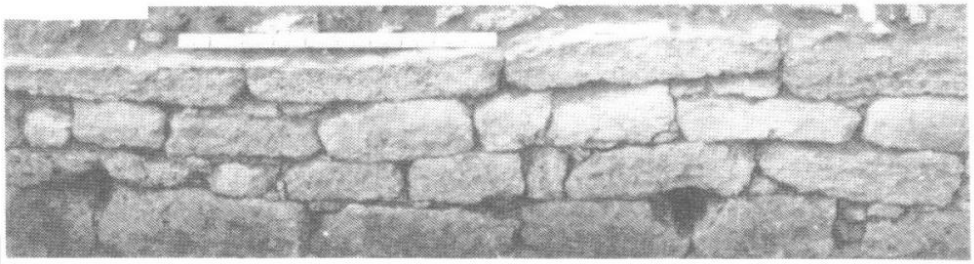

1: Panskoye Tetrapyrgonu (Sceglov 1987, Fig. 9-10)

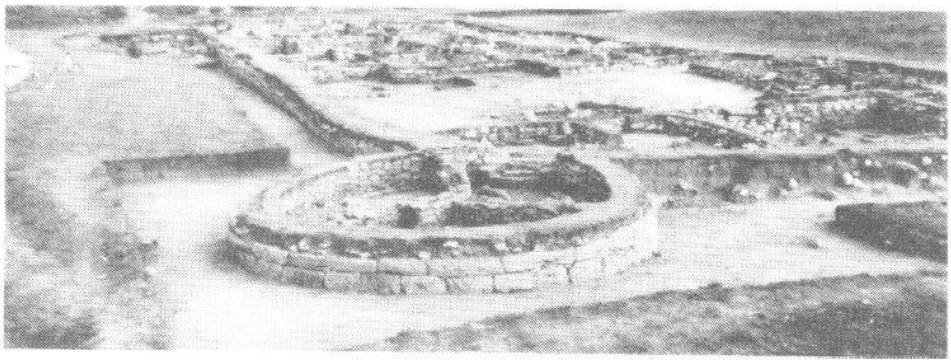

Fig. 11.

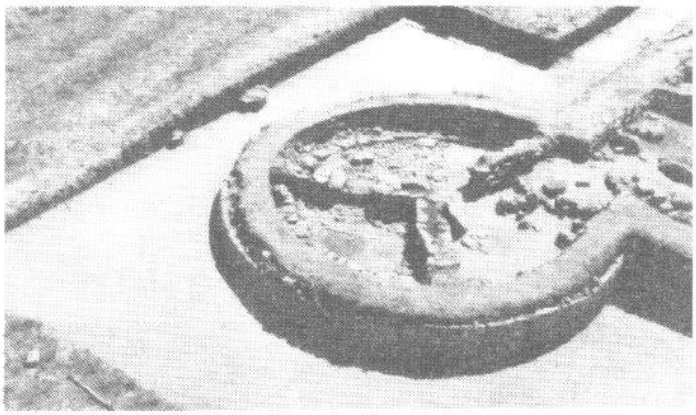

Fig. 12

2: Panskoye Tetrapyrgonu (Sceglov 1987, Fig. 11-12).

1: Ikaria Tetrapyrgon'un Konumu.

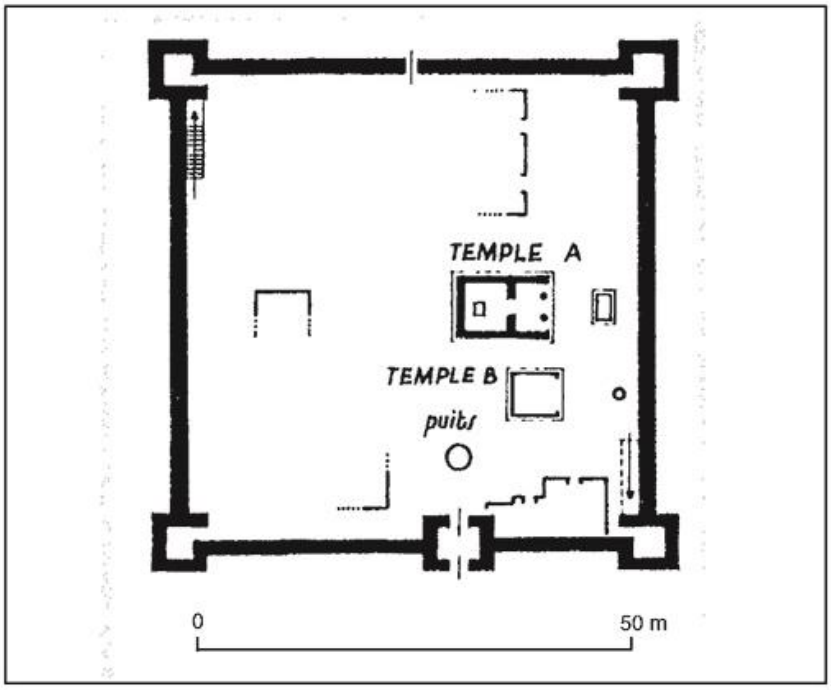

2: Ikaria Tetrapyrgon'un Planı (Ferrara 2020a, Fig. 31).

1: Ikaria Tetrapyrgon'u Havadan Görünüm.

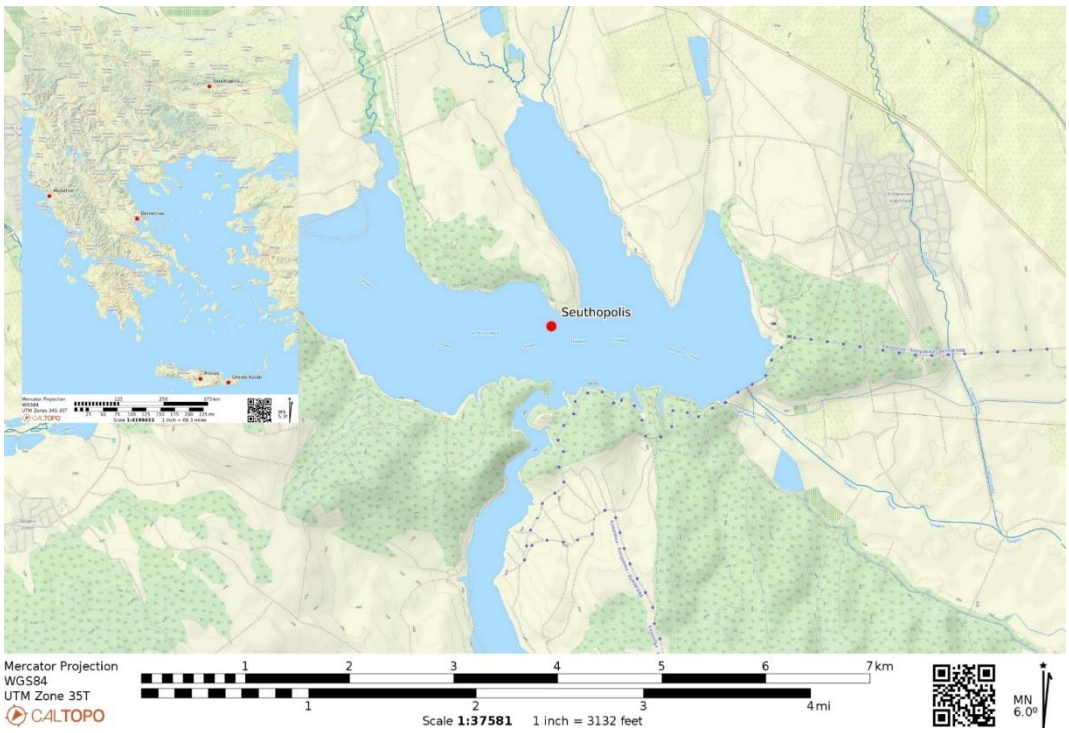

2: Seuthopolis Tetrapyrgon'un Konumu.

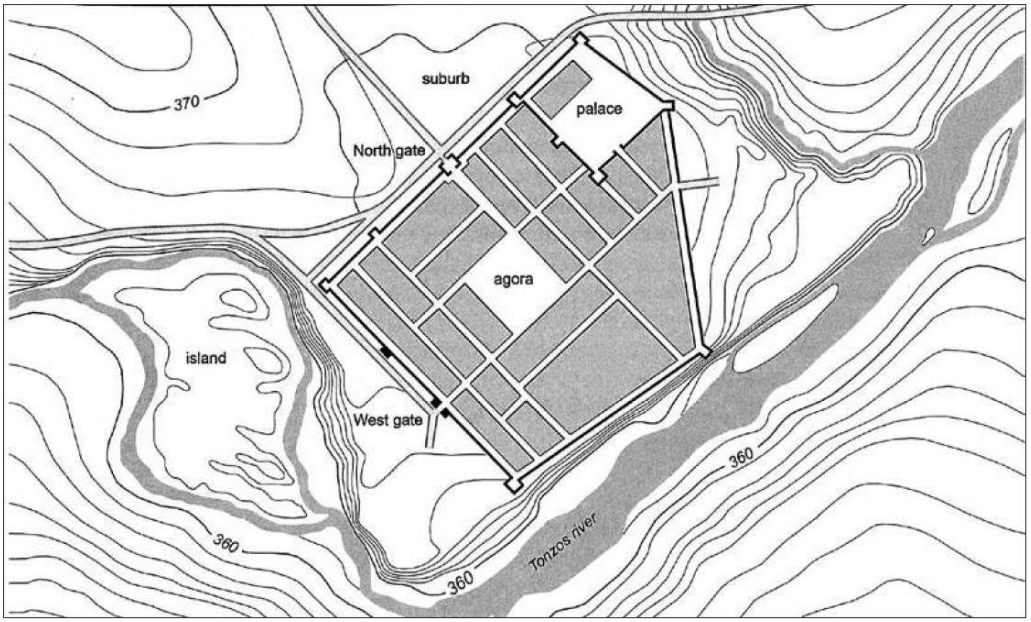

1: Seuthopolis Tetrapyrgon'un Konumu (Ferrara 2020a, Fig. 4).

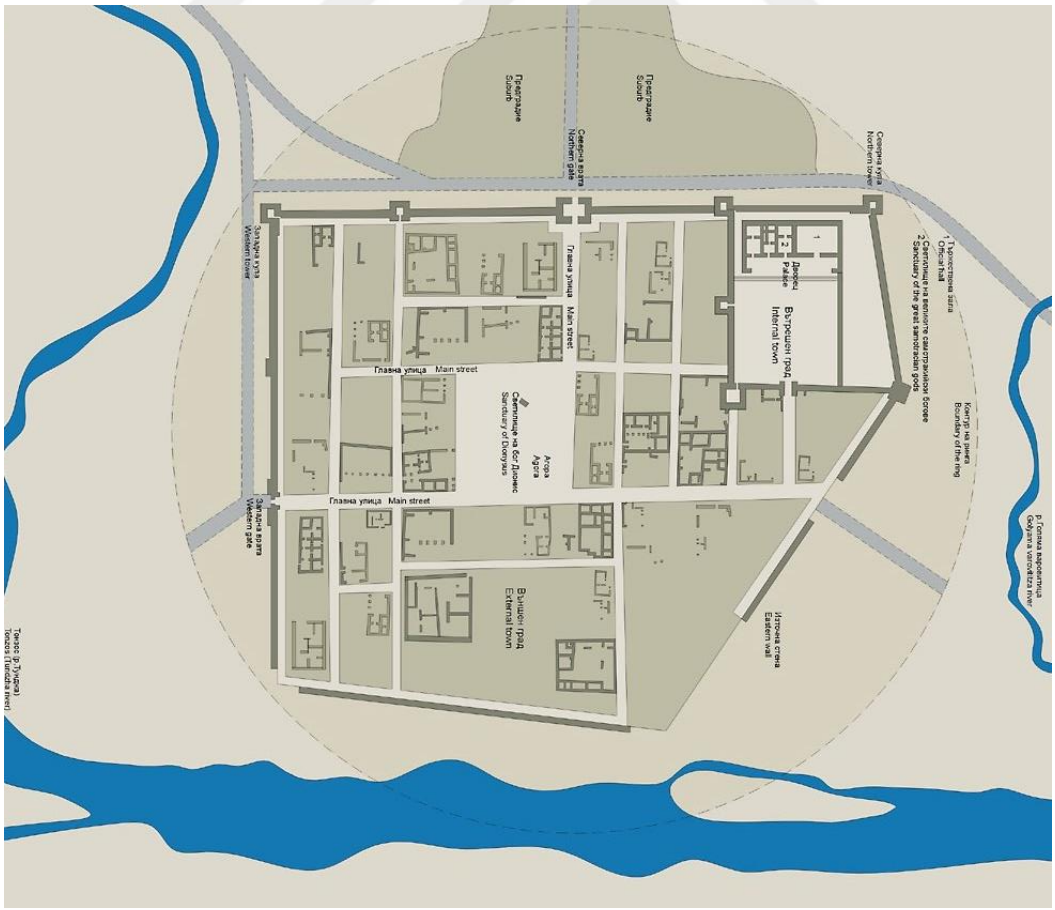

2: Seuthopolis Tetrapyrgon'un Planı.

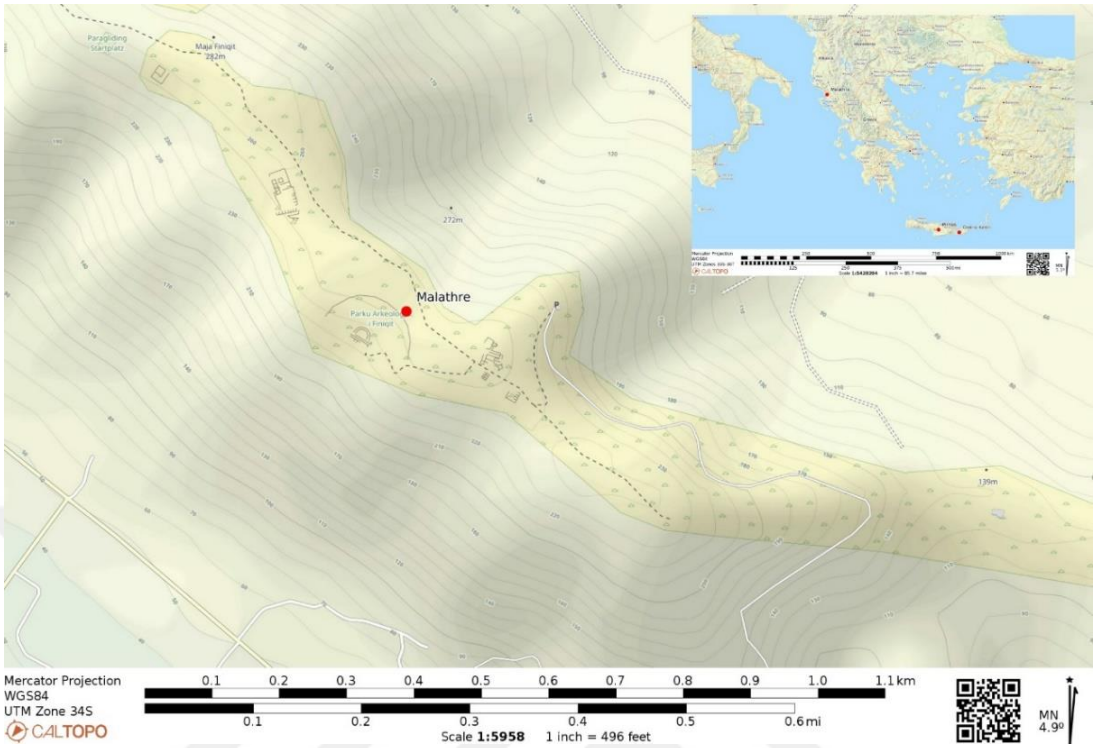

1: Malathrea Tetrapyrgon'un Konumu.

2: Malathrea Tetrapyrgon'u Google Earth Fotoğrafı.

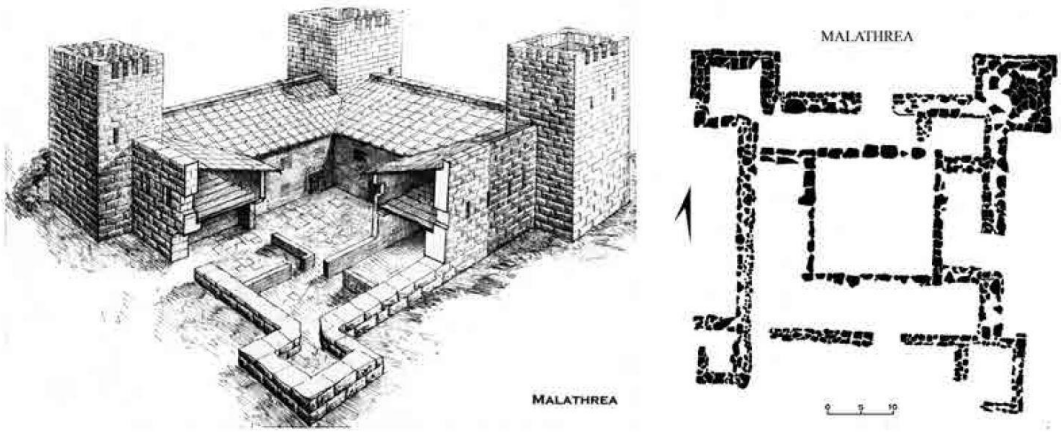

1: Malathrea Tetrapyrgon'un Planı (Ferrara 2020a, Fig. 4).

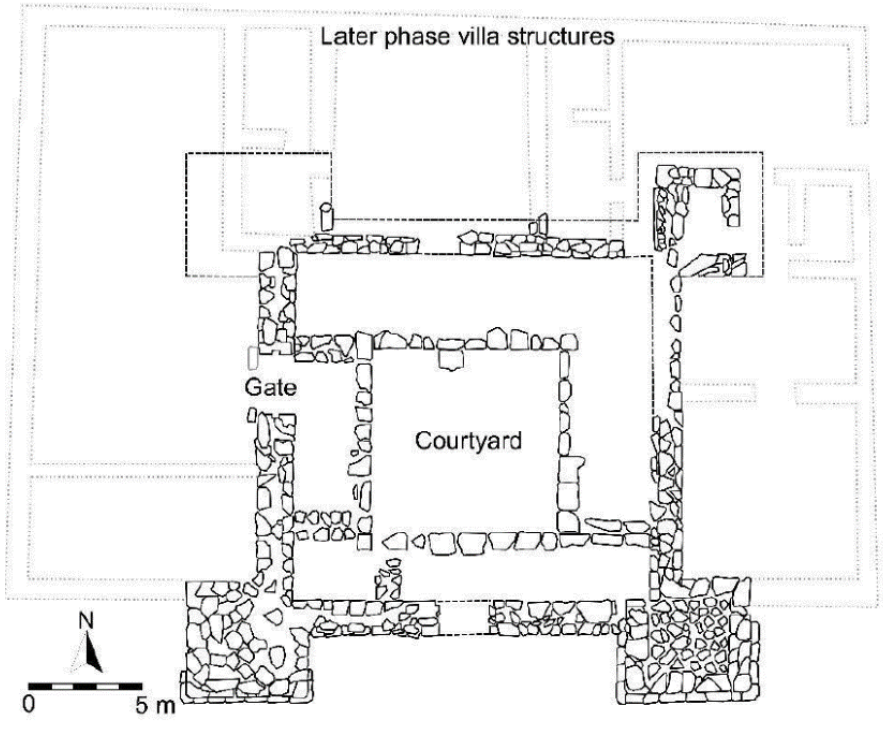

2: Malathrea Tetrapyrgon'un Planı (Suha 2021, Fig. 5).

1: Malathrea Tetrapyrgon’u Havadan Görünümü.

2: Malathrea Tetrapyrgon’un Kulesi (Çondi 1984, Fig. 4).

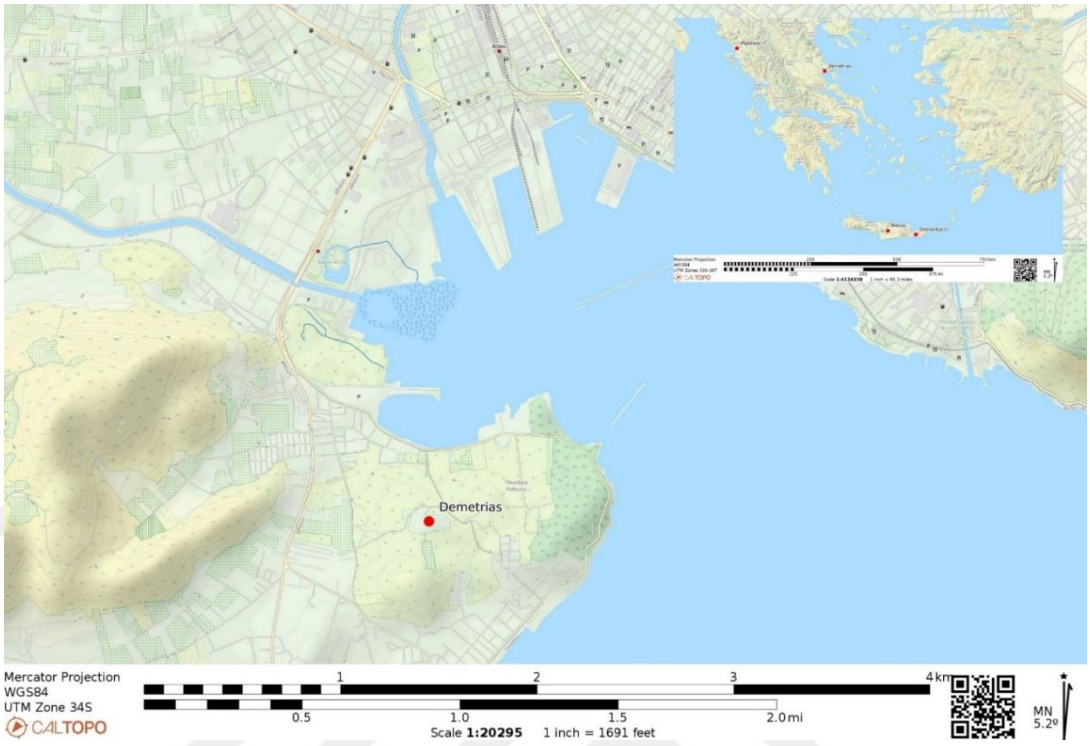

1: Demetrias Antik Kentinin Konumu.

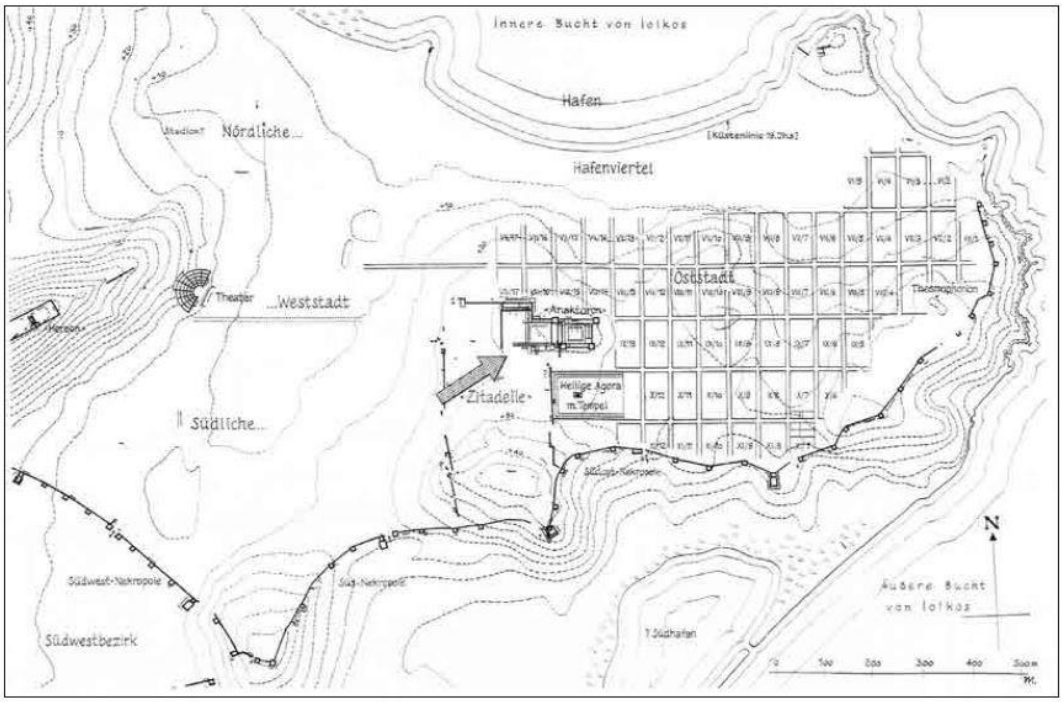

2: Demetrias Tetrapyrgon'un Konumu (Marzolff 1996, Fig. 1).

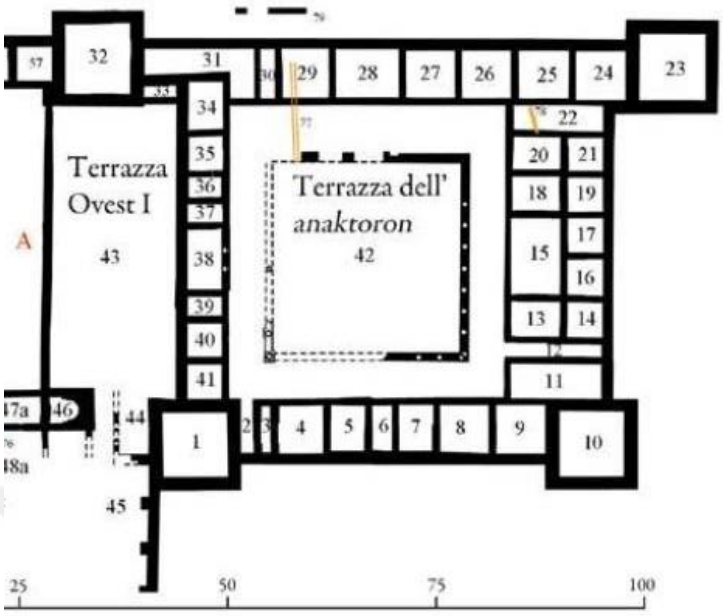

1: Demetrias Tetrapyrgon'un Planı.

2: Antonia Antik Kentinin Konumu.

1: Antonia Tetrapyrgon'un Rekonstrüksiyonu.

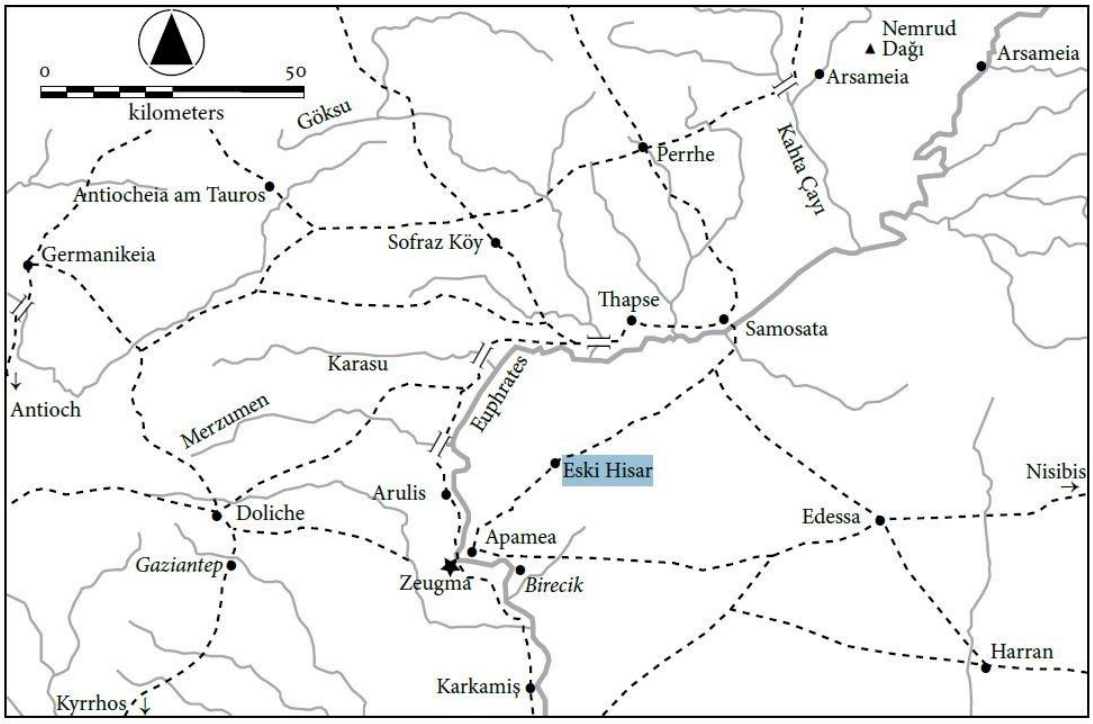

2: Eski Hisar Tetrapyrgonu (Wagner 2000, Abb. 14).

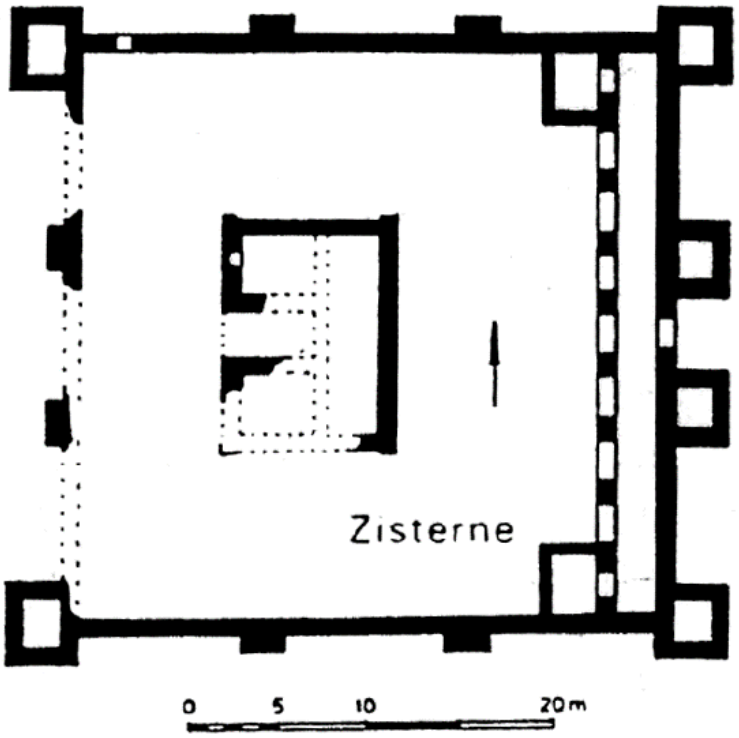

1: Eski Hisar Tetrapyrgon'un Planı (Bajenaru 2010, fig. 66)

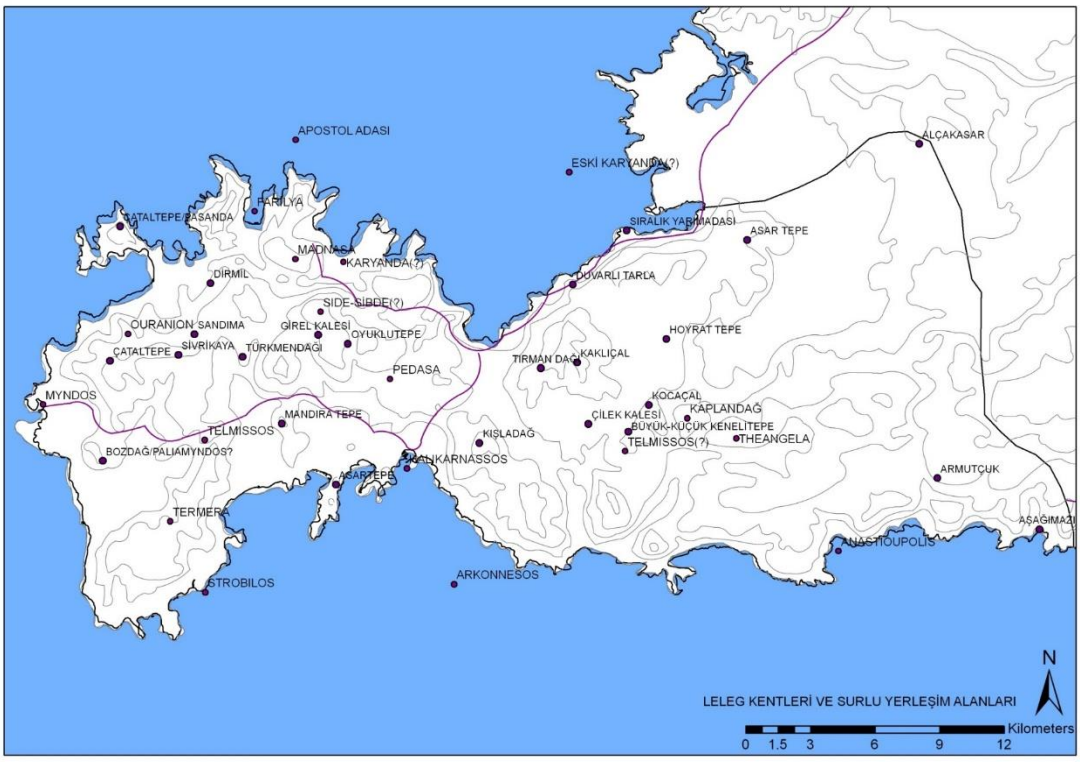

2: Leleg Yerleşimleri.

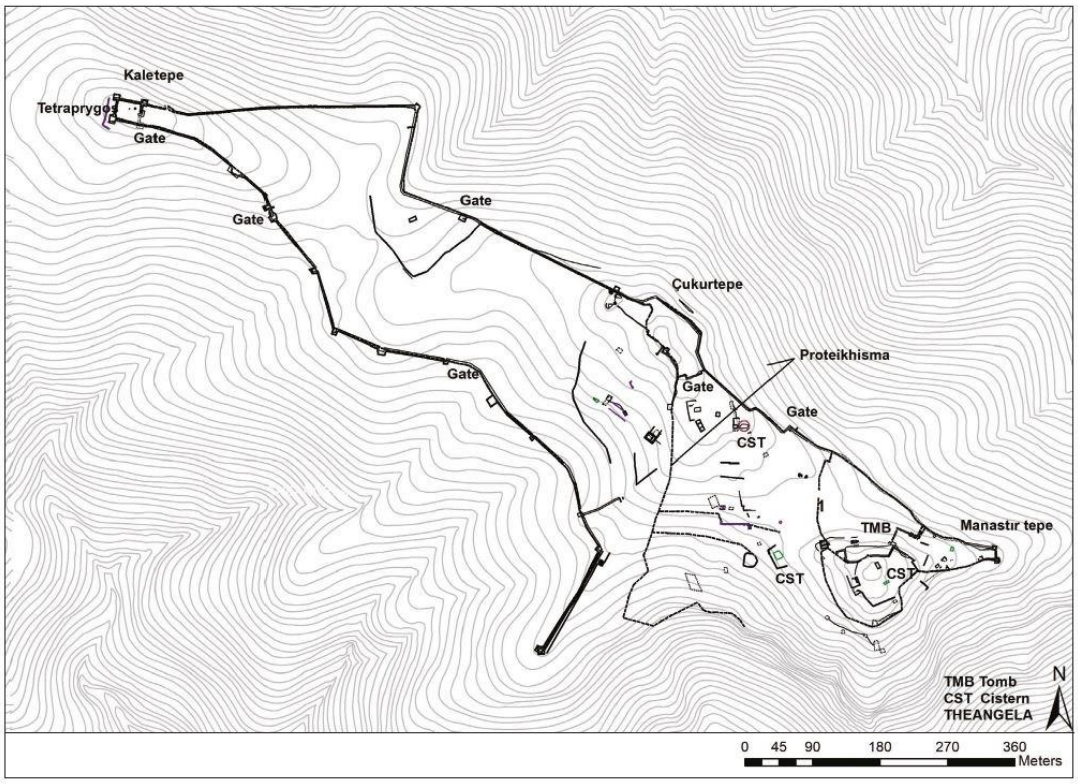

1: Theangela Kent Planı (Diler-Gümüş 2023, Fig. 14).

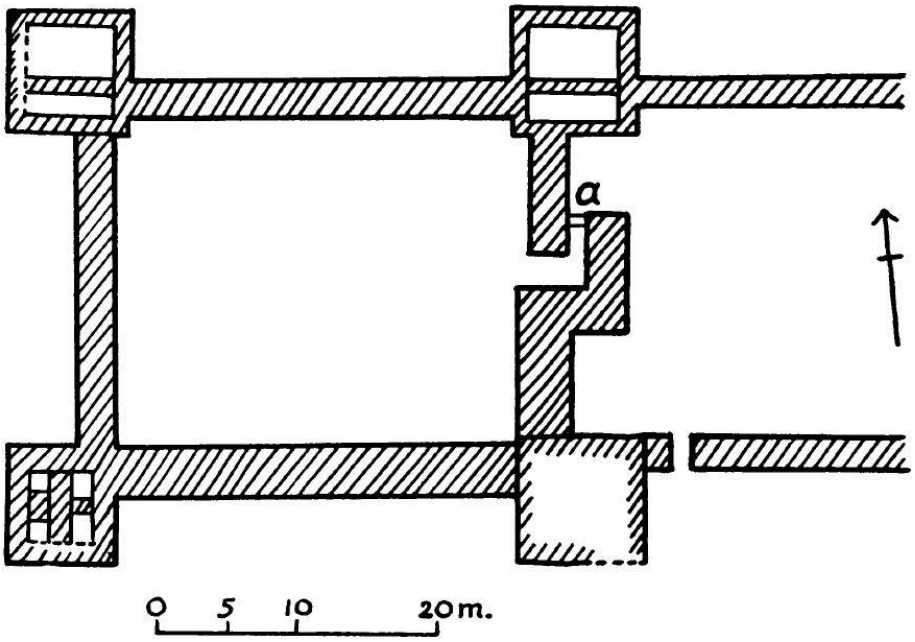

2: Theangela Tetrapyrgon Planı (Bean-Cook 1957, Fig. 92).

1: Theangela Tetrapyrgonu Hava Fotoğrafı (KAUM).

2: Theangela Tetrapyrgonu Hava Fotoğrafı (KAUM).

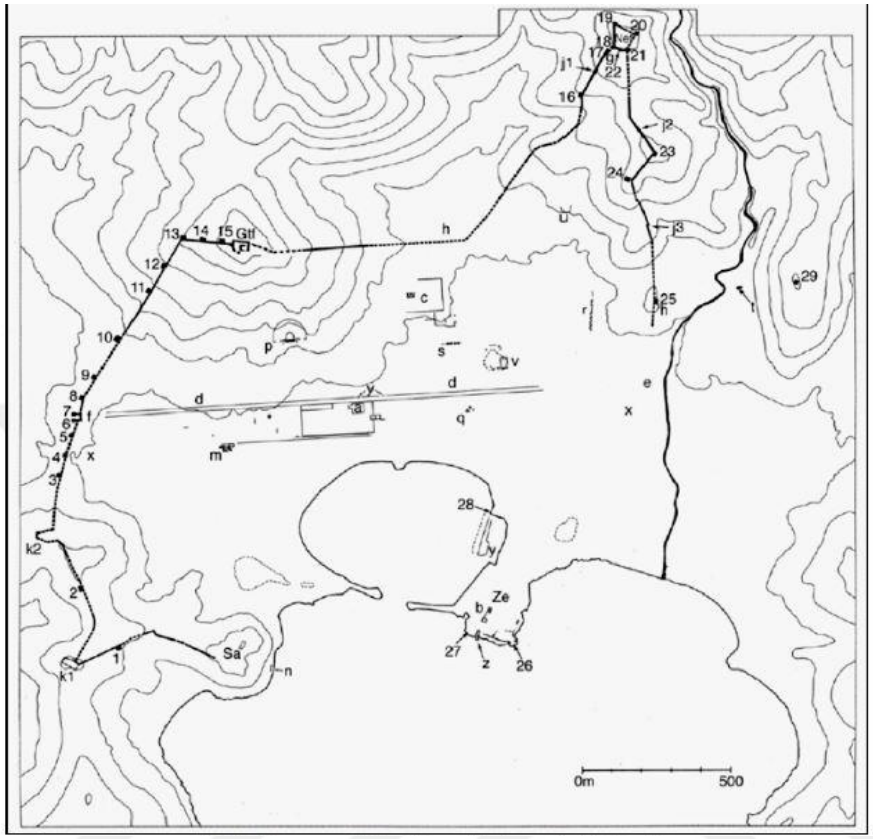

1: Halikarnassos Kent Planı (Pedersen 2010, Fig. 1).

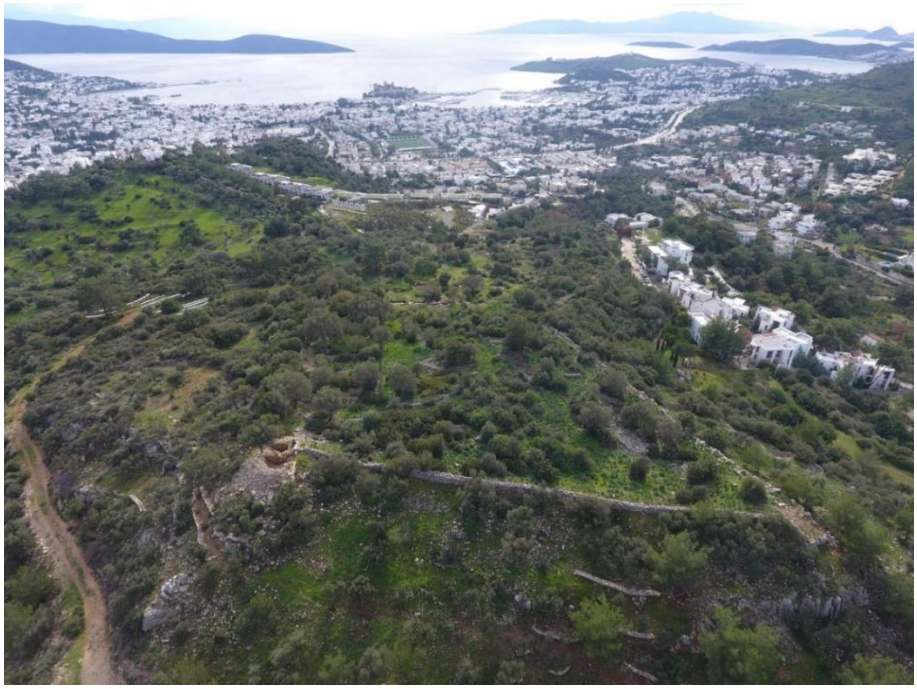

2: Halikarnassos Tetrapyrgonu Havadan Görünümü.

1: Halikarnassos Tetrapyrgonu Havadan Görünümü.

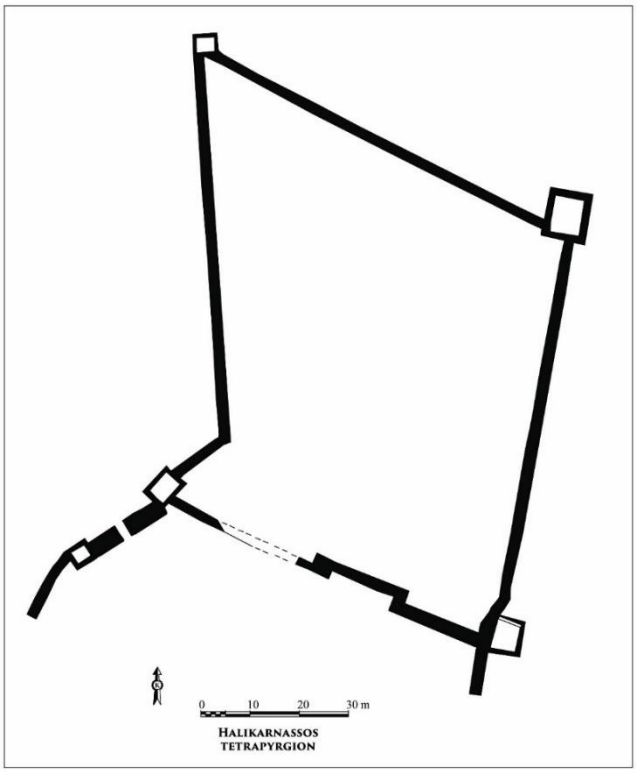

2: Halikarnassos Tetrapyrgonun Planı.

1: Halikarnassos Tetrapyrgonun Kuzey Kulesi.

2: Halikarnassos Tetrapyrgonun Kuzey Kulesinin İç Dolgusu.

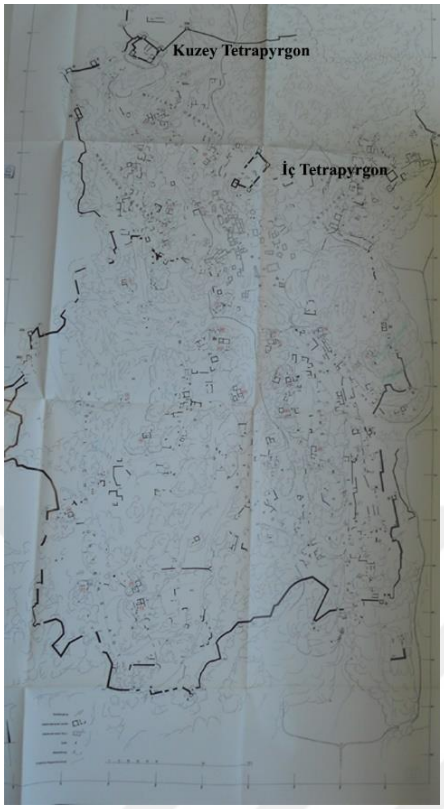

1: Latmos/Herakleia Tetrapyrgonları (Bintokat 2005, Tafel 1, 14).

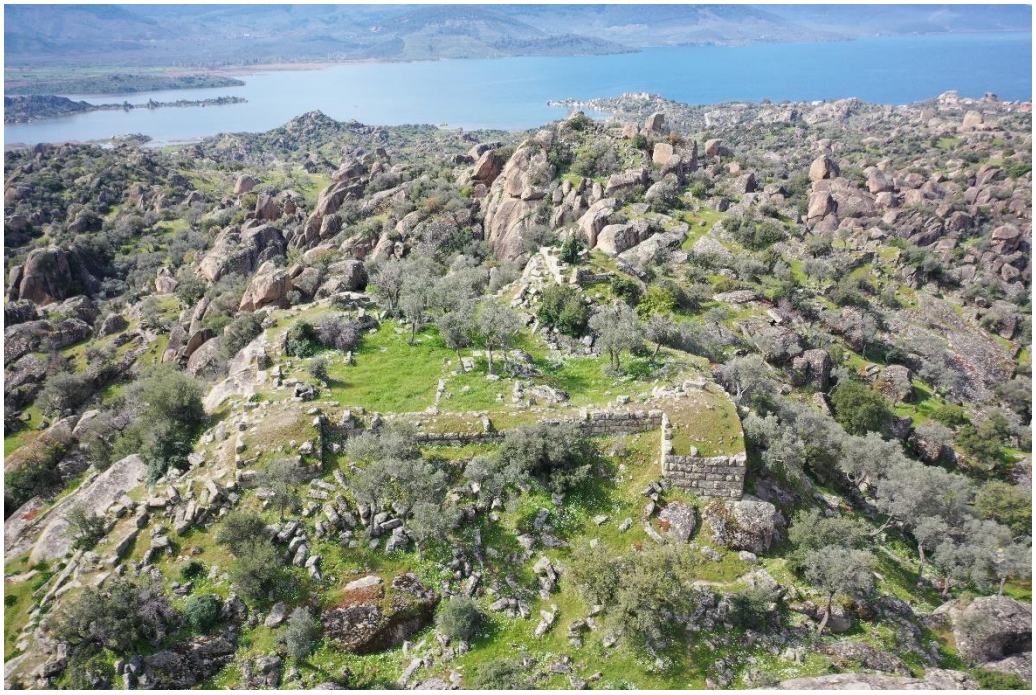

2: Latmos/Herakleia Tetrapyrgon Genel Görünüm (Büyüközer 2023, Fig 1).

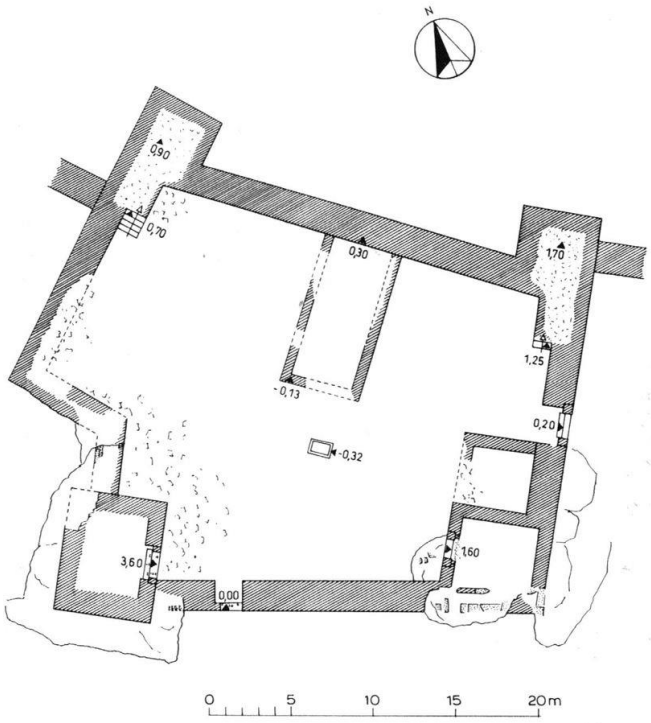

Abb. 2 Nordfort

1: Latmos/Herakleia Tetrapyrgon (Peshlow-Pindokat 1996, Fig. 3).

2: Latmos/Herakleia Kuzey Tetrapyrgon Plan (Peshlow-Pindokat 1994).

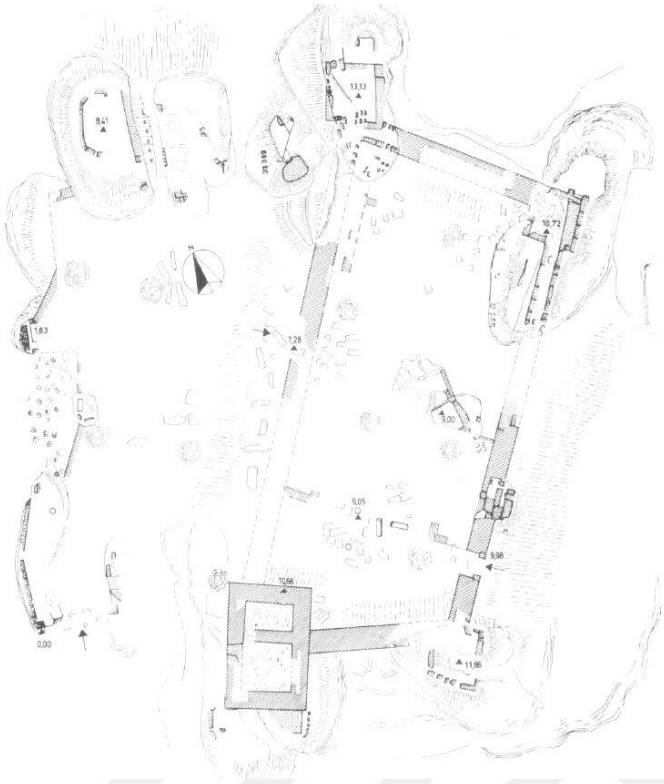

1: İç Kale Tetrapyrgon Planı (Peshlow 1994, Fig. 10).

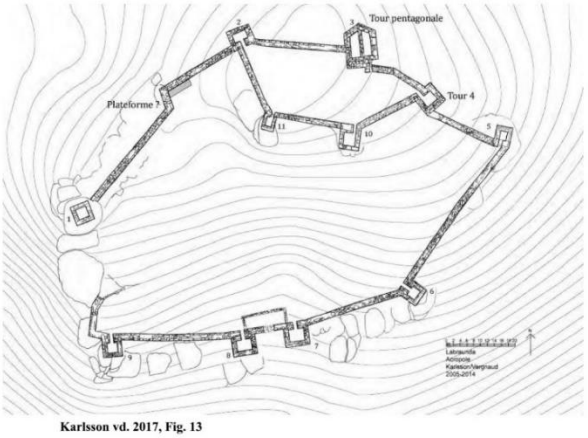

Karlsson vd. 2017, Fig. 13

Karlsson 2017, Fig. 45

2: Labraunda Akropolis ve Tetrapyrgon Planı (Karlsson vd. 2017, Fig. 13 ile Fig. 45).

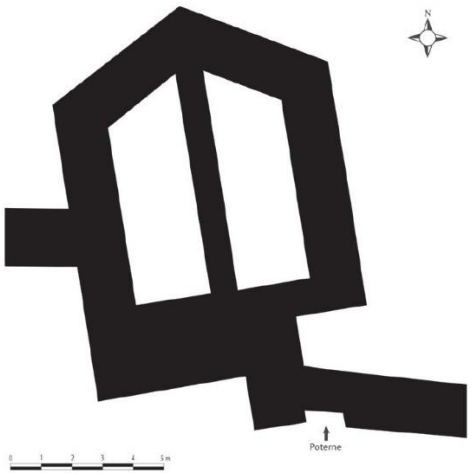

1: Labraunda Tetrapyrgonundaki Potern.

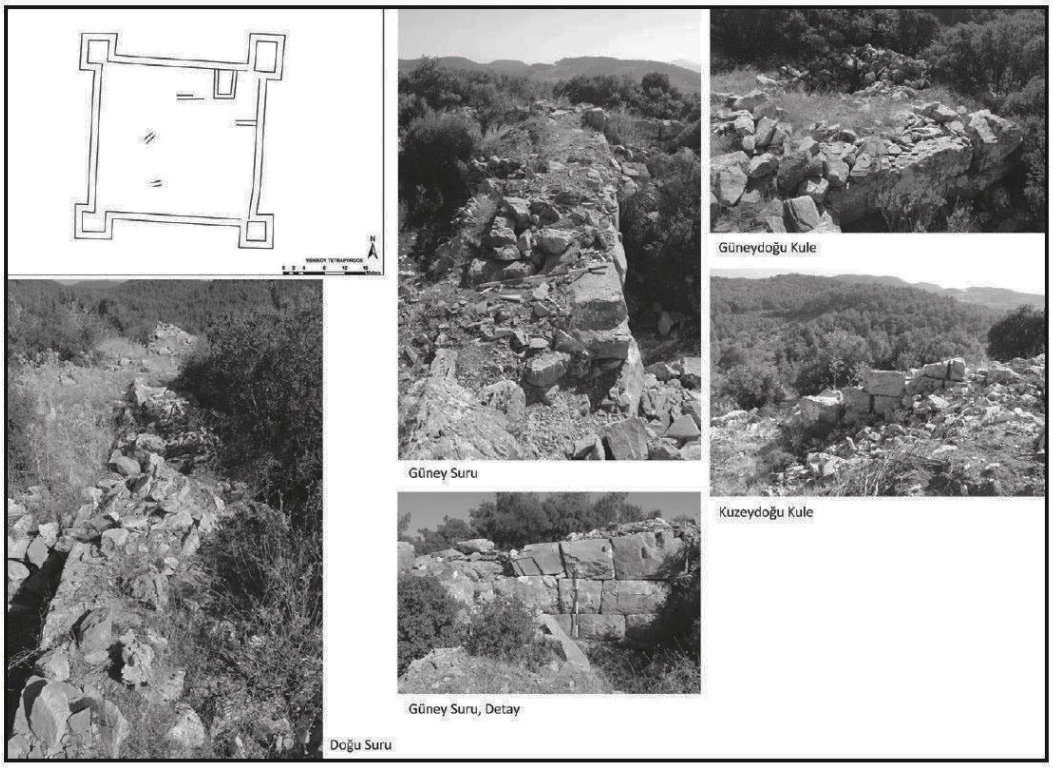

2: Yeniköy Asar Tepe Tetrapyrgonu, (Çörtük-Gümüş 2019, Fig. 14).

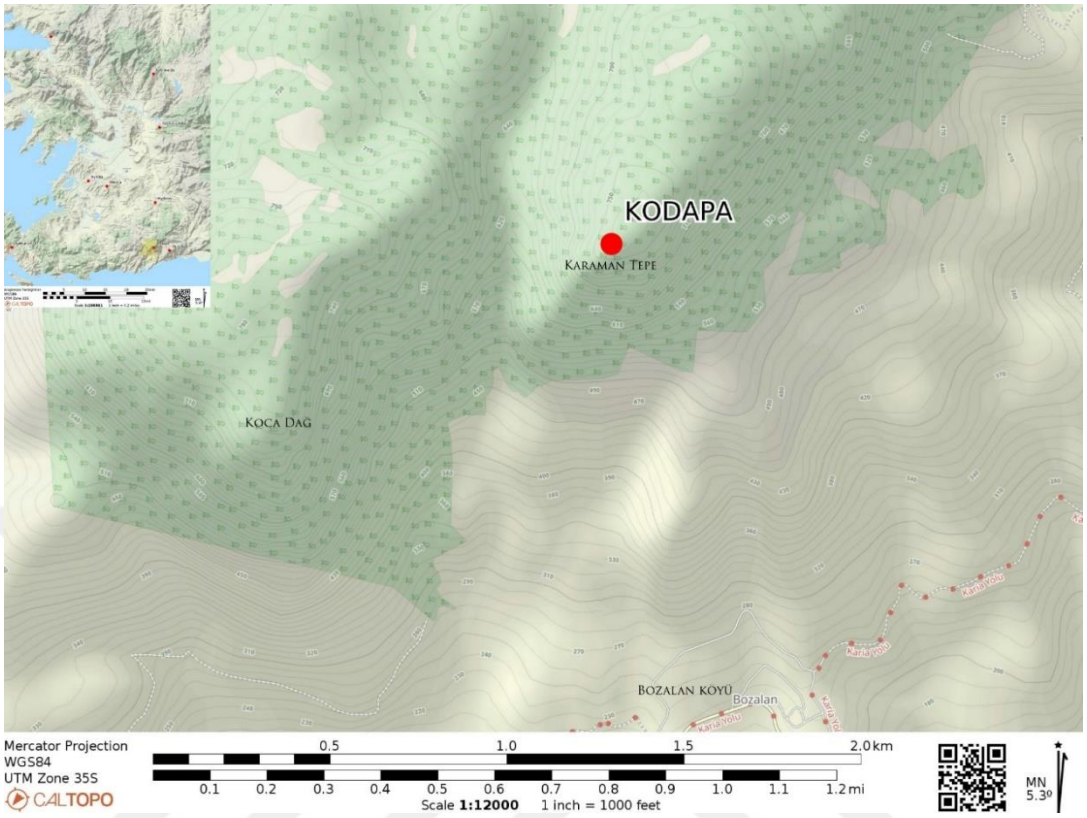

1: Kodopa Yerleşiminin Konumu.

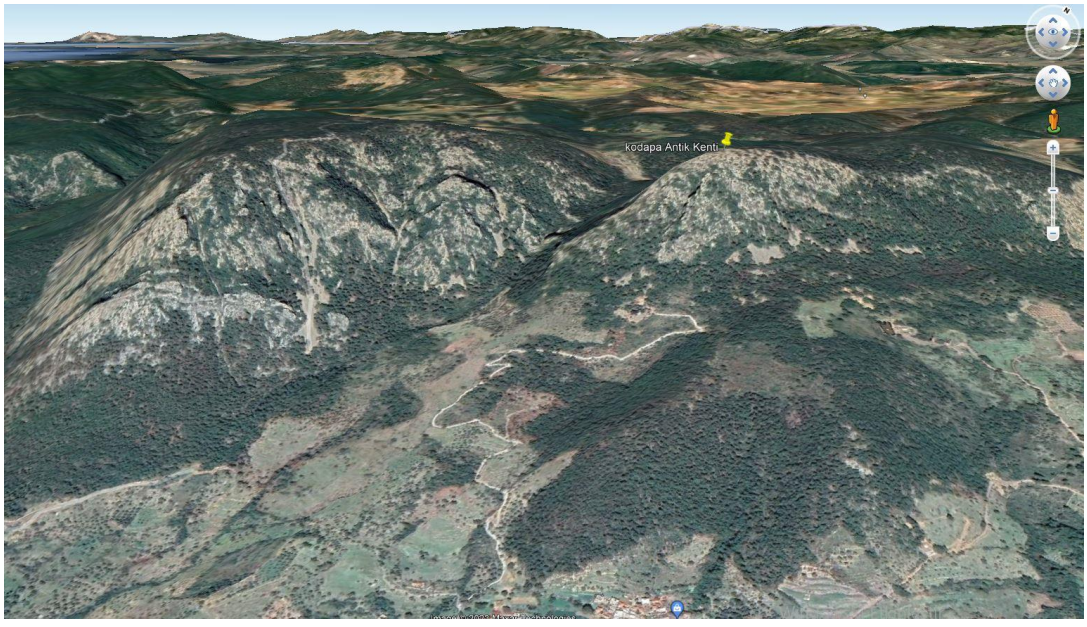

2: Kodopa Topografik Konumu.

1: Kodopa Yerleşmesinin Havadan Görünümü.

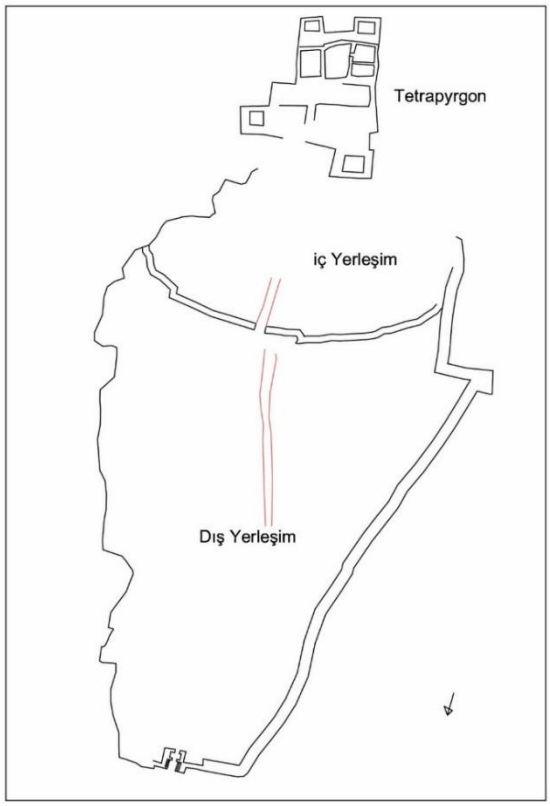

2: Kodopa Yerleşim Plan Krokokisi.

1: Kodopa Tetrapyrgon’un Havadan Görünümü.

2: Kodopa Tetrapyrgon Kulesi.

1: Kodopa Tetrapyrgon Büyük Kulesinin Köşesi.

2: Kodopa Tetrapyrgonu İç Yerleşimi.

1: Kodopa Tetrapyrgonu İç Yerleşimi.

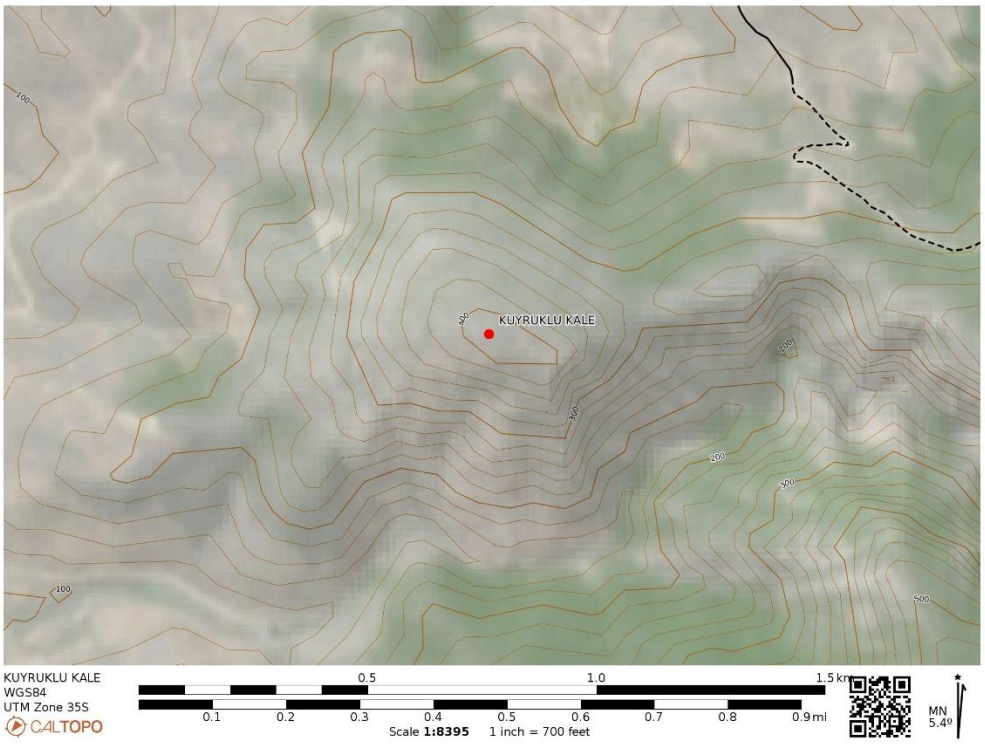

2: Kuyruklu Kale’nin Konumu.

1: Kuyruklu Kale Konumu.

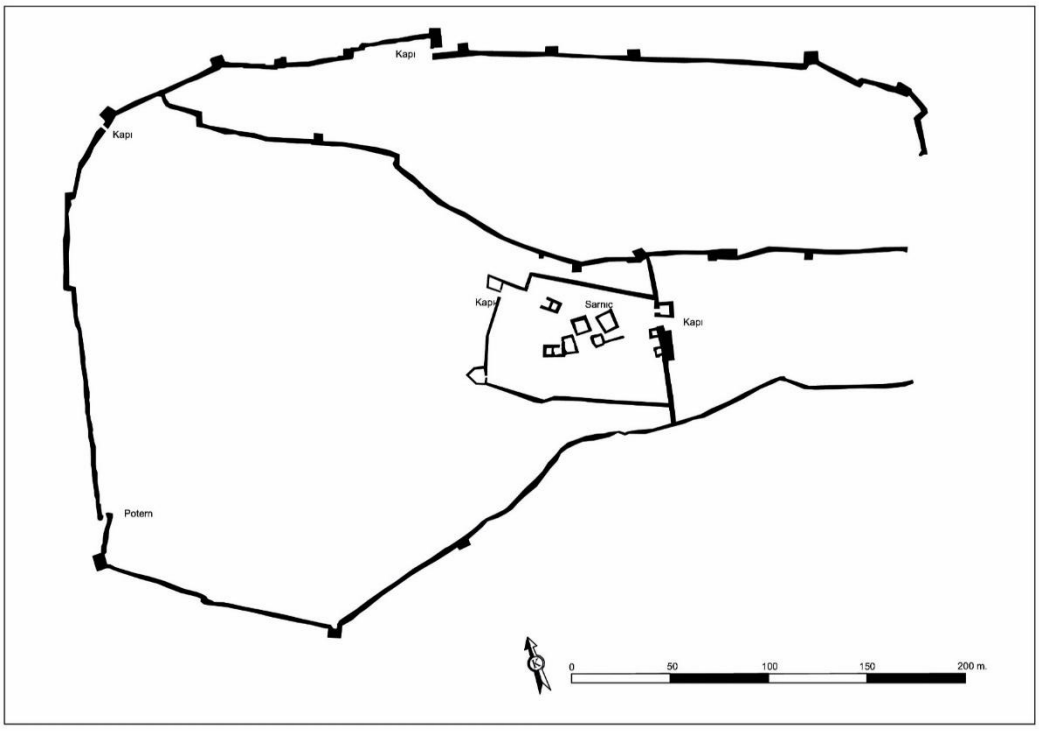

2: Kuyruklu Kale Yerleşim Planı.

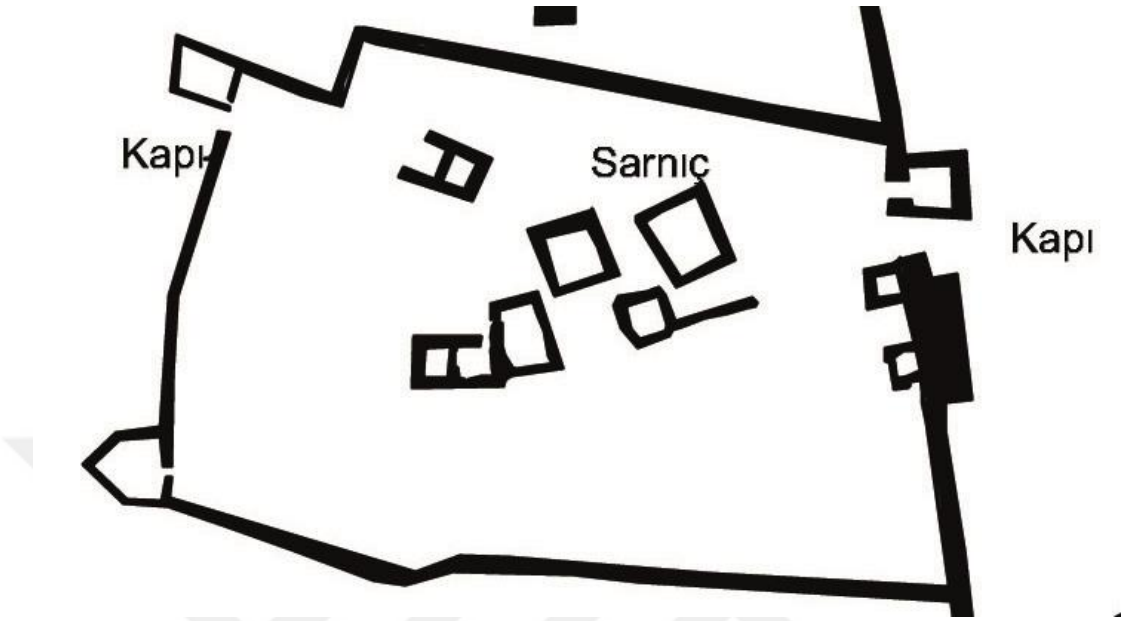

1: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon Planı.

2: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon Sur Duvarı.

1: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon Sur Duvarı.

2: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon Sur Duvarı.

1: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon Sur Duvarı İç Yüzü.

2: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon Giriş Kapısı.

1: Kuyruklu Kale Tetrapyrgon'undaki Sarnıç.

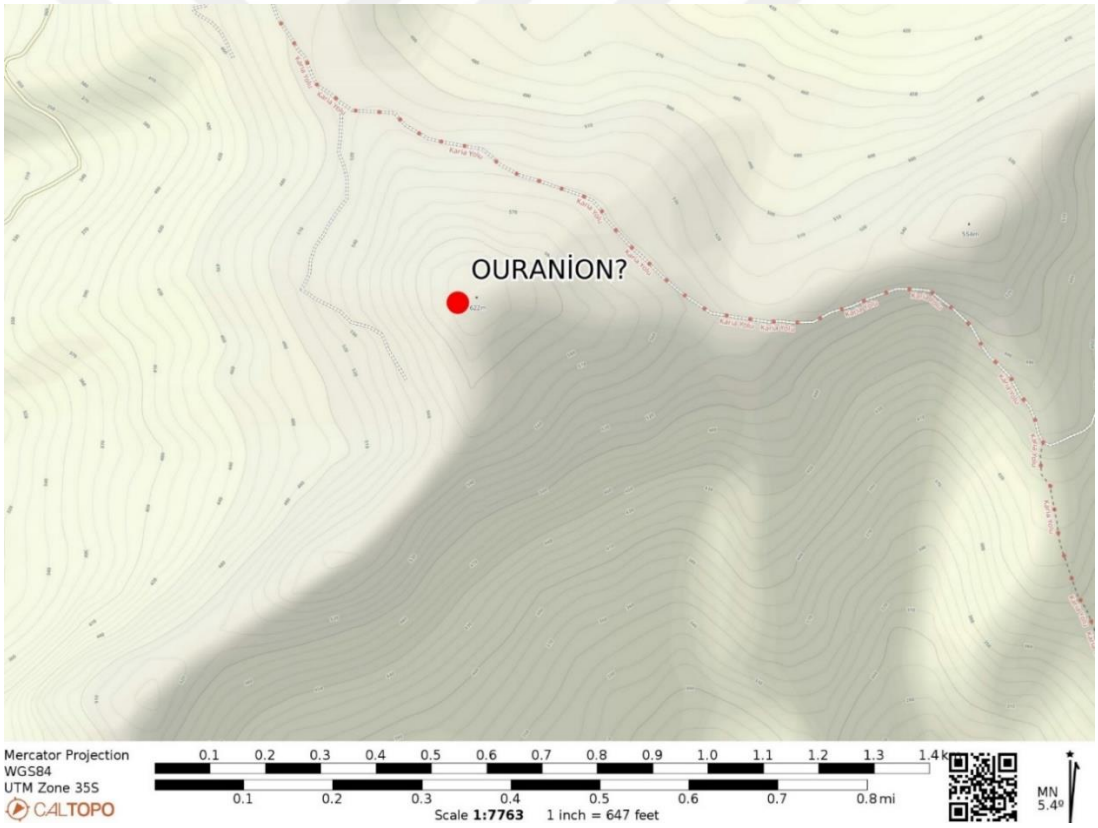

2: Ouranion? Konumu.

1: Ouranion Yerleşimin Bulunduğu Tepe.

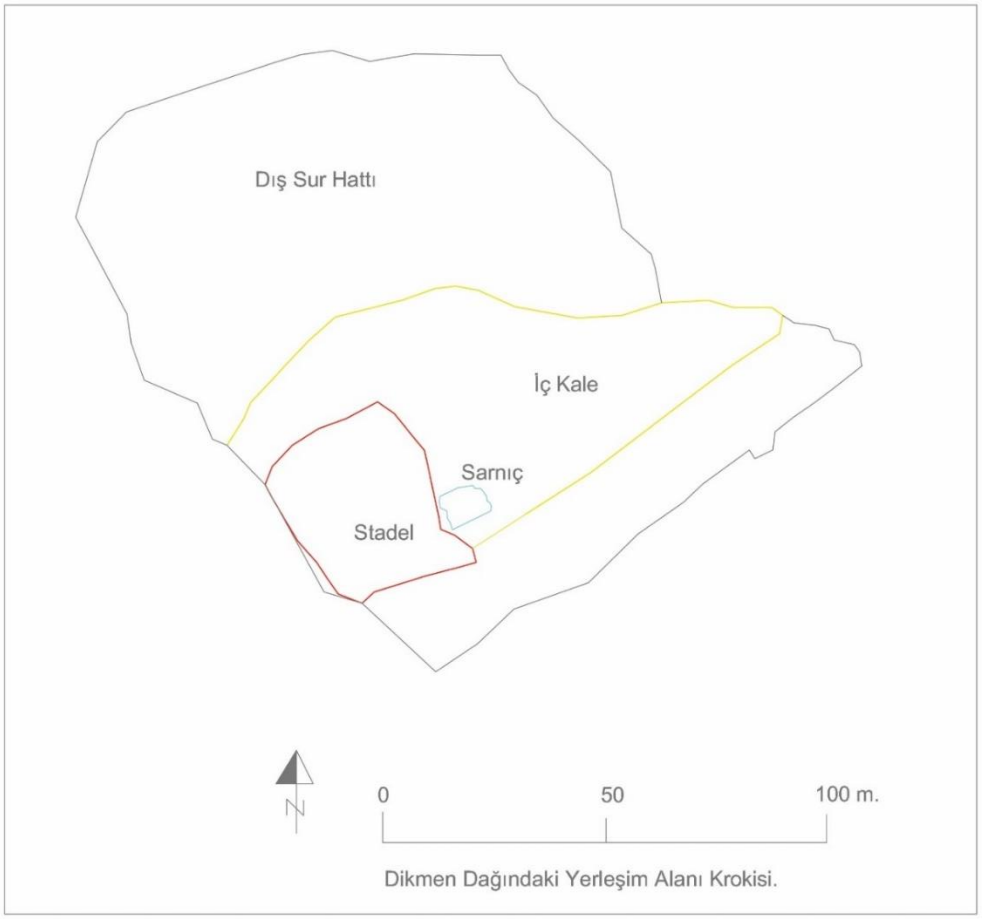

2: Ouranion Yerleşimin Planı.

1: Ouranion Sur Duvarı.

2: Ouraniondaki Sarnıç.

1: Alazeytin Kalesi Yerleşim Planı (Radt 1970, Beil).

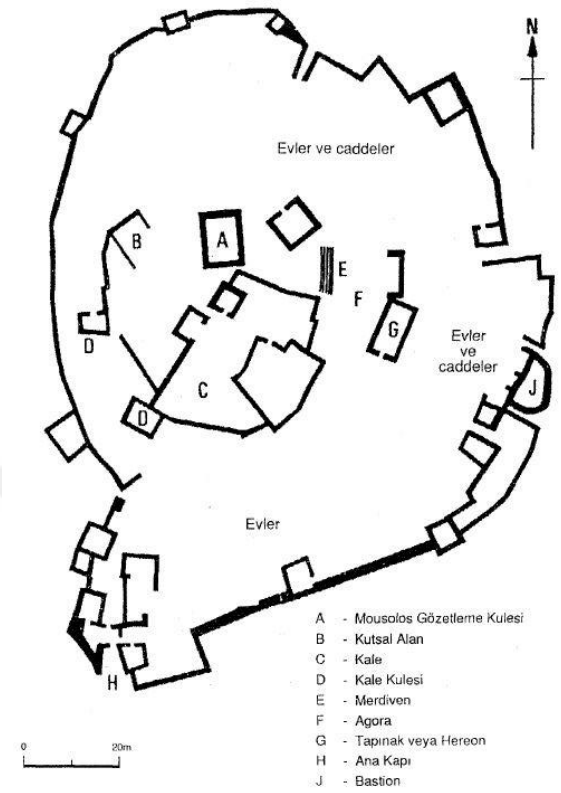

1: Alazeytin Kalesi Yönetici Yapısı (Aksan 2007).

2: Alazeytin Kalesi Modelleme Çalışmaları (Cavalier *et al.* 2008).

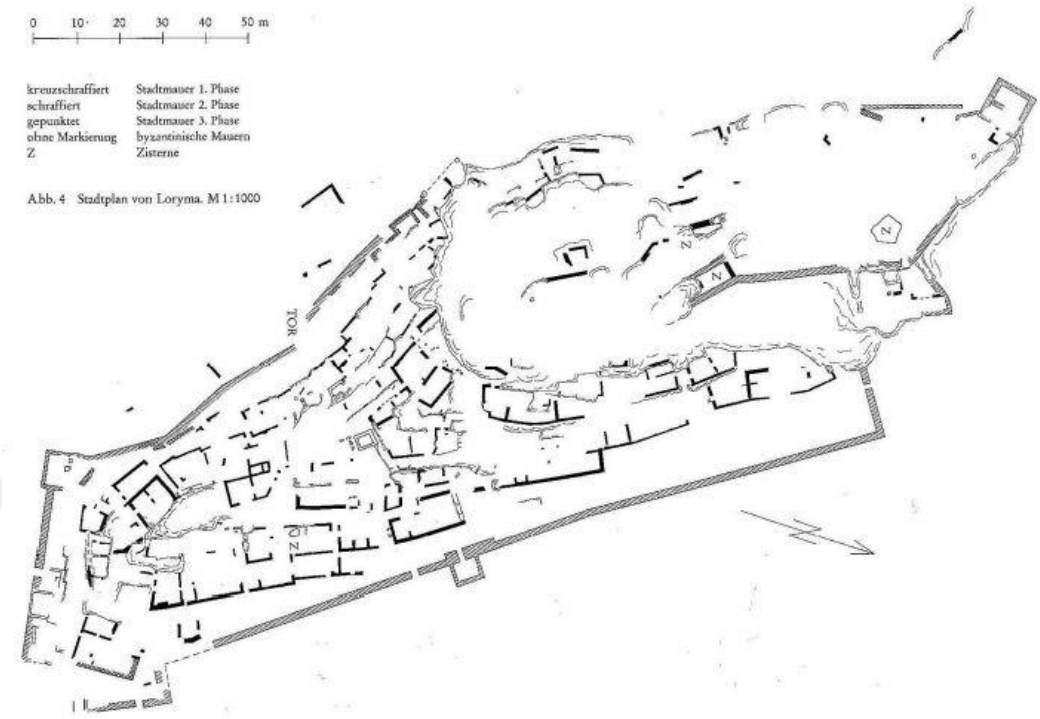

1: Loryma Planı (Held 1999, Fig. 4)

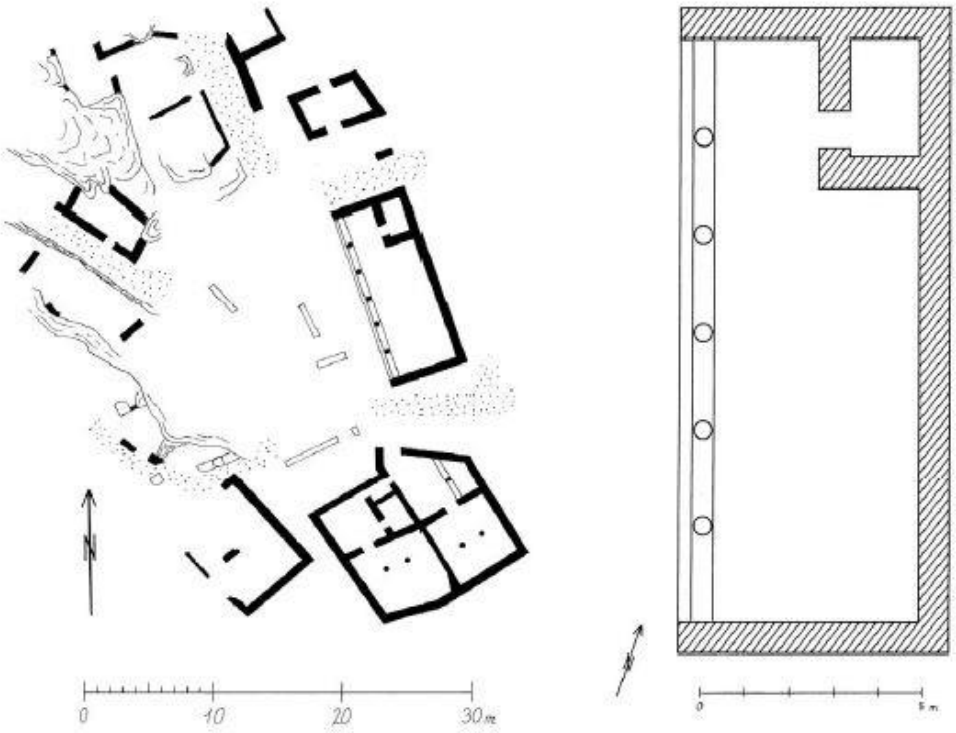

2: Loryma Bey Konağı (Held 2005, Fig 5-6).

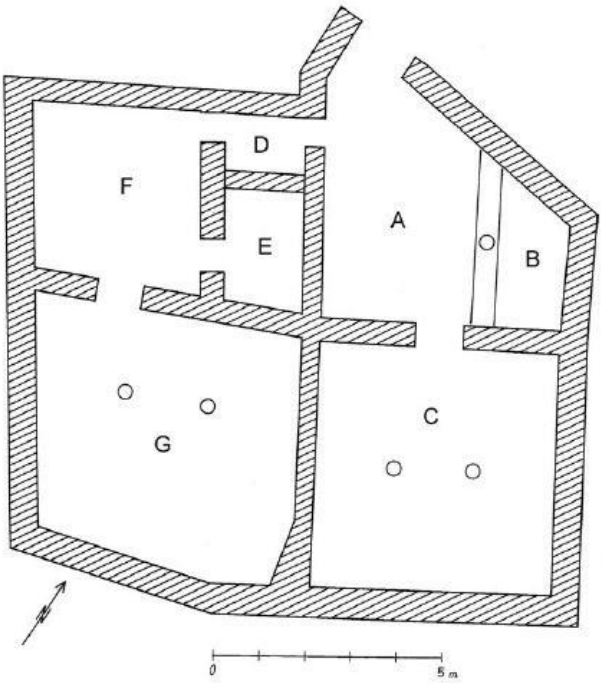

1: Loryma 13 Nolu Bina (Dynast Konağı) Rekonstrüksiyonu. (Held 2005, Fig 7).

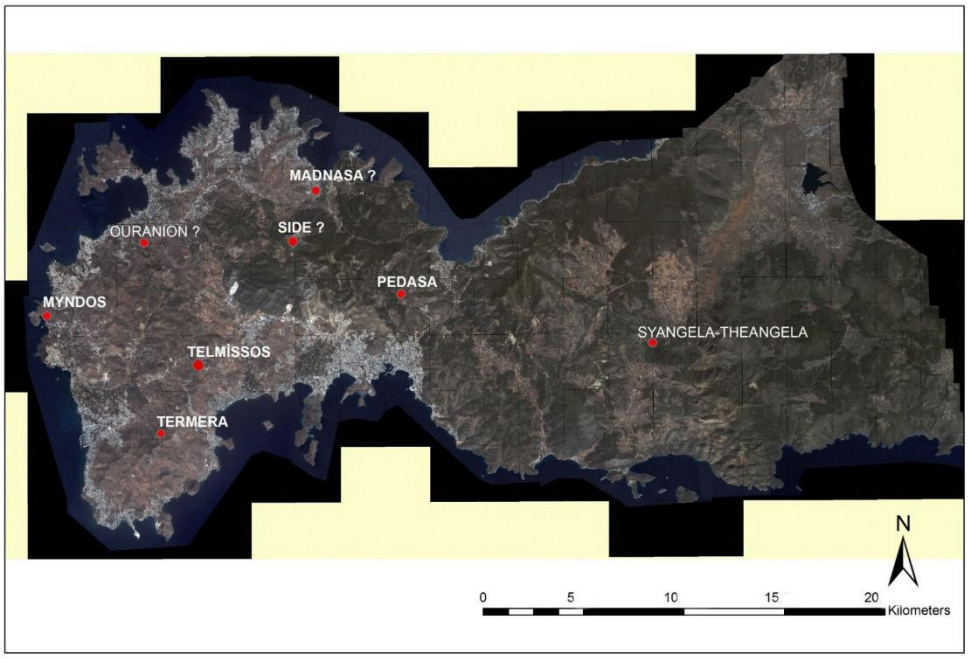

2: Leleg Kentleri (KAUM).

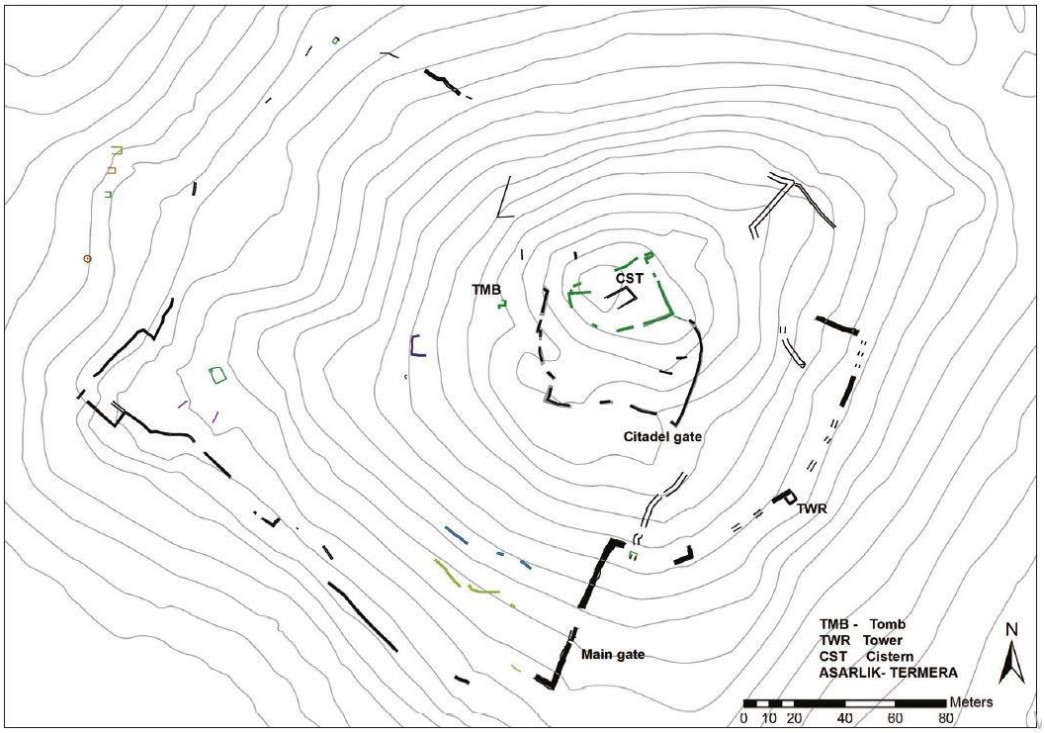

1: Termera Akropolisinin Planı (Diler-Gümüş 2023, Fig. 36).

2: Termera Akropolisi (KAUM).

1: Termera Ana Giriş Kapısı.

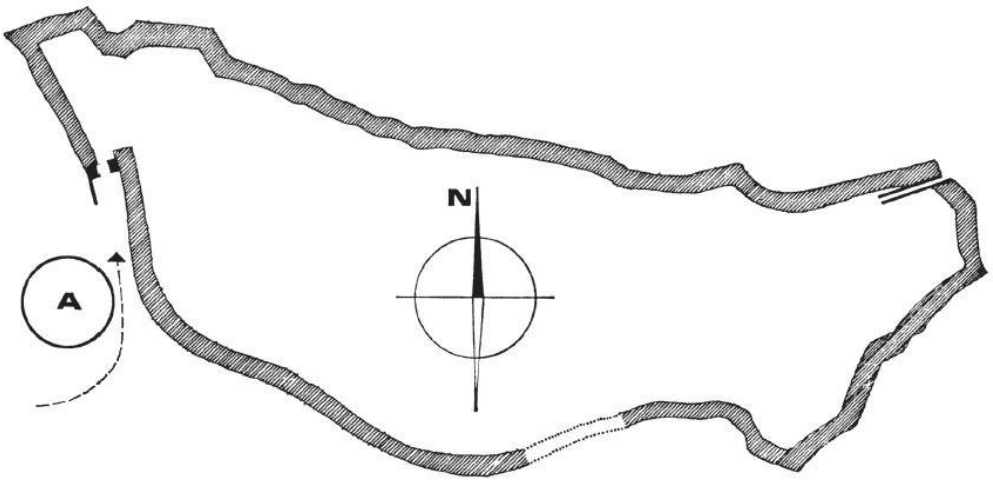

2: Myndos Kocadağ Yerleşim Planı (Şahin 2009, Abb. 17).

1: Myndos Kocadağ Sur Duvarı.

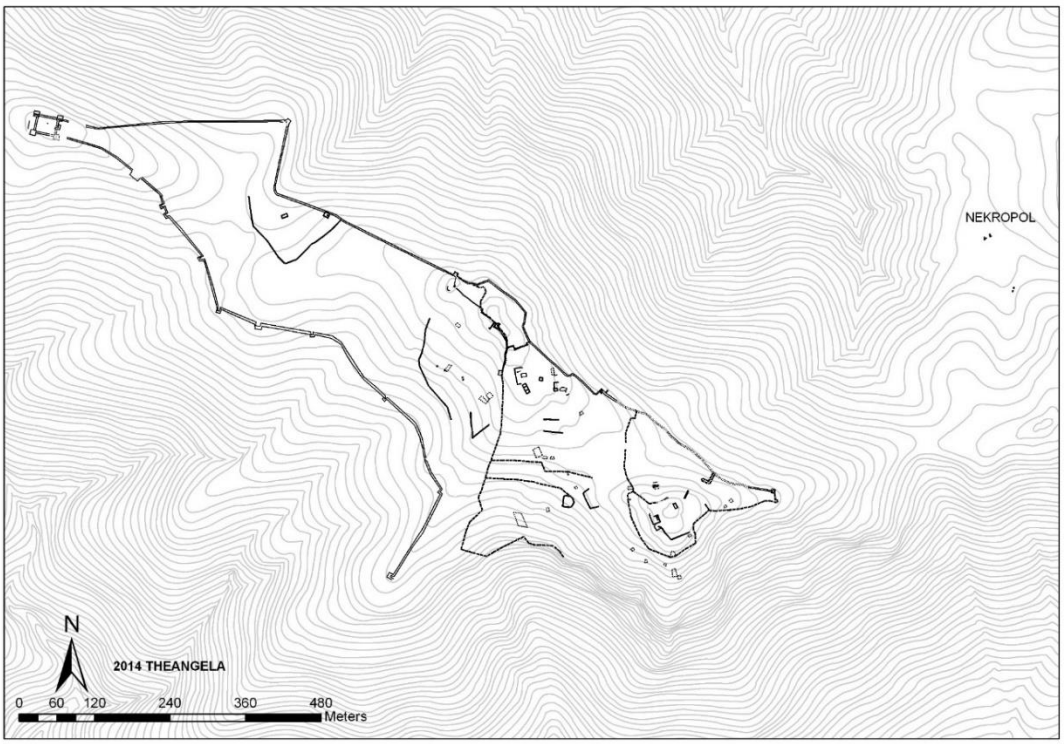

2: Theangela Kent Planı (Diler-Gümüş 2023).

1: Theangela'daki Kule (KAUM).

2: Theangela Sur Duvarı (KAUM).

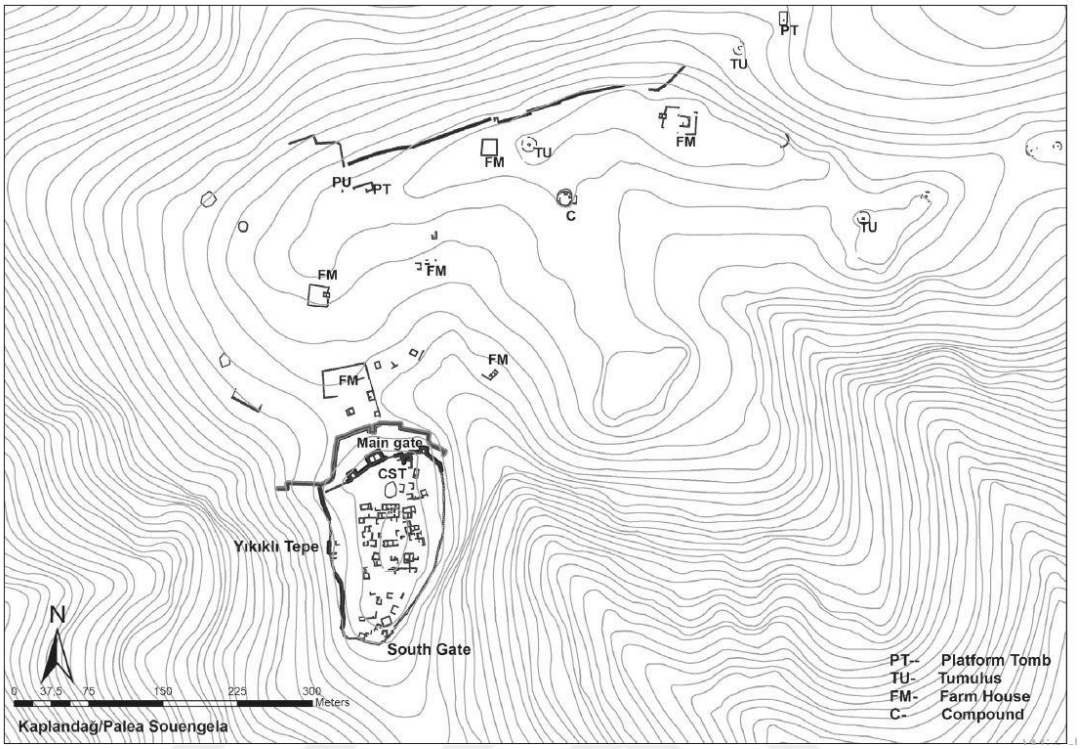

1: Syangela Kent Planı (Diler-Gümüş 2023, Fig. 3).

2: Syangela İç Kale Genel Görünümü (KAUM).

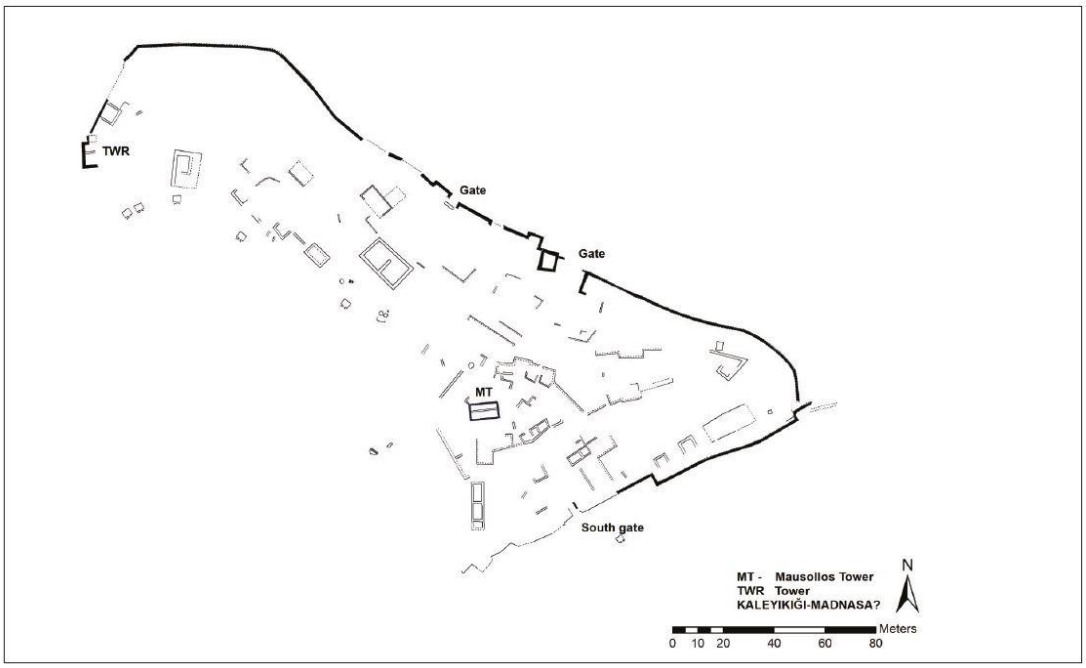

1: Madnasa Yerleşim Planı (Diler-Gümüş 2023, Fig. 32).

2: Madnasa Sur Duvarları (KAUM).

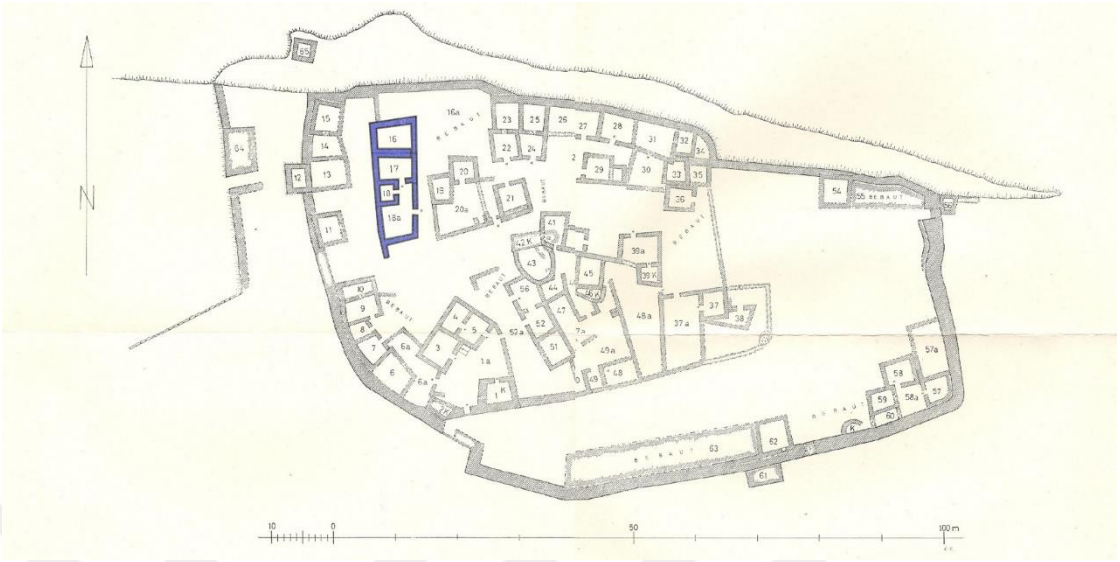

1: Çilek Kalesi Yerleşim Planı (Radt 1970, Beil. 4).

2: Çilek Kalesi Havadan Görünümü (KAUM).

1: Girel Kalesi Yerleşim Planı (Radt 1970, Beil. 2)).

2: Ören Avlu Yerleşim Planı (Radt 1970).

1: Ören Avlu Hava Fotoğrafı (KAUM)..

2: Sandıma Hava Fotoğrafı (KAUM).

1: Sandıma Sur Duvarları (Diler-Gümüş 2023, Fig. 41).

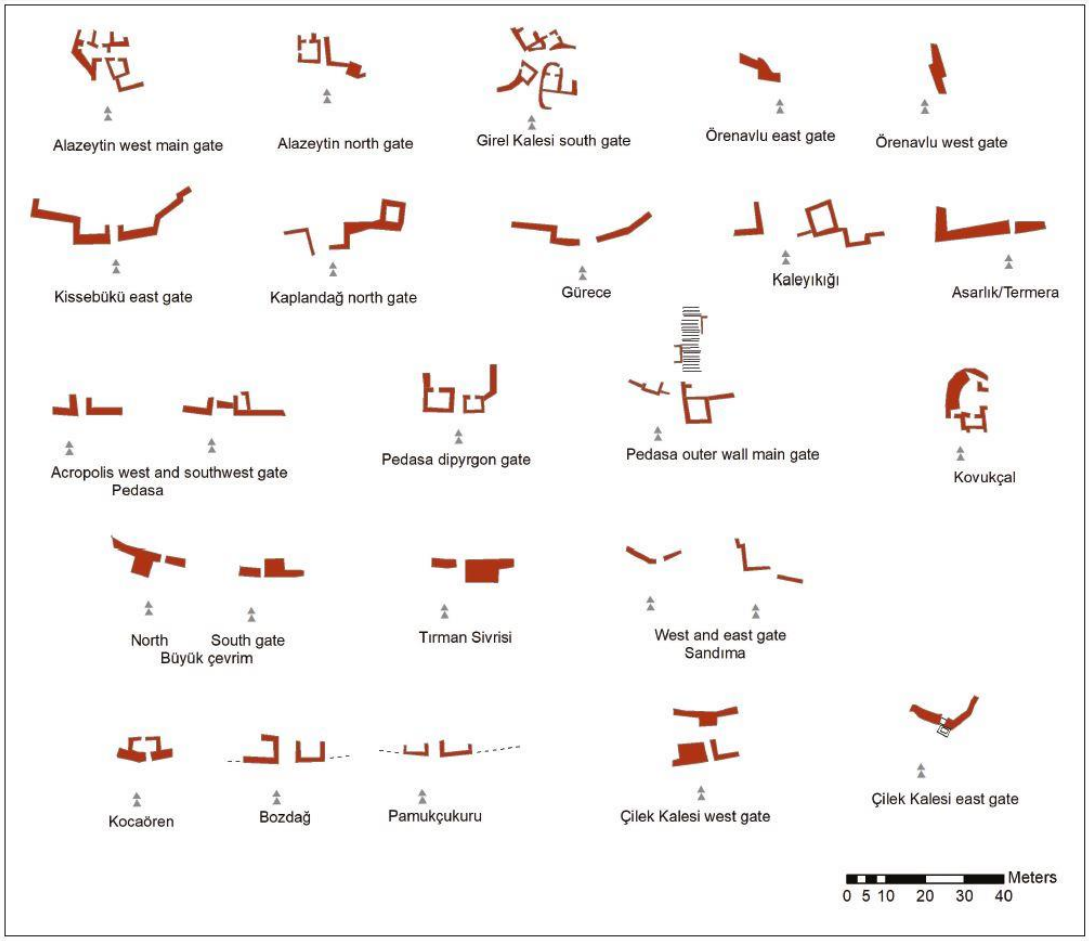

2: Leleg Yerleşimlerindeki Giriş Kapıları (Diler-Gümüş 2024, Fig. 48).

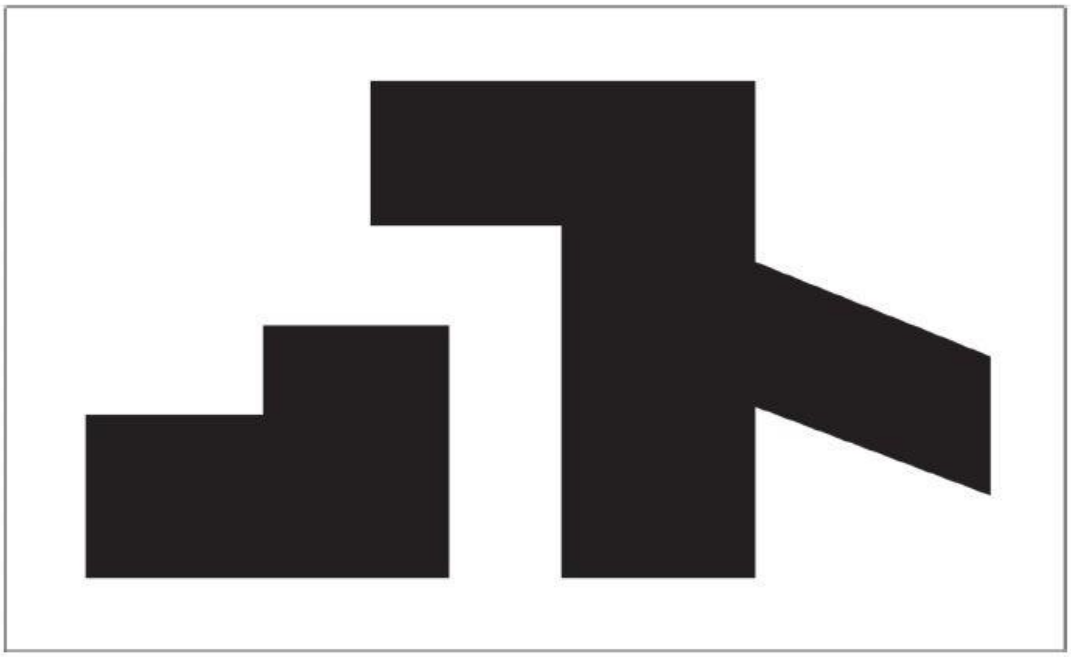

1: Mynos Kocadağ “L” Planlı Giriş Düzenlemesi (Şahin 2009, Abb. 16).

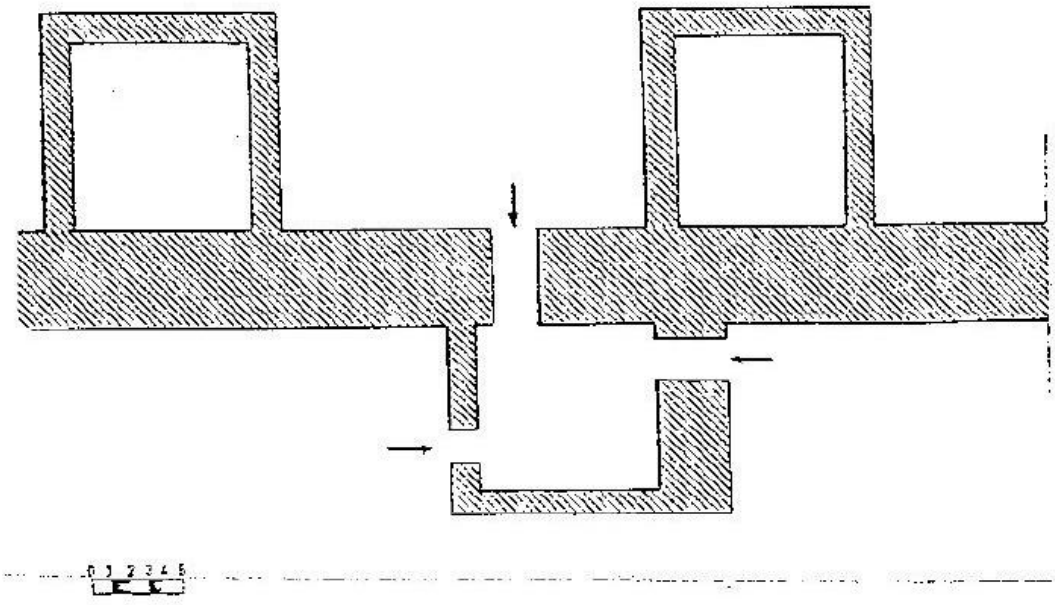

2: Theangela Giriş Kapısı (Tırpan 1987).

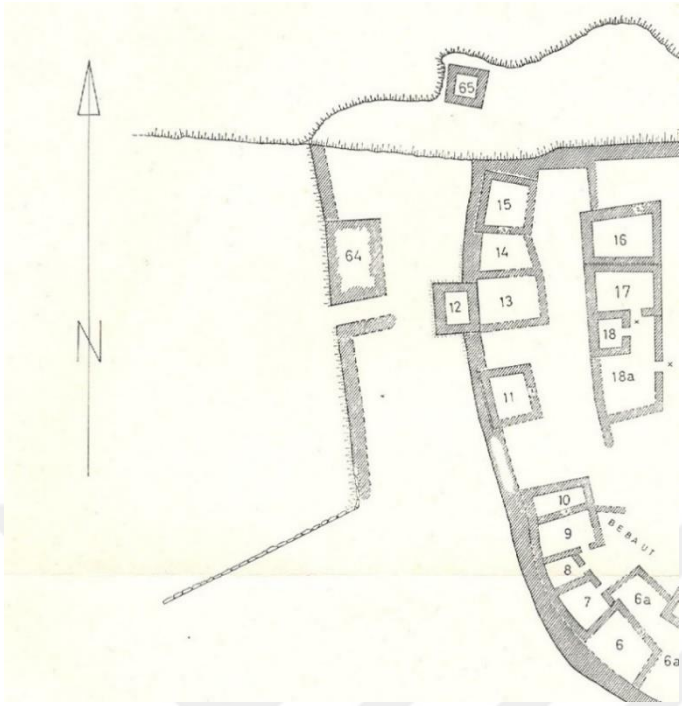

1: Çilek Kalesi Batı Giriş Düzenlemesi (Radt 1970).

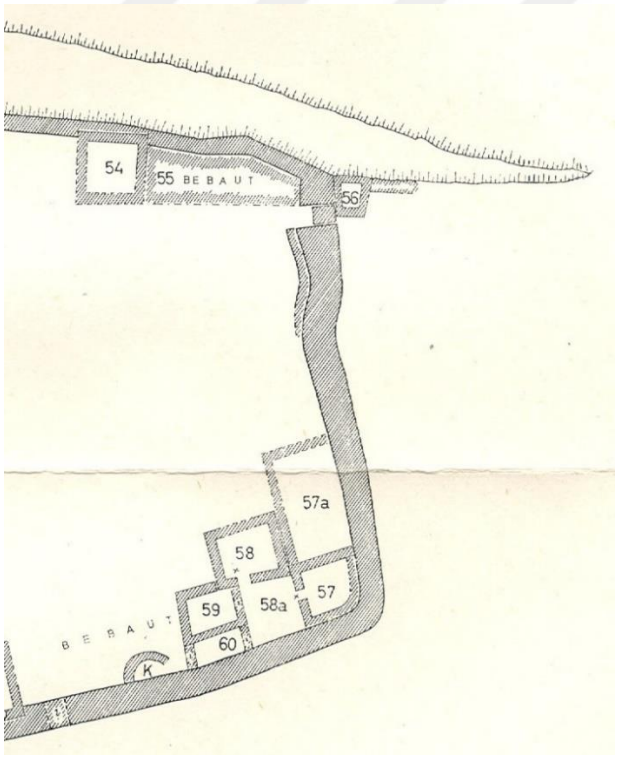

2: Çilek Kalesi Doğu Giriş Düzenlemesi (Radt 1970).